

LŪCHNOS

Årsbok för idé- och lärdomshistoria

Annual of the Swedish History of Science Society

2014

LYCHNOS

Utgiven av Lärdomshistoriska Samfundet
med stöd av Anders Karitz stiftelse
och Gunvor och Josef Anérs stiftelse

Redaktör/Editor

Bosse Holmqvist

Recensionsredaktörer/Review editors

Petter Hellström

Pia Levin

Redaktionsråd/Editorial board

David Dunér, Karin Johannisson, Thomas Kaiserfeld,
Erland Mårald, Cecilia Rosengren, Sven Widmalm,
Hanna Östholm

Tidigare redaktörer/Former editors

Johan Nordström 1936–1949

Sten Lindroth 1950–1980

Gunnar Eriksson 1980–1990

Karin Johannisson 1990–2000

Sven Widmalm 2000–2006

Redaktionens adress/Editorial address

Avd. för vetenskapshistoria

Box 629, 751 26 Uppsala

Omslagsbild

Disputationsakt i Gustavianum 1709. Akvarell av studenten Carl Fredrik Piper i dennes temabok, som finns i privat ägo. Bilden är publicerad med behörigt tillstånd från Uppsala universitetsbibliotek.

© 2014 Lärdomshistoriska Samfundet och författarna

ISBN 978-91-85286-64-5

ISSN 0076-1648

Production

Johan Laserna, Torna Hällestad 2014

Printed in Latvia by

Studio RBB, Riga 2014

Innehåll

Uppsatser/Papers

- 7 **"Det heliga som har hänt mig". En filosofisociologisk studie av Vitalis Norströms *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* Henrik Lundberg**
Summary: Vitalis Norström, a defender of the personal and reasonable life. A case study in the sociology of philosophy

Tema: Akademisk kultur (Erland Sellberg)

- 33 **Akademisk kultur** Erland Sellberg
- 39 **Akademisk frihet före moderniteten** Bo Lindberg
Summary: Academic freedom before modernity
- 63 **Universitetens reformbehov. Uppfostringskommissionens beskrivning av problemen i svensk högre utbildning 1745–1751** Fredrik Bertilsson
Summary: The need for university reform. The educational commission's description of the problems in Swedish higher education 1745–1751
- 81 **Publicitetens politiska ekonomi. Introduktionen av skriftställarskap som merit vid tyska universitet 1750–1810** Peter Josephson
Summary: The political economy of publicity. Publication history as an academic merit in German universities, 1750–1810
- 105 **Perspektiv på begåvningsreserven** Hanna Markusson Winkvist
Summary: Perspectives on broadening student recruitment in the post-war era

Miscellanea

- 127 **Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess doktorsavhandlingar (med en bibliografi över avhandlingar i idé- och lärdomshistoria 1942–2013)** Ingemar Nilsson
- 159 **Swedish Golgotha. Anders Retzius' collection of human crania at the Karolinska Institutet according to an 1862 manuscript** Olof Ljungström

- 173 Samarbete på vinst och förlust. Trender inom idéhistorisk forskning**
Thomas Kaiserfeld

In memoriam

- 183 Bo Sundin Ronny Ambjörnsson**

Avhandlingsrecensioner/ Dissertation reviews

- 189 From curiosa to world culture** Ola W. Jensen
193 Mannen som objekt och problem Åsa Lundqvist
198 The forgotten Encyclopedia Antony McKenna
203 Det sanna snillet Cecilia Rosengren
207 Kulturpolitik Johan Östling

Bokrecensioner/ Book reviews

- Boel Berner: *Blodflöden. Blodgivning och blodtransfusion i det svenska samhället* (Jenny Eklöf) 213
David Bindman & Henry Louis Gates, Jr. (red.): *The image of the black in Western art. The twentieth century. The impact of Africa, Volume 5.1* (Åsa Bharathi Karlsson) 214
Lars Burman: *Vältaliga studenter. Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010* (Bo Lindberg) 215
Otfried Czaika: *Sveno Jacobi. Boksamlaren, biskopen, teologen* (Linn Holmberg) 217
Rickard Danell, Anna Larsson & Per Wisselgren (red.): *Social science in context. Historical, sociological, and global perspectives* (Petter Tistedt) 218
Carsten Dutt & Reinhard Laube (red.): *Zwischen Sprache und Geschichte. Zum Werk Reinhart Kosellecks* (Anton Jansson) 219
Anna Maria Forsberg & Karin Sennefelt (red.): *Fråga föremålen. Handbok till historiska studier av materiell kultur* (Solveig Jülich) 221
Ib Friis, Michael Harbsmeier & Jørgen Bæk Simonsen (red.): *Early scientific expeditions and local encounters. New perspectives on Carsten Niebuhr and "The Arabian Journey". Proceedings of a symposium on the occasion of the 250th anniversary of the royal Danish expedition to Arabia Felix* (Hanna Hodacs) 222

Olof Hallonsten (red.): <i>In pursuit of a promise. Perspectives on the political process to establish the European Spallation Source (ESS) in Lund, Sweden</i> (Nina Wormbs)	224
Daniel Hopkins: <i>Peter Thonning and Denmark's Guinea Commission. A study in nineteenth-century African colonial geography</i> (Hanna Hodacs)	222
Håkan Håkansson: <i>Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand</i> (Hjalmar Fors)	225
Federico Italiano & Michael Rössner (red.): <i>Translatio/n. Narration, media and the staging of differences</i> (Frida Buhre)	226
Ludmilla Jordanova: <i>The look of the past. Visual and material evidence in historical practice</i> (Solveig Jülich)	221
Thomas Kaiserfeld & Tom O'Dell (red.): <i>Legitimizing ESS. Big science as a collaboration across boundaries</i> (Nina Wormbs)	224
Reinhart Koselleck & Carsten Dutt: <i>Erfahrene Geschichte. Zwei Gespräche</i> (Anton Jansson)	219
Bruno Latour: <i>An inquiry into modes of existence. An anthropology of the moderns</i> (Daniel Normark)	228
Nikolaos Loukidelis: "Es denkt". <i>Ein Kommentar zum Aphorismus 17 aus Jenseits von Gut und Böse</i> (Tobias Dahlkvist)	229
Olof Petersson: <i>Herbert Tingsten. Vetenskapsmannen</i> (Andrus Ers)	230
Jörn Rüsen: <i>Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft</i> (Martin Wiklund)	232
Sverker Sörlin (red.): <i>Science, geopolitics and culture in the polar region. Norden beyond borders</i> (Shane McCorristine & Rémy Rouillard)	233
Ulrik Volgsten: <i>Från snille till geni. Den svenska kompositörsrollens omvandlingar från Kraus till Måndagsgruppen och dess betydelse för synen på musik</i> (Kristina Nordström)	235
Paul Wenzel Geissler, Richard Rottenburg & Julia Zenker (red.): <i>Rethinking biomedicine and governance in Africa. Contributions from anthropology</i> (Annika Berg)	236
Susanna Åkerman: <i>Fenixelden. Drottning Kristina som alkemist</i> (Cecilia Rosengren)	238

”Det heliga som har hänt mig”

En filosofisociologisk studie av Vitalis Norströms
Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?

Henrik Lundberg

Inledning

De senaste decennierna har en ny typ av forskning vuxit fram som studerar filosofisk verksamhet ur ett sociologiskt perspektiv. Denna forskningsinriktning har gått under flera olika namn, såsom *sociology of philosophy* (Randall Collins), *sociology of philosophical knowledge* (Martin Kusch) och *sociology of ideas* (Charles Camic och Neil Gross).¹ I det följande kallar jag disciplinen för filosofisociologi. Föreliggande artikel avser att vara ett teoriprovande och teoriutvecklande bidrag till detta område. Ett av de mer löftesrika bidragen till filosofisociologin på senare tid är Neil Gross teori om intellektuell självuppfattning (*theory of intellectual self-concept*). Det övergripande syftet med denna artikel är att undersöka i vilken utsträckning denna teori kan förklara de intellektuella val som filosofen Vitalis Norström (1856–1916) gjorde i samband med skrivandet av *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* (1898).² Gross har utvecklat sin teori i relation till mer eller mindre samtida intellektuella verksamma vid amerikanska universitet. I fallstudien *Richard Rorty. The making of an American philosopher* säger han att fortsatt forskning får avgöra huruvida den är applicerbar också i andra epoker och i andra nationella kontexter.³ Ett delsyfte med artikeln är därför att undersöka tillämpbarheten av Gross teori utanför en samtida amerikansk kontext: Kan samma sociala mekanismer, frågar jag mig, som Gross anser förklarar Richard Rortys val av intellektuella ståndpunkter även användas för att förstå de positioner Norströms intar i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*

Ett ytterligare syfte är att kontrastera teorin med två alternativa sociologiska förklaringar av intellektuella val: Pierre Bourdieus och Randall Collins respektive fältteorier. Gross teori har tillkommit i en explicit polemik med såväl Bourdieu som Collins.⁴ Bourdieus och Collins teorier är i själva verket Gross mest uppenbara konkurrenter i detta sammanhang. En jämförelse mellan dessa båda teorityper är därför motiverad när man försöker fastställa giltigheten i teorin om intellektuell självuppfattning. I fokus för artikeln står teoriernas förmåga att förklara intellektuella val. Norström tjänar i detta sammanhang framförallt som en probersten för att tänka igenom sociologiska teorier om val av intellektuella ståndpunk-

ter.⁵ Artikeln ska därför, precis som Bourdieus *L'ontologie politique de Martin Heidegger* ("Martin Heideggers politiska ontologi"), betraktas som en metodövning i filosofisociologi.⁶ Det innebär att jag inte kommer att diskutera giltigheten i Norströms tänkande eller på något sätt värdera hans filosofiska betydelse eller originalitet.

Norströms filosofi har en tydlig livsfilosofisk prägel. Han är naturligtvis inte den ende som formulerar livsfilosofiska tankar vid denna tidpunkt. Under "det långa 1800-talet" uppträder flera tänkare, t.ex. Nietzsche, Schopenhauer, Dilthey och Simmel, som vänder sig mot en intellektualistisk form av filosofi och istället framhäver viljans och känslans betydelse för kunskapen. Det bör därför noteras att jag i föreliggande artikel framförallt intresserar mig för Norströms personliga skäl för att ansluta sig till livsfilosofiska tankegångar. Jag hävdar inte att han var unik, före sin tid eller något liknande. Min ståndpunkt utesluter självfallet inte heller att Norström inspirerades av andra livsfilosofiska tänkare. I själva verket var han influerad av alla ovan nämnda tänkare. Av utrymmesskäl begränsar jag mig i artikeln till att ringa in Norströms självuppfattning och att undersöka om denna kan tjäna som utgångspunkt för att förstå hans filosofi. Norströms självuppfattning har i hög grad, menar jag, sin grund i hans religiösa erfarenheter. Jag kommer dock inte annat än antydningvis att beröra hur Norströms tolkning av sina upplevelser kan förstås utifrån det samtida kulturklimatet. Min analys av uppkomsten av Norströms självuppfattning stannar i princip vid hans religiösa erfarenheter.

Vitalis Norström

Vitalis Norström (1856–1916) var en på sin tid framträdande filosof och konservativ kulturdebattör i Sverige. Han växte upp i Värmland under privilegierade förhållanden. Under sina studieår i Uppsala kom han, som han själv säger, "helt under Boströmianismens inflytande".⁷ Hans doktorsavhandling *Om undersökningen af den gifna verklighetens form* (1885) är i hög rad påverkad av boströmianismen sådan den utarbetades av Boströms främste lärjunge, Carl Yngve Sahlin.⁸ Norström utsågs till tillförordnad professor i filosofi vid Göteborgs högskola 1891 (ordinarie 1893) och blev något av ett affischnamn för den lilla nystartade högskolan.⁹ År 1898 publicerades *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* som innebar ett offentligt brott med den då förhärskande boströmska skolan. Efter år 1900 antog Norströms produktion alltmer en populär karaktär. Hans populärt hållna skrifter, såsom *Ellen Keys tredje rike* (1902) och *Masskultur* (1910), fick stort genomslag i kulturdebatten.¹⁰ Norström befann sig ofta i polemik med flera av samtidens framstående svenska kulturdebattörer och intellektuella, t.ex. Ellen Key, Bengt Lidforss och Hans Larsson. År 1907 invaldes han i Svenska akademien. Norströms stjärna kom att dala ganska snart efter hans död 1916. Han lyckades inte

rekrytera några framstående studenter som kunde föra hans tänkande vidare. Hans efterträdare på professuren i Göteborg, Malte Jacobsson, delade inte Norströms ”moderna konservatism”, utan var socialdemokrat; ett tecken så gott som något på de sociala omvälvningar som ägde rum i Sverige vid denna tid.

Teorin om intellektuell självuppfattning

Neil Gross presenterar sin teori om intellektuell självuppfattning i fallstudien *Richard Rorty. The making of an American philosopher*. I denna bok argumenteras för att Rortys förståelse av sig själv som en vänsterorienterad amerikansk patriot är viktig för att förstå några av de teoretiska val Rorty gjorde under sin akademiska karriär, t.ex. hans anammande av den amerikanska pragmatismen. Med utgångspunkt i en intellektuell självuppfattning placerar intellektuella in sig själva i kulturspecifika taxonomier, såsom ”marxistisk sociolog”, ”neodarwinistisk filosof”, ”liberal statsvetare”, ”sociologisk teoretiker” osv. De kommer därmed att tänka på sig själva som intellektuella av ett särskilt slag.¹¹ Gross hävdar att dessa självuppfattningar även kommer att prägla det arbete de utför, eftersom det finns en strävan hos intellektuella att förbli sin självuppfattning trogen.

Begreppet taxonomi skulle kunna ge vid handen att det är fråga om statiska kategorier som sällan eller aldrig förändras. Så är dock inte fallet. Gross väver in ett narrativt och dynamiskt element i sin teori.¹² Intellektuella berättar, precis som människor i allmänhet gör, historier om sig själva och sin gärning. Norström skriver t.ex. i ett brev till en kollega att hans filosofi handlar om att ”översätta min fortlöpande lifserfarenhet på vetenskapens [filosofns] språk”.¹³ Berättelser av detta slag tjänar till att omorganisera och integrera intellektuell erfarenhet av sig själva och sin verksamhet. Dessa narrativ utövar en kausal påverkan på teoretiska val, eftersom det finns en strävan hos människor att bibehålla eller uppnå en enhetlig självuppfattning. Gross diskussion av begreppet intellektuell självuppfattning utmynnar i följande konstaterande: ”Thinkers tell stories to themselves and others about who they are as intellectuals. They are then strongly motivated to do intellectual work that will, inter alia, help to express and bring together the disparate elements of these stories. Everything else being equal, they will gravitate toward ideas that make this kind of synthesis possible”.¹⁴ Huvudmotivet till val av teoretiska ståndpunkter står således att finna i en strävan efter att bibehålla eller uppnå en sammanhängande intellektuell självuppfattning.

Teorin om intellektuell självuppfattning vänder sig framförallt mot två olika positioner: den traditionella kunskapssociologins förkärlek för makrosociologiska förklaringar och uppfattningen att val av intellektuella ståndpunkter framförallt är strategiskt betingade. Den första positionen förknippar Gross med kunskapssociologins grundläggare, Karl Mannheim

och Émile Durkheim, men också med senare författare såsom Alvin Gouldner, Lewis Coser och Robert K. Merton. Företrädare för den andra ståndpunkten finner han i Randall Collins och Pierre Bourdieus respektive sociologier. Nedan behandlas dessa båda ståndpunkter i tur och ordning.

I en artikel från 2001 diskuterar Gross och Charles Camic fem olika punkter utifrån vilka traditionell kunskapssociologi skiljer sig från vad de själva kallar "the new sociology of ideas".¹⁵ En av dessa avser i vilken utsträckning makrosociala faktorer, t.ex. i form av klasstillhörighet, kan förklara intellektuella val av ståndpunkter. Enligt den nya kunskaps-sociologin bör teorival inte i första hand förklaras utifrån allmänna ekonomiska, kulturella eller politiska förhållanden. Man fokuserar istället på hur småskaliga förhållanden på mesonivå, t.ex. deltagande i professionella nätverk eller tillhörighet till olika sociala rörelser, påverkar ställningstaganden. Varför är förhållanden på meso- och mikronivå viktiga att ta i beaktande vid den sociologiska analysen av intellektuella? Det är, säger Gross, i lokala sammanhang, t.ex. akademiska institutioner, seminarier, konferenser, tankesmedjor eller tidskriftsredaktioner, som det mesta av intresse för kunskapssociologin utspelar sig.¹⁶ Det är på arenor av detta slag som nya idéer presenteras, möter motstånd och revideras. Om kunskapsociologin vill skapa en fullständig förståelse av intellektuell verksamhet, måste den helt enkelt studera de lokala sammanhang i vilken den utövas. Meso- och mikronivån kan inte lämnas utanför studiet av intellektuella med mindre än att hela analysen kortsluts. Det innebär inte, som Joseph M. Bryant har invänt, att Gross eller den nya kunskapsociologin bortser från makroförhållanden.¹⁷ Intellektuell verksamhet är i högsta grad beroende av en materiell infrastruktur, i form av t.ex. universitet, forskningsstiftelser eller en kommersiell marknad för böcker. I den nya kunskapsociologin anses dock makroförhållandena i första hand bidra till att skapa och omforma den materiella infrastrukturen.¹⁸ Makroförhållanden har, med andra ord, bara en indirekt påverkan på kunskapsproduktionen. Det innebär därför ett metodologiskt misstag att återföra kunskapens kognitiva innehåll direkt på allmänna sociopolitiska makroförhållanden.

Gross andra kritiska punkt gäller uppfattningen att val av teoretiska ståndpunkter uteslutande är strategiskt betingade. Som framgått ovan förknippar han denna ståndpunkt med Bourdieus och Collins respektive filosofisociologier. Detta är inte rätta platsen för en längre diskussion av dessa perspektiv. Något kortfattat måste likafullt sägas. Såväl Bourdieu som Collins arbetar med s.k. fältteorier enligt vilka sociala aktörer agerar på en gemensam arena, t.ex. filosofins eller sociologins fält. Aktörernas huvudsakliga intresse på dessa fält är att öka sin status och stärka sitt inflytande. Status och makt tillkommer dem som lyckas fånga sina kollegors intresse och få deras erkännande. Aktörer på exempelvis filosofins fält orienterar sig mot de teorier och metoder som de tror kan höja deras

status och ge dem en förstegställning i förhållande till konkurrenterna. Vad gäller uppfattningen att agerande på filosofins fält framför allt är av strategisk natur finns stora likheter mellan Bourdieus och Collins synsätt. En skillnad dem emellan är emellertid att Bourdieu, i t.ex. *L'ontologie politique de Martin Heidegger*, även gör en indirekt koppling mellan politiska och filosofiska ställningstaganden. Hos Bourdieu äger det filosofiska fältet som regel en lägre grad av autonomi i förhållande till socio-politiska förhållanden än vad det gör hos Collins.¹⁹ Bourdieu arbetar, skulle man kunna säga, med en partiell återspeglings-teori: Det finns en homologi, eller affinitet, mellan positioner på filosofins fält och socio-politiska krafter utanför fältet. Filosofin kan därför aldrig helt och hållet lösgöra sig från den politiska kontexten.

Gross ger Bourdieu och Collins rätt i att val av teoretiska ståndpunkter ofta är strategiskt motiverade. Hans syfte är därför, säger han, inte så mycket att vederlägga Collins och Bourdieu som att komplettera deras modeller.²⁰ Handlingsmodeller som enbart urskiljer en enstaka motivationsfaktor bakom val av intellektuella ståndpunkter bortser från ”the richness and complexity of intellectual life”. Detta leder till att intellektuellt liv i Bourdieus och Collins tappning inte sällan blir ”flattened beyond recognition”.²¹ En sociolog som enbart ser intellektuella som intresserade av status och makt tvingas, med andra ord, att göra våld på intellektuella texter och biografier. Bourdieus och Collins kardinalfel är att de inte tar hänsyn till hur intellektuella uppfattar sig själva och sin verksamhet. Denna självuppfattning påverkar i högsta grad de val de gör. Enligt Gross motiveras intellektuella framförallt, som vi sett, av en vilja av att utveckla och försvara idéer som befinner sig i linje med deras grundläggande intellektuella självuppfattning.²² Som framgår nedan är det denna teori som bäst kan förklara Norströms ställningstaganden i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* Innan jag går vidare med en diskussion av Norströms avfall från Boströms filosofi måste något sägas om boströmianismen själv.

Boströmianismen

Christopher Jacob Boström (1797–1866) var professor i praktisk filosofi i Uppsala 1842–1863. Boströms filosofi utövade ett mycket stort inflytande på filosofin i Sverige under andra hälften av 1800-talet. Under mer än ett halvsekel innehades majoriteteten av de filosofiska lärostolarna vid universiteten av filosofer som hade en mer eller mindre stark anknytning till hans skola.²³ Boström kallade sin filosofi för ”rationell idealism”. Utgångspunkten för hans tänkande är att det enda som egentligen existerar är Gud och hans bestämningar. Guds bestämningar är hans tankar eller idéer, vilka i sig själva uppfattas som självmedvetna förnuftiga personligheter. Exempel på sådana personligheter är såväl mänskliga personer

som samhällen och stater. Dessa personligheter rymmer olika grader av förnuft och klarhet i perceptionsförmågan. De kan därför indelas i en hierarkiskt ordnad serie med avseende på den grad av förnuft och klarhet som tillkommer var och en av dem. Boström tänker sig att de högre personligheterna innesluter de lägre. Högst i hierarkin av personliga väsen står Gud. I Gud innesluts alla personligheter av lägre dignitet. Boström använde sig ofta av en analogi med talserien för att illustrera sin tankegång. Om talet 100 vore ett självmedvetet väsen skulle detta väsen inte bara vara medvetet om sig självt, utan också om alla de tal som ingår i det.²⁴ Den högre personligheten, såsom Gud, är således medveten om de lägre och förstår dem till fullo. Den lägre personligheten, t.ex. det mänskliga medvetandet, är även den medveten om den högre, men bara på ett dunkelt och ofullständigt sätt.

I Boströms kunskapsteori äger således allt sin givna plats i en hierarki av förnuftiga väsen. Personlighetens placering i systemet avgör vilken grad av klarhet i medvetandet som kan komma ifråga för denne. Människan kan inte tänka Guds tankar, utan begränsas av sin ändliga uppfattningsförmåga. Såväl tid och rum som den fysiska verkligheten är, menar Boström, en illusion som har sitt upphov i de lägre personligheternas bristande perceptionsförmåga.²⁵ ”Ej blott allt rum, all utsträckning och materia, utan äfven all tid, all rörelse och förändring, äro [i Boströms filosofi] fullkomligt utslutna ifrån det sannt och ursprungligt varande”, skriver han.²⁶ Om vår perceptionsförmåga i ett slag förvandlades till den gudomliga – eller åtminstone förmådde höja sig ett snäpp över fenomenvärlden – skulle vi upptäcka att dessa saker egentligen existerar som förnuftiga väsen, dvs. som tankar hos Gud. Sinnevärlden är ett sken som döljer verklighetens väsen. Det är inte ägnat att förvåna att Norström invände att Boströms filosofi är förkantiansk till sin anda.

Brottet med Boströmianismen och kritiken av naturalismen

Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien? innebar ett offentligt brott med den boströmska skolan som Norström tidigare räknat sig som en anhängare av. Norström vänder sig samtidigt mot två olika filosofiska ståndpunkter: den boströmska filosofin och den efterkantiska idealismen (Fichte, Schelling och Hegel) å ena sidan och naturalismen å den andra. I sin skrift avser Norström att utarbeta en tredje position, ”den sannskyldigt moderna filosofien”, i förhållande till dessa båda läger.²⁷ Vad menar Norström egentligen med att hans position är ”modern”? Genom att framhäva att den egna positionen är den verkligt moderna vill han utmana naturalismen och positivismen och deras anspråk på att vara modernitetens främsta banerförare. Norströms tredje position vill ”principiellt bevara den idealistiska och rationella ståndpunkten” men samtidigt förlägga denna inom erfarenhetens ram – och inte, såsom Boström, bortom

denna.²⁸ Han vill, med andra ord, lansera en förnyad idealism som befinner sig i samklang med samtidens krav på en filosofisk position. Vissa äldre typer av idealistisk filosofi, i t.ex. Boströms eller Hegels tappning, har helt enkelt förlorat i trovärdighet. Norström påpekar att man inte behöver vara utrustad med profetians nådegåva för att förstå att det är den förnyade idealismen som har framtiden för sig. I själva verket håller ”de gamla positionerna”, dvs. äldre tiders idealistiska systemfilosofi och naturalism, redan på att utrymmas.²⁹ I *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* försöker Norström, precis som Foucault säger om Kants ”Vad är upplysning?”, att bestämma sitt eget läge i tiden och undersöka vilka ståndpunkter som är möjliga i detta nu som visar sig.³⁰

I den långa inledningen till *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* går Norström stundtals hårt åt Boströms rationella idealism. Boströms tänkande döms av den forna sympatisören ut som en till sin anda förkantiansk och dogmatisk filosofi. Han utnämner det till en ”psykologisk gåta” att en till sitt innehåll förkritisk filosofi som Boströms överhuvudtaget har kunnat vinna anhängare.³¹ Det är alltså med Kant som vapen som Norström går till attack mot ”Nordens Platon”. Norström sätter i själva verket en sådan tilltro till Kant att han menar sig vederlägga Boströms filosofi bara genom att visa att den inte är förenlig med Kant. En bärande tanke hos Boström är, som framgått ovan, att personligheterna är andliga substanser eller tankar hos Gud. Norström invänder att ett sådant metafysiskt betraktelsesätt för Boström i direkt motsättning till Kants kritiska filosofi. Ur den teoretiska filosofins synvinkel är det andliga för Kant ett system av former, dvs. åskådningsformer och kategorier, genom vilken människan tillägnar sig kunskap om verkligheten. Ur den praktiska filosofins synvinkel framträder det andliga som moral, men aldrig som ”verklighet och vara”.³² Eftersom gränserna för den mänskliga kunskapen därmed är uppdragen kan inget heller sägas om personligheternas substans eller ”individuella rot”.³³ Detta ligger bortom den gräns för det vetbara, som Kant har dragit upp. Temat om det ovetbara och om de olösbara ”världsgåtorna” upptog en stor plats i det sena 1800-talets europeiska filosofi.³⁴ Norström ansluter sig här till den ”moderna” neokantianska ståndpunkten enligt vilken det översinnliga inte kan göras till föremål för kunskap i en sträng mening.

Boström tänkte sig att personligheterna var absoluta och att kunskap om dem kunde erövrats genom att vi gav akt på fenomenvärldens motsägelsefulla karaktär. På så sätt kunde vi med förnuftets hjälp höja oss över det empiriska och betingade och vinna kunskap om de eviga begreppen (personligheterna) som tronar bortom fenomenvärlden. Norström invänder att kunskap om det absoluta är omöjlig. Det absoluta fungerar som en förutsättning för kunskap, men kan aldrig självt bli till föremål för kunskap. Detta har sin grund i att ”all kunskap har omdömet form”.³⁵ Innehållet i omdömen härrör i sin tur från empiriska och kontingenta

förhållanden i vilka inget absolut någonsin uppträder. Den påstådda kunskapen om det absoluta är "bild och fenomen", dvs. rotad i fenomenvärlden.³⁶ Detta får som följd att vi inte kan vinna en rikare kunskap om begreppen (personligheterna) genom att röra oss bortom det empiriska. Kunskap vinnas genom åskådning – inte genom abstrakt tänkande: "Begreppet betecknar undersökningens begripande faktor, det är undersökningens ljus, men icke det deraf belysta föremålet".³⁷ I likhet med Kant anser Norström att begrepp utan åskådning är tomma. Begreppsanalys kan därför inte heller resultera i några substantiella metafysiska sanningar. Den enda kunskap som är möjlig för människan är kunskap om "föremålet själft, det åskådliga, i sista hand alltid konkreta och individuella objektet".³⁸ Vi kan därför inte med förnuftets hjälp, såsom Boström föreställde sig, fly ut ur fenomenvärlden. Förnuftet och begreppen hänvisar oss alltid tillbaka till ett empiriskt och historiskt sammanhang, "det givna".³⁹

Den efterkantiska idealismen i Fichtes, Schellings och Hegels tappning kritiserar av Norström för att ha utvecklat Kants kritiska filosofi i en "fantastisk riktning".⁴⁰ Dessa tänkare har alla råkat i strid med Kants kritiska förutsättningar, emedan de tar sin filosofiska utgångspunkt i tomma abstraktioner som aldrig ges en konkret historisk grund. De tillskriver agentskap till abstrakta idéer och begrepp, utan att förstå att idéer bara kan uppbäras av konkreta mänskliga (eller gudomliga) subjekt. Gemensamt för både boströmianismen och den efterkantiska idealismen är således att de har förfuskat Kants kunskapskritik genom att gå utöver det i åskådligheten givna. I båda fall blir resultatet en abstrakt filosofi som saknar ett egentligt erfarenhetsinnehåll. Enligt Norström kan filosofin inte lämna erfarenhetens domäner med mindre än att den förlorar sig i "konstruktionens hocus pocus", dvs. en typ av filosofi som mer eller mindre postulerar vad som behövs för att leda påståenden i bevis.⁴¹

Naturalismen var den andra måltavlan för Norströms kritik. Precis som idealismen brister naturalismen i sin analys av erfarenheten. Båda riktningar begår samma misstag: de tar inte sin utgångspunkt i den konkret givna erfarenheten, utan i abstraktioner som konstruerats ur erfarenheten.⁴² Naturalismens erfarenhetsbegrepp är i själva verket allvarligt stympat. En begränsning av erfarenheten till att gälla bara det sinnliga innebär att de "förnuftiga erfarenheterna", som Norström kallar dem, utesluts och omöjliggörs. Med hans egna ord: "Det betänkliga och sorgliga med den filosofiska utvecklingen i våra dagar synes mig vara, att det fordrande återgåendet på erfarenheten såsom underlag och kunskapskälla för begreppen nästan överallt paras med förkastande och förnekande af de förnuftiga erfarenheterna [...]. Men det är en fruktansvärdt ödesdiger ensidighet att inskränka erfarenhetsbegreppet till det sinnliga området [...]".⁴³ Norström ger ett synnerligen brett innehåll åt erfarenhetsbegreppet. Det innefattar inte bara sensorisk erfarenhet, utan även religiös och etisk

sådan. De förnuftiga erfarenheterna måste respekteras som ett faktum och får under inga omständigheter fuskas bort. De är inte heller av enbart subjektiv natur, utan ger en verklig inblick i de förnuftiga skeenden som utvecklas i den mänskliga historien. ”Visar sig icke den sedliga erfarenheten vara nödvändigt förbunden med erfarenheten om förnuftiga syften, som röja sig i skeendet i världen över hufvud, sålunda helt utanför den enskilda människans antagna maktsfer, då är [de förnuftiga erfarenheterna] af partiell-subjektiv natur, men icke af universellt-objektiv.”⁴⁴ I den religiösa erfarenheten och i den mänskliga solidaritetskänslan finns, hävdar Norström, osvikliga belägg för att kulturutvecklingen drivs av den gudomliga viljan och mot förverkligandet av Guds rike.⁴⁵ Giltigheten i dessa erfarenheter går emellertid inte att leda i bevis på empirisk eller deduktiv väg. De är givna bara i känslans, aningens och symbolens form. Detta utesluter inte, försäkrar Norström, att de ger en inblick i verklighetens väsen, dvs. verkligheten sådan den är till sin egentliga natur.

Även om Norström använder sig av Kant för att kritisera såväl Boström som den tyska idealismen, är han inte okritisk till Kants filosofi. Till skillnad från Kant inför han ingen oöverbygglig distinktion mellan det teoretiska och praktiska förnuftet, utan vill grundlägga det förra i det senare. Han förnekar att det teoretiska förnuftet äger en autonomi och gör det istället beroende av vilje- och känslorferenheter, dvs. av förnuftiga erfarenheter. Det teoretiska förnuftet, vår kunskapsförmåga, har sin grund i det praktiska förnuftet, i vår vilja och känsla. Norströms sätter in attacken på ett specifikt ställe. Han identifierar, som han säger, ”en oöfvervunnen rest av dogmatism” i Kants kunskapsteori.⁴⁶ Denna finner han närmare bestämt i tanken att medvetandet har en syntetiserande funktion och som sådant är orsak till erfarenhetens allmängiltiga och nödvändiga form. Mot detta invänder Norström bl.a. att det inte finns några andra kända krafter i psyket än viljan. Alla föreställningar och begrepp måste förstås som fortlöpande bearbetningar av viljan snarare än som resultatet av en självständig syntetiserande kunskapsförmåga.⁴⁷ Vi äger ingen oberoende kunskapsförmåga, utan denna hämtar all sin livskraft ur viljan, psykets urkraft. Känsla, vilja och föreställning utgör hos Norström delar av en och samma psykiska helhet.⁴⁸ Det teoretiska medvetandet är i själva verket en tom abstraktion som i verkligheten aldrig uppträder annat än som bestämt av känslan och viljan. Det innebär att det praktiska förnuftet är primärt i förhållande till det teoretiska. Det teoretiska förnuftet blir en effekt av viljan och känslan.

I ”Hvad är sanning” från 1899, som ursprungligen skrevs som en pendang till *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*, kommer kunskapens beroende av viljan till uttryck i ännu tydligare ordalag: ”Den tänkande människan formar icke sina ideal efter sin teoretiska världsåskådning, utan hon skapar sig den världsåskådning, som passar för hennes ideal, för hennes uppfattning af sin egen lycka och värdighet, för

arten af det hopp som håller henne upprätt i lifvets strid”.⁴⁹ I denna uppsats lanserar Norström en instrumentalistisk och pragmatisk syn på vetenskap och sanning. Vetenskapen levererar inte, menar han, trogna verklighetsbilder, utan är framförallt ett praktiskt instrument för att främja vissa kulturella intressen, t.ex. att bota sjukdomar och bygga broar. I och med att naturvetenskapen bara laborerar med fiktioner ”befrias vårt sinne från den mekaniska världsåsiktens uttorkande inflytande på själva vårt lifs källor. Det är den värsta förbannelsen, hvarmed vår moderna kultur suckar, att den vädrar inbillning och lögn i allt, som icke bär den naturalistiska prägeln af att vara ett kugghjul i naturens stora, kalla och döda maskineri”.⁵⁰ Det teoretiska förnuftet förbjuder vissa tankekombinationer som självmotsägande, men därutöver är vi i princip fria att inta vilken hållning vi vill till såväl naturvetenskapen som religion och etik.

Möjliga alternativa förklaringar

Filosofisociologin söker efter förklaringar till varför tänkare intar vissa ståndpunkter på det filosofiska fältet snarare än andra. Frågan infinner sig därför om det går att hitta någon sociologisk eller socialpsykologisk förklaring till Norströms ovan redovisade ställningstagande. Jag vill föreslå att Gross teori om intellektuell självuppfattning är en intressant kandidat i detta sammanhang. Man kan utifrån Norströms uppfattning av sig själv som det personliga och förnuftiga livets filosof skapa reda i de olika uppfattningar han omfattade i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* Innan jag går närmare in på hur Gross teori om intellektuell självuppfattning kan appliceras på Norström tänkande ska jag visa varför möjliga alternativa förklaringar, i Bourdieus och Collins tappning, i slutänden kommer till korta.

Collins har påpekat att sökandet efter tredje positioner alltid är en möjlig strategi för att skapa uppmärksamhet kring sig själv på filosofins fält.⁵¹ För Collins handlar filosofisk verksamhet inte så mycket om att lösa problem som att finna ”exploitable lines of opposition”.⁵² Om någon filosof har sagt A (rationell idealism) och någon annan invänt icke A (positivism, naturalism), finns möjligheten att säga ”Nej, varken A eller icke A, utan B (en modern ståndpunkt i filosofien)”. En analys med utgångspunkt i Collins teori skulle lyfta fram hur Norström söker upp en nisch på det filosofiska fältet där hans egna idéer negerade de viktigaste idéerna på området ifråga. Att anlägga ett sådant schematiskt och aprioriskt synsätt på Norströms utveckling vore dock, menar jag, att göra våld på biografiska data. I ett brev till teologen Samuel Fries från 1899 skriver t.ex. Norström att *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*, trots alla sina brister, har en förtjänst: ”[D]en är ett ’document humain’, en återspeglning i den abstrakta tankens medium af en genomkämpad personlig utveckling”.⁵³ I ett brev till kollegan Erik Olof Burman från 1895 talar

Norström om sin ”emancipationshistoria” från transcendentalfilosofin, dvs. den tyska idealismen, som ”legat öfver mig såsom en mara, och den har gifvit mig obehagliga drömmar”.⁵⁴ Flera år senare talar han i ett brev om det svåra slag som det innebar för honom att upptäcka att tillvarons förnuftighet inte gick att bevisa, utan bara tro och hoppas.⁵⁵ Det är alltså här knappast fråga om en strategisk orientering efter att inta nya positioner på det filosofiska fältet.⁵⁶

En förklaring av ståndpunkterna i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* utifrån Bourdieus perspektiv skulle i ett avseende se ungefärligen likadan ut. Även en sådan analys skulle intressera sig för hur Norström försöker skapa sig ett namn genom att strategiskt navigera sig fram på filosofins fält så som detta såg ut i Sverige mot slutet av 1800-talet. Norströms egen självförståelse skulle inte ha någon plats i en sådan förklaring. En bourdieuskt influerade analys skulle dock, precis som Bourdieu gör i *L'ontologie politique de Martin Heidegger*, indirekt försöka koppla Norströms filosofiska ställningstaganden till politiska ståndpunkter utanför fältet. En sådan infallsvinkel till Norströms filosofi är långt mer intressant än att betrakta honom som karriärst.

Det är inte omöjligt, säger Mats Persson, att i Norströms filosofi se ett gammalt samhälles utdragna dödskamp.⁵⁷ Norströms försök att förnya idealismen i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* skulle i så fall kunna tolkas som ett ideologiskt rättfärdigande av en ifrågasatt samhällsform; en samhällsform som tidigare tagits för given, men nu plötsligt var tvungen att försvara sig. Det finns en del som talar för ett sådant synsätt. Den konservativa och idealistiskt religiösa världssynen utövade under 1800-talet ett stort inflytande på svenskt kultur- och samhällsliv. Denna världsbild utgjorde inte bara en grundval för tänkande och vetenskap, utan tjänade också som en grund för många människors livsföring.⁵⁸ Vi kunde, för att tala med Bourdieu, säga att den idealistiska religiösa världsbilden ingick som en beståndsdel i de övre klassernas klasshabitus. I ”Hvad är sanning?” argumenterar Norström för att hans instrumentalistiska vetenskapssyn har som en direkt konsekvens att den lämnar den idealistiska världsbilden intakt: ”Utan bekymmer om vetenskapens formuler kan sagan ännu väfva sitt gyllene inslag i lefnadsväfen och romantikens ’blåa blomma’ fortfarande trifvas i skuggan af den gran, som susar om kärlek till hem och fosterland och kyrka”.⁵⁹ En filosofisociolog i Bourdieus efterföljd skulle försöka visa att Norströms ställningstaganden för en instrumentalistisk vetenskapssyn motsvaras av ett ställningstagande för en idealistisk-konservativ världsbild på politikens fält. De båda positionerna är, med andra ord, homologa.

Det är ett faktum att Norströms förnyade idealism hälsades entusiastiskt från konservativt håll i Sverige. Hans tänkande tjänade bl.a. som inspirationskälla för den s.k. unghögern med namn som Adrian Molin, Hjalmar Haralds och Rudolf Kjellén i spetsen. Norströms filosofi hade, menade

man, övervunnit naturalismen och därmed berövat vänsterkrafterna deras främsta vapen.⁶⁰ Unghögern kunde med hjälp av Norströms filosofi således göra anspråk på att vara mer modern än de politiskt radikala krafterna. De kunde bräda radikalerna i deras eget spel. Detta var också, som har framgått ovan, en retorik som Norström själv använde sig av i inledningen till *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*

I detta sammanhang är det emellertid klokt, som Mats Persson har påpekat, att skilja mellan ideologisk funktion och motiv.⁶¹ Receptionen av *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* och andra av Norströms skrifter hade tydliga politiska implikationer. Om man vill förstå grundmotivet i Norströms tänkande leder det dock fel att ta sin utgångspunkt i att Norström överlag var politiskt konservativ. Faran med kunskapssociologiska förklaringar av detta slag är att objektet för analysen snart försvinner ur bilden. Komplexa och intrikata filosofiska tankegångar omtolkas till strategier som påstås syfta till att rättfärdiga en given social ordning. Norströms filosofi skulle enligt ett sådant perspektiv reduceras till ett omedvetet och fåfängt försök att rädda så mycket som möjligt av ett förmodernt Sverige. Det är på ett likartat sätt som Bourdieu tolkar Heideggers filosofi. Enligt Bourdieu var Heidegger mindre ett subjekt än ett objekt i förhållande till sin habitus. Han var därför mer eller mindre dömd att omedvetet ge uttryck för sociopolitiska krafter i sin filosofi.⁶² En sådan typ av analys missar dock det som är specifikt för Norström. För att parafrasera Sartres bekanta maxim om poeten Paul Valéry: Norström är förvisso en politiskt konservativ filosof, men alla konservativa filosofer är inte Norström.⁶³ Det finns något hos Norström som gör honom till en (mer eller mindre) unik tänkare inom den samtida svenska filosofin och som inte låter sig fångas in av allmänna kategorier som ”politiskt konservativ filosof” eller ”överklasshabitus”. Hjärtpunkten i hans tänkande står i själva verket att finna i hans existentiella engagemang för det personliga livet. Hans filosofi handlade i grunden om att skapa utrymme för detta liv i samtidens idéklimat.

Norströms självuppfattning i förhållanden till hans ställningstaganden i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*

Till grund för Norströms val av ståndpunkter i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* ligger framförallt hans uppfattning om sig själv som en försvarare av det personliga och förnuftiga livet gentemot tillvarens själlösa och irrationella element. Norström skriver i ett brev till vännen Ernst Liljedahl att hans frihetskamp bl.a. bestått i att ”bryta mig ut ur livskväfande teorier”.⁶⁴ Denna kamp mot livskvävande teorier är nyckeln till att förstå de teoretiska val Norström gjorde. Jag kommer att stödja mina påståenden om Norströms självuppfattning genom några

nedslag i Norströms korrespondens under tiden han arbetade med *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* och tiden kort därefter.⁶⁵ I dessa brev berättar Norström bl.a. om de mystiska upplevelser som i hög grad ligger till grund för hans tänkande och självuppfattning. Enligt teorin om intellektuell självuppfattning tjänar sådana berättelser till att omorganisera och integrera intellektuellas bild av sig själva och sin verksamhet. Ur berättelserna framträder en bild av Norström som också kommer till uttryck, om än på ett annat plan, i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*

Av Norströms korrespondens med kollegan Erik Olof Burman framgår de personliga bevekelsegrunder som låg bakom hans brott med boströmianismen. I ett brev från december 1895 talar han om sina känslor av lättnad efter att ha lyckats lämna denna filosofi bakom sig:

Jag känner mig mänskligt lycklig öfver att ha befriat mig från Boströmianismens ok. Alltmer har jag insett, hur rå denna ståndpunkt är till sin vetenskapliga form och huru den ringa eller ingen plats har för natur- och konstsinne, för känslans mystik och för ett fullt och helt religiöst lif. I sanning – der fins mycken flackhet! Och oandlighet!⁶⁶

I ett annat brev till Burman, skickat en månad senare, invänder Norström mot Burmans egen s.k. ideella evolutionism att den innebär en ”abstrakt-opersonlig hållning, der begreppet har utdrifit anden” och därför inte lämnar något utrymme för ”den religiösa erfarenheten”.⁶⁷ I ett brev från 1899 till samma adressat skriver Norström att han vänder sig mot alla slags läror som ”upphäfa individualitets- och personlighetskänslan genom att uppfatta människan såsom ett mer eller mindre mekaniskt eller blott logiskt kugghjul i ett själlöst helt...”. Han menar att den svenska filosofin inte nog gjort upp med ”opersonliga känslor” som hotar att kväva ett spirande ”personlighetslif”: ”Till dessa opersonliga känslor och stämningar räknar jag känslan af naturmekanismens universalitet, det dynamiska eller panteistiska natursinnet, känslan av samhällsmekanismen, af historien som logisk process osv”.⁶⁸

Av citaten framgår att Norström vänder sig mot såväl naturalistiska som idealistiska ståndpunkter, dvs. precis samma ställningstagande som han intar i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*. Det gemensamma för båda är att de förnekar betydelsen av det fria och personliga livet. Vare sig idealismen eller naturalismen lämnar något utrymme för förnuftiga erfarenheter i form av ”känslans mystik” eller ”religiösa erfarenheter”. Symptomatiskt är att Norström i dessa sammanhanget alltid ställer ”livet” i motsats till ”kugghjul”, ”själlös natur”, ”massornas mekaniska tryck” osv.⁶⁹ I ”Radikalismen än en gång”, från 1903, skriver Norström på karaktäristiskt vis: ”Den som *vet* sig vara ett maktlöst kugghjul, kan icke i längden *vilja* sig såsom fri personlighet”.⁷⁰ Det ständigt återkommande kontrasterandet mellan det irrationella och själlösa å ena sidan och

det personliga och förnuftiga å den andra vittnar om hur viktigt detta tema var för Norström.

Norström kritiserar, som framgått ovan, den tyska idealismen för att inte knyta den förnuftiga historiska utvecklingen ”vid en verklig orsak, utan, hållande den fritt sväfvande i abstraktionens rymd, låtit den sakna konkret, faktiskt och historiskt underlag”.⁷¹ Allt som är ”konkret och individuellt, framträder såsom sekundärt (verkan, följd)” i förhållande till de tyska idealisternas abstrakta begrepp, t.ex. Hegels världsande.⁷² Uppfattningen av historien som styrd av en opersonlig princip, ”en logisk process”, utesluter ett fritt och personligt liv på precis samma sätt som naturalismen. En sådan historieuppfattning innebär i själva verket, säger Norström, att ”anden hemligen [blir] återreducerad till natur”.⁷³

Kritiken av det personliga och abstrakta kommer till uttryck också i andra ställningstaganden i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* Norström invänder t.ex. att Boströms gudsbegrepp är en tom abstraktion, som inte har något att göra med Abrahams, Isaks och Jakobs Gud, dvs. Bibelns och trons Gud. Boströms Gud är, säger Norström, ”en blott hypotaserad abstraktion, ett blott tanketing, emedan det på ett ytterst betänkligt sätt hålles fritt sväfvande öfver allt historiskt-empiriskt underlag”.⁷⁴ Ett sådant abstrakt och opersonligt gudsbegrepp kunde Norström inte godta. Men han kunde inte heller acceptera en rigid och dogmatisk kristendom som inte satte det personliga livet i centrum. ”I lifsvärdet har kristendomen sitt inre mått”, skriver Norström i ”Förnuftskraft”.⁷⁵ Kristendomens sanningsanspråk ligger helt enkelt i dess möjlighet att befordra det personliga livet.

Norströms engagemang för det personliga livet går i stor utsträckning att härleda från hans personliga erfarenheter. Det är ifrån dessa som hans intellektuella självuppfattning i grunden härstammar. Norströms liv kantades av psykiska kriser, men även av religiösa erfarenheter. I ett brev från 1898 till vännen Karl Warburg berättar han om hur han vid två olika tillfällen haft mystiska upplevelser:

Dessa erfarenheter hafva skänkt mig visshet om att det fins ett förnuftigt verdssammanhang, att det finnes en Gud, ett oändligt lifsinnehåll och lifsperspektiv för andarna. Min erfarenhet af allt detta har visserligen endast fallit inom känslan och ej alls inom åskådningen, men denna känslor erfarenhet har varit tillräcklig för att uppbära mitt lif [...].⁷⁶

Det bör noteras att dessa erfarenheter ligger i linje med den kunskapsteori Norström presenterar i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* Hans upplevelse har inte, skriver han, gett honom någon kunskap i vanlig mening, utan en känslomässig visshet om att verkligheten till sitt väsen är förnuftig.⁷⁷ I ett brev till Allen Vannérus från 1900 skriver Norström vidare att ”Hemligheten med min filosofi är, att den är ett uttryck för hur

djupt jag är gripen af lifvet. Den har sin källa i upplefda erfarenheter.”⁷⁸ Det är ur dessa upplevelser, säger Norström, som han har skapat sin filosofi. Den kan därför bara i grunden vederläggas av livet och inte av andra tänkare. Det skulle kunna ske, heter det, om han av yttre omständigheter tvingades ge upp tron på ett personligt förnuft i tillvaron. Så långt har han ännu aldrig drivits i sin förtvivlan, men han har ”känt vingslagen af den svarta fågeln – mer än en gång”.⁷⁹

Ett annat vittnesbörd om Norströms erfarenheter finns i ett brev till Burman från 1898. Burman hade i ett tidigare brev invänt mot *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* att den röjde inslag av mystik, som han för egen del värjde sig emot. Norström svarar att mystiken egentligen strider mot hans natur ”men har sin rot i min erfarenhet. [...] I förhållande till det heliga, som har hänt mig. Är allt annat mörker, är allt annat galenskap. På det vill jag både lefva och – lära”.⁸⁰ I ett brev till Oscar Ljungström från december 1907 framträder Norströms kallelsemedvetande i kondenserad form. Ljungström hade försökt förmå Norström att intressera sig för teosofi, ett av tidens alla tecken. Norström svarar att han är ”rädd för alla avsteg från en utstakad väg. Det kom en gång under brinnande kamp och bitter förtvivlan en ande över mig – af sig själv inifrån. Det är många år sedan, men däraf lever jag än. Där har jag en brunn att ösa ur, som räcker för mig – till tro och hopp. Därifrån utgår strömmen af mitt arbete, som måste fullfölja i en bestämd kosa, med vilken jag står [eller] faller. Jag är så sluten inom mig...”.⁸¹ Norströms upplevelser bildar alltså grundvalen för såväl hans liv som hans intellektuella ställningstaganden. Ur dessa erfarenheter, som återberättas i brev till kollegor och vänner, konstruerar Norström en uppfattning av sig själv, såväl inför sig själv som andra, som en motståndare till det ”mekaniska” (naturalism) och ”abstrakta” (idealism) och som en försvarare av det personliga och förnuftiga livet. Det är hans utstakade väg. Denna självuppfattning leder honom i sin tur till att inta vissa specifika positioner på det filosofiska fältet.

Det intellektuella livets infrastruktur

För att förstå tillkomsten av Norströms nya filosofiska position på den svenska filosofins fält är det nödvändigt att ta hänsyn även till andra analysnivåer: makro- och mesonivån. I linje med den nya kunskapssociologin anser jag att dessa framförallt har haft en indirekt påverkan på Norströms tänkande genom att de har förändrat de materiella villkoren för intellektuell verksamhet. De förändrade villkoren består i detta sammanhang i tillkomsten av en ny professur vid Göteborgs högskola (nuvarande Göteborgs universitet). I samband med att Norström blev tillförordnad professor vid Göteborgs högskola 1891 lämnade han Uppsala för Göteborg. Flera författare har noterat att skiftet från det traditionstyngda

och provinsiella Uppsala till det moderna Göteborg sannolikt medverkade till Norströms brott med boströmianismen. Svante Nordin uppger att det moderna kulturklimatet i Göteborg och vid högskolan kan ha bidragit till Norströms avfall.⁸² Göteborg var vid denna tid sedan länge Sveriges näst största stad med en ständigt ökande befolkning. Staden präglades vid denna tid, säger Nilsson och Lindberg, av en övertygelse om att Göteborg var ett ungt och livskraftigt samhälle där det fanns utrymme för nya idéer och initiativ, som det inte fanns i andra mer förstelnade miljöer.⁸³ Carl-Göran Heidegren är inne på samma linje som Nordin. Han menar att Norström förmodligen inte hade kunnat löpa linan ut och bryta med boströmianismen om han hade blivit kvar i det inskränkta Uppsala. Trycket från traditionen och omgivningen hade troligtvis blivit honom övermäktigt.⁸⁴ Med stöd i samtida nordiska kommentatorer av boströmianismen hävdar Heidegren till och med att denna typ av filosofi knappast hade varit möjlig någon annanstans än i en tämligen isolerad akademisk småstadsmiljö.⁸⁵ Mats Persson menar att Norström i Göteborg kastades in i det moderna Sverige som höll på att ta form. Här fick han möjlighet att lägga fingret på tidens puls.⁸⁶ Även Elof Åkesson noterar att ”den friare och [ekonomiskt] säkrare” ställning som Norström fick vid den nyinrättade professuren i Göteborg bidrog till hans filosofiska självständighet och produktivitet.⁸⁷

Beslut om inrättande av Göteborgs högskola fattades i Göteborgs kommunfullmäktige i november 1887. Tillkomsten av nya högskolor var inte en unik företeelse för Sverige, utan var en del av den expansion av högre utbildning som ägde rum i Europa mot slutet av 1800-talet. Ytterst sett svarade expansionen mot behoven av utbildad arbetskraft i samhällen som höll på att industrialiseras och moderniseras.⁸⁸ Sju lärostolar kom att inrättas vid Göteborgs högskola varav en var i filosofi. Vid sidan av de redan existerande professurerna i Lund och Uppsala (sammanlagt fyra stycken) tillkom nu alltså en femte professur. Genom ett politiskt beslut på mesonivå expanderade således det intellektuella livets infrastruktur. Den nya professuren hade förvisso inte samma akademiska status som statsprofessurerna i Lund och Uppsala, men innebar ändå att möjligheten att utveckla en ny position på fältet öppnade sig.

Ett nödvändigt socialt villkor för att ett abstrakt och avancerat tänkande, till skillnad från ett rent praktiskt, ska kunna uppstå är, som Bourdieu har påpekat, att intellektuella har tillgång till *skhole*, dvs. tid som kan ägnas åt intellektuellt snarare än bara fysiskt arbete.⁸⁹ Intellektuellt liv är som regel beroende av en materiell bas. Intellektuella kan inta en epistemologiskt privilegierad position bara om de åtnjuter en socialt privilegierad position.⁹⁰ *Skhole* är således inte en gåva som naturen har utrustat oss alla med. Det är fråga om ett socialt privilegium. I och med professuren fick Norström tillgång till *skhole* och kunde därmed, som han skrev i ett brev till vännen Oscar Lindberg, ägna sina bästa krafter åt sin

”älskade vetenskap”. Han gladdes åt möjligheten att kunna ”forska fritt” utan att behöva oroa sig för försörjningen.⁹¹ Jag vill mena att förändringarna på mesonivå var nödvändiga för att Norström skulle kunna utveckla en för svenskt vidkommande ny och någorlunda originell ståndpunkt. Dessa förändringar fick framförallt två konsekvenser: Dels fick Norström tillgång till *skhole* och dels kom han bort från den inskränkta Uppsalamiljön. Båda dessa saker bidrog till att Norström kunde ge ett friare uttryck för sin intellektuella självuppfattning.

Strategiskt betingade teorival vs. val utifrån intellektuell självuppfattning

Som har framgått ovan anser Gross att hans teori kompletterar synen på teorival som uteslutande strategiskt betingade. Det är dock oklart hur Gross tänker sig att dessa två förklaringsstyper, strategiskt val av ståndpunkter och val utifrån en intellektuell självuppfattning, egentligen förhåller sig till varandra. Han ger inget tydligt svar, men hävdar att de båda handlingstyperna ofta förekommer sida vid sida under en filosofers karriär.⁹² På ett ställe skriver han att ”the actions thinkers undertake to remain true to their self-concepts unfold alongside and in conjunction with other, more strategic action processes”.⁹³ Ett problem med detta synsätt är att det är fråga om två olika förklaringsmekanismer som drar åt motsatt håll. Det strategiska handlandet tar sin utgångspunkt i en (omedveten) strävan efter att maximera sitt innehav av knappa resurser, t.ex. kollegors uppmärksamhet och framstående positioner. I fältmodeller av Collins och Bourdieus slag är *fältet* filosofins egentliga subjekt och förklarande princip. Handlandet utifrån en (medveten) intellektuell självuppfattning, som till stor del förvärvats utanför fältet, syftar däremot till att bevara aktörens *självuppfattning* intakt. Om aktörer gör val som handlar om att de vill vara sanna mot sin självuppfattning, måste det innebära att förklaringar utifrån strategiska syften till viss del undergrävs. En intellektuell självvidentitet sätter gränser för vilka teoretiska val som är möjliga, vilket i sin tur begränsar aktörens konkurrenskraft på fältet. Norström skulle t.ex. sannolikt aldrig ansluta sig till en naturalistisk ståndpunkt – inte ens om han skulle inhösta ära och berömmelse för detta. Gross håller med om att inte alla val står öppna för en filosof och att de båda förklaringsstyperna kan stå i ett spänningsfyllt förhållande till varandra. ”The psychic costs of a wholly instrumental orientation in which one agrees to abandon or change any or all of identity and intellectual commitments as may be required by the logic of the field would be too much to bear”.⁹⁴ Ett sådant synsätt står dock i bjärt kontrast till t.ex. Collins syn på filosofisk verksamhet. Hos Collins är filosofer helt och hållet i händerna på ”the logic of the field”, i form av exempelvis ”The law of small numbers”.⁹⁵ Collins filosofer försöker kombinera kulturellt kapital på ett så banbrytande sätt som möjligt

för att skapa uppmärksamhet kring sig själva och sitt tänkande. Här finns det inga begränsningar i vilka val som står filosofen till buds. Fältets logik reglerar oinskränkt. Det är därför osäkert i vilken utsträckning som teorin om intellektuell självuppfattning kan sägas komplettera teorier av Bourdieu och Collins typ genom att ”take a broadened conception of identity into account”.⁹⁶ De verkar i själva verket gå rakt emot varandra. Om Gross teori är riktigt skulle jag hellre säga att det är fråga om en vederläggning av Collins och Bourdieus teorier än om en komplettering.

Avslutande reflexion och slutsatser

Filosofisociologin får inte anlägga ett mer eller mindre aprioriskt teoretiskt synsätt på sitt empiriska material för att sedan sortera data efter detta. Vid det sociologiska studiet av filosofer måste data få komma till uttryck i all sin komplexitet. I Norströms fall har vi sett att hans val av teoretiska ståndpunkter, t.ex. brottet med boströmianismen, inte låter sig tolkas som vare sig ett strategiskt handlande på filosofins fält eller som ett oreflekterat ideologiskt försvar av ett förmodernt samhälle. Problemet med såväl Collins *The sociologies of philosophies* som Bourdieus *L'ontologie politique de Martin Heidegger* är att de inte är tillräckligt detaljerade i sina analyser, utan uteslutande rör sig på ett makro- och mesoplan. Även om Collins i *The sociologies of philosophies* understryker att det är ”the flow of micro-situations that is the topic of our story” finner man i hans bok inga analyser av dagböcker, konferenser, brev eller annat historiskt material.⁹⁷ Inte heller i Bourdieus *L'ontologie politique de Martin Heidegger* hittar man några egentliga data på mikronivå. Det är när man tar sin utgångspunkt i mikronivån, genom att t.ex. studera brevkorrespondenser, som mycket av det som på ett teoretiskt plan framstår som självklart snart blir problematiskt. Jag skulle därför vilja formulera följande generella påstående: Ju mer man går på djupet i en fallstudie desto tydligare kommer det visa sig att frågor om självuppfattning och identitet är viktiga för att förstå vilka teorier intellektuella ansluter sig till. Riktigheten i detta påstående kan emellertid bara styrkas genom fler empiriska studier som tar sin utgångspunkt i teorin om intellektuell självuppfattning.

I denna artikel har jag argumenterat för att innehållet i Norströms moderna ståndpunkt bör förklaras utifrån hans engagemang för det personliga livet, som i stor utsträckning har sin grund i hans mystiska erfarenheter. Hans intellektuella självuppfattning leder honom till att vända sig mot såväl idealistiska systemfilosofer som naturalism och positivism, eftersom ingen av dessa lämnar något utrymme för ”förnuftiga erfarenheter”. Mikronivån är emellertid inte den enda analysnivån för teorin om intellektuell självuppfattning. Det är viktigt att också beakta hur meso- och makronivån omgestaltar de materiella möjlighetsvillkoren för filosofiskt tänkande. Det är möjligt att urskilja tre olika nivåer som bidrog till

Norströms ställningstaganden i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*

Makronivå	Moderniseringsprocesser, utbildningsväsendets expansion i Europa.
Mesonivå	Inrättandet av en professur i filosofi vid Göteborgs högskola år 1891.
Mikronivå	Norströms uppfattning av sig själv som en försvarare av det personliga och förnuftiga livet.

Jag har argumenterat för att Norströms ”moderna ståndpunkt” förmodligen inte skulle vara möjlig utan den nyinstittade professuren i Göteborg. Det finns två anledningar till detta: dels att han behövde komma bort från Uppsala för att få samma utifrånperspektiv på boströmianismen som andra samtida observatörer hade, dels att professuren gav honom möjlighet till *skhole*. Förändringarna på mesonivå går i sin tur tillbaka till storskaliga samhällsförändringar i Europa i form av moderniseringsprocesser. Denna slutsats är i linje med den nya kunskapssociologins uppfattning att makro- och mesofaktorer framförallt har en indirekt påverkan på innehållet i intellektuella ställningstaganden. Det är dock viktigt att påpeka att Norströms utarbetade sin filosofi på ett sådant sätt att den också skulle kunna motsvara samtidens krav på en ”modern ståndpunkt”. De idealistiska systemfilosofiernas kollaps tvingade honom att utarbeta en ny position och att ställa sig frågan om filosofins aktualitet i det nya samhälle som höll på att ta form. På så sätt bildar sociala makrofaktorer i form av moderniseringsprocesser den fond mot vilken Norströms förnyade idealism tillkommer. Men det är även här fråga om indirekt snarare än en direkt påverkan.

Påståendet att Norströms personliga bakgrund är viktig för att förstå hans tänkande är inte banbrytande. Detta har påpekats av flera av de idé- och filosofihistoriker som refereras i denna artikel och vars arbeten jag lutar mig mot. Vad som är nytt i detta sammanhang är att jag på ett systematiskt vis försöker visa att Norströms självförståelse kan kasta ljus över hans intellektuella ställningstaganden i *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* Denna observation blir framförallt intressant när den lyfts in i en pågående diskussion om hur val av intellektuella ståndpunkter ska förstås ur sociologisk synvinkel. Artikeln ger närmare bestämt stöd för Gross uppfattning att man i en sociologisk analys av filosofisk verksamhet inte kan bortse från filosofers egen självförståelse.⁹⁸ Jag har emellertid även kritiserat teorin om intellektuell självuppfattning för att den inte tillräckligt klargör hur strategiskt handlande och handlande utifrån en självuppfattning egentligen förhåller sig till varandra.

Man kan ställa sig frågan om teorin om intellektuell självuppfattning

inte innebär att det kunskaps sociologiska projektet ges upp till förmån för en enbart psykologisk förståelse av filosofers och intellektuellas identitet. Är inte självförståelse ett psykologiskt begrepp? Nej, inte bara, svarar Gross. Identiteter skapas i sociala sammanhang, t.ex. i religiösa samfund, föreningar, familjer, akademiska institutioner och partier.⁹⁹ Många av de identiteter som intellektuella anammar är tillika givna på förhand, t.ex. ”vänsterorienterad sociolog” eller ”liberal nationalekonom”. Det är kulturspecifika taxonomier som tillhandahåller de identiteter som intellektuella placerar sig själva i och som blir avgörande för deras val av teoretisk ståndpunkt.

Norström tolkade sina mystiska erfarenheter ur ett religiöst perspektiv. Det vore också möjligt, om än inte för Norström själv, att ge erfarenheterna en snävt naturalistisk tolkning, genom att t.ex. koppla dem till hans psykiska sjukdomshistoria. Det var Norströms socialisation och utbildningsgång som försåg honom med en religiös snarare än en naturalistisk tolkningsram. För Norström innebar hans erfarenheter en kallelse att bekämpa teorier ”som vilja göra lifvet trångt och fattigt”.¹⁰⁰ En annan socialisationshistoria och en annan världsbild skulle förmodligen ha resulterat i en annan självuppfattning och i andra teorival. De kulturspecifika identitetsuppfattningar som 1800-talets religiösa-idealistiska världsbild erbjöd unga intellektuella i Sverige ser annorlunda ut än de som idag står till buds. Självuppfattningar är därför alltigenom sociala fenomen. Studiet av intellektuella självuppfattningar förblir ett sociologiskt och socialpsykologiskt projekt.

Summary

Vitalis Norström, a defender of the personal and reasonable life. A case study in the sociology of philosophy. By Henrik Lundberg. This article studies the theoretical standpoints that the Swedish philosopher Vitalis Norström (1856–1916) took in his book *What is a modern position in philosophy?* (1898). The focus of the article is not Norström’s philosophy as such, but rather three different sociological theories about how to make intellectual choices—those of Pierre Bourdieu, Randall Collins, and Neil Gross, respectively—where Norström’s philosophy primarily is used as a test case for the broader applicability of the sociological theories in question. In *What is a modern standpoint in philosophy?* Norström publicly broke with the Boströmian current of philosophy of which he had considered himself an adherent until then. In his book, Norström also turned against post-Kantian philosophy (Hegel, Fichte and Schelling) as well as against naturalism. The common thread in his criticism of both idealism (Boströmianism as well as post-Kantian philosophy) and naturalism is the argument that none of these leave any room for so-called “rational experiences” in the form of religious and ethical experiences. Norström instead

proposed a modernized idealism with a strong philosophy-of-life orientation. In this article I argue that Norström's standpoints should be understood in terms of his perception of himself as a defender of the personal and reasonable life over against the mindless and irrational elements of human existence. The article thus gives support to Gross's social psychological theory according to which intellectual self-concepts affect choices of theoretical positioning. In contrast, the attempts to apply Bourdieu's and Collins's theories to the empirical material at hand ultimately fail. In addition, the article supports the view of the new sociology of ideas that macro-sociological factors mainly have an indirect impact on knowledge production. The article, however, also criticizes Gross's theory for not clarifying how strategic behavior relates to behavior based on an intellectual self-conception.

Noter

1. Randall Collins: *The sociology of philosophies. A global theory of intellectual change* (Cambridge, Ma. & London ([1998] 2000); Martin Kusch: *Psychologism. A case study in the sociology of philosophical knowledge* (London & New York, 1995); Charles Camic & Neil Gross: "The new sociology of ideas" i Judith R. Blau (red.): *The Blackwell companion to sociology* (Oxford, 2001).

2. Vitalis Norström: *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?* (Göteborg, 1898).

3. Neil Gross: *Richard Rorty. The making of an American philosopher* (Chicago & London, 2008).

4. *Ibid.*, 235–263.

5. Jfr *ibid.*, xiv.

6. Pierre Bourdieu: *The political ontology of Martin Heidegger* (Cambridge, U.K., 1991), vii.

7. Vitalis Norström: *Brev 1889–1916. I urval utgivna av Elof Åkesson* (Stockholm, 1923), 323.

8. Svante Nordin: *Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall* (Lund, 1981), 143; Mats Persson: *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealismens kris* (Stockholm/Stehag, 1994), 90; Elof Åkesson: "Vitalis Norströms utveckling fram till *Religion och tanke*" i *Punkter på ljuslinjen. Idéhistoriska bidrag* (Lund, 1954), 73.

9. Bo Lindberg & Ingemar Nilsson: *Göteborgs universitets historia. Vol 1. På hög-*

skolans tid (Göteborg, 1996), 167.

10. Vitalis Norström: "Ellen Keys tredje rike" i *Tankelinier* (Stockholm [1902] 1905), 158–298; Vitalis Norström *Masskultur* (Stockholm, 1910).

11. Neil Gross: *The making of...*, 267.

12. *Ibid.*, 268.

13. Vitalis Norström: *Brev*, 101.

14. Neil Gross: *The making of...*, 272.

15. Charles Camic & Neil Gross: "The new sociology of ideas".

16. Neil Gross: *The making of...*, 10–11; Neil Gross: "Replies" i *Transactions of Charles S. Peirce society. A Quarterly Journal in American Philosophy* 47:1 (2011), 50–51.

17. Joseph M Bryant: "New directions and perennial challenges in the sociology of philosophy. Theoretical and methodological notes on Neil Gross's Richard Rorty" i *Transactions of Charles S Peirce Society: A Quarterly Journal in American Philosophy* 47:1 (2011).

18. Neil Gross: "Replies", 50–51.

19. Carl-Göran Heidegren & Henrik Lundberg: "Towards a sociology of philosophy" i *Acta Sociologica* 53:1 (2010); Henrik Lundberg: "Philosophical thought and its existential basis. The sociologies of philosophy of Randall Collins and Pierre Bourdieu" i Vesa Oittinen & Evert van der Zwerde (red.): *Transcultural studies. A series in interdisciplinary research* 10: 1 (2014).

20. Neil Gross: *The making of...*, 239, 264.
21. *Ibid.*, 15.
22. Gross förnekar inte att en akademikers eller intellektuells självuppfattning kan häröra från deras position på fältet och som sådan vara tillrättalagd för strategiska syften. Han menar att strategiska syften samverkar med en intellektuell självuppfattning som har genererats genom socialisation och utbildningsgång. Den har alltså till stor del sitt upphov utanför fältet. Som framgår ovan finner jag det svårt att se hur dessa två förklaringsstyper ska kombineras inom ramen för en och samma teori.
23. Svante Nordin: *Den Boströmska skolan...*, 11.
24. Sven-Eric Liedman: *Att förändra världen men med måtta. Det svenska 1800-talet speglat i C A Agardhs och C J Boströms liv och verk* (Stockholm, 1991), 116.
25. Svante Nordin: *Den Boströmska skolan...*, 23–25; Sven-Eric Liedman: *Att förändra världen...*, 114–117; Carl-Göran Heidegren: *Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi* (Göteborg, 2004), 299–305.
26. Christopher Jacob Boström: "C J Boström och hans filosofi" i *Skrifter av Christopher Jacob Boström utgivna av Hans Edfeldt* (Upsala, 1883 [1859]), 481.
27. Vitalis Norström: *Hvad innebär...*, xxix.
28. *Ibid.*, xxix.
29. *Ibid.*, xxxiii.
30. Michel Foucault: "What is Enlightenment?" i Paul Rainbow (red.): *The Foucault reader* (New York, 1984).
31. Vitalis Norström: *Hvad innebär...*, xiv.
32. *Ibid.*, i.
33. *Ibid.*, iii; Mats Persson *Förnuftskampen*, 142.
34. Kjell Jonsson: *Vid vetandets gräns. Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920* (Lund, 1987).
35. Vitalis Norström: *Hvad innebär...*, iv.
36. *Ibid.*, xii.
37. *Ibid.*, viii.
38. *Ibid.*, viii.
39. *Ibid.*, ix.
40. *Ibid.*, xviii.
41. *Ibid.*, xx.
42. *Ibid.*, xxi–xxii; Mats Persson: *Förnuftskampen*, 145.
43. Vitalis Norström: *Hvad innebär...*, xxix.
44. *Ibid.*, xxii.
45. *Ibid.*, 36.
46. *Ibid.*, 66.
47. *Ibid.*, 83–85.
48. Mats Persson: *Förnuftskampen*, 147; Vitalis Norström: *Hvad innebär...*, 87.
49. Vitalis Norström: "Hvad är sanning?" i *Tankelinier* (Stockholm, 1905), 18.
50. *Ibid.*, 21.
51. Randall Collins: *The sociology of philosophies*, 81.
52. *Ibid.*, 6.
53. Vitalis Norström: *Brev*, 108.
54. *Ibid.*, 42.
55. *Ibid.*, 278.
56. Jfr Carl-Göran Heidegren: *Det moderna genombrottet...*, 454, 467; Mats Persson *Förnuftskampen*, 140.
57. Mats Persson: *Förnuftskampen*, 393. Perssons monografi är dock skriven utifrån försoningens hermeneutik och inte misstankens. En studie av Norströms filosofi utifrån misstankens hermeneutik har aldrig prövats fullt ut.
58. *Ibid.*, 114.
59. Vitalis Norström: "Hvad är sanning?", 28.
60. Carl-Göran Heidegren: *Det moderna genombrottet...*, 481; Mats Persson: *Förnuftskampen*, 282; Svante Nordin: *Den boströmska skolan...*, 142.
61. Mats Persson: *Förnuftskampen*, 282.
62. Pierre Bourdieu: *The political ontology of...*, 105.
63. "Valéry est un intellectuel petit-bourgeois, cela ne fait pas de doute. Mais tout intellectuel petit-bourgeois n'est pas Valéry" i Jean-Paul Sartre: *Questions de méthode* (Paris, 1960).
64. Ernst Liljedahl: *Vitalis Norström. Hans liv och verk I–II* (Stockholm, 1917–1918), 329.
65. Inblickarna i Norströms brevväxling kommer även att kompletteras med annat han skrev vid ungefärligen denna tid.
66. Vitalis Norström: *Brev*, 60.
67. *Ibid.*, 66.
68. *Ibid.*, 106.
69. Jfr t.ex. Vitalis Norström: "Förnuftskraft" i *Tankelinier* (Stockholm, 1905), 129–130; Vitalis Norström: "Hvad är sanning?", 21–22; Vitalis Norström: *Masskultur*, 163.

70. Vitalis Norström: "Radikalismen ännu en gång" i *Tankelinier* ([1903] 1905), 444.

71. Vitalis Norström: *Hvad innebär...*, xix.

72. *Ibid.*, xix.

73. Vitalis Norström: *Brev*, 233.

74. Vitalis Norström: *Hvad innebär...*, ix.

75. Vitalis Norström: "Förnufts kraf", 114.

76. Vitalis Norström: *Brev*, 102.

77. I en självbiografisk skiss från 1912 skriver Norström om samma upplevelser: "Ur dessa kriser har jag 3 gånger räddats genom – till tid och lokal noga bestämda – 'raptus in coelum' hvilka jag ännu fasthåller som fullt reala och som absoluta villkor för bibehållen andlig hälsa och kraft. Men uppenbarelserna föllö helt inom *känslan*. Inga visioner! En upplevelse av världsgrundens förnuftighet" (Vitalis Norström: *Brev*, 323). I ett brev till Oscar Lindberg från 1894 talar han om hur han "vid två oförgätliga tillfällen i mitt lif" känt en "tillströmning af Guds kraft och nåd" när han befunnit sig i djup kris (Ernst Liljedahl: *Vitalis Norström I*, 174). Det går inte att fastställa exakt när dessa erfarenheter inträffade. Klart är dock att den tredje måste ha ägt rum mellan 1898 och 1912.

78. Vitalis Norström: *Brev*, 118.

79. *Ibid.*, 119.

80. *Ibid.*, 99.

81. Ernst Liljedahl: *Vitalis Norström II*, 34.

82. Svante Nordin: *Den boströmska skolan...*, 148.

83. Bo Lindberg & Ingemar Nilsson: *Göteborgs universitets historia*, 12.

84. Carl-Göran Heidegren: *Det moderna genombrottet*, 454.

85. *Ibid.*, 305–315.

86. Mats Persson: *Förnuftskampen*, 184.

87. Elof Åkesson: "Vitalis Norströms utveckling...", 74–75.

88. Bo Lindberg & Ingemar Nilsson: *Göteborgs universitets historia*, 31.

89. Pierre Bourdieu: *Pascalian meditations* (Cambridge, U.K., 2000).

90. Brian C.J. Singer: "Méditations pascaliennes – The skholè and democracy" i *European Journal of Social Theory* 2:3 (1999).

91. Ernst Liljedahl: *Vitalis Norström I*, 172.

92. Enligt teorin om intellektuell självuppfattning är akademiker mer benägna att agera strategiskt tidigt i karriären innan de

har lyckats etablera en position inom akademien. Därefter blir frågor om självuppfattning och identitet viktigare än ett strategiskt navigerande på fältet. Jag har valt att inte gå närmare in på denna aspekt av Gross teori, eftersom det i Norströms fall är svårt att hitta konklusiva belägg som talar för denna tes. Överfört på Norström fall skulle teorin om intellektuell självuppfattning i så fall innebära att Norström var en någorlunda god boströmian tills dess att han fått en fast tjänst för att därefter låta sin självuppfattning bryta igenom på allvar. Klart är att han bröt offentligt bröt med boströmianismen först efter att ha blivit ordinarie professor i maj 1893. Som framgår ovan tolkar jag emellertid Norströms avfall framförallt som ett resultat av att han lämnade Uppsalamiljön och därmed kunde ge ett friare uttryck för sin självuppfattning. Därmed är inte sagt att Norström var befriad från intellektuell fåfänga eller äregirighet (jfr brev till Oscar Lindberg från augusti 1909 i Ernst Liljedahl: *Vitalis Norström II*, 140). Det går emellertid inte att finna några direkta belägg för att denna skulle ha påverkat det kognitiva innehållet i hans filosofi.

93. Neil Gross: *The making of...*, 264; Neil Gross & Crystal Fleming: "Academic conferences and the making of philosophical knowledge" i Charles Camic, Neil Gross & Michèle Lamont (red.): *Social knowledge in the making* (Chicago & London, 2011), 164.

94. Neil Gross: *The making of...*, 310.

95. Randall Collins: *The sociology of philosophies*, 81–82.

96. Neil Gross: *The making of...*, 239.

97. Randall Collins: *The sociology of philosophies*, 53.

98. Neil Gross: *The making of...*, 102.

99. *Ibid.*, 16.

100. Vitalis Norström: "Den religiösa kunskapen" i *Tankelinier* (Stockholm, 1905), 347

Den forskning som ligger till grund för denna artikel har finansierats av Axel och Margaret Ax:son Johnson stiftelse för allmännyttiga ändamål. Jag vill tacka de två anonyma granskarna och Lychnosredaktören för värdefulla kommentarer på manuskriptet. Tack även till Carl-Göran Heidegren, Ingemar Bohlin och Carl Wilén som läst och kommenterat tidigare utkast av artikeln.

Tema: Akademisk kultur

Akademisk kultur

Erland Sellberg

En vedertagen uppfattning har länge varit att Wilhelm von Humboldts reformverksamhet vid det grundade Berlinuniversitetet med inriktning på fri forskning tämligen omgående fick genomgripande betydelse för hela det europeiska universitetssystemet. Modern forskning ifrågasätter emellertid denna bild som väsentligen en produkt av historieskrivningen i slutet av 1800-talet. Långt mer än man sedan dess har accepterat fanns en institutionell kontinuitet i den akademiska kulturen som i allt väsentligt har bevarats eller förändrats mycket långsamt. Enligt ett sådant perspektiv kan man inte i studiet av universiteten endast välja ut vissa delar av verksamheten och betrakta dessa som fristående från övriga, utan man bör snarare se alla delar som ingående i en övergripande kultur.¹

Studier som avsett universitetens roll i historien har länge haft en ensidig inriktning på endast vissa aspekter av den akademiska verksamheten, såsom undervisningen eller forskningen; koncentrationen har alltså legat på akademiernas inre verksamhet. Många studier har fokuserat på ett visst renodlat perspektiv såsom framväxten av en modern disciplin, exempelvis kemin. Sådana studier har naturligt nog ofta präglats av en stark positivistisk övertygelse vilket medfört en motsvarande brist på saklig historisk och kontextuell hantering av materialet. Det har främst varit fråga om att beskriva en utveckling.

Saken har heller inte förbättrats av det faktum att väldigt många av de studier som ägnats enskilda universitets historia har varit föranledda av jubileer och ibland direkt finansierade av den akademi som varit föremål för studien. Det innebär naturligtvis inte automatiskt att sådan forskning varit mindre objektiv men rimligen har det präglat utformningen av själva studien.²

Charles B. Schmitt efterlyste på 1970-talet större, syntetiska och komparativa studier över flera universitet för att höja blicken och inte fastna i enstaka universitets annaler med fokus på käbblande professorer och interna motsättningar.³

Under de senaste tjugo åren har tre stora och omfattande volymer med flera forskare inblandade producerats om de europeiska universitetens historia alltsedan medeltiden och till och med andra världskriget. Dessa ger utmärkta, generella översikter över de akademiska förhållanden i de europeiska länderna och de lyfter fram en rad väsentliga omständigheter som belyser vad som förenar och stundom också vad som åtskiljer. Av naturliga skäl dominerar de gamla universiteten i Europas centrala länder. Sådant som berör de mer perifera länderna förbigås inte fullständigt men blir ändå av naturliga skäl marginaliserat och nyckfullt avhandlat.⁴

En möjligen än mer framgångsrik väg att betrakta universiteten ur en annan och lika övergripande aspekt som dylika syntetiserande och översiktliga studier över generella akademiska förhållanden skulle kunna vara att fokusera på ett lands eller en regions akademiska kultur. Ty universiteten har ända sedan deras första tillkomst varit mer än sina formella institutioner och därmed mer än sin undervisning, sina professorer, studenter och ceremonier. De har alltid varit en del av större kulturella sammanhang och de har också i sig själva utgjort kulturer. En väg till en ökad förståelse för universiteten skulle därför kunna vara att just utgå från dem som del av en större kultur. På så sätt kan man lättare både ta hänsyn till universitetens inre liv och samtidigt inkludera de yttre faktorer som påverkar och påverkas av akademierna.

Under senare år har en väsentlig utvidgning av kulturbegreppet skett som haft påtagliga teoretiska konsekvenser för den kulturhistoriska forskningen. Man ser mindre på kulturhistorien som en signifikant del av ett nationellt projekt, istället har man flyttat fokus till vad som är tydligare kopplat till ritualer och olika, andra slag av sociala aktiviteter. Därmed blir kulturhistorien mer internationell, differentierad och inriktad på att studera processer, nätverk och sociala relationer. Peter Burke och andra har strävat efter en förnyelse av kulturhistorien som i sin förlängning numera kan inkludera studium även av subkulturer eller speciella elitkulturer såsom exempelvis politisk kultur.⁵

Ett utvidgat kulturbegrepp gör det möjligt att beskriva en kulturs inneboende dynamik som ett slags kulturell transfer. Detta gör det möjligt att studera en viss kultur som i första hand mottagare av yttre impulser eller istället med mer fokus på inre förhållanden; man kan välja att särskilt studera dessa olika former av yttringar diakront eller synkront.⁶

Samtidigt måste det sägas att en akademisk kultur medför en del metodiska och teoretiska problem vilka kräver ett bredare och mer varierat angreppssätt. Den har egentligen inte mycket gemensamt med vad Burke avser då han talar om den lärda kulturen; då avses snarast elitkultur i relation till en folklig sådan.⁷

Universiteten har traditionellt utgjort en från övriga samhället ändå tydligt avskild institution; länge var denna präglad av särskilda privilegier som exempelvis egen jurisdiktion. Det är vanskligt att diskutera en kultur som inte är inordnad i en hierarki som subkultur utan istället snarare är underkastad en horisontell uppdelning såsom då vi talar om kvinnlig respektive manlig kultur. Men just ifråga om den akademiska kulturen blir problematiken påtaglig också av andra skäl. Denna kultur är förvisso även en del av en hierarkisk struktur som omfattar en elit av samhället. Dessutom utgörs dess kärna av en institutionell organisation som med egen jurisdiktion per definition länge var artskild från allt annat.

Som institution har den mestadels haft en lärarkår med traditionella privilegier och i de flesta fall med rätt att kontrollera nyrekryteringen;

alltså ett slags skråorganisation. Dessutom hade även långt in på 1800-talet studenterna utöver en rad skyldigheter gentemot professorerna särskilda privilegier gentemot det borgliga samhället. Den akademiska kulturen har naturligtvis präglats av dessa båda åtskilda kategorier vars verksamhet reglerats av särskilda konstitutioner, enligt vilka professorerna har haft ett uppdrag att undervisa, studenterna att lära sig och bli förberedda för privilegierade uppdrag utanför akademien. Ursprungligen och i många länder långt fram i modern tid har akademien haft sitt uppdrag från kyrkan, ibland har den också stått i beroendeförhållande till denna. Efter reformationen har i många länder kyrkan varit tvungen att avhända sig en betydande del av denna makt till staten vilket naturligtvis inte skedde utan konflikter och kompromisser.

Universiteten har självklart varit präglade av huvuduppgifterna att undervisa och att examinera. Däremot dröjde det långt fram i modern tid innan forskningsuppgiften tillkom. Men som kultur måste omfånget vidgas utöver dessa reglerade verksamheter; den rymmer en rad företeelser som markerade det lärda skråets särpräglade position inom samhället men också gentemot det övriga samhället. Medan den traditionella strukturen bibehölls och i sina grunder blev bestående in i modern tid har samtidigt under ytan även betydande förändringar skett. Under medeltiden var universiteten tydligare kvar som en del av den totala kyrkliga sfären; professorerna var exempelvis inte tillåtna att gifta sig. Efter reformationen skedde i dessa avseenden förändringar i de protestantiska länderna men utan att universitetens formella system i grunden ändrades. De stora sociala och politiska omvälvningarna under modern tid har naturligtvis inneburit utmaningar för den akademiska kulturen men denna har förmått att anpassa sig utan att förlora sin kärna.

Den akademiska kulturen har traditionellt präglats av särskilda ceremonier som etablerade dess homogenitet; här fanns speciella lagar eller konstitutioner, även egen jurisdiktion, men här fanns också behovet att manifesteras egenarten gentemot det utomstående samhället med offentliga processioner, särskilda disputationer avsedda för utomstående etc. Genom de tryckta disputationerna fick denna kultur även möjlighet att ytterligare manifesteras denna särpräglade, lärda och privilegiebemängda kultur för en vidare offentlighet. På många sätt kan man alltså säga att den akademiska kulturen med sin långa tradition och med sin institutionella utformning (som blev tydligare med tiden) erbjuder historikern en särskild utmaning. Den var och är alltjämt en del av samhällets kultur och i så måtto förändrades den i viss mån med övriga samhället men den rymde samtidigt en rad institutioner, seder och traditioner som fixerar den i ett mycket längre tidsperspektiv.

Den akademiska kulturen omfattar som utbildningsinstitution förnyelsen av en eller flera eliter i samhället. Under lång tid innebar universitetens nära anslutning till en internationell kyrkoinstitution och det andliga

ståndet en särskild bestämning åt hela den akademiska kulturen. Under tidigmodern tid påbörjades i många länder en process i vilken dessa band upplöstes. De växande enhetsstaterna vann ökad kontroll över utbildningen. Därmed inleddes en förändring som fick påtagliga verkningar på sikt också för den akademiska kulturen.

Det bör framhållas att universiteten i det svenska riket alltsedan 1620-talet betraktades som underordnade kungen; det var emellertid ändå fråga om en trevande process som fullbordades först med kyrkolagen 1686. Förändringen fick signifikanta effekter för all utbildning och naturligtvis även för det andligaståndet. Under 1700-talet blev den akademiska kulturen därför inte bara realiteter utan också formellt en rikets angelägenhet på ett sätt som inte var självklart på andra håll. Men i linje med vad som här sagts bestod samtidigt det mesta inom denna kultur; reformerna och förändringarna skedde snarare under ytan. Då man i våra dagar inte minst från politiskt håll försöker markera att universiteten bör åtnjuta ökad frihet utgör detta alltså ett brott mot en flera hundra år gammal ordning. Skälen till denna strävan från överheten att i vissa avseenden avhända sig det direkta ansvaret för akademierna får i detta sammanhang lämnas därhän men är väl värd ett fördjupat studium.⁸

Inom den akademiska kulturen har alltifrån dess begynnelse under medeltiden och fram till våra dagar dominerat en föreställning att universiteten inte känner några politiska gränser. Institutionen borde alltså vara internationell. Förr talade man gärna om den lärda republiken som skild från nationella eller politiska riken. Samtidigt kan det sägas att denna ordning i många länder i olika grad förändrats. Den högre utbildningen drogs i många länder som i Sverige alltmer in i den statliga verksamheten. Den var alltför viktig för att inte bli en politisk angelägenhet. Längre bevarade man latinets som det lärda språket, en ordning som bestod långt in på 1800-talet. I våra dagar förutsätter ofta internationaliseringssträvanden att engelskan får överta samma uppgift. Latinet gjorde det lätt för studenter att peregrinera och det blev lätt att anställa utländska professorer. Det är därför viktigt att i studiet av den akademiska kulturen särskilt uppmärksamma latinets centrala roll; det är emellertid också viktigt att beakta hur en ökad politisk styrning av universiteten förändrade den akademiska kulturen att bli alltmer en nationell angelägenhet.⁹

Av det här sagda blir det uppenbart att de följande artiklarna bara berör smärre aspekter av den akademiska kulturen. Sedan närmare två år pågår ett projekt delvis finansierat av Östersjöstiftelsen om tidigmodern akademisk kultur. Fredrik Bertilsson har inom detta påbörjat ett avhandlingsprojekt med inriktning på frågan hur man förr hanterade kvalitetsfrågor, alltså hur man avgjorde vad som var en god och tillräcklig prestation eller inte. Saken berör hela fältet inom den akademiska kulturen, således inte bara professorernas examinationer av studenter utan exempelvis också på vilka grunder någon föredrogs framför andra till en professur etc.

Ämnet är viktigt men svårangripbart. Han har tagit sin utgångspunkt i den stora uppfostringskommissionen som tillsattes 1745 av rikets ständer och här ser vi ett första resultat av hans arbete.

Med tanke på vidden av möjlig synkrona eller diakrona forskningsfält blir de följande artiklarna endast spridda exempel på sådan mångfald. Bo Lindberg har i likhet med Bertilsson medverkat inom det ovan nämnda projektet medan Peter Josephson fördjupar sig i brytningen mellan äldre och modernare akademiska förhållanden och de konsekvenser denna fick. Hanna Markusson Winkvists artikel hör däremot tydligt till den moderna universitetskulturen. Så kan man se hur den akademiska kulturen inte bara har en förmåga att bevara traditioner och vidmakthålla olika ordningar utan även att anpassa sig till samhället utanför akademien.

Noter

1. Sylvia Paletschek: "Verbreitete sich ein 'Humboldt'sches Modell' an den deutschen Universitäten im 19. Jahrhundert?" i Rainer Christoph Schwings (red.): *Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert* (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 3, Basel, 2001), 105–130. Hon har i andra sammanhang fördjupat denna uppfattning, se Ulrich Rasche (red.): *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte. Typen, Bestände, Forschungsperspektiven* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011), 18.

2. H.F. Kearney: *Scholars and gentlemen. Universities and society in pre-industrial Britain, 1500–1700* (London, 1970), 11f.

3. Charles B. Schmitt: "Philosophy and science in sixteenth century universities. Some preliminary comments", i J. E. Murdoch & E. D. Sylla (red.): *The cultural context of medieval learning* (Dordrecht, 1975), 485f. Schmitt startade som ett uttryck för detta behov 1981 den sedan dess årligen utkommande *History of universities*, numera på Oxford University Press.

4. Hilde De Ridder-Symoens (red.): *A history of the university in Europe. I–II. Universities in the middle ages resp. Universities in early modern Europe (1500–1800)* (Cambridge, 1992 resp. 1996) samt Walter Rüegg (red.): *A history of the university in Europe III. Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800–1945)* (Cambridge, 2004).

5. Peter Burke: *What is cultural history?* (Cambridge: Polity Press, 2004) och Lynn Hunt (red.): *The new cultural history* (Berkeley: University of California Press, 1989).

6. Se exempelvis Michael Espagne & Michael Werner (red.): *Transferts. Les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe et XIXe siècle)* (Paris, 1988); Wolfgang Schmale: *Historische Komparatistik und Kulturtransfer. Europageschichtliche Perspektiven für die Landesgeschichte. Unter besonderer Berücksichtigung der sächsischen Landesgeschichte* (Bochum, 1998); Andrea Langer & Georg Michels (red.): *Metropolen und Kulturtransfer im 15./16. Jahrhundert. Prag – Krakau – Danzig – Wien* (Stuttgart, 2001); Dorothea Nolde & Claudia Opitz-Belakhal: "Kulturtransfer über Familienbeziehungen – einige einführende Überlegungen", i Nolde & Opitz-Belakhal, *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen. Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit* (Köln/Weimar/Wien, 2008), 1–16.

7. Framgår tydligast i Peter Burke: *Varieties of cultural history* (New York: Cornell U.P., 1997), 124f.

8. Om denna utveckling, se Erland Sellberg: "Vår förste utbildningspolitiker. En viktig del av Johan Skyttes politiska insats" i S.-Å. Nilsson & M. Ramsey (red.): *1600-talets ansikte* (Nyhamnsläge: Krappertstiftelsen, 1997), 323–343, samt även Sellberg: *Kyrkan och den tidigmoderna staten. En*

konflikt om Aristoteles, utbildning och makt (Stockholm, 2010), särskilt 378ff.

9. Se här Bo Lindberg: *De lärdes modersmål* (Göteborg, 1984) samt Outi Merisalo & Raija Sarasti-Wilenius (red.): *Mare Balticum – Mare Nostrum. The use of Latin in*

the countries of the Baltic sea (1500–1800) (Helsinki 1994); och även deras *Erudition and eloquence. The use of Latin in the countries of the Baltic sea (1500–1800)* (Helsinki, 2003).

Akademisk frihet före moderniteten

Bo Lindberg

Akademisk frihet är onekligen ett fenomen som hör till den akademiska kulturen. En professions kultur består av traditioner, beteenden, riter, symboler och språk. Men den innefattar också värden. Till den akademiska kulturen hör värden som det oegennyttiga sanningsökandet, objektivitet, oberoende m.m. Akademisk frihet är ett värde men inte lika entydigt normativt. Det är inte bara ett ideal utan också förbundet med universitetet som organisation och social gemenskap. Därmed har det också deskriptiva referenser; allt möjligt kan räknas till den akademiska friheten, från den akademiska kvarten till forskningens frihet, från universitetets rätt att promovera doktorer till studenternas rätt att läsa vad de vill. Vidare kännetecknas den akademiska friheten av att dess innehåll påtagligt förändras över tid. I äldre tid var den väsentligen en korporativ frihet som tillkom universitetet som skrå. Då var den del i en kultur som tydligt manifesterade sig i privilegier, riter och språk som konstituerade skråets särart. Numera förstås den akademiska friheten främst som ett intellektuellt ideal och är del av en kultur vars yttre uttryck inte är lika synliga. Men här finns ändå en kontinuitet. Ansatser till intellektuell frihet fanns även i det förmoderna universitetet, före proklamationen av det s.k. humboldtska idealet om *Lehr- und Lernfreiheit*; å andra sidan finns även i dag strävanden att markera och försvara universitetens särart och autonomi. Fast man talar inte om skrå utan om den akademiska professionen.

Den akademiska friheten har på sistone blivit ett mer frekvent honnörsword i debatten. Jag skall återkomma till det, men syftet med denna uppsats är att uppmärksamma den akademiska friheten *före* moderniteten. Tyngdpunkten ligger i det tidigmoderna Sverige fram till början av 1800-talet.¹ I en epilog dras en linje fram till nutiden. Ämnet är inte obeforskat. Det tas upp då och då internationellt, synbarligen som en reflex av aktualiserade frågor om universitetens självständighet.² För svenskt vidkommande har åtskilligt gjorts. Torgny T. Segerstedt skrev tre böcker om den akademiska friheten i Sverige från frihetstidens början till 1832,³ och Göran Blomqvist har fortsatt viktiga stråk av den forskningen i sin avhandling om stat, universitet och akademisk frihet under det fortsatta 1800-talet.⁴ Carl Frängsmyr har skrivit om akademisk frihet samband med Uppsala universitetets emancipation från kanslersämbetet i mitten av 1800-talet.⁵ De nämnda studierna utgår alla från ett abstrakt begrepp akademisk frihet och behandlar företeelser och konflikter i anslutning till det begreppet

utan att närmare bry sig om själva uttrycket ”akademisk frihet”. Det är rimligt att göra så; viktiga konkreta frågor som obestridligen hör till begreppet kan avhandlas både i källmaterialet och av forskaren utan att frasen används. Men det finns också anledning att gå närmare in på frasen ”akademisk frihet” och dess nära semantiska omgivning och fråga efter ordens ursprung, frekvens och användning. Detta angreppssätt, som är mer begreppshistoriskt eller snarare språkbrukshistoriskt, har tillämpats här. Förutom i detta metodiska grepp – och i omfånget – skiljer sig denna uppsats från den tidigare forskningen på svensk botten däri att den behandlar också 1600-talet. Där är källmaterialet magert men kan ges en mening med hjälp av den tyska bakgrunden till den tidigmoderna akademiska friheten.

Väsentligen har den akademiska frihetens diskurs under den tidigmoderna epoken tre spår: korporationens, studenternas och professorernas frihet. I de källor som här använts är det dock fram till 1800-talet i första hand studenternas frihet som kallas ”akademisk frihet”. Korporationens frihet omtalas i pluralis, som ”friheter”, och professorernas under benämningen ”filosofisk frihet” eller ”frihet att filosofera”.

Medeltiden

Korporationens friheter avser de privilegier och friheter som påven försåg de medeltida universiteten med och som efter reformationen medgavs dem av den världsliga makten. Latinets *universitas* betyder – bland annat – skrå eller korporation, och samhället bestod av många olika skrå, idealt sammansatta av mästare och gesäller som skulle läras upp. Varför det allmänna ordet för skrå också blev benämningen på det särskilda skrå av magistrar och studenter – *universitas magistrorum et scholarium* – som ägnade sig åt studier är oklart, men man kan anta att den betydelse av universell och allomfattande som ligger i ordet var attraktiv för de lärda skråna, särskilt när dessa byggdes ut och omfattade flera fakulteter. De friheter eller privilegier som genom påvlig auktorisation gavs åt de medeltida universiteten kunde variera men innefattade genomgående garantier för gemenskapens grundläggande existensvillkor: rätten att bilda en korporation med en vald rektor och statuter, skydd åt personer och egendom på studieorten och på vägen dit, rätt att hyra bostad och köpa mat och vin enligt fasta priser, samt rätten att medge lärarbefogenhet och utdela grader. Härtill kom vad som kom att kallas den akademiska jurisdiktionen, dvs. rätten att avdöma tvister mellan korporationens medlemmar, ävensom att döma och bestraffa dem för brottsliga gärningar av mindre allvarligt slag.⁶ Denna akademiska jurisdiktion skilde på ett påtagligt sätt ut universitetet från det övriga samhället och underströk den akademiska gemenskapens karaktär av skrå. Denna ordning var accepterad under medeltiden då hela kyrkan var en separat juridisk entitet i kraft av den kanoniska

rätten. När staten sedan formerades tydligare under de följande århundradena blev den akademiska jurisdiktionen ett givet konfliktämne.

Instiftelsebullan för Uppsala universitet som i mångordig kurialstil utfärdades av påven 1477 tilldelade generöst men, som det tycks i den nutida läsarens ögon, lite förstrött, lärarna och studenterna i det ”upsaliensiska studieskrået” samma friheter som hade tillförsäkrats de äldre universiteten i Europa. Vilka friheterna var preciserades inte; däremot omtalades de med desto fler synonymer: prerogativer, privilegier, försteg, förmåner, bevillningar, friheter, undantag, immuniteter, värdigheter och favörer.⁷ Men det framgick i alla fall av bullan att ärkebiskopen skulle vara kansler och skydda magistrarnas, doktorernas, skolarernas och studenternas friheter, utdela grader och handha rättskipningen.

Det fanns under medeltiden en term för sambegreppet av de här friheterna, nämligen *libertas scholastica*, de lärdes frihet, alltså ännu inte den akademiska friheten. Denna frihet var koncipierad i analogi med *libertas ecclesiastica*, den kyrkliga friheten, som innefattade de rättigheter kyrkan åtnjöt. Några friheter avseende studie- och lärarverksamheten ingick inte i denna skolastiska frihet.⁸ De medeltida universitetsstudierna var strängt reglerade. De byggde på ett begränsat antal texter som skulle föredras och kommenteras normativt av lärarna, dvs. de skulle ge auktoritativa och dogmatiskt korrekta svar på problem som texterna väckte. Visserligen öppnade den metod man använde för kritiska frågor. Disputationen, den organiserade diskussionen av de frågor som växte fram under föreläsningarnas textkommentarer, utgjorde en arena där kritiska frågor kunde tas upp för att ges förhoppningsvis auktoritativa svar.⁹ Där det inte lyckades, riskerade frågandet att äventyra renlärigheten. Det finns åtskilliga exempel på intellektuella konflikter vid de medeltida universiteten som vittnar om att det fanns ett fritt tänkande som måste hållas under uppsikt. Otvivelaktigt ligger också ursprunget till den vetenskapliga traditionen i Europa i den medeltida skolastiken. Men den potentiella frihet denna rymde hade inte stöd i några statuter eller privilegier utan var en funktion av att tänkande människor över huvud taget tilläts komma samman och av den metod de råkade hantera kunskapen med.

De tyska universiteten

Termen akademisk frihet, *libertas academica*, tycks inte ha gjort entré förrän på 1500-talet. Den hade i princip bäring på hela universitetskorporationen men kom att särskilt förknippas med studenterna. Primärt bestod den i en förändring av studenternas villkor och ställning men den var också indirekt relaterad till de stora idéerna i tiden, reformationen och humanismen. Tydligast var förändringen i Tyskland. Där infördes en ordning som inte bara blev bestämmande för universiteten i det lutherska Nordeuropa under de följande århundradena utan också – vilket är intres-

sant – föregrep den kreativa utveckling de tyska universiteten skulle undergå decennierna runt 1800.¹⁰

Studenternas disciplin har långt fram i tiden varit ett problem i universitetshistorien. Också medeltidens studenter var bråkiga, men deras självsvald hämmades av att flertalet av dem bodde i ett slags internat kallade *bursi* eller *collegia*, där de var strängt övervakade och utstyrda i enhetlig klädsel. Detta ändrades under lutherska reformationen, som först frambesvor en kris i undervisningsväsendet och sedan föranledde en reorganisation av det. Luthers till en början omstörtande budskap skrämde i början på 1520-talet bort studenterna från universiteten; det låg i luften att Bibeln var tillräcklig för en rätt religion, medan Aristoteles i synnerhet men också den övriga lärdomen var onödiga. Studentantalet, i Wittenberg och på andra håll, sjönk drastiskt. Det föranledde reformer. Studenterna skulle inte längre behöva betala för sin undervisning i *artes*-fakulteten, vilket de tidigare gjort. Det inrättades offentliga, avgiftsfria föreläsningar som gavs av lärare som universitetet avlönade. Samtidigt avvecklades *bursi* och kollegierna, studenterna fick bo var de ville; också den enhetliga klädseln avskaffades. Studenterna återvände, Luther upphörde med sin kritik av den organiserade lärdomen och Philipp Melanchthon inledde uppbyggnaden av ett utbildningsväsen som skulle förse protestanterna med välutbildade präster. Gymnasier inrättades, där eleverna förbereddes för universitetsstudierna, *artes*-fakulteten stärktes genom att den fick fast avlönade lärare som inte längre kallades magistrar utan professorer. Fakulteten själv bytte namn till filosofiska fakulteten och fick ett delvis nytt innehåll genom att nya discipliner tillfördes: retorik och poesi, grekiska, hebreiska och historia. Sammantaget innebar detta en uppgradering av den filosofiska fakulteten och en höjd status inte bara för dess professorer utan också dess studenter.¹¹ Analogin mellan dessa förändringar och de i det tyska universitetsväsendet tre sekel senare är påtaglig: studiernas höjande genom nya ämnen, studenternas frigörelse, den filosofiska fakultetens uppgradering, alltsammans i en ideologisk infattning: på 1500-talet reformation och humanism, på 1800-talet idealism och nationalism.

Humanismens roll i förändringen skall inte underskattas. Humanisterna – läs Erasmus, Johann Reuchling, Ulrich von Hutten m.fl. – föraktade skolastiken med dess förment sterila logikstudium som förkvävde både teologin och studiernas moraliska nytta. Det fanns i den humanistiska förkunnelsen ett radikalt stråk med litterära och filosofiska frihetsanspråk som ställde snillet hos den lagerkransade skalden – *poeta laureatus* – mot den förtorkade lärdomen hos universitetens graderade magistrar och doktorer.¹² Den kritiken satte egentligen hela lärdomsväsendet i fråga – man kan jämföra med idéerna om examensfria universitet i början av 1800-talet – men fullföljdes inte; istället införlivades humanismen med universitetet. Där gjorde den sig gällande i ett förändrat språkbruk. Studenterna var inte längre *collegiales*, sedan gymnasierna tillkommit. I stället

var de medlemmar i en gemenskap som kläddes i romerska termer: de var *cives academici*, akademiska medborgare i en akademisk *respublica*, där också professorerna var medborgare men samtidigt en kollegialt styrande *senatus*. Tillsammans kunde professorer och studenter benämnas *commilitones*, medkämpar, ett ord som i framför allt tysk akademisk tradition kunnat åberopas när man velat peka på gemensamma mål och ideal för studenter och lärare.¹³

Det humanistiska inflytandet får man också tillskriva att universiteten började kallas för akademier. Ordet *academia* fanns under medeltiden, med referens till Platons akademi, likaså adjektivet *academicus* i betydelsen lärd.¹⁴ Nu överfördes dessa ord till universiteten, i synnerhet de protestantiska. När detta förändrade språkbruk tog sin början och vilka motiven exakt var, är oklart, men den humanistiska aversionen mot det skolastiska arvet i universiteten har sannolikt varit av betydelse. Ordet akademi hade antika konnotationer och kunde associera till frihet. Det har även senare i olika sammanhang tillgripits för att markera distans till universitetens förment föråldrade och medeltida organisation. Bland annat återkom det i inläggen om universitetens reformering i början av 1800-talet.¹⁵

Ordet *universitas* fördrevs inte helt, men trängdes tillbaka i språkbruket. En rent lingvistisk fördel som sannolikt bidrog till akademi-ordets framgång var att det var lätt att bilda ett adjektiv – *academicus*, akademisk på det; *universitas* däremot låter sig inte så lätt förses med ett adjektivsuffix. Universiteten i det protestantiska Tyskland och Skandinavien under 1500-, 1600- och större delen av 1700-talen benämndes akademier. Det hette alltså *Academia upsalensis*, på svenska ”akademien i Uppsala”, *Academia aboensis* eller ”akademien i Åbo”. Först när olika slags akademier inrättades under 1700-talet fick universiteten återta den medeltida benämningen.

Den akademiska frihet som på det här beskrivna sättet etablerades både organisatoriskt och språkligt i början av 1500-talet kom i första hand att förknippas med studenterna. Universiteten som korporationer hade genom sina privilegier sina friheter, i pluralis, men studenterna hade den akademiska friheten, i singularis. Uttryckt i begreppshistoriska metodtermer var den akademiska friheten en hypostasering eller upphøjelse av de konkreta juridiska friheterna till ett kollektivsingular. Upphøjelsen gav den akademiska friheten ett symboliskt och ideologiskt innehåll. Man kan dock diskutera om den också innebar en förädling, ty studenternas *libertas* kände inga gränser och riskerade ständigt att slå över i *licentia*, vilket brukar översättas till svenska med ”självsvåld”. Den akademiska friheten var därför ett problematiskt begrepp; den ansågs skadlig av många och omtalades ofta i negativa termer.

I och för sig kunde någon gång den kritiserade friheten avse sådant som sedermera kommit att associeras med akademisk frihet i positiv bemärkelse. En kritisk kommentar från 1581 om förhållandena vid det katolska uni-

versitetet i Ingolstadt antyder, att där rådde ett slags *Lernfreiheit* som iakttagaren ogillade: man höll på att få ”en sådan där fri akademi där man läste vad man ville utan hänsyn till vad som är nyttigt för studenterna”.¹⁶ Men i normalfallet var det högst påtagliga och entydigt negativa disciplinförseelser som föranledde talet om akademiskt självsvåld i stället för frihet. Superi, slagsmål, horsbrott och bruk av vapen, inklusive skjutvapen, var vanligt förekommande företeelser vid de tidigmoderna universiteten. Betingelserna inbjöd till bråk. Studenterna var unga, ofta ännu i tonåren. De kom från skolans tvång och levde under några år utan vare sig skollärares eller föräldrarnas övervakning. Genom den så kallade depositionen, ett slags reningsrit som nya studenter fick genomgå, hade de genom mer eller mindre pennalistiska procedurer avlagt sin råa och obildade natur och blivit akademiska medborgare. Som sådana stod de i strukturell motsättning till ungdomarna i universitetets omgivning. Slagsmål mellan studenter och hantverkargesällar var återkommande inslag i den akademiska kulturen. Härtill kom de adliga studenterna, vilka i kraft av sitt stånd hade särskilda privilegier som gav dem ett försteg också framför professorerna; de gick exempelvis före dessa i de akademiska processionerna. Adelsstudenterna, som ofta åtföljdes av privatlärare och ibland också av betjänter till universitetet, adderade således sin ståndsfrihet till den akademiska friheten; det gjorde dem mindre benägna att underordna sig de akademiska myndigheterna.

Också när den akademiska friheten inte gick till överdrifter rymde den en självmedvetenhet och en arrogans som snarare tog sig uttryck i markeringar av socialt självförtroende än i manifestationer av intellektuella eller kritiska ambitioner.¹⁷ Den tyske författaren Eberhard Happel gav 1690 ut bok med titeln *Der akademische Roman*, som är en barock textkomposition som blandar fantastiska äventyr och skabrösa historier med till synes sakliga upplysningar om förhållandena vid universiteten. Bland annat ägnar Happel stort utrymme åt att räkna upp de friheter som kejsare, kungar och furstar i alla tider har medgivit studenterna. De räknas upp i en katalog om 180 nummer. Intensionsdjupet med uppräknningen är oklart. Somliga friheter är triviala eller knappast rättigheter alls, andra verkar studentikost parodiska, andra åter seriösa; några förutsätter uppenbarligen adliga studenter. Men sammantagna uttrycker de den korporativa studentidentiteten, med taggarna riktade åt långivare, föräldrar och professorer. Några exempel: Fattiga studenter kan inte tvingas till arbete, liksom inte heller adliga. En lärd student föredras framför en okunnig doktor. Fadern måste i början av varje månad betala sonen hans underhåll. Studenter som inte lyder rektor förlorar inte sin ära, även om de bryter mot studenteden. En student vars värdighet och skicklighet är allmänt bekant skall inte examineras. En student kan vägra att bli examinerad av en okunnig doktor. Den förtroligaste vänskap uppstår ur jämlikheten mellan studenterna. Studenter är befriade från alla skatter och arbetsupp-

gifter som stadens borgare är skyldiga att utföra. En student som alldeles ger studierna på båten förlorar sina friheter men får behålla dem om han besöker skolor eller studerar hemma, särskilt om han är litet till åren.¹⁸

Svenska exempel

Vänder vi oss så till förhållandena vid de svenska universiteten är den akademiska frihetens utgestaltung inte annorlunda, om också inte lika tydligt artikulera. När lärdomsväsendet i Sverige byggdes ut under 1600-talet, med upprustningen av Uppsala på 1620-talet, inrättandet av de nya universiteten i Dorpat (1632) och Åbo (1640), förvärvet av universitetet i Greifswald genom westfaliska freden 1648 samt slutligen det nya lärosätet i Lund 1668, var det tyska inflytandet självklart. Strukturen med gymnasier som förberedelse för universitetsstudiet övertogs från Tyskland, styrelseformerna och undervisningsformerna likaså. Professorer hämtades från Tyskland; flera av de ledande akademikerna i Sverige under 1600-talet kom från därifrån – Johannes Loccenius och Johannes Scheferus i Uppsala, Lars Luden i Dorpat, Samuel Pufendorf i Lund, med flera. Också de akademiska strider som utspelades var importerade från kontinenten. Studentkulturen var likaså i stor utsträckning densamma som i Tyskland. Det gäller även disciplinproblemen, med konflikter mellan studenter och gesäller, bråk på gatorna, superi och skörlevnad.¹⁹ Vid de svenska lärosätena kompletterades rivaliteten mellan de akademiska medborgarna och stadsborgarna av de regionalt betingade motsättningarna mellan studentnationerna. Liksom i Tyskland fanns det också adliga studenter, särställda inte bara i förhållande till de ofrälse studenterna utan också gentemot professorerna. De hade ofta en ledande roll i bråken. I konstitutionerna för Uppsala universitet påtalades särskilt den dåliga vanan att ”nattetid utkasta blykolor i staden”, dvs. skjuta med bössa; den bestraffades med relegation.²⁰ Den akademiska jurisdiktionen hade alltså mycket att göra men fick vara återhållsam med påföljderna, särskilt mot adelsmännen, men även mot de gemena akademiska medborgarna. De kunde sättas i universitetets arrest, ”karkern” eller ”prubban”, men trots sin ungdom inte pryglas; kroppsstraffet hörde skoldisciplinen till och tillämpades inte på akademiska medborgare. Den särskilda rättsliga ordning som gällde för studenterna var i och för sig ett tvingande disciplinmedel men samtidigt också ett privilegium de åtnjöt jämfört med andra ungdomar. På föreläsningarna tilltalades de med ord som signalerade jämlikhet: *domini*, ”herrar” och *commilitones*.²¹

I enlighet med dessa förhållanden var den akademiska friheten, liksom i Tyskland, en problematisk företeelse som i första hand förknippades med studenterna. Den var inte ett honnørsord och tycks inte ha tagits upp i den offentliga diskursen sådan den kan avläsas i titlarna och rubrikerna på orationer, dissertationer och föreläsningar.²²

Ändå var den akademiska friheten uppenbarligen ett bekant begrepp som inte behövde presenteras när den omtalades. I ett förslag till förändringar i de akademiska konstitutionerna från 1722 klagade konsistoriet i Lund över att studenterna har för mycket frihet att läsa och studera efter behag på grund av den frihet för dem det talas om.²³ Den akademiska friheten var tydligen något som studenterna gärna hänvisade till för att motivera sitt fria studieval. Konsistoriet tillade att denna skadliga frihet var ett arv från den påviska tiden, en tvivelaktig anklagelse sakligt sett, men i överensstämmelse med det anti-katolska språkbruk som var gängse i tiden. Det kan synas som om de lundensiska professorerna här motsatte sig en tidig version av den *Lernfreiheit* som så småningom skulle proklameras som symbolen för studenternas intellektuella frihet, men sannolikt var det en allmän oordning och brist på konsekvens i studierna de klagade över. Det framgår också att man haft problem med adliga studenter som duellerar och begår andra grova förseelser; studenternas vördnad för den akademiska senaten måste öka.

Ett annat exempel som visar att studenternas akademiska frihet var ett etablerat men samtidigt problematiskt fenomen ger Olof Rudbeck i ett brev till Uppsala universitetets rektor 1661. Här är dock anslaget mer ambitiöst än i lundensarnas entydigt negativa lägesbeskrivning. Man måste låta studenterna se, säger Rudbeck,

att de äro komna från skolornas trældom till Academisk frihet inte att hava frihet i odygds övning, utan att där hava frihet att söka bliva och kallas rätta människor, det är Guds beläte, som bestod i visdom och förstånd.²⁴

Rudbeck är medveten om att den akademiska friheten ofta slår över i självsvåld men formulerar också tanken att tillvaron vid universitetet ger möjlighet till moralisk och intellektuell utveckling. Ordet bildning var inte myntat vid den här tiden, men det är onekligen vad det är fråga om, med en kristen accent – Guds beläte – och sannolikt också en teknisk-praktisk nyans, ty Rudbeck hade idéer om att universitetet också skulle tillhandahålla olika slags ingenjörskunskaper.²⁵ Citatet tydliggör också hur viktig övergången från skolans tvång till universitetets frihet ansågs vara, den övergång som manifesterades i depositionens initiationsrit och den förändrade bestraffningen av disciplinbrott: att den förnedrande kroppsagan ersattes av den tillfälliga inspärningen i universitetets arrest.

Rudbeck-citatet visar, menar jag, att det ändå fanns en normativ föreställning om den akademiska friheten som en möjlighet till bildning och förädling. Begreppet är då pedagogiskt i vid mening, snarare än vetenskapligt. Förutom denna potential hos begreppet visar också Rudbecks formulering, och än mer skrivningen i Lunds konsistoriums betänkande, att föreställningen om akademisk frihet fanns i universitetets vardag.

Men frasen var inte frekvent i de officiösa akademiska genrererna. Orsaken

var dess labilitet och närhet till studenternas självsvåld. Vad som däremot omtalades i officiella sammanhang var universitetets friheter, alltså dess privilegier, vilka överheten hade att bekräfta när regenterna skiftade; det var friheterna att undervisa, att utdela grader, att utöva den akademiska jurisdiktionen samt friheten från skatter.²⁶ De akademiska friheterna var konkreta och jämförelsevis oproblematiska; den akademiska friheten däremot var notoriskt vag och prekär.

Filosofisk frihet

Professorernas frihet avser de akademiska lärarnas rätt att bestämma över innehållet i sin undervisning och att fritt presentera sitt vetande utan att bindas av auktoriteter. Denna frihet kallades under den tidigmoderna perioden inte akademisk frihet utan filosofisk frihet. Den förknippas i historieskrivningen i första hand med filosofer utanför de akademiska murarna som Campanella, Descartes och särskilt Spinoza, vars frihetsbegrepp innebar en långtgående emancipation av tanke och tal i opposition mot religiös och även politisk auktoritet.²⁷ För svenskt vidkommande finns Stiernhielm som exempel på krav på filosofisk frihet.²⁸ Men den var i hög grad en angelägenhet också vid universiteten, där de latinska benämningarna på den är vanliga: *libertas philosophica* eller *libertas philosophandi*.

Den filosofiska friheten fanns i princip inte under medeltiden – även om som nämnts disputationformen i praktiken gav utrymme för den – och den uppmuntrades strukturellt sett inte heller av humanismen, som var uppfylld av respekt för de antika romerska och grekiska texterna. Den akademiska undervisningen med humanistiska förtecken var egentligen en fortsättning av de medeltida skolastikernas textkommentarer, fast med ett annat texturval än det medeltida. När man började hävda principen om filosofisk frihet var avsikten i första hand att de lärde inte skulle behöva följa en bestämd auktoritet utan fritt kunna välja det som syntes vara med sanningen och förnuftet överensstämmande. Den förste som i det sammanhanget talade om *libertas philosophandi* var Petrus Ramus (död 1572), vars insats i begreppets historia tycks vara förbisedd.²⁹ För Ramus gällde – liksom för Luther, fast med andra motiv – främst att bli av med Aristoteles välde i filosofin och att bereda plats bland de akademiska disciplinerna för andra, mer praktiskt inriktade ämnen än de skolastiska. Ramus ivrade för praktisk matematik och ville reformera logiken och retoriken. I Gustav II Adolfs bekräftelse av Uppsala universitetets privilegier år 1612 talas det om att Uppsala akademi ”utan någon smälek” skall få ”bruka den rätta *libertate philosophica*, som nu i alla andre lovlige Akademier sedvanlig är”.³⁰ Formuleringen var nog inte Gustav II Adolfs utan hans lärare Johan Skyttes, som var varm anhängare av Ramus och försökte genomföra dennes program vid de svenska högskolorna. Orden återkom inte när privilegierna förnyades och preciserades 1625.³¹

Ramus frihet var snarare pedagogisk än filosofisk och uttryckte kravet på nytta mer än sanningslidelse. Mer filosofisk substans fick den i den tilltro till förnuftet och det tvivel på auktoriteterna som uppammades av den rationalistiska stilen i 1600-talets filosofi. Att inte svära på magisterns ord, inte slaviskt följa en auktoritet, inte försvärja sig åt någon bestämd filosofisk sekt utan förlita sig på förnuftet blev i början av 1700-talet standardfraser i den akademiska diskursen i Nordeuropa; det nya universitetet i Halle, grundat 1694 med Christian Thomasius som sin klarast lysande stjärna, gick härvidlag i täten.

Men denna filosofiska frihet var förstas inte oinskränkt. Den uppmunttrade på sin höjd professorer att ta in nya och gagneliga kunskaper i undervisningen men inte till principiell tankefrihet. Kravet på teologisk renlärighet vållade konflikter; strider om Descartes filosofi utkämpades vid universitet i Holland, Tyskland och Sverige under 1600-talets senare hälft. Naturrätten, med sin lära om fördrag mellan överheten och de styrda, rymde tolkningsmöjligheter som kunde uppfattas som förgripliga i absolutistiskt styrda stater. I Uppsala utspelades under årtiondet kring 1690 kontroverser om både Descartes filosofi och naturrätten som illustrerar den filosofiska frihetens villkor. Prästeståndet i riksdagen och teologerna i Uppsala ville förbjuda den cartesianska filosofin, dels därför att dess astronomiska världsbild stred mot Bibeln, dels därför att den satte åsido den aristoteliska logik och metafysik som var teologernas redskap i dispyterna med andra trosriktningar. Förslaget vållade en dramatisk strid, med rätta ryktbar i svensk lärdomshistoria, som avgjordes med en tvetydig kunglig resolution 1689.³² Naturrätten vållade inte lika stora konflikter men blev kontroversiell 1691 i samband med en disputation om statsmaktens ursprung, där författarens teokratiska förklaring att statsmakten har sitt omedelbara ursprung i Gud sattes i fråga med naturrättsliga argument. Det vållade uppståndelse och stränga tillrättavisningar från Stockholm, inklusive hot om utebliven befördran för den som framhårdade i farliga meningar och ordasätt.³³

Vi behöver inte följa turerna i dessa strider – de är väl utredda –, bara notera språkbruket. De som angrep de nya lärororna gjorde inga försök att ens hyckla om någon frihet i den intellektuella verksamheten. De talade om självsvåld i filosoferandet och även disputerandet (*licentia philosophica, licentia disputandi*), om skadliga ”noviteter” och ”onödiga nyheter, om *errores* och *haereses* (kätterier) och ”irriga och farlige meningar”, om ”anstötligheter” och ”sällsamma positioner” och ”förvetenhet att grubbla i teologiska saker”.³⁴ Cartesianismens försvarare använde inte frasen filosofisk frihet men gjorde gällande – med ett argument som redan Galilei använt – att Bibelns auktoritet bara gällde i frågor om tron och frälsningen men inte i naturvetenskapen, i vars utgrundande man inte skulle vara någons slav utan låta förnuftet tränga fram så långt det förmådde. Ett viktigt argument, med utsikter att vara verksamt hos den världsliga

överheten, var att de länder som var under påvens välde, Spanien i synnerhet, hamnat på efterkälken därför att de inte tillät nyheter i filosofin. Engelsmän och holländare filosoferar utan hänsyn till religionen, sade medicinprofessorn Andreas Drossander i en föreläsning, medan tyskar, italienare, spanjorer och fransmän anpassar sig till den och därmed är mindre framstående.³⁵ Formuleringarna blev ibland skarpa: teologernas förslag att de skulle få förbjuda filosofiska avhandlingar och förhandsgranska vilka böcker man föreläste över i filosofiska fakulteten ”äre med frije universiteter intet compatible”, konstaterade medicinarna.³⁶ Uttrycket ”fria universitet” – alltså här inte ”akademi” – antyder ett nytt tonfall, föreställningen om en intellektuell frihet, och inte bara en korporativ, för universitetet som kollektiv.

De som anklagades för farliga meningar om statsskicket försvarade sig egentligen inte alls. Den mest frispråkige av dem, Eric Castovius, hade visserligen uttalat sig i starka ordalag under den famösa disputationen om statsmaktens ursprung 1691 och förklarat att det vore hädelse att förneka naturtillståndets jämlikhet samt att det som är sant inte kan vara farligt. Men, förklarade han efteråt inför konsistoriet, det hade han bara sagt för opponerandets skull utan allvarlig avsikt³⁷; det var en utväg som disputationens struktur med sin argumentation *pro et contra* alltid medgav den som var oförsiktig eller ville provocera. När det gällde politiska förhållanden var kravet på följsamhet strängare än för religionens del. Kronan var mäktigare än kyrkan. Ingen försvarade filosofisk frihet i den politiska undervisningen, inte heller de ledande på området. Samuel Pufendorf, som hade varit professor i Lund och fortfarande på 1680-talet låg i fejd med tyska teologer, formulerade effektivt och realistiskt den framstegsbejakande ståndpunkten om de s.k. noviteterna, med dess givna begränsningar:

Vi vet att ingenting behöver förnyas i den sanna religionen, som stöder sig på Guds ord. Det är också ett brott att söka förändra något i staten. Men i de discipliner som är underkastade förnuftet förtjänar man mer beröm för snille och flit ju mer nytt man finner.³⁸

Pufendorf gör den viktiga avgränsningen mellan den uppenbarade religionen som är slutgiltigt given och förnuftets domän där nyheter är välkomna. Men också politiken är ju ett kunskapsområde som är underkastat förnuftet, vilket Pufendorf ofta underströk men här glömmer.

Utslaget i striden om Descartes filosofi 1689 gick de konservativa till mötes så till vida att ingenting i Bibeln fick underkastas filosofisk kritik, inte bara det som rörde tron och religionen utan också Bibelns övriga innehåll eftersom det ofta är skrivet för att visa Guds makt och härlighet. Men i övrigt tilläts filosofins fria bruk; den nya filosofin förbjöds alltså inte och de lärde uppmanades att fortsätta utleta sanningen med goda skäl och experiment.³⁹ Resolutionen satte inte stopp för vetenskapen men ålade den filosofiska friheten tyglar som kan te sig hårda men i den akademiska

praktiken var ganska lätta att finna sig i. Det repressiva tonfallet mildrades också ganska snart. Från Tyskland lånades in den s.k. eklektiska filosofin, som innebar att man utan förutfattade meningar och utan att ansluta sig till någon bestämd skola – således varken Aristoteles eller Descartes – valde ut de påståenden som kunde accepteras av förnuftet. Att vara eklektisk var alltså någonting positivt och ställt i motsats till osjälvständigt sektfilosofierande.⁴⁰ Detta kunde beskrivas som *libertas philosophandi*, dock med reservation för att friheten inte innefattade teologin och politiken. Den politiska kontrollen av akademien fortsatte också sedan det karolinska enväldet avlösts av det frihetstida statsskicket, även om nu den naturrättsliga statsläran var fullt ut accepterad. Den bekanta processen mot Johan Ihre 1743 och uppståndelsen kring Petter Forsskåls avhandling om den borgerliga friheten 1759 visar att ingen avgörande förändring skedde. Tryckfrihetsförordningen 1766 innebar att det allmänna klimatet blev friare, vilket fick återverkningar också vid universiteten. Men vad som där avhandlades blev under det senare 1700-talet av mindre politisk betydelse, eftersom den spirande tidningspressen blev en viktigare arena för opinionsbildning än universiteten. Omkring sekelskiftet 1800, under de sengustavianska ”järnåren”, skärptes myndigheternas kontroll av universiteten igen, av fruktan för revolutionära, franskinspirerade stämningar. Vid det laget hade en annan, mer praktisk och konkret dimension av den akademiska friheten börjat ta form.

Frihet i det akademiska arbetet

I mitten av 1700-talet framträder en ny aspekt av den de lärdes frihet, som inte primärt har med tankefriheten och dess konfrontationer med makten att göra. I stället gäller den de lärdes arbetsvillkor och hotet kommer snarare från en byråkratisk än en åsiktskontrollerande överhet. Det är en mindre dramatisk konflikt mellan akademikerna och staten, men den pekar på viktiga förändringar i den akademiska kulturen som förebådar 1800-talets reformer.

Under frihetstiden intervenerade överheten mer energiskt och proaktivt i universiteten än tidigare. Tidens ledstjärna var utilitistisk eller merkantilistisk och universiteten ansågs i högre grad kunna bidra till landets ekonomiska förkovran genom att ta upp nyttigare ämnen i sin repertoar och mer direkt förbereda studenterna för tjänst i olika ämbetsverk, alltifrån kyrkan till Kommerskollegium. Den berömda Uppfostringskommissionen, som tillsattes 1745, hade långtgående planer på att förvandla universiteten till yrkesinriktade högskolor, planer som ligger långt från alla varianter av den akademiska friheten.⁴¹ Den ville också se förändringar i riktning mot en modernare akademisk kultur: mer träning av studenterna i självständigt tänkande i stället för minneskunskaper, mer av vägledning i mindre grupper och mindre av föreläsningar. För professorernas del föreslogs att de

regelbundet borde författa eller översätta skrifter i nyttiga ämnen, således en propå om att något mer borde ingå i deras åliggande än bara traderandet av kunskap. I detta låg också en antydning om att professorerna borde tävla med varandra. Tanken avvisades emellertid av kommissionen själv; den skulle väcka avund och missämja, befarade man.⁴²

Uppfostringskommissionen hade alltså en del framåtsyftande idéer. De flesta av dem blev det inget av; i stället yttrade sig 1700-talets universitetspolitik i kitsliga och byråkratiska kontrollåtgärder som påtvingades lärosätena: redovisning för utförd undervisning, böter för uteblivna föreläsningar, täta examinationer, inriktning av undervisningen på det väsentliga, helst i form av korta översikter, begränsning av studietiden – en professor borde hinna igenom hela sitt läroombåde på ett år – införandet av snabbexamina för dem som avsåg att tjänstgöra i de centrala ämbetsverken, med mera.⁴³

För de lärde kändes dessa inskränkningar mer tryckande än begränsningarna i den filosofiska friheten. De förnams desto mer som den akademiska verksamheten av inre kraft var stadd i förändringar som innebar en fördjupning och differentiering av undervisning och studier. Somliga discipliner utvecklades till specialiteter, i första hand naturvetenskaperna, men också inom humaniora fanns tendenser till att professorerna förmedlade ett vetande som gick utöver vad som krävdes för den allmänna lärda orientering som den traditionella akademiska bildningen rymde. De formella kunskaperna – logik, retorik, latin – som spelat stor roll tidigare, förlorade i betydelse till realkunskaperna och bruket att byta lärostolar under den akademiska karriären mot en professur i teologi upphörde. Röster höjdes även för att skilja mellan de naturvetenskapliga och de humanistiska ämnena i filosofiska fakulteten. Också kraven på studenterna förändrades; man lade mindre vikt vid det universella vetandet om den filosofiska fakultetens alla discipliner och förväntade att de skulle fördjupa sig i några huvudämnen i stället.

Trycket från staten föranledde också en diskussion och reflexion över den egna verksamheten som var någonting nytt. 1769, i samband med att kronprins Gustav i sin egenskap av kansler besökte Uppsala, fick professorerna tillfälle att kommentera situationen vid universitetet. Protokollet från överläggningarna trycktes och utgör en intressant källa till förståelsen av rådande akademiska värderingar och ambitioner vid denna tid. Den av professorerna som mest kategoriskt och intressant yttrade sig om läget var Linné, universitetets främste medlem som bedrev forskning i nutida mening så till vida som han strävade att bidra det gemensamma vetandets tillväxt. Han artikulerade åsikter som ter sig moderna och anteciperade, utan att tala om vare sig akademisk eller filosofisk frihet, flera åsikter som skulle förstöras till teman i början av 1800-talet.

Linné menade att lärarna ställts ”på militärisk fot, såsom i ryska akademierna” genom den kontrollverksamhet som införts. Professorerna skall

räkna studenterna på föreläsningarna, bedöma deras flit och rapportera skriftligen. Själva skall de kontrolleras av dekanen och böta om de missar en föreläsning. Sådan övervakning skadar vetenskaper, vilka vill ”upmuntras, ej tvingas”. Studenterna bör få frihet i sina studier, ”läsa och höra hwad de behaga, wälja thet som bäst smakar utan examina, utan twång.” Lärarna skall inte ge för mycket undervisning, en föreläsning och ett privat kollegium om dagen är nog, annars hinner man inte förbereda sig ordentligt och blir ”en usel professor”. Linné klagar vidare över att för mycket tid går åt till sammanträden i konsistoriet och över att det blir för många avbrott i undervisningen till följd av helg- och festdagar. Han gör även, i karaktäristiskt expressiva formuleringar där det knakar i syntaxen, ett utfall mot det ceremoniella inslaget i den akademiska kulturen. Det är för mycket ”bång” i samband med promotionerna:

Ty nu skal hela Academien röras, tå en enda må promovera. Klockorna gå, stycken skjutas, dyrare Musique än hela acten uppföres, alla lectioner cessera, alla professorer wara tilstådes; en widlyftig oration utarbetas, programmer tryckas, Cursorer uti leverie, med wakt, paradera.⁴⁴

Det mesta av Linnés klagomål riktar sig mot den byråkratiska tvångströjan och därmed mot ett förhållandevis nytt fenomen i universitetsvärlden. Kontrollåtgärder hade förekommit tidigare i form av censuråtgärder och krav på rapportering av utförd undervisning men drevs nu med större energi, motiverad inte bara av vaksamhet mot ideologiska avvikelser utan också av misstro mot de akademiska studiernas innehåll och universitetets förmåga att förse landet med önskvärd kompetens. Det är att märka att Linné vände sig även mot yttringar av den akademiska kulturen som hörde till universitetets traditionella karaktär av skrå: de många helg- och festdagarna⁴⁵ och ståten vid promotionerna. Han företer attityden hos den akademiske forskaren som är intresserad av att driva sina studier och engagera studenterna utan att störas av vare sig byråkratiskt krångel eller traditionella riter. Konturerna skymtar av en modern akademisk profession. Man kan säga att han förespråkar *Lehr- und Lernfreiheit*. Men det sker inom ramen för 1700-talets merkantilistiska nyttoideologi och helt utan den retorik som åtföljde de idealistiska visionerna av universitetens bestämmelse som formulerades i Tyskland omkring sekelskiftet 1800. De visionerna aktualiserade den akademiska friheten som ett honnörsbegrepp, men nu syftande inte på studenternas tvivelaktiga frihet utan på den akademiska verksamheten över huvud taget.

Idealismens akademiska frihet

Den akademiska friheten blev alltså fullt aktualiserad i början av 1800-talet och det skedde i Tyskland, närmare bestämt i Preussen. I planeringen

och realiserandet av det nya universitetet i Berlin, grundat 1810, löpte filosofiska, pedagogiska och politiska tendenser samman i vad som kommit att kallas det humboldtska universitetsidealet, efter Wilhelm von Humboldt, kulturminister och ledande arkitekt bakom universitetsreformen. Det präglades av den filosofiska idealismen, grundad av Kant och utvecklad av hans efterföljare Fichte, Schleiermacher och Schelling, och det är lämpligt att kalla det universitet som explicit hyllade den akademiska friheten för det idealistiska universitetet.

Till det idealistiska universitetsidealet hör en rad sammanhängande moment.⁴⁶ För det första, att den filosofiska fakulteten uppgaderades, nu mer programmatiskt och genomgripande än under 1500-talets reform av de tyska universiteten. Enligt Kant skulle den filosofiska fakulteten ha en ny roll som bärare av ett universellt och kritiskt perspektiv på kunskapen. För det andra, att bildning blev ett mål för universitetsstudiet: undervisningen skulle inte i första hand tjäna till yrkesförberedande ”brödstudier” utan syfta till att utveckla studenternas själsförmögenheter och befordra deras personlighetsutveckling. I radikala uttolkningar innebar detta att examensväsendet ifrågasattes: studenten skulle inte studera med sikte på att lära sig vad professorn tänkte förhöra på, utan för att utveckla sig själv. För det tredje, en högre nivå på undervisningen: bildningsstudierna krävde föreläsningar som inte traderade standardiserat vetande i kompendieform utan visade hur kunskap blir till i en dynamisk process som studenterna borde få uppleva under föreläsningarna. För det fjärde det så omtalade frihetsparet *Lehr- und Lernfreiheit*: att professorerna utan inblandning skulle bestämma innehållet i sin undervisning och studenterna fritt få välja de studier som passade deras förutsättningar och strävanden bäst. Det fria studievalet markerade att studenterna var enrollerade i universitetets högre uppgift. Lärare och studenter hörde ihop i gemensam strävan efter sanning och bildning.

I Sverige var universitetsdebatten inte lika intensiv, men positioner liknande de tyska återfinns hos svenska akademiker. Tidigast och mest långtgående formulerades de av filosofen Benjamin Höijer och publicisten Gustaf Abraham Silfverstolpe, och de nya idéerna var sedan i omlopp under de intensifierade diskussionerna om det högre utbildningsväsendet under 1810- och 20-talen, där Geijer, Johan Gabriel Richert, Carl Adolph Agardh med flera deltog. Ordet *Lehrfreiheit* övertogs och blev på svenska ”lärofrihet”⁴⁷; studenternas *Lernfreiheit* fick däremot ingen motsvarighet på svenska.

Redan 1795 – faktiskt innan de viktigaste tyska inläggen formulerats – uttryckte Benjamin Höijer de nya tendenserna i en radikal vision av en högskola utan tentamina och examina. Målet för en sådan högskola var inte utbildning av ämbetsmän för olika verksamheter utan mänsklighetens och nationens förädling, ett mål som tarvade fullständig frihet. Lärarna – vilka inte behövde vara förordnade professorer utan vilka kompetenta

graduerade doktorer som helst – skulle fritt föreläsa över vad de ansåg mest gagnade detta mål, medan studenterna fick välja vilken undervisning de skulle gå på. Staten skulle tillhandahålla lokaler, bibliotek och annan infrastruktur, men inte betala ut löner. Lärarna skulle i stället få sin försörjning genom avgifter som studenterna erlade för undervisningen. Genom tävlan mellan lärarna skulle intresserade studenter söka sig till de bästa lärarna. Konkurrensen, efterfrågan på kunskaper i förening med lärarnas omsorg om sitt anseende bland akademiska kolleger, skulle ”gifva lif åt en högskolas alla göromål.”⁴⁸ Denna idé om den nivåhöjande tävlan inom universitetet, vilken som nämnts ovan hade framkastats i Uppfostringskommissionen men då avvisats, hade Höijer tagit över från de tyska universiteterna. Där hade det under 1700-talets senare del blivit vanligt att lärarna profilerade sig i både undervisning och tryckta skrifter.⁴⁹ Syftet var ursprungligen inte primärt att gagna vetenskapen utan det merkantilistiska att dra studenter till universitetet. I den idealistiska universitetsideologin förädlades detta motiv till att avse sanningssökandet, eller med Höijers ord, ”mänsklighetens och nationens förädling”.

Det fanns ett för den nutida betraktaren kanske oväntat inslag av marknadstänkande i denna bildningsidealism, vilket hänger samman med den tilltagande liberala kritiken av skråväsendet och av statligt reglerade ersättningar. I Sverige hade Anders Chydenius, den upplyste prästmannen, använt samma konkurrensargument i sin berömda och av humant patos fyllda skrift om husbönders och tjänstehjons naturliga rätt 1778. Han pläderade där för att drängars och pigors tvångsanställningar med reglerade löner skulle ersättas med fria avtal mellan individerna; på så sätt skulle goda arbetsgivare naturligen dra till sig de dugliga legohjonen till båtnad för båda parter.⁵⁰ Både Höijer och Chydenius väddade för att förverkliga sina mål till den kreativa tävlan som marknadsförhållandet skulle framkalla.

Höijer var jakobinskt radikal och länge motarbetad för sina åsikters skull. Hans vision av en fri högskola var långt från realiteterna men blev ändå en inspirationskälla för liberala kritiker av de existerande universiteterna under 1800-talets första decennier, i synnerhet av examensväsendet. Längre fram i seklet skulle idén om en examensfri högskola återkomma när man i Stockholm och Göteborg började diskutera inrättandet av högskolor utan fasta kurser och examina med ett utbud av föreläsningar med modernt innehåll i varierande ämnen. I rikets andra stad välldes på 1870-talet planer på att skapa ”Göteborgs fria akademi” efter dessa riktlinjer, uppdragna av den liberala redaktören för *Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning* S. A. Hedlund.⁵¹ Det blev ingen fri akademi i Göteborg; när högskolan startades 1891 var det första man gjorde att ansöka om examensrätt, och så gjorde även högskolan i Stockholm efter att den första tiden efter sin tillkomst 1878 ha sökt klara sig utan att erbjuda studenterna examina.

Akademisk frihet och akademisk jurisdiktion

Högskoleprojekten i Stockholm och Göteborg blev bara ett tillfälligt sidopår i den akademiska frihetens historia. Huvudspåret låg i det ordinarie universitetsväsendet. Där blev den akademiska friheten under förra hälften av 1800-talet mer omtalad. Men den stod knappast i debattens centrum. Akut strid om den blev det bara i ett sammanhang som är signifikant därför att det belyser den akademiska frihetens korporativa, juridiska rötter i kontrast till den intellektuella frihet som aktualiserades i det idealistiska universitetet. Samtidigt handlar det då återigen om studenternas akademiska frihet, inte lärarnas.

Saken gällde den akademiska jurisdiktionen, den mest påtagliga av de juridiska friheter universiteten åtnjöt alltsedan medeltiden och ifrågasatt redan på 1700-talet. Frågan aktualiserades av en episod 1815 i Åbo, universitetet i det nyligen förlorade Finland, där studenterna protesterade mot att ärenden föranledda av deras sammanstötningar med stadens övriga ungdom i fortsättningen skulle avgöras av stadens poliskammare och inte av universitetets konsistorium. Studenterna befarade att de skulle möta mindre förståelse av polismyndigheten än hos sina lärare och uppfattade den införda förändringen som en kränkning av deras akademiska frihet. Tsar Alexander gick studenterna till mötes och upphävde förordningen.⁵²

Exemplet från Åbo aktiverade den liberala kritiken av den akademiska jurisdiktionen som symbol för de föråldrade universitetet. En statlig utredning tillsattes under ledning av den liberale juristen Johan Gabriel Richert. Den föreslog jurisdiktionens avskaffande. Konsistoriet i Uppsala motsatte sig detta i ett remissvar som i betydande grad var utformat av Erik Gustaf Geijer. Richert bemötte kritiken i en egen skrift, vilket föranledde Geijer att svara i arbetet *Nytt "Ett och annat" i anledning af den akademiska jurisdiktionen* (1825), en vidlyftig skrift där han utvecklade sin statsuppfattning och den akademiska friheten bara berördes i förbigående.⁵³

Richerts och kommitténs ståndpunkt var att den akademiska jurisdiktionen, alltså universitetets domsrätt över sina medborgare tillsammans med "polisen", universitetets lokala ordningsstadga, var medeltida kvarlevor från en tid då pennialism, bråk med gesäller och trakasserier av misshagliga professorer hört till den akademiska kulturen. Det behövdes numera ingen särskild juridisk ordning för universitetet; dess medlemmar var medborgare som alla andra invånare i landet och underkastade samma allmänna lag. Richert använde inte termen akademisk medborgare, men innebörden var att det begreppet inte hade någon realitet. För den akademiska frihetens del innebar detta att den inte hade någon juridisk dimension utan bara var en vetenskaplig frihet, bestående i lärofrihet och studiefrihet.⁵⁴

Geijer och konsistoriet i Uppsala å sin sida ville inte skilja den akademiska lärofriheten från den juridiska friheten. Geijer bestred universitetets

förankring i den katolska medeltiden. I stället betonade han som något avgörande den förändring universiteten i Tyskland genomgick i och med reformationen som beskrevs ovan (s. 42). Då släpptes enligt Geijer studenterna ur tvånget att bo tillsammans med sina lärare i kollegier (*Burse*) och blev fria "lärdomsidkare" lämnade åt sig själva att välja studier, hus-hållning och levnadssätt. Denna frigörelse från det kyrkliga bandet skapade förutsättningen för universitetet som statsorgan, dvs. en universell bildningsanstalt och plantskola för statens blivande ämbetsmän. Staten hade enligt Geijer ett särskilt förhållande till studenterna som var "den del av landets ungdom som den tagit under sin omedelbara uppsikt, alltså den som utbildas i statens offentliga läroverk." Detta statens "faderliga förhållande till studenterna" tog sig uttryck i övervakningen av studenternas disciplin, dvs. deras efterlevnad av konstitutionerna, vilken innefattade mer än den allmänna medborgerliga laglydnaden. Den juridiska akademiska friheten innebar att studenterna korrigerades och bestraffades, men det skedde i ett faderligt förbättrande syfte. Och då var den ett privilegium givet dem i kraft av deras särställning som föremål för statens särskilda omsorg i deras egenskap av blivande ämbetsmän.⁵⁵

Bakom resonemanget låg Geijers vid den tiden ännu konservativa och organiska åskådning, enligt vilken ämbetsmännen utgjorde det offentliga ståendet som var skilt från det näringsinriktade, förvärvsinriktade ståendet. Det offentliga ståendet skulle med hjälp av den bildning och de större perspektiv som universitetet tillhandahöll tjäna allmänintresset framför det enskilda. För att undgå denna bildning måste de förvisso också åtnjuta den akademiska frihetens vetenskapliga sida – Geijer var noga med den saken; den intellektuella friheten var på intet sätt underordnad den juridiska – men för sin funktion i staten behövde de också den disciplinerande frihet som låg i den akademiska jurisdiktionen.

Richert å sin sida företrädde den liberala uppfattningen enligt vilken staten består av sina individer som alla är underkastade samma lagar och där det inte finns utrymme för juridiskt särställda korporationer eller stånd. Han kunde därför renodla den akademiska friheten till en rent andlig företeelse och beskrev den också på ett sätt som kommer en ganska konkret och icke utopisk innebörd av begreppsparet *Lehr- und Lernfreiheit* nära. Den akademiska friheten är den

der både lärarne och de studerande läsa de böcker, en hvar sjelf finner tjenligast, der ingen viss ordning för studiernas gång bör vara i förväg utstakad, der de studerande höra hvilken eller hvilka lärare de behaga, utan att vara bundne till några bestämda lästimmar, der ingen studerande är pliktig att göra reda för sin läsning eller aflägga prof af sina framsteg, så vida han ej för något gifvet ändamål sjelf vill underkasta sig förhör, och der, framför allt, methoden ej bör syfta på inpreglande af lexor utan på en fri utbildning, efter hvars och ens hog och anlag.⁵⁶

Noteras kan att Richert hänvisade till Linnés ovan återgivna kritik av tvånget i studierna: Att de studerande få all frihet i studier, ”läsa och höra hvad de behaga”, välja ”thet som bäst smakar” utan ”examina, utan tvång” (se ovan s. 52). På motsvarande sätt gjorde också Geijer en intressant koppling bakåt i tiden när han betonade skiftet i universitetens utveckling som reformationen och statens maktövertagande över universiteten innebar. Det statens ”faderliga förhållande till studenterna” han åberopade var grundat i hans statsuppfattning men i och för sig inget nytt argument; övervakningen av studenterna i deras övergång från ungdomar till samhällsmedlemmar bestod idealt sett inte bara i disciplin och bestraffning utan också i sedlig fostran. Den akademiska frihet som omhuldades i det idealistiska universitetet var inte bara intellektuell utan också etisk, bildningen var moralisk, inte bara intellektuell.

Epilog

Begreppet akademisk frihet fick en tydligare kontur genom det universitetsideologiska nytänkandet i början av 1800-talet. Termen blev också mer frekvent.⁵⁷ Den förekom som beteckning för universitetets intellektuella autonomi men var ändå knappast central i språkbruket. Fortfarande tenderade den att mer syfta på studenternas frihet. Denna fick visserligen en ideal dimension under 1800-talet, då studenterna framställdes som ”ljusets riddarvakt” med en fras myntad 1848. Men fortfarande fanns associationen till studentens frihet från skolans tvång och föräldrarnas uppsikt och de därtill knutna disciplinproblemen. Den akademiska juridiktionen som en särskild rättskipning för universitetet som korporation avskaffades 1852, men ända till 1909 fanns en disciplinstadga kvar för att reglera studenternas uppförande. Så länge studenterna utgjorde en förhållandevis liten och urskiljbar grupp i samhället fortlevde denna student-korporativa konnotation av den akademiska friheten. En student kunde långt in på 1900-talet kallas för en ”liber studiosus” av en äldre farbror.

På 1960-talet började de reformer genomföras som beledsagat utvecklingen mot dagens massuniversitet. Den akademiska friheten var inte något hyllat begrepp i 1960- och 70-talens reformsträvanden. Universiteten ansågs inte vara i takt med tiden. Olof Palme talade 1967 om ”den akademiska republiken” som genom sin isolering hindrade nödvändiga förändringar.⁵⁸ Jämlikheten stod i fokus; universitetet skulle öppnas för nya grupper och demokratiseras. Språkbruk som antydde exklusivitet och traditionella privilegier var då inte gångbara; inte ens ordet universitet var riktigt aptitligt.⁵⁹ De nya studentkategorier som vann inträde vid universiteten kände knappast ett behov av att identifiera sig med traditionella akademiska värden. Och de kvinnliga studenterna, som i och för sig funnits vid universiteten sedan flera decennier, hade vid det laget insett att den traditionella akademiska friheten var manligt kodad.

Universitetsreformerna väckte som bekant protester; frågan om de fasta studiegångarna som inskränkte studenternas frihet att välja vad de ville läsa blev en stridsfråga i studentrevolten 1968. De fasta studiegångarna var onekligen ett angrepp på studenternas *Lernfreiheit* och det fanns i studentrevolten även andra idéer som kunde knytas an till det tidiga 1800-talets visioner av det fria bildningsstudiet utan yrkesmål. Men det föranledde ingen renässans för uttrycket akademisk frihet, som tycks ha varit socialt kontaminerat i studentrevoltörernas ögon; de ville ju för övrigt revolutionera betydligt mer än bara universiteten. Sven-Eric Liedman skrev 1984 en uppsats där han försvarade de fria studierna, men betecknande nog talade han bara om de fria fakulteternas långsamma död, inte om den akademiska frihetens.⁶⁰

Under de senaste decennierna har konjunkturen för den akademiska friheten vänt uppåt. Av nätets ordsökningsresurser att döma är akademisk frihet ett jämförelsevis vanligt honnörsord i samtiden och i nutida svenska.⁶¹ Oftast är innebörden vag och utan definition eller entydiga associationer. "Akademisk frihet" förekommer vanligen i samband med något annat positivt ord som "autonomi", "tolerans", "kvalitet", "kreativa miljöer", "kritiskt tänkande" eller "personlig utveckling"; vari den själv består bestäms inte närmare. Det har emellertid också kommit en del rapporter och debattinlägg med "den akademiska friheten" i titeln som vittnar om frasens attraktionskraft.⁶² Detta nya intresse är ett uttryck för oron för universitetens framtid i en värld av massutbildning och globalisering. Studenterna blir fler, yrkesutbildningen tilltar, universitetslärarna blir alltmer ansträngda, idén att undervisning och forskning skall höra ihop sitter trångt, forskningen finansieras externt och blir allt mer styrd utifrån, universiteten rankas och dras till ett marknadsorienterat beteende som är knutet till begreppet *new public management*. Också den klassiska forskarens principen om det förutsättningslösa sanningssökandet och vetenskap som organiserad skepsis kan uppfattas som hotad i en tid av postmodern vetenskapsideologi. Allt detta har aktualiserat grundläggande frågor om universitetens vara och uppgift och därmed om det gamla begreppet akademisk frihet. Studenternas frihet handlar det nu inte så mycket om – de är så många och mestadels så knutna till målbestämda utbildningar att talet om att välja sina studier för bildningens skull ter sig alltmer esoteriskt. Lärare och studenter kämpar knappast tillsammans längre, de är inte *commilitones*. I stället ligger tonvikten på friheten för den akademiska professionen, dvs. för lärarna och lärarna och framför allt forskarna.

Summary

Academic freedom before modernity. By Bo Lindberg. This paper deals with academic freedom in the early modern era in the Swedish context

with its German background. In the 16th, 17th and 18th centuries, academic freedom referred to the privileges of the universities and the students in particular. The language of academic freedom, including the word *academia* itself, was inspired by humanism. Privileges had little to do with intellectual freedom, but a strain of moral and intellectual betterment is nevertheless discernable in the concept. The intellectual freedom of academics was defined and defended under the label of *libertas philosophandi*. In the 18th century, a more modern academic consciousness emerged, not primarily related to *libertas philosophandi* but rather to the critique of the regulations of teaching and result reporting imposed on the universities by the authorities; Linnaeus appears as a defender of the *Lernfreiheit* of students, although not using the term. Around 1800, the corporative and intellectual concepts of academic freedom confronted each other in the debate about the academic jurisdiction, i.e. the right of the universities to judge offences of their members in their own juridical procedure. The academic jurisdiction was criticized by adherents of the new definition of academic freedom as *Lehr und Lernfreiheit* imported from Germany. In the late 1900s, under the influence of academic democratization, the phrase academic freedom faded away. Today, it has reappeared, not with regard to the students any more but to the role of the academic profession in the age of mass universities and new public management.

Noter

1. Uppsatsen skrivs inom ramen för projektet ”Tidigmodern akademisk kultur i Östersjöområdet”, finansierat av Östersjöstiftelsen.

2. T.ex. Eduard Horn: *'Akademische Freiheit'*. *Historisch-kritische Untersuchung und freimütige Betrachtung* (Berlin, 1905); Robert B. Sutton: “The phrase *libertas philosophandi*”, i *Journal of the History of Ideas* vol 14:2 (1953); Peter Classen: ”Zur Geschichte der 'akademischen Freiheit', vornehmlich im Mittelalter”, i *Historische Zeitschrift* 1981. Ett svenskt bidrag med ett internationellt perspektiv är Peter Josephsons avhandling *Den akademiska frihetens gränser*. Max Weber, *Humboldtmodellen och den värdefria vetenskapen* (Uppsala, 2005).

3. Torgny T. Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden* (Uppsala, 1971); idem: *Den akademiska friheten under gustaviansk tid* (Uppsala, 1974); idem: *Den akademiska friheten 1809–1832* (Uppsala, 1976).

4. Göran Blomqvist: *Elfenbenstorn eller*

statsskepp. Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schüück (Lund, 1992).

5. Carl Frängsmyr: ”Kanslern och den akademiska friheten. Striderna vid den juridiska fakulteten i Uppsala under 1850-talet”, i *Lychnos* 2005.

6. Classen: ”Zur Geschichte der akademischen Freiheit”, 538f.

7. Claes Annerstedt: *Uppsala universitetes historia*, bihang 1 (Uppsala, 1877), 2 ”Et insuper quod universi singuli Magistri, Doctores, Scholares et Studentes in praefata universitate studii Upsalensis, omnibus et singulis praerogativis, privilegiis, praecementiis, antelationibus, voluntatibus, libertatibus, exemptionibus, immunitatibus, honoribus et indultis...uti, potiri et gaudere possint et debeant...”.

8. Classen: ”Zur geschichte der akademischen Freiheit”, 534.

9. Olga Weijers: *Queritur utrum. Recherches sur la 'disputatio' dans les universités médiévales* (Turnhout, 2009), 31ff.

10. Det intressanta påpekandet görs av Arno Seifert i hans bidrag till von Notker Hammerstein (red.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Band I: Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe* (München, 1996), 261f, 279.

11. Seifert i *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte I*, 258–279.

12. William Clark: *Academia charisma and the origins of the research university* (London & Chicago, 2006), 186.

13. Se t.ex. anförandet ”Universitetens idé – igår, idag, i morgon” av Hans Georg Gadamer, hållet 1986 och återgivet i *Psykoanalytisk tidskrift* 2009: 26–27, 128f.

14. ”Academia” i O. Printz (red.): *Mitellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*, Vol. I (München, 1967).

15. Bo Lindberg: ”Tre ord: akademi, universitet, högskola”, i *Den akademiska gemenskapen*, red. Gunnar Eriksson & Karin Johansson (Uppsala, 1999), 11ff.

16. Seifert i *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte I*, 266 och not 348: ”talem liberam academiam..., in qua nulla habita ratione utilitatis scholasticorum quidquid libeat liceat.”

17. Horn: ’*Akademische Freiheit*’, 5, återger några rader ur en Luther-psalm som uttrycker den frälstes självtillit men också låter sig tillämpas på studenternas självupplevelse: ”Wir haben recht und macht allein/ Was wir setzen, das gilt gemein – Wer ist der uns wollt meistern?”

18. Eberhard Happel: *Der akademische Roman* (1690), i förkortad utgåva från 1913, tillgänglig via Google, januari 2014. Frihetskatalogen inleds på s. 70, och exemplen är nr 47, 50, 54, 75, 104, 149, 169.

19. Om denna del av 1600-talets studentkultur, se Lars Geschwind: *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet* (Uppsala, 2001).

20. Konstitutioner för Uppsala universitet, i Annerstedt, *Upsala universitets historia* bihang 1, 231: ”Qvod si quis in civitate globum plumbeum noctu praesertim eiaculatus fuerit...”.

21. Se t.ex. anteckningar från collegium i medicin av Andreas Drossander i Uppsala 1693: ”gåde herrar” (ms KB X 727, 98) och från föreläsning i teologi av Engelbert Halenius 1738: ”auditores ... honoratissimimi et

commilitones longe suavissimi” (ms UUB P33b, inledningen).

22. Frasen förekommer inte i titlarna på de orationer som förtecknats i Pehr Cederhamn: *Catalogus orationum Svecorum intra et extra patriam* (ms KB U 14), ej heller i dissertationerna (J.H. Liden: *Catalogus disputationum in academiis et gymnasiis Sveciae*, sectio I–V, Uppsala, 1778–80) och Gabriel Marklin: *Catalogus disputationum Lidenianus...continuatus* (Uppsala, 1820). Inte heller tycks den akademiska friheten ha varit föremål för orationer i studentnationerna. Se Lars Burman: *Vältaliga studenter. Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010* (Uppsala, 2013), lista med exempel på orationsämnen, 158–169. Notabelt är vidare att Anders Rydelius i en oration om ett den akademiska kulturen så närallgande ämne som *De republica academica*, 1724, inte talar om akademisk frihet. (i Rydelius: *Opuscula latina*, red. J.H. Lidén, Norcopiae, 1778) Vad gäller föreläsningar och kollegier kan jag bara stödja mig på egna tämligen omfattande strövtåg i det materialet.

23. Collegii academici oförgripeliga tankar huru Akademiska konstitutionerne synas kunna förbättras och till närvarande tider lämpas. (RA Kanslersämbetets för Lunds universitet arkiv F II:3)

24. Citerat efter Claes Annerstedt: ”Bref från Olof Rudbeck d.ä. rörande Upsala universitet”, i *Upsala universitets årsskrift* 1893, 2.

25. Gunnar Eriksson: *Rudbeck 1630–1702. Liv, lärdom, dröm i barockens Sverige* (Stockholm, 2002), kapitel 12.

26. Privilegierna för Uppsalas del finns beskrivna ett brev av hertig Carl 1595, i Annerstedt: *Upsala universitets historia* bihang 1, 31.

27. Sutton: ”The phrase libertas philosophandi”; M.A. Stewart: ”Libertas Philosophandi. From natural to speculative philosophy”, i *Australian Journal of Politics and History*, vol. 40, 1994.

28. Stiernhielms plaidoyer för att få filosofera fritt formuleras i hans *Filosofiska fragment*, utg. J. Nordström (1924), 90f.

29. Erland Sellberg: *Filosofin och nyttan. I. Petrus Ramus och ramismen* (Göteborg, 1979), 103f.

30. Annerstedt: *Upsala universitets historia* bihang I, 95.

31. Annerstedt: *Uppsala universitets historia* bihang I, 234ff.

32. Om denna strid, se Rolf Lindborg: *Descartes i Uppsala. Striderna om 'nya filosofien' 1663–1689* (Stockholm, 1965), kap VI.

33. Bo Lindberg: *Naturrätten i Uppsala 1655–1720* (Uppsala, 1976), 155–159.

34. Formuleringarna är hämtade ur olika förslag, betänkanden och svar som avlämnats av fakulteterna och enskilda personer under den cartesianska striden och i samband med disputationen om statsmaktens ursprung 1691. De är samlade i Annerstedt: *Uppsala universitets historia* bihang II, 361–335 och 363–371.

35. Anders Drossander: In Synopsin physicom Hoffwenii observationes, föreläsningssanteckningar 1684 i ms KB X 503, inledningen.

36. Medicinska fakultetens till KMt ställda förklaring, i Annerstedt: *Uppsala universitets historia*, bihang II, 288.

37. Brev till kanslern från rektor Erik Auri-villius, i Annerstedt: *Uppsala universitets historia*, bihang II, 371.

38. Samuel Pufendorf: *Apologia* (1686), i *Eris scandica und andere polemische Schriften über das Naturrecht*, utg. von F. Palladini (Berlin, 2002), 13: "Enimvero novimus in vera religione, verbo Dei nixa, nihil esse novandum. Crimen quoque est in republ. res novare. Ast i disciplinis quae rationi subiectae sunt, eo amplioem ingenii ac industriae laudem merentur scriptores, quo plus novitatum invenerint." Andreas Drossander uttryckte samma sak, enligt anteckningar från föreläsningar av honom 1685: "In artibus namque et scientiis Philosophicis är oss en heder något nytt frambringa, sed caveamus Theologiam et Politicam." (Föreläsningar över Petrus Hoffwenius fysik, ms UUB A 209, 4.

39. Lindborg: *Descartes i Uppsala*, 326.

40. Bo Lindberg: "Den eklektiska filosofien och libertas philosophandi" i *Lychnos*, (1973–74).

41. Kommissionen diskuteras av Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden*, passim; där också dess principiellt hållna memorial 1750 återges, 129–144.

42. Memorial ... om thet Akademiska undervisningsverkets förbättring, i Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden*, 137f. Om förståndsövningen också i protokollet från Uppfostringskommis-

sionens överläggningar 1746–1751 (ms RA Äk 849), anförande av Carl Gustaf Tessin, 178ff; om tävlan, samma protokoll 97f (om "professorernas flit").

43. Annerstedt: *Uppsala universitets historia* III:1 (Uppsala, 1913), 179f, 593; Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden*, 67ff.

44. *Consistorii academici i Uppsala...betänkande om Informationsverket med thetill hörande ... Protokoller* (Uppsala, 1769), 61–69, citatet 68.

45. Om mängden av sådana i det tidigmoderna samhället, se Göran Malmstedt: *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800* (Göteborg, 1994).

46. För nya historiska och diskuterande aspekter av Humboldt-traditionen, se Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling (red.): *The Humboldtian Tradition. Origins and legacies* (kommande 2014), särskilt bidragen av Karlsruhn och Josephson. Källtexter författade av inspiratörerna till och planerarna av Berlin-universitetet är samlade i volymen *Idee und Wirklichkeit einer Universität. Dokumente zur Geschichte der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*, hrsg. von W. Weischedel (Berlin, 1960).

47. Första belägg enligt Svenska Akademiens ordbok 1822.

48. Højer: "Recension av C. Pram, Forsøg om en Højskoles anlæg i Norge", 1795, i *Samlade skrifter* vol. 4 (Stockholm, 1827), 457ff, 464f. Segerstedt: *Den akademiska friheten under gustaviansk tid*, 234–240.

49. Se Peter Josephson: "Böcker eller universitet. Om ett tema i tysk utbildningspolitik kring 1800", i *Lychnos* 2009.

50. Anders Chydenius: *Tankar om busbönders och tjenstehjons naturliga rätt* (Stockholm, 1778), 29ff.

51. Curt Weibull: "Göteborgs högskola. Dess förhistoria och uppkomst", *Göteborgs högskolas årsskrift* 1941.

52. Segerstedt: *Den akademiska friheten 1809–1832*, 199.

53. Om den akademiska jurisdiktionen och diskussionen därom under 1800-talet, se Carl Frängsmyr: *Uppsala universitet 1852–1916*, vol. 1 (Uppsala, 2010), 135–157.

54. Richert: "Ett och annat om corporationer, privilegier, nämnd i domstolar etc." i *Handlingar rörande väckt fråga om jäm-*

ningar i *Uppsala Kongl. Academies Constitutioner* (Uppsala, 1821), 80.

55. *Handlingar rörande väckt fråga om jämkningar i Uppsala Kongl. Academies Constitutioner 1821*, Konsistoriets remissvar s 82, samt Geijer: "Nytt 'Ett och annat' i anledning af frågan om akademiska jurisdiktionen", i Geijer: *Samlade skrifter* III (Stockholm, 1925), 180f, 205ff.

56. Richert: "Ett och annat om corporationer...", 80.

57. Det framgår av studier som Nils Runeby: "Ett otidigt och okänt främmande. Om den lärde, studenten, universitetet och vår utbildningstradition", i dens. *Dygd och vetande. Ur de bildades historia* (Stockholm, 1995); Claes Ahlund: *Den nordiska universitetsromanen 1877–1890* (Uppsala, 1990) samt Blomqvist: *Elfenbenstorn eller stats skepp*.

58. J. E. Degerblad & Sam Hägglund:

Akademisk frihet – en rent akademisk fråga? (Stockholm, 2012), 38.

59. Det undveks medvetet i debattskriften *Mål för högre utbildning* (Stockholm 1969).

60. Sven-Eric Liedman: "De fria fakulteternas långsamma död", i S.-E. Liedman & Lennart Olausson (red.): *Ideologi och institution. Om forskning och högre utbildning 1880–2000* (Stockholm, 1988).

61. Google ger 266000 träffar, Språkbankens Karp ger 121 exempel i maj 2014.

62. T.ex. Li Bennich Björkman: *Överlever den akademiska friheten. En intervjuundersökning av forskares villkor i universitetens brytningstid* (Stockholm Högskoleverket, 2004); Katarina Barrlind-Hermansson: *Akademisk frihet i praktiken* (Stockholm Högskoleverket, 2005); Thomas Karlsruhn: "Den akademiska friheten och universitetens uppgift" i *Arche. Tidskrift för psykoanalys, humaniora och arkitektur* nr 38–39, 2012.

Universitetens reformbehov

Uppfostringskommissionens beskrivning av problemen i svensk högre utbildning 1745–1751

Fredrik Bertilsson

Inledning

Tanken att allt som lärs ut måste ha ”sitt anseende på någon nytta, om icke direkt dock åtminstone indirekt” kom att prägla den utbildningspolitiska debatten under hela frihetstiden. Orden var Polhems och själva nyttotanken var inte ny men den kom nu i högre grad än tidigare att ligga bakom det mesta som skrevs och sades. I det frihetstida Sverige restes snart krav på konkreta tillämpningar av den vaga nyttotanken. Den måste leda till handling. Det mest storslagna uttrycket för detta blev den stora utbildningskommission som tillsattes 1745 för att utreda om och hur hela den svenska skolordningen inklusive universiteten borde reformeras. Det reformförslag som kommissionen skickade på remiss till akademiska konsistorierna vid de svenska universiteten 1751 var radikalt och skapade motsättningar. Endast ett fåtal av förslagets punkter kom dock sedermera att genomföras. Men vad var det egentligen som kommissionen ansåg vara problemen med utbildningen vid universiteten och skolorna; vad ansåg den kunde ske om dessa inte åtgärdades?

Den här artikeln fokuserar enbart på Uppfostringskommissionens uppfattningar om behovet av att reformera universiteten. Ämnet har naturligtvis intresserat tidigare forskare men mycket återstår ännu att göra. Här vill jag endast antyda möjliga infallsvinklar för fortsatta studier.

För att komma åt idéerna som styrde kommissionens arbete kommer jag här att fokusera på dess beskrivning och tolkning av tillståndet vid rikets högsta läroanstalter vilket naturligtvis sedan kom att ligga till grund för reformförslagen. En utgångspunkt är att Uppfostringskommissionen organiserade sitt arbete kring en problemformulering där utbildningen vid de svenska universiteten betraktades som nödvändig att reformera.¹ Problem formuleras mot en förrent neutral beskrivning av ett icke önskvärt rådande tillstånd och pekar framåt mot ett annat tillstånd som borde vara istället. Sådana problemformuleringar är inte alltid explicita utan måste åskådliggöras genom analyser. Avsikten här är alltså att åskådliggöra aspekter av de uppfattningar, ställningstaganden och antaganden som låg bakom problemformuleringarna. I relation till dessa kan kommissionens slutsatser både förstås och framstå som legitima och rimliga. Avsikten är däremot naturligtvis inte att bedöma om Uppfostringskommissionens verklighetsbeskrivning var korrekt.

Tidigare studier

Det finns ett antal mer ingående studier av Uppfostringskommissionen. Vanligen betonas där uppfattningen att kommissionen agerade å statens vägnar för att utöka kontroll och inflytande över universiteten.² Detta har tolkats som en strävan i riktning mot ett ökat statligt inflytande och rentav makt över universitetens verksamhet; man har även tolkat sådana ansatser att få kontroll över utbildningen som ett led i en medveten politisk ambition med bäring på hela landet och ett stärkande av rikets författning.³ Analytiskt fokus har ofta lagts på kommissionens reformförslag. Särskilt brukar det lyftas fram att förslaget till universitetsreformer var radikalt och att det skulle ha medfört fundamentala förändringar av universitetsväsendet om det hade genomförts.⁴ Relationen mellan Uppfostringskommissionen och universiteten eller mer specifikt de akademiska konsistorierna har sålunda nästan uteslutande betraktats som en ren kamp om makten över den högre utbildningen.

Studier har även avsett visa att kommissionen inte alls var ett isolerat fenomen. Dess tillsättning men också i viss utsträckning dess fortsatta arbete har belysts och kontextualiserats mot samtida debatter om utbildningssystemet som fördes i riksdagen, på landets läroverk och i ett expanderande offentligt rum. Uppfostringskommissionen har särskilt studerats som en tydlig företrädare för uppfattningen att det svenska högre och lägre skolsystemet behövde reformeras för att bidra till landets ekonomiska välbefinnande. Mot den bakgrunden har forskningen ansett sig visa att Uppfostringskommissionen tillsattes av den då hattstyrda riksdagen utifrån vad vissa har rubricerat i allmänna ordalag som nationalekonomiska motiv men vad andra mer preciserat har kallat merkantilistiska riktlinjer.⁵

I en nyare studie tar Thomas Kaiserfeld ett samlat grepp på Uppfostringskommissionen.⁶ Han hävdar med rätta att tidigare studier har fokuserat antingen uteslutande på kommissionens arbete med skolordningen eller enbart på universiteten. Kaiserfeld menar istället att kommissionens arbete var sammanhållet och politiskt organiserat, som medvetet och konsekvent försökte att reformera det svenska utbildningssystemet på alla nivåer. Kommissionens arbete med skolordningen vilade alltså enligt Kaiserfeld på samma grundvalar som arbetet med de akademiska konstitutionerna. Det var således fråga om ett ytterst omfattande och genomtänkt reformförsök som kommissionen satte sig före att genomdriva. Visserligen studerar även Kaiserfeld kommissionen i relation till en merkantilistiskt orienterad statlig politik men utifrån ett mer nyanserat och övergripande perspektiv.

Kaiserfeld avgränsar i sin studie sitt material till Uppfostringskommissionens reformförslag. Han betonar särskilt att reformerna avsåg att differentiera det svenska skolsystemet för att främja specialisering och en arbetsdelning som normalt förknippas med ett modernt samhälle. Kaiserfeld flyttar dock i viss mån sitt fokus från universiteten som en arena för

maktkamp om den högre utbildningen. Snarare fördjupar han förståelsen för hur Uppfostringskommissionen tänkte sig att universiteten och hela det svenska utbildningsväsendet borde organiseras som ett sammanhängande system bestående av olika utbildningsvägar med olika ändamål. Om man alltså betraktar kommissionen som en helhet får man enligt Kaiserfeld en mer djuplodande och korrekt bild av hur denna försökte ta ett helhetsgrepp över det svenska utbildningsväsendet.

Även här studeras Uppfostringskommissionen som en aktör som hade ett officiellt och offentligt uppdrag att reformera universiteten. Men min avsikt är att ställa andra frågor. Tidigare studier har alltså fokuserat på att analysera reformförslagens innehåll, dess eventuella konsekvenser och den respons detta fick särskilt från det akademiska konsistoriet vid Uppsala universitet, dvs. med inriktning mer på kärnan i den akademiska kulturen och mindre på alla de andra uppgifter man ville att studenterna skulle kunna utföra efter sina studier. Min analys fokuserar här uteslutande på kommissionens formulerade uppfattningar om reformbehovet. I detta sammanhang kommer jag naturligtvis att lyfta fram kommissionens betonande av universitetens betydelse för landets ekonomiska välstånd liksom för andra samhälls- och politiska mål såsom att lag och ordning upprätthölls i riket. Förhoppningen är att artikeln därmed ska kunna antyda en mer nyanserad bild av Uppfostringskommissionens avsikter. Till skillnad mot de tidigare studiernas koncentration på reformförslaget kommer jag här att analysera det fullständiga materialet från kommissionens sammanträden.⁷ Därigenom går det att få en djupare bild av kommissionen samt upptäcka spänningar och vissa meningsskiljaktigheter mellan kommissionens ledamöter.

Uppfostringskommissionens tillsättning och ledamöter

Endast några få trådar av Uppfostringskommissionens tämligen komplicerade bakgrund och sammansättning kan antydas här.⁸ Uppfostringskommissionen tillsattes 1745 för att utreda om och i sådana fall hur skolordningen och de akademiska konstitutionerna borde revideras.⁹ Vid den tiden gällde ännu de akademiska konstitutionerna från 1655, även om det hade gjorts flera försök att förändra dem.¹⁰ De akademiska konstitutionerna föreskrev regler för universitetens hela verksamhet; radikala ändringar i konstitutionerna skulle därför avsätta tydliga spår i den akademiska verksamheten. Inom universiteten skedde förvisso ändå i sådant som inte reglerades av konstitutionerna stora förändringar under 1700-talet, inte minst vad beträffar de olika disciplinernas utveckling; den formella och sekelgamla universitetsstrukturen från stormaktstiden var ändå i princip oförändrad.¹¹

Vid riksdagen 1738/39 inlämnades två memorial som var betydelsefulla för tillkomsten av Uppfostringskommissionen. Det ena kom från

manufaktur- och handelsdeputationen och avsåg behov av särskild undervisning i vad som kallades ekonomiska och reella vetenskaper som skulle medföra nytta för såväl riket som de studerande själva, oavsett stånd. Det andra memorialet lämnades in av major C.B. Boye, som ville reducera antalet studerande för att förhindra en överdimensionering av vad han kallade tärande samhällsmedlemmar. Det förra memorialet var mer omfattande och skulle kräva en omgestaltning av hela undervisningsväsendet medan det senare var mer allmänt hållet. Därmed kan man säga att bakom tillsättningen av kommissionen kan man skönja en allmän uppfattning att för många studenter utbildades vid de svenska universiteten och att utbildningen inte gav dem lämpliga och adekvata kunskaper. Nya påtryckningar gjordes vid riksdagen 1740/41 om en kommission men det skulle dröja ända till 1745 innan en sådan kunde förverkligas.¹²

Uppfostringskommissionen sammanträdde första gången 1746 och delades då upp i två utskott. Det ena skulle bearbeta skolordningen och det andra de akademiska konstitutionerna. Det fanns dock inga vattentäta skott mellan dem. Även ett tredje utskott föreslogs för att undersöka snillevalsfrågan men detta kom aldrig till stånd. Från 1746 fram till 1751 inriktades arbetet på de akademiska konstitutionerna. Från början av 1750-talet till slutet av 1770-talet fokuserade kommissionen på den mer grundläggande utbildningen. Emellertid bedrevs kommissionens arbete med varierande regelbundenhet. Kommissionen upplöstes faktiskt 1766 men redan 1770 tillsattes en ny uppfostringskommission nu med kronprins Gustaf som ordförande.¹³ Dessutom gjordes uppehåll under de månader riksdagarna varade. Verksamheten kunde även avbrytas av andra politiska händelser. Likväl är Uppfostringskommissionen en av de mest omfattande utredningarna någonsin av det svenska utbildningssystemet. Det är också ett synnerligen omfattande material som den har lämnat efter sig.

Kommissionens bestod ursprungligen av femton ledamöter. De var framträdande politiker och höga ämbetsmän och i vissa fall betydande personer i det svenska kulturlivet. Dessutom hade ett antal av ledamöterna mer eller mindre nära kontakt med universitetsvärlden. Bland kommissionens ledamöter fanns bland andra kanslipresidenten (regeringschefen), universitetskanslererna, hov- och justitiekanslern samt ärkebiskopen som var självklar prokansler för Uppsala universitet. Kommissionen hade alltså en exceptionell politisk tyngd med representanter från de båda högre stånden. Sammansättningen antyder med andra ord den vikt man tillmätte utbildningsfrågorna.

Emellertid kringgärdades kommissionens arbete av allehanda kontroverser. Vid riksdagen 1738/39 hade prästeståndet varit emot förslaget att tillsätta kommissionen.¹⁴ Prästeståndet var inflytelserikt i riksdagen och inte minst inom utbildningsområdet. Bland kommissionens ledamöter fanns likafullt och självklart med representanter från prästeståndet. Kommissionens protokoll avslöjar att det fanns meningsskiljaktigheter mellan

ledamöterna. Men det finns anledning att vara försiktig med generaliseringar härvidlag. Detta gäller också uttrycken för motsättningar mellan kommissionen och de akademiska konsistorierna. De senare kom förvisso att avstyrka reformförslaget på i princip samtliga centrala punkter. Men det fanns professorer vars uppfattningar på åtminstone några punkter överensstämde med kommissionens. Exempelvis sade sig kommissionen egentligen ha samma uppfattning som juridikprofessorn David Nehrman Ehrenstråhle i Lund såväl vad beträffade undervisningen i juridik som att tillståndet vid landets rättegångsverk lämnade en hel del att önska.¹⁵ Kommissionen använde sig i sitt arbete också av fakta och argument från Anders Berch, professor i ekonomi vid Uppsala universitet, även om denne naturligtvis inte hade något ansvar för kommissionens förslag.¹⁶ Det bör även påpekas att vissa av ledamöterna i kommissionen kunde möta en del av professorerna i Vetenskapsakademien. Dessutom fick en del av professorerna direkt pekuniärt stöd av några av dem som var mest aktiva inom kommissionen.¹⁷ Det är därför inte oproblemiskt att som vissa forskare har velat göra dra skarpa gränser mellan kommissionen och konsistorierna. Dess arbete var kort sagt ytterst grannlaga.¹⁸

Det finns således anledning att vara uppmärksam på vem eller vilka av Uppfostringskommissionens ledamöter som uttalat sig i en viss fråga. Dock framgår inte detta alltid av kommissionens mötesprotokoll. Där hänvisas ibland till hela kommissionen, som då ofta benämns Kungl. Commissionen, snarare än till enskilda ledamöter. Då måste vi i regel anta att alla stått bakom en viss bestämd ståndpunkt. Detta gäller naturligtvis också när en eller flera ledamöter har uttalat sig i en viss fråga och resterande ledamöter enligt protokollet höll med. Spänningar och meningskiljaktigheter inom kommissionen kommer möjligen inte upp till ytan utan att man går till hela arbetsmaterialet och inte bara till själva reformförslaget.

Universitetens ändamål

Uppfostringskommissionen utgick ifrån vad man ansåg vara universitetens rättmätiga ändamål när man föreslog vilka delar av universitetet som skulle ”såsom nyttige bibehållas” och vilka som skulle ”behöfwa rättas, ändras eller afskaffas”.¹⁹ Uppfostringskommissionen definierade universitetens uppgift tämligen instrumentellt. Universitetet borde enligt den tillse att

det för hwarthera af Riksstyrelsens särskildte grenar, skickelige ämnen af Riksens ungedom måge tilredas, som efter hand i the afgående Ämbetesmäns och Betjenters ställen kunna sättjas til the ther förefalande wigtige göromål²⁰

Med andra ord ansågs universitetens uppgift vara att utbilda dugliga ämnen för statliga verk och ämbeten. Det var istället Vetenskapsakademins uppgift att i första hand förkovra vetenskapen även om detta kunde vara en välkommen sidoeffekt av universitetens arbete.²¹ Universitetet betraktades ännu huvudsakligen som en utbildnings- och undervisningsinstitution, i många avseenden alltså fjärran ifrån det moderna universitetet med primär uppgift att producera forskning och ny kunskap.²² Men Uppfostringskommissionen ville nu att staten på ett annat sätt än tidigare skulle ställa direkta krav på universiteten att uppnå sådana målsättningar som bestämts av ständerna vilket skulle innebära att utbilda studenter med särskilda kvalifikationer för ämbetsverk och inte som tidigare nästan uteslutande för uppdrag inom kyrkan och skolan.²³ Det var ett tydligt ställningstagande.

Kyrkan var traditionellt nära knuten till universiteten och skolan. Även om universiteten ännu inte formellt utbildade präster dominerades likväl det akademiska livet av teologin och kyrkan; de flesta studenterna hade förhoppningar att efter studierna kunna bli präster eller åtminstone lärare, vilket ofta sågs som ett steg i en kyrklig karriär.²⁴ Överheten hade förvisso länge ställt upprepade krav på förbättrad fackutbildning med avseende på yrkeslivet i allmänhet och statsämbeten i synnerhet men universiteten hade ändå behållit den teologiska och humanistiska inriktning som de fått under det föregående århundradet.²⁵ Betydelsen av den rätta kristna läran betonades med eftertryck i de akademiska konstitutionerna.²⁶ Det var självklart att ärkebiskopen eller – som i Åbo och Lund – biskoparna skulle vara respektive universitetets prokansler.

Kyrkans betydelse var central även på andra och kanske mer fundamentala sätt. Universitetens ställning var omgärdad av traditioner som bland annat innebar att de ansågs som fria korporationer med egen domsrätt; den akademiska jurisdiktionen erkändes som en del av prästeståndets privilegier. Efter Uppsala universitets återöppnande 1595 präglades dess första decennier av en kamp mellan kungen och kyrkan om inflytandet över utbildningen. Så småningom nåddes ett slags överenskommelse och kyrkan och universiteten kunde genom kyrkolagen 1686 även formellt bli en del av staten; potentiella spänningar i relationerna bestod dock. Men under 1600- och 1700-talen skedde en gradvis förskjutning och statens inflytande över universiteten och universitetsutbildningen ökade.²⁷ Detta var inte unikt för Sverige. En liknande process pågick samtidigt men i mindre skala vid många tyska universitet.²⁸

Studenternas brister

Uppfostringskommissionens uppfattning var att utbildningen vid de svenska universiteten inte uppfyllde sitt syfte. Snarare hade statliga ämbetsverk klagat på ”ringa mogenhet och kunskap” hos många av dem som sökte

tjänster efter avslutade universitetsstudier.²⁹ Orden antyder att kommissionen ansåg att studenterna i högre utsträckning borde betraktas som blivande ämbetsmän med viktiga positioner i rikets förvaltning. ”Rikets styrelse uti des åtskilliga grenar” var enligt kanslipresident Carl Gustaf Tessin (1695–1770) beroende av ”landets ungdoms upfostran” som i sin tur naturligtvis var beroende av ett fungerande utbildningssystem.³⁰ Att universiteten utbildade vad kommissionen ansåg vara alltför ofta odugliga studenter var en fara för statens fortbestånd.³¹ Kommissionens uppfattningar om universitetens reformbehov bör förstås utifrån de brister som man ansåg att universitetsutbildade hade. Bristerna gällde enligt den såväl kunskaperna som moralen.

En grundtanke bakom tillsättningen av Uppfostringskommissionen hade varit att universiteten inte hade lett studenterna till vad som kallades ekonomiska och reella vetenskaper.³² Latinet och den klassiska bildningen hade ännu en central plats i den frihetstida akademiska kulturen. Men enligt kommissionen borde fokus istället i högre grad läggas på tillämpbara och ”nyttiga” ämnen.³³ Alltför stor del av studietiden ägnades åt ämnen som endast studenter som var ämnade för det så kallade läroståndet – alltså präster och lärare – hade användning för. Främst avsåg man latin, grekiska och orientaliska språk. Det var fråga om sådana ämnen var angelägna för alla som syftade till läroståndet. Men inom kommissionen fanns också i dessa avseenden markant olika uppfattningar.

Kanslirådet Claes Ekeblad d.y. (1708–1771) företrädde uppfattningen att ”större nytta med mindre förlust” knappast kunde erhållas än om ”Graecae linguae Professionen... blifwer til en Physices inrättad”.³⁴ Överhovpredikanten Samuel Troilius (1706–1764) försvarade å andra sidan grekiskan med att betona dess betydelse som en symbol för landets anseende. Han menade att ”nytta och prydnad äro de känneteke, hwarpå et wittert land gärna stöder sin urskillning af Studier”.³⁵ Om den grekiska professionen skulle dras in vid Uppsala universitet skulle enligt honom dessa studier råka i ”mörker och glömsko” och övriga svenska universitet skulle följa i samma spår.³⁶ Detta skulle ”hos utlänningar upväcka förklenlige tankar om nationens smak för lärdom och witterhet”.³⁷ I kommissionens reformförslag noterades därför att man inte hade kommit helt överens i denna fråga. Man tycks dock ha enats om ett slags kompromiss. ”Graecae Professionen” kunde få vara kvar vid Uppsala universitet men dras in ”wid de andra bägge Universiteterne”, dvs. i Lund och Åbo.³⁸

Likt många andra vid denna tid underströk Uppfostringskommissionen betydelsen av att studenter undervisades i ämnen såsom kemi, fysik, naturalhistoria och ekonomi vilka ansågs befrämja det ekonomiska välståndet. Men kommissionen underströk som redan sagts även betydelsen av att studenterna undervisades i juridik eller andra ämnen som kunde säkra att det fanns ”dugliga tjenst ämnen” i rättegångsverken: ”Rättwisans wård wore så mycket angelägnare, som så mångas wälstånd och all både allmän

och enskylt säkerhet deruppå berodde”.³⁹ Överhuvudtaget underströk kommissionen universitetsutbildningens betydelse för upprätthållandet av lag och ordning. Härvidlag föreslog man att adekvata yrkesutbildningar och yrkesexamina borde införas som uttryckliga behörighetskrav för tjänster inom rättsväsendet men även för andra befattningar och ämbeten.⁴⁰ De som hade studerat utomlands skulle enligt kommissionen först examineras vid ett svenskt universitet innan man kunde få tillgodoräkna sig sina studier. Värt att notera är att man inte räknade Greifswald som svenskt i detta sammanhang. I sitt reformförslag för universiteten föreslog man även att antalet magisterpromotioner skulle begränsas och anpassas till antalet lediga statliga tjänster.⁴¹

Grundläggande för kommissionens arbete var uppfattningen att studenterna inte fick lämplig eller nödvändig specialisering.⁴² Studenterna ansågs ha ytliga insikter inom många ämnesområden snarare än tillräckliga och djupare insikter inom ämnen som var nödvändiga för dem senare i livet. Tanken var att studenterna inte borde belastas med ”onödig undervisning” utan studera och examineras i ämnen som låg närmare de yrken och positioner de var avsedda att senare bekläda.⁴³ I övriga ämnen räckte det helt enkelt med att visa berörda professorer att man ”ej wore aldeles främmande”.⁴⁴

För att åstadkomma de förbättringar man ville se förespråkade kommissionen även ökade kontroller. Detta kom till tydligt uttryck i uppfattningen om studenternas examina, vilka professorerna och adjunkterna höll med studenterna. Nivån på dessa examina ansåg kommissionen som alltför bristfällig och man menade att sådant stjälpte snarare än hjälpte studenterna.⁴⁵ Examen brukade hållas privat eller i slutna grupper utan kontroll och insyn men om examinationen istället gjordes offentlig och mer krävande skulle den enskilda studenten enligt kommissionen motiveras att ”så uparbeta sig i sina wettenskaper, at han sedan kunde använda dem med nytta i Rikets tjenst”.⁴⁶ Också kraven på professorernas insatser skulle därmed skärpas. I en offentlig examination skulle inte professorerna våga godkänna någon som ”allmänt förrådde sin swaghet”.⁴⁷ Respektive kansler skulle i sin tur kontrollera att examinationen genomfördes som föreskrivits.⁴⁸ Kyrkan och universiteten hade förvisso ursprungligen velat betrakta universitetets kansler snarast som en röst riktad till överheten men redan länge hade ordningen varit den motsatta och kanslern hade i stället blivit en regeringens talesman och kontrollör; denna tingens ordning ville alltså kommissionen utveckla ytterligare.⁴⁹ Man tänkte sig nu kanslern snarare som ett slags statlig kontrollinstans; uppenbarligen strävade kommissionen mot ökad statlig kontroll och insyn i universitetens verksamhet för att åstadkomma de förbättringar och förändringar man ville se.

Odygdighet

Emellertid ansågs studenterna inte bara sakna adekvata fackkunskaper utan även rätta dygder. Dygd är ett svår fångat begrepp men användes synnerligen frekvent. Under antiken hade det fått sin grundbetydelse men det omdefinierades i kristna termer under medeltiden dock utan att som regel fullständigt förlora sin antika innebörd. Dygdebegreppet kom därför ofta att i praktiken få en tämligen vid och diffus betydelse och kunde stundom beteckna önskvärda karaktärsegenskaper och beteenden i allmänhet.⁵⁰ Studenters bristande moral och sedlighet var ett ofta debatterat ämne och återkommer regelbundet i konsistorieprotokollen. Här togs upp otaliga exempel på brister i sexualmoral eller i allmän hyfs och omdömena blev ofta hårda om studenternas självsväld och osedlighet.⁵¹ Kommissionen sällade sig till denna kritiska skara. Man ansåg sakernas usla tillstånd särskilt allvarligt med tanke på studenternas framtida ansvarsfulla uppgifter.

Tessin ansåg att ”ingenting fordrade kraftigare och tidigare hielpemedel än den skadeliga lystnad, som ibland Academiska ungdomen sig inritat, at wilja dömma om Regerings saken”.⁵² Detta ledde till osämja och oro. Det vore enligt Tessin lätt att finna vilken ”fara och äfwentyr” som således skulle hänga över riket när dessa studenter med ”slika sinnen och tänkesätt en gång skulle handhafwa [rikets] angelägenheter”.⁵³ I detta sammanhang diskuterades bland annat att införa ett förbud på universiteten mot att tala om politik i allmänhet och statens styrning och regeringssätt i synnerhet. Studenterna måste följaktligen lära sig ”rent begrep om Gud... wördnad och lydnad emot öfwerheten, kärlek för fäderneslandet, samt enighet och förtroende emellan sig sielfwe”.⁵⁴ De skulle alltså inte få politisera utan lära sig att istället bli samverkande och allmännyttiga lemmar av samhällskroppen.

Enligt kommissionen borde professorseden förpliktiga professorerna att ge sina studenter denna uppfostran.⁵⁵ Professorseden borde ringa in vad man kunde förvänta sig av dem och avläggas innan en professor tillträdde sin stol. Innehållet skulle beskrivas i de akademiska konstitutionerna. Nu ville man tydligare formulera vad som redan i praktiken gällde, att universiteten var under staten varför eden skulle kunna ses som ett slags kontrakt mellan den tillträdande professorn och överheten. Om man betraktar hur kommissionen resonerar kring professorseden och dess betydelse skulle man här kunna se ett tydligt uttryck för en strävan att tvinga professorerna att i ökad utsträckning föga sig efter överhetens vilja. Man ville se till så att professorerna verkligen skulle ge vad man betraktade som rätt och adekvat utbildning och att universitetet bättre skulle tygla och uppfostra studenterna att underordna sig statens behov.

Uppfostringskommissionens uppfattningar om problemen med de svenska universiteten handlade alltså inte endast om att de blivande ämbetsmännen saknade adekvata fackkunskaper. Det fanns en maktaspekt

som ingalunda var ny. Kommissionens arbete dikterades av inte bara en kritik av sakernas tillstånd utan djärva förslag att försäkra riket om adekvata kunskaper i en helt ny omfattning. Studierna skulle inte längre vara en fråga om den enskilde studentens lust och val. Här måste överheten få avgöra vilka uppgifter denne förväntades utföra för det allmänna. Saken utvecklades ytterliga i detalj då kommissionen kom till valet av ”levnadsstånd”.⁵⁶

Levnadsståndsvalet

Valet av levnadsstånd skulle kunna förstås som en students yrkesval.⁵⁷ Men saken är mer komplicerad än så. Det kan snarare jämföras med det s.k. snillevalet som hade myntats tidigare under 1700-talet och uttryckte uppfattningen att en student borde få en mot sin förmåga svarande undervisning och på så sätt senare efter sina studier hamna på en för denne lämplig plats i samhället för att främja det allmännas eller rikets bästa.⁵⁸ Levnadsståndsvalet bör därför förstås utifrån ett ståndsbegrepp som betecknar samhällelig position eller funktion.⁵⁹ Uppfostringskommissionen använde för övrigt termerna ståndsval och levnadsståndsval till synes synonymt.⁶⁰

Varje enskild individ ansågs i kommissionens ögon ämnad för en viss position eller funktion beroende på dennes förmåga. Alla var till ”någon wettenskap eller handtering tienligt, så at ofta den, som til alt annat är odugelig kan blifwa i sin del en Mästare utan lika”.⁶¹ Detta väcker naturligtvis följdfrågor om hur och kanske framförallt av vem som studenternas levnadsståndsval borde göras. Enligt kommissionen borde levnadsståndsvalet göras på tillförlitliga grunder och med hänsyn till allmännyttan. Vare sig barnen eller ungdomarna själva eller deras föräldrar ansågs lämpliga att göra detta val. Följaktligen ”bör ungdomens ståndsval ej så aldeles bero på dess eget ostadiga godtycko; thet bör grundas på en gransynt urskillning af theras snillen och böjelser, hwilka theras ledare alt ifrån barnåldren böra hjelpa them utforska”.⁶² Mödan för detta antogs förvisso bli stor men nyttan för det allmänna skulle bli än större.⁶³ Resonemanget i kommissionen utgick här inte nödvändigtvis från uppfattningen att det allmännas välbefinnande och intresse alltid måste ha företräde före den enskildes utan snarare formulerades saken så att den självklara utgångspunkten var att den enskildes välbefinnande antogs alltid sammanfalla med det allmännas. Enligt kommissionen var således inget mer angeläget för ”det borgerliga samhället” än att var och ens ”naturliga gåfwor” blev mest fördelaktigt ”upodlade och nyttiade”.⁶⁴ På detta berodde också ”barnens tilkommande wälfärd eller undergång”.⁶⁵ Detta leder över till nästa problematiska steg.

Om man verkligen fullföljde planerna på förslaget om att ett allmänt levnadsståndsval och allas livsbanor skulle bestämmas utifrån deras respek-

tive förmåga skulle detta kunna leda till en total omvälvning av samhället.⁶⁶ Men levnadsståndsvalet borde naturligtvis inte förstås som att alla samhällsmedlemmar skulle få rätt att fatta fria val för sig själva och sina liv baserat på vad man eventuellt kunde anse som ens riktiga och lämpliga ändamål utan tvärtom som en reglering av överheten av undersåtarnas levnadsval med tanke på det allmänna bästa. Särskilt vore det enligt kommissionen för ”det allmänna önskeligt” om sönerna i ”de närande stånden” kunde förmås välja samma levnadsstånd och näringssätt som deras fäder.⁶⁷ Även i en skrivelse från 1744 bekymrade sig universitetskanslerna Carl Gyllenberg, Johan Gyllenberg och Olof Cederström över att det allmänna tog skada av att studenter gjorde anspråk på att klättra uppåt i samhällshierarkin:⁶⁸

I desse senare tider ser man tvärt om, huruledes alt för många dels af föräldrars, dels af egen otidig ährelystnad drifwas till att igenom studier söka sin upkomst och tränga sig in i andeliga eller werldsliga ståndet, då först deras skickelighet pröfwes och ofta finnas lämpeligare till plogen eller handtwärck än till boken, rikets tjenst till ogagn, skada och wanheder.⁶⁹

Universitetskanslerna menade att studenter inte längre brydde sig om att skaffa ”det gagn i rikets tjenst, som deras skyldighet af dem fordrar” varför många ämbeten ”mer effter båtnad och winst” än, som de borde, ”af slika personer handteras och skiötas”.⁷⁰ Liknande idéer förfäktades av Uppfostringskommissionen. Dessa idéer skulle också kunna belysas utifrån samtidens ofta demonstrerade uppfattning om begreppet dygd enligt vilken man inte borde förhäva sig eller eftersträva en högre samhällsposition än den man var född i.⁷¹ Kommissionens resonemang kan därför beskrivas i moraliska termer enligt vilka var och ens dygd visade sig fullt ut då man satte det allmänna före egennyttan; att värna det allmänna inkluderade även att verka för att stabilisera ståndssamhällets moraliska ordning och hierarki.⁷²

Studenternas överflöd

Uppfostringskommissionens utbildningspolitik bör förstås utifrån en statisk samhällssyn. Enligt Nils Runeby kan utbildningssystemen under 1700-talet i såväl de tyska staterna som i Sverige beskrivas som en motsvarighet till samhällets ståndindelning med dess privilegiesystem och försvar mot vertikal social mobilitet.⁷³ Att kontrollera tillströmningen till universiteten borde enligt detta synsätt förstås som ett medel att stabilisera ståndssamhället och bevara dess orörlighet.

Följden av att för många studenter utbildades vid universiteten blev enligt kommissionens resonemang en obalans i samhället som resulterade i underskott av arbetskraft till näringarna och ett motsvarande överskott

av lärde eller präster samt därtill som en ytterligare konsekvens i alltför många utbildade men ändå odugliga tjänstesökare till statliga verk och ämbeten. Vad man svepande kallade näringarna avsåg landets produktion i vidaste mening, alltså såväl jordbruket som alla manufakturer. Kommissionens reformförslag handlade alltså på centrala punkter om hur man skulle komma till rätta med detta. Det krävde för det första att man minskade det ”myckna öfwerlopp[et] af Studerande”.⁷⁴ Och för det andra måste de studerande omfördelas.

En bärande tanke hos Uppfostringskommissionen var att ingen skulle studera längre än nödvändigt. Universiteten borde därför bidra till att sortera studenter till lämplig plats eller uppgift i samhället och förse dem med rätt kunskap att genomföra eller förverkliga detta mål. En viktig del av kommissionens kritik av universiteten var följaktligen att dessa hade misslyckats med denna sin uppgift att underlätta studenternas val: ”i brist af en sådan utstakning hafwa the fläste under studerings tiden upskutit at göra något ständs wal”.⁷⁵ Enligt kommission utbildades studenter utan uppenbar fallenhet för teoretiska studier eller som inte behövde sådana för sin tilltänkta levnadsbana. Dessa studenter riskerade därför att hamna helt fel i samhället. De hamnade kanske i yrken som de inte alls var lämpade för och som de följaktligen skulle sköta med ”försummelse och vårdslöshet”.⁷⁶ Kommissionens ledamöter tycks ha varit eniga om att näringarna inte hade behov av människor med akademisk utbildning. Följaktligen ville man begränsa tillströmningen till universiteten från alla som skulle ägna sig åt näringarna i allmänhet och man ville naturligtvis dessutom att akademierna skulle avskilja alla olämpliga från studier.

Kommissionens ledamöter hade däremot olika uppfattningar om hur studenterna borde fördelas. Majoriteten i kommissionen formulerade saken konkret då man konstaterade att ”så många öfwerflödige präster woro spridde kring landet”.⁷⁷ Antalet präster och präststudenter borde minskas och kraven på deras examen vid universiteten höjas. Samuel Troilius noterade dock i protokollet att om man minskade antalet präststudenter ”i afsigt at dermed förmå dem til de närande stånden” torde det leda till att det ”med tiden saknas ämnen til de smärre präste lägenhetens besättjande”.⁷⁸ I majoritetens uppfattning antyds måhända en viss kritik mot prästeståndets inflytande men det bör naturligtvis inte betraktas som någon kritik av kyrkan som av alla sågs som ett samhälleligt fundament.⁷⁹ Även om prästsoner ofta studerade till präst fanns inom ståndet ett inte försumligt tillskott från främst bondeståndet.⁸⁰ Att studera till präst och därmed göra karriär inom kyrkan kunde alltså innebära ett sätt att röra sig uppåt i samhällshierarkin. Forskning har dock visat att antalet universitetsstudenter som härstammade från allmogen inte var särskilt många jämfört med övriga grupper och de kom vanligen inte särskilt långt på den akademiska banan. Under tiden 1700–1865 nådde endast ett fåtal biskops- eller domprostvärdigheten.⁸¹

Avslutning

Avsikten med den här artikeln har varit att resonera kring Uppfostringskommissionens uppfattningar om behovet av att reformera universiteten och antyda möjliga infallsvinklar för fortsatta studier av statens agerande gentemot det tidigmoderna universitetsväsendet.

Tidigare studier har ofta utgått ifrån innehållet i kommissionens reformförslag och eventuella konsekvenser av detta.⁸² Här har jag snarare försökt resonera kring de problem som kommissionen ansåg sig ha identifierat och hur de tänkte angripa dessa.⁸³ Avstamp har tagits i uppfattningen att universitetsutbildningarna vid de svenska universiteten inte nådde vad man ansåg vara det rimliga och eftersträvansvärda målet att utbilda inte bara blivande präster och ämbetsmän utan i långt större utsträckning och framför allt på ett mer adekvat sätt än tidigare dugliga ämnen för offentliga verk och ämbeten. Statens välstånd ansågs på så sätt nu vara beroende av ett fungerande universitets- och utbildningsväsende. Det ansågs följaktligen ligga i statens intresse att bestämma vilka kvalifikationer studenterna borde få samt även att reglera tillströmningen till universiteten. Kommissionen formulerade således uttryckligen att landets välstånd var beroende av att universiteten och skolorna producerade goda undersåtar som hade fått en utbildning som var väl anpassad för de uppgifter de ansetts lämpliga och ämnade för. Enligt kommissionen hade man alltså tidigare misslyckats med denna uppgift, till skada för riket. Inte endast universiteten utan hela utbildningsväsendet behövde därför reformeras och mer specifikt differentieras eller specialiseras.⁸⁴ Den betydelse för rikets välbefinnande som universiteten därmed tillskrevs kan vara en möjlig förklaring till att en kommission med sådan omfattning och politisk tyngd ansågs nödvändig av rikets ständer.

Tidigare forskning har betraktat kommissionen nästan uteslutande som ett uttryck för uppfattningen att universiteten borde vara nyttiga och bidra till landets ekonomiska välstånd.⁸⁵ Förvisso var ekonomin viktig men det bör poängteras att kommissionens universitetspolitik hade ett bredare anslag och även syftade till att bevara samhällsordningen. Ordningen i denna mening vilade på uppfattningen att moralen och religionen var samhällets fogmassa. Hos kommissionen fanns en rädsla för oordning över huvud. Enighet inom riket ansågs vara av största vikt. Vare sig regeringsordningen eller ständernas privilegier fick på något sätt ifrågasättas. Kommissionen menade naturligtvis i likhet med de flesta vid denna tid att ordningen ytterst syftade till invånarnas frälsning och fäderneslandets förkovran.⁸⁶

Uppfostringskommissionen tycks i huvudsak ha varit ense i uppfattningen om universitetens reformbehov och har också av forskningen betraktats som sådan. När ett större empiriskt material än reformförslagen studeras framträder ändå vissa meningsskiljaktigheter bland annat kring hur utbildningarna och ämnena vid de svenska universiteten borde prioriteras.

Spänningarna låter sig sannolikt länkas till de olika intressen som kommissionens ledamöter företrädde men materialet behöver en djupare analys; tidigare studier har tyckt sig se en enig kommission bakom förslagen till både skolordning och de akademiska konstitutionerna men så har alltså inte riktigt varit fallet, åtminstone måste bilden nyanseras.⁸⁷ Det är alltså angeläget att analysera hur reformförslagen förhåller sig till kommissionens förarbete.

Uppfostringskommissionens reformförslag kan naturligtvis ge en bild av hur ständerna och regeringen såg på svensk ekonomi och hur en mer effektiv utbildning borde bidra till att råda bot på alla de problem man ansåg sig ha identifierat. Under mer än ett sekel hade man försökt att långsamt förändra ett i grunden medeltida system för all utbildning, särskilt den högre. Under frihetstiden vidgades ambitionerna ytterligare. Genom att beakta större delar av kommissionens arbetsmaterial blir det än tydligare hur det både fanns en kontinuitet och en utveckling i överhetens ambitioner för skolans och universitetens roll. Kommissionen bör då betraktas som en historiskt och kulturellt situerad ansats att få till stånd genomgripande förändringar av utbildningssystemet utifrån tydligt formulerade uppfattningar om vad god eller värdefull högre utbildning borde vara. En analys av denna process skulle kunna bedrivas utifrån utgångspunkten att sådana ansatser konstitueras av men också själva konstituerar maktrelationer, politiska processer och samhällsförändringar.⁸⁸

Uppfostringskommissionen bör härvidlag måhända inte betraktas bara som en direkt avspegling av statens intentioner utan snarare som bestående av ledamöter vilka förvisso agerade som förvaltare av rikets väl men som även hade olika personliga eller politiska intressen. Det är också viktigt att inte bara rikta fokus på konfliktytan mellan ständerna och kommissionen å ena sidan och universiteten å den andra. Tidigare forskning har gärna lyft fram ständernas ökade krav på kontroll och styrning som ett led i en strid om makten över utbildningen. Denna uppsats har velat nyansera bilden genom att också lyfta fram de problem som ständerna tyckte sig se för rikets framtida välfärd och de åtgärder som man menade krävdes för att lösa dessa. Ty alldeles uppenbart ansåg man att utbildning var synnerligen viktig, alltför viktig för att man skulle kunna avhända sig ett ansvar för denna. Det är något som kommissionens omfattande arbetsmaterial vittnar om.

Summary

The need for university reform. The educational commission's description of the problems in Swedish higher education 1745–1751. By Fredrik Bertilsson. During the so-called age of liberty in Sweden (1721–1772), demands were promptly made for concrete applications of the rather elusive idea of ‘utility’. One grand expression of these claims was the

educational commission appointed in 1745 to investigate whether and in what ways the Swedish educational system, including the universities, should be reformed. Previous studies have primarily focused on analyzing the commission's reform proposal; its content, potential consequences and the response it received from Uppsala University in particular. The relationship between the commission and the universities has, moreover, almost exclusively been considered as a struggle for influence over Sweden's higher education. This article focuses instead on the ideas of the commission regarding the need for university reform. The article aims to suggest alternative approaches for subsequent studies, however I also wish to indicate the contours of a more nuanced understanding of the intentions of the commission. The article takes as an analytical starting point the assessment made by the commission that Swedish universities failed in reaching their legitimate goal: to educate students for positions in government offices. As this failure was considered harmful to the country, it was believed to be in the state's interest to regulate the influx of students into higher education as well as the knowledge and qualifications these students should have acquired upon graduation. Previous studies have considered the commission almost exclusively as a manifestation of the principle that universities should contribute to the economic utility or welfare of the country. This article brings to the fore that while the economy was indeed important, additional attention should be given to the broader political interests of the commission.

Noter

1. En teoretisk utgångspunkt är Carol Lee Bacchi: *Analysing policy. What's the problem represented to be?* (Frenchs Forest, N.S.W., 2009). Bacchis analytiska fokus ligger särskilt på sådana problemrepresentationer som ligger bakom reformer och policies.

2. Torgny T. Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden. En sammanställning* (Uppsala, 1971). Segerstedt analyserar den akademiska friheten under frihetstiden och Uppfostringskommissionens verksamhet i relation till denna. Han tar utgångspunkt i vad han kallar den ideologiska grundsyn som låg bakom 1719 års statsskick och anser det troligt att denna grundsyn utgjorde utgångspunkt för statens och således Uppfostringskommissionens handlande gentemot universiteten.

3. Uppfostringskommissionen spelade en roll för undervisningen i statsrätt som kunde legitimera statsskickets konstruktion och därigenom överhetens maktinnehav och makt-

utövning; Per Nilsén: *Att "stoppa munnen till på bespottare"*. *Den akademiska undervisningen i svensk statsrätt under frihetstiden* (Lund, 2001).

4. För universiteten hade det resulterat i bl.a. i en omdaning av universitetens fakultetsstruktur. Forskare har särskilt intresserat sig för hur Uppsalas akademiska konsistorium bemötte Uppfostringskommissionens reformförslag. Betydligt mindre finns skrivet om gensvaret från akademiska konsistorierna i Lund respektive Åbo. Se Bo Lindberg: "Den grå upplysningen. Om Uppsala i mitten av 1700-talet" i Erland Sellberg (red.): *Den skapande staden. Idéhistoriska miljöer* (Stockholm, 2003); idem: "Den lärda kulturen" i Jakob Christensson (red./utg.): *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden* (Lund, 2006); Sten Lindroth: *Svensk lärdomshistoria. 3. Frihetstiden* (Stockholm, 1978).

5. Den mest omfattade studien av Uppfostringskommissionen i detta sammanhang

är David Löffberg: *Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet* (Uppsala, 1949). Uttrycket merkantilistiska riktlinjer kommer från Wilhelm Sjöstrand: *Pedagogikens historia. 3:1. Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och gustavianska tiden* (Lund, 1961), 76.

6. Thomas Kaiserfeld: "Den envetna differentieringen. Uppfostringskommissionens reformarbete 1724–1778" i *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria* (Uppsala, 2007). Se även idem: "The persistent differentiation. The Swedish education commission's reform work, 1724–1778" i *Eighteenth-Century Studies* 43:4 (2010), 485–503.

7. Det samlade materialet om Uppfostringskommissionen finns på Riksarkivet, Äldre Kommitteréer (ÅK) 849. Den första volymen, Uppfostringskommissionens mötesprotokoll från 1746 till 1751, avser kommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna.

8. Om turerna kring Uppfostringskommissionens tillsättning, se Hugo Hernlund: *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarvet 1718–1809. 1. 1718–1760* (Stockholm, 1882).

9. En kommission under denna tid kunde betyda många olika saker. Uppfostringskommissionen kan betraktas som en så kallad utredande kommission. Utredande kommissioner hade i uppgift att utreda frågor av normativ karaktär vilket kunde innefatta att utarbeta förslag till nya lagar, kyrkoordningar eller liknande: Marie Lennerstrand: *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730* (Uppsala, 1999), 33.

10. Claes Annerstedt: *Uppsala universitets historia. D. 3. 1719–1792. 2. Universitetets organisation och verksamhet* (Uppsala, 1914), 22.

11. Se Bo Lindberg: "Den lärda kulturen".

12. Sjöstrand: *Pedagogikens historia*, 76–77.

13. Maria Cavallin: *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780* (Göteborg, 2003), 84.

14. Sjöstrand: *Pedagogikens historia*, 77.

15. ÅK 849, vol. 1, 196–200.

16. Sven-Eric Liedman: *Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet* (Stockholm, 1986), 177.

17. Carl Gustaf Tessin fungerade som så kallad patron till Linné; se Hjalmar Fors: "Linneaner mot Newtonianer. Konkurrerande vetenskapliga nätverk kring Torbern Bergman" i Sven Widmalm (red.): *Vetenskapens sociala strukturer. Sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt* (Lund, 2008), 25; idem: *Mutual favours. The social and scientific practice of eighteenth-century Swedish chemistry* (Uppsala, 2003).

18. Se Lindroth: *Svensk lärdomshistoria*.

19. ÅK 849, vol. 1, 536–537.

20. *Ibid.*, 536.

21. *Ibid.*

22. Om det moderna forskningsuniversitetets utveckling: William Clark: *Academic charisma and the origins of the research university* (Chicago, 2006). Se även Peter Josephson: "Universitetet, den lärde och den självlärde. Lärd identitetsbildning och pedagogiska reformdiskussioner i Tyskland, 1768–1810" i *Uppsala Papers in History of Ideas* 16 (2013). För en utförligare diskussion om tidigmoderna universitets ändamål och ändamålsförändringar se Willem Frijhoff: "Patterns" i Hilde de Ridder-Symoens (red.): *A history of the university in Europe. Vol. 2, Universities in early modern Europe (1500–1800)* (Cambridge, 1996).

23. Jag kommer alltså att skilja mellan stat och kyrka trots att kyrkan tillhörde staten.

24. Lindberg: "Den lärda kulturen", 104.

25. David Gaunt: *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter* (Uppsala, 1975), 31.

26. Claes Annerstedt (utg.): *Uppsala universitetets konstitutioner af år 1655* (Uppsala, 1890), vi.

27. Se Liedman: *Den synliga handen*; Lars-Arne Norborg: "Universitetet som indoktrineringsinstrument. Statsmakt och studium politicum under Nils Palmstiernas kanslers-tid" i *Historia och sambälle. Studier tillägnade Jerker Rosén* (Lund, 1975); Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden*; Karin Sennefeldt: "Frihetstidens politiska kultur" i Christensson (red./utg.): *Signums svenska kulturhistoria*.

28. Se Charles E. McClelland: *State, society and university in Germany, 1700–1914* (Cambridge, 1980), 27–93.

29. ÅK 849, vol. 1, 114.

30. *Ibid.*, 4.

31. *Ibid.*, 92–93.

32. Löfberg: *Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet*, 204.

33. För debatten om latinets på universiteten under 1700-talet, se Bo Lindberg: *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige* (Göteborg, 1984).

34. ÅK 849, vol. 1, 256.

35. *Ibid.*, 257.

36. *Ibid.*, 259.

37. *Ibid.*

38. *Ibid.*, 562.

39. *Ibid.*, 203–204.

40. Nilsén: *Att ”stoppa munnen till på bespottare”*, 159. Uppfostringskommissionens arbete bidrog till att rättgångsexamen (1749), hovrättsexamen och den så kallade civilexamen (1750) infördes som krav för inträde i rikets ämbetsverk.

41. Uppfostringskommissionen medgav att ytterligare beräkningar fordrades för att veta hur många promotioner detta i praktiken skulle innebära, men gjorde en uppskattning på ungefär femtio i genomsnitt per år, sammanlagt för universiteten i Uppsala, Lund och Åbo: ÅK 849, vol. 1, 608–610.

42. Se Kaiserfeld: ”Den envetna differenteringen”.

43. ÅK 849, vol. 1, 552–554

44. *Ibid.*, 116.

45. *Ibid.*, 114.

46. *Ibid.*, 116.

47. *Ibid.*, 117.

48. För en analys som inkorporerar ett historiskt perspektiv på externa kontroller av universiteten och professorerna, samt på universitetens redovisningsskyldighet, se Marie-Laure Djelic: ”Scholars in the audit society. Understanding our contemporary iron cage” i Lars Engwall (red.): *Scholars in action. Past – present – future* (Uppsala, 2012). För framväxten och inrättandet av kontroller vid examen, se Nils Runeby: ”Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling” i Margareta Revera & Rolf Torstendahl (red.): *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige* (Lund, 1979), 301.

49. Erland Sellberg: ”Vår förste utbildningspolitiker. En viktig del av Johan Skyttes politiska insats” i Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay (red.): *1600-talets ansikte* (Nyhamsläge, 1997).

50. Catharina Stenqvist & Marie Lind-

stedt Cronberg: ”Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron” i idem (red.): *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron* (Lund, 2010), 7, 13.

51. Se Lars Burman: *Väktaliga studenter. Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010* (Uppsala, 2013 [2012]), 18.

52. ÅK 849, vol. 1, 92.

53. *Ibid.*

54. *Ibid.*, 93–94.

55. *Ibid.*, 94.

56. För Uppfostringskommissionens resonemang om valet av levnadsstånd se t.ex: ÅK 849, vol. 1, 215–216, 692–697.

57. Termen levnadsstånd refererar enligt Svenska akademins ordbok till yrke eller levnadsbana, oftast använd i utbildningssammanhang. Termen var inte särskilt vanlig under 1700-talet och är sannolikt ännu mer ovanlig numera. Den kan jämföras med tyskans *Lebensstand*.

58. Om snillevalet, se Nils G. Ohlson: *Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden (till omkring år 1805). En översikt* (Stockholm, 1939), 57. Tessin var för övrigt en anhängare av snillevalet och tog upp frågan i Uppfostringskommissionen men saken avfördes 1760: Christian Lundahl: *Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola* (Stockholm, 2006), 156.

59. För ett resonemang om ett sådant vidare ståndsbegrepp, se Anna Nilsson: ”De förnöjsamme undersåten” i Stenqvist & Lindstedt Cronberg (red.): *Dygder och laster*, 274.

60. Se t.ex: ÅK 849, vol. 1, 545–546.

61. *Ibid.*, 629.

62. ÅK 849, vol. 1, 545–546.

63. *Ibid.*, 218.

64. *Ibid.*, 629

65. *Ibid.*, 693.

66. För ett liknande resonemang om snillevalet, se Ohlson: *Det pedagogiska problemet*, 60.

67. ÅK 849, vol. 1, 693–694.

68. Nils Runeby: *Dygd och vetande. Ur de bildades historia* (Stockholm, 1995), 63. Carl och Johan Gyllenborg blev följande år ledamöter i Uppfostringskommissionen.

69. ”De tre universitetskanslererna till K. Maj:t om examina (Stockholm d. 4 april 1744)” i Claes Annerstedt (utg.): *Uppsala*

universitetets historia. Bihang. 3, Handlingar 1695–1749 (Uppsala, 1912), 303.

70. Ibid.

71. Se Nilsson: ”Den förnöjsamme under-såten”.

72. Leif Runefelt: *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennytta i frihetstidens ekonomiska tänkande* (Stockholm, 2005).

73. Runeby: *Dygd och vetande*, 63–64.

74. ÅK 849, vol 1., 218–219. Samma oro för överproduktion fanns i dåvarande Tyskland, där företogs också ansatser för att reglera tillströmningen till universitetet: Runeby: *Dygd och vetande*, 62–64.

75. ÅK 849, vol. 1, 541.

76. Ibid., 215.

77. Ibid., 128–129.

78. Ibid., 419

79. Se Winton: ”Enighetens befrämjande och fäderneslandets förkovran”, 15.

80. Jonas Nordin: *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv, 2000), 108.

81. Sten Carlsson: *Ståndssambälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* (Lund, 1973), 201, 231.

82. Kaiserfeld: ”Den envetna differentieringen”; Lindberg: ”Den grå upplysningen”; Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden*.

83. Som teoretisk utgångspunkt användes Bacchi: *Analysing policy*.

84. Kaiserfeld: ”Den envetna differentieringen”.

85. Mest utförligt Löfberg: *Det national-ekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet*.

86. Se Winton: ”Enighetens befrämjande och fäderneslandets förkovran”, 7, 13.

87. Kaiserfeld: ”Den envetna differentieringen”.

88. För analyser av reformer utifrån ett sådant perspektiv, se Cris Shore & Susan Wright (red.): *Policy worlds. Anthropology and the analysis of contemporary power* (New York, 2011).

Publicitetens politiska ekonomi

*Introduktionen av skriftställarskap
som merit vid tyska universitet 1750–1810¹*

Peter Josephson

Måste en universitetslärare vara skriftställare, och som sådan därtill berömd? Detta är en ny fråga som vi snart kommer att behöva ta ställning till. (Johann David Michaëlis, 1770)²

Universitetsläraren blir skriftställare

Friedrich Christian Laukhard skildrar i en roman från 1799 hur det gick till när fursten av Schilda beslöt att införa ett nytt akademiskt befordrings-system. Fursten har precis fått veta att en professor vid Schildas universitet har avlidit och måste nu skynda sig att utse en efterträdare. Han erinrar sig att det i staden ska finnas en fattig men mycket lärd doktor som nog skulle kunna tänka sig att undervisa. Den som får i uppdrag att underrätta den utvalde är hovets sekreterare Herr Schneller. Denne blir dock uppenbart störd av beskedet. Hans reaktion beror inte på att han ogillar att fursten på detta sätt delar ut lärostolar till nödställda vänner och undersåtar. Problemet består i att Schneller har tagit sig friheten att själv lova bort den åtråvärda tjänsten till en honom närstående pastor. Ifall han ska kunna uppfylla sitt löfte till pastorn måste han nu förmå fursten att ompröva utnämningsbeslutet. Under ett möte med Hans Majestät försöker Schneller mycket riktigt övertyga denne om att hans egen kandidat är den mest kvalificerade. Fursten undrar hur sekreteraren har kommit till den slutsatsen. Scenen utmynnar i ett replikskifte som det här finns skäl att återge i dess helhet:

Schneller: Det är i själva verket mycket lätt att ta reda vilka kvalifikationer en lärdomens man har.

Fursten: Den konsten skulle jag gärna lära mig.

Schneller: Eftersom den lärde värderas efter antalet böcker han har skrivit, och då det räcker med att se efter i Meusels *Das gelehrte Deutschland* för att få veta hur stort detta antal egentligen är, så ger Meusels verk också det säkraste beskedet om vem som är mest kvalificerad.

Fursten: Jaså? Men har inte doktorn skrivit böcker han också?

Schneller: Jo då, Ers Majestät, fast bara två. Se efter själv! (Han visar vad som står att läsa om doktorn i *gelehrte Deutschland*.)

Fursten: Det var minsann inte mycket!

Schneller: Nej, och sedan tittar Ni här! (Han visar artikeln om Herr Pastor Lipps, som skrivit så många som 32 böcker.)

Fursten: Åh, det var skillnad det!

Schneller: Och denna mycket berömda man skulle lätt kunna lockas hit och skänka glans åt vårt universitet ifall bara Ers Majestät förbarmade sig och –

Fursten: Ja, ja, Sekreterare, jag ger mig, jag ger mig! Skicka kallelsen till Lipps, och gör honom för Guds skull till professor! Men, herre min skapare, nu fick jag en idé. För att förvissa oss om att vi i framtiden bara gör professorer av de mest berömda männen bör vi i förväg alltid konsultera *Das gelehrte Deutschland*. Ifall någon finns med i detta verk, fastän artikeln om honom är kortare än den som föräras en konkurrent, bör man rata honom och istället anställa den med den längsta artikeln. Förstår ni mig, Sekreterare?³

Fursten meddelar härmed att en ny fas i universitetets historia har inletts. Från och med nu ska man bara anställa lärare som har utmärkt sig som skriftställare. Johann Georg Meusels lexikon *Das gelehrte Deutschland* ska av hovet konsulteras som ett slags bibliometriskt index. Urvalskriteriet är strikt kvantitativt. Ju fler publikationer, desto större chans att lägga beslag på en ordinarie professur.

Fursten av Schilda var inte så originell som själv han trodde. Faktum är att en utveckling av det slag som han här drar upp riktlinjerna för redan hade inletts i flera tyska stater då Laukhards roman gavs ut. Ledningen för universitetet i Göttingen hade mer eller mindre konsekvent premierat kandidater med skriftställarmeriter ända sedan grundandet 1737.⁴ Regeringen i Preussen hade en tid senare beslutat att reservera universitetens lärostolar för individer som hade publicerat minst sex olika skrifter förutom en doktorsavhandling och en meriteringsskrift av det slag som senare har kommit att benämnas *Habilitationsschrift*.⁵ Andra regimer runtom i Tyskland hade snart följt efter och justerat urvalssystemet på liknande sätt. Furstar och mecenater försökte i slutet av 1700-talet målmedvetet rekrytera de främsta och mest hyllade skribenterna till sina lärosäten.⁶ Johann Adam Bergk kommenterade fenomenet strax före sekelskiftet 1800 i *Die Kunst, Bücher zu lesen*: ”Den lärdes värde och storhet bedöms numera enbart på grundval av hans skrifter. Den som inte skriver är idag inte längre att räkna med i den lärda världen, och den som aspirerar på ett ämbete, honom frågar man vad han har skrivit.”⁷

Införandet av ett nytt befordringssystem var ett led i en process som med tiden skulle komma att förändra akademikerrollen i grunden. På många orter i Tyskland övervägde man i slutet av 1700-talet ytterligare åtgärder för att förmå professorer och docenter att skriva. Förvisso hade det också tidigare funnits lärare som sett sig som skribenter; den akademiska världen förefaller alltid ha lockat individer med skriftställarambitioner. Men med undantag för föreläsningsskrifter och texter som utgjorde underlag för muntliga disputationer skrev en professor sällan något i sin

egenskap av ämbetsman. Att vissa lärare inte fick ur sig en rad utöver det som tjänsten krävde hade inte setts som ett problem. Under den period som jag intresserar mig för sker dock en förändring. Från och med nu förväntas en universitetslärare inte bara skriva utan dessutom skriva mycket.

Nedan avser jag att företa en utförligare granskning av denna process. Jag vill inte ge sken av att man i historieskrivningen hittills skulle ha förbisett den uppvärdering som skriftställarskapet nu blev föremål för. På senare tid har framför allt William Clark bidragit med viktiga kunskaper på detta område.⁸ En äldre studie med ett näraliggande fokus är Margarit Rollmanns *Der Gelehrte als Schriftsteller* från 1988.⁹ I den här uppsatsen är dock ambitionen en annan än i tidigare forskning. Syftet är inte främst att belägga *att* eller att ta reda på *varför* man ville förmå universitetslärarna att skriva, låt vara att bevekelsegrunderna bakom denna föresats kommer att beröras. Jag är istället intresserad av *hur* man ville åstadkomma detta och av *vilka medel* som stod till buds. Det räcker kort sagt inte att ta fasta på det faktum att tilldelningen av lärostolar i allt högre grad kom att knytas till skriftställarmeriter. Det är en viktig faktor – men bara en. Andra omständigheter bör också beaktas. Hur sporrade man en lärare att fortsätta skriva sedan han väl en gång hade erhållit en professur? Vilka incitament fanns det för den som befann sig i denna situation att publicera nya skrifter? Vilka medel kunde man använda för att förmå någon som förut aldrig tänkt på sig själv annat än som lärare att gå upp i rollen som skriftställare?

Här gäller det att motstå frestelsen att bli anakronistisk. För en nutida iakttagare med ambitionen att forska och skriva framstår 1700-talets tyska universitet som en ogästvänlig plats: biblioteken var på många orter i uselt skick; ens skrifter kunde alltid beslagtas och återkallas av censuren; som lärare kunde man vara tvungen att undervisa från tidig morgon till tidig kväll. Enligt min mening bör vi dock vara försiktiga med att beskriva dessa faktorer i termer av ”hinder”. Problemet med detta ordval är att det bidrar till att naturalisera de incitament och de drivkrafter som det här gäller att förstå med avseende på deras historiska uppkomst. Det är som om man utgick ifrån att det hos alla akademiker i alla tider skulle ha funnits en outplånlig vilja att skriva och att det enda som under perioder avhållit dem därifrån varit omständigheter av en rent yttre natur. Istället för att ta denna vilja för given vill jag synliggöra de verktyg och de styrformer med hjälp av vilka den en gång producerades. Mot slutet av uppsatsen ställs också frågan hur företrädare för det stånd som blev föremål för denna skriftpolitik reagerade på den nya ordningen.

Pengar och ära

Det främsta skälet till att vi idag betraktar skriftställarskap som en akademisk merit är att universitetet bedriver inte bara undervisning utan

också forskning. Publikationer tillmäts ett värde därför att de antas dokumentera kandidaternas bidrag till vetenskapens framåtskridande. Under 1700-talet var dock universitetet en renodlad läroanstalt. En lärare ansågs ha fullgjort sitt uppdrag då han – som en preussisk universitetsförordning angav – ”grundligt har lärt ut det som man inom hans fack har kännedom om”.¹⁰ Sällan krävdes det av honom att han därutöver skulle producera ny kunskap. Frågan är varför man ändå valde att satsa på kandidater som skrev och gav ut böcker. Varför ville man vid universitetet ha lärare som utmärkt sig som skriftställare?

I början av 1700-talet hade furstarna haft litet intresse av att ingripa i den akademiska urvalsproceduren. Nyrekryteringen skedde på samma sätt som inom de flesta skrän. Söner och svärsöner efterträdde sina fäder och svärfäder. Professurerna fördelades på många orter mellan ett fåtal familjer som gemensamt såg till så att turordningen upprätthölls. Fram emot mitten av seklet hade denna modell likväl kommit att utsättas för påfrestningar. Studerandeantalen runt om i Tyskland hade då sjunkit avsevärt under de föregående decennierna. För furstar som skolats i kame­ralismens grundsatser var detta bekymmersamt. Universitetet skulle inte bara sörja för utbildningen av präster och ämbetsmän; de skulle också bidra till det gemensamma välståndet. ”By appealing to wealthy students from at home and abroad”, förklarar Andre Wakefield i en studie från 2009, ”successful universities would attract foreign wealth while keeping domestic money at home.”¹¹ Färre studenter var följaktligen liktydigt med minskade intäkter inte bara för lärosätet och dem som undervisade där utan också för staten. I denna situation fanns det skäl att se över befordrings­systemet och istället för söner och svärsöner låta rekrytera lärare med egenskaper som kunde attrahera studenterna. Familjeprincipen ersattes under 1700-talet successivt av en meritokratisk modell.

Detta förklarar också varför man nu allt oftare efterfrågade lärare som hade gjort sig ett namn som skriftställare. Produktiva och berömda skribenter tänktes ha förmågan att skänka ära och ryktbarhet åt det universitet där de var verksamma och kunde därmed också bidra till att förbättra studerandeantalen. Idag kallar man det för marknadsföring. Göttingen­universitetets föreståndare, regeringsrådet Ernst Brandes, reder ut sambandet i en skrift från 1802: ”En väldigt stor del av den ryktbarhet som universitetet och dess professorer åtnjuter här i Tyskland, och i stort sett all den ära och ryktbarhet som universitetet och dess företrädare kan tillgodoräkna sig utomlands, är resultatet av lärarnas insatser som skrift­ställare.”¹² Just när det gällde att locka studenter från mer avlägset be­lägna stater ansågs det särskilt viktigt att ha lärare som uppmärksammats för sina böcker. ”Ty”, som en annan bedömare anmärkte, ”det är endast tack vare skrifterna som lärarens rykte färdas till avlägsna platser och lockar nya åhörare till hans föreläsningar.”¹³

Att akademisk befordringspolitik ofta dikterades av ekonomiska över-

väganden var inte något som man i samtiden hade ett intresse av att följa eller försköna. Bruket att på olika sätt premiera lärare med skriftstäl-larmeriter kunde också motiveras med argumentet att detta var gynnsamt för den lokala förlags- och tryckerinäringen. Synpunkten framfördes bland annat i en artikel som stod att läsa i *Wissenschaftliches Magazin für Aufklärung* 1786. Den anonyme författaren – som för läsaren uppger att han varit verksam som universitetsföreståndare och minister – ser i den lärdes skrivdon ett för staten välståndsskapande produktionsmedel:

Det är ett dåligt tecken för ett universitet ifall dess lärare skriver litet eller inte skriver alls och om de därför måste läsa andras kompendier och kommentera främmande tankar och utsagor. Vem lyssnar inte hellre på skriftställaren själv? Därtill kommer att regionen drar in oerhört stora summor pengar tack vare de vinster som försäljningen av universitetsskrifter skapar, och detta är det främsta skälet till att det är så viktigt att se till att lärarna beflitar sig om att skriva.¹⁴

Det bör påpekas att det inte bara var regenter och regeringstjänstemän som anlade ett ekonomiskt perspektiv på den akademiska skriftproduktionen. Detsamma gjorde många i den akademiska världen. Johann David Michaëlis, som själv avvisade förslaget att göra skriftställarskap till ett obligatorium för universitetslärare, tillstod i en skrift från 1770 att det trots allt vore fördelaktigt ur pekuniär synvinkel ifall professorer och docenter gav ut fler böcker.¹⁵ När Göttingenfilosofen Christoph Meiners i en text från 1802 försvarar den då ännu inte självklara uppfattningen att en akademiker bör vara verksam som skriftställare är det än en gång det ekonomiska argumentet som väger tyngst. Meiners försäkrar att han visst anser att ett universitet är att betrakta som en läroanstalt och att undervisningen också i framtiden bör ske i muntlig form. ”Men”, förtydligar han, ”att ett universitet är vad ett universitet bör vara är inte nog. Omgivningen måste också få reda på att det är så, och en läroanstalts välstånd, i den mån detta beror av lärarna, är mer än något annat avhängig av det rykte som dessa åtnjuter i sin egenskap av skriftställare, och detta trots det odiskutabla faktum att skickliga skribenter inte alltid är lämpliga som lärare åt ungdomen.”¹⁶

En lång publikationslista var förvisso inte det enda som kunde ge förtur till akademiska poster. Den muntliga undervisningsförmågan räknades också. Lärare som var kända som skickliga föreläsare kunde i likhet med de kolleger som hade uppmärksammats för sina skrifter bidra till att öka studerandeantalen och på så sätt skapa ytterligare intäkter åt universitetet. ”Det rykte man får tack vare ett gott muntligt föredrag sprids i det nära grannskapet, skriftställarens rykte till fjärran länder, och båda ger högskolorna välstånd och höga studerandeantal”, skriver Meiners.¹⁷ Emellanåt framfördes emellertid åsikten att en och samma person sällan var kvalificerad i båda de avseenden som ansågs viktiga. Frågan var därför vilken

kompetens som borde värderas högst. Det kommer nedan att framgå att många som gav sig in i debatten var överens åtminstone om en sak. En om inte vedertagen så i vart fall mycket vanlig uppfattning var att arbetsgivarna föredrog kända och populära skribenter framför skickliga lärare. (Jag återkommer till denna diskussion längre fram.)

Det är lätt att se hur denna misstanke kunde uppstå och fortleva. Listan på personer som först slog igenom som fria skribenter och sedan värvades som lärare till ett universitet kunde göras lång. August Gottlieb Meissner – idag ansedd som den tyska kriminallitteraturens fader – fick efter genombrottet som författare på 1780-talet en tjänst som professor i estetik vid det då tyskspråkiga universitetet i Prag.¹⁸ Johann Gottlieb Fichte – som hade tvingats avbryta sina universitetsstudier i förtid och därför saknade akademisk examen – fick 1794 en professur i Jena efter att under de föregående åren ha rönt uppmärksamhet som fri skriftställare.¹⁹ Fem år dessförinnan hade Friedrich Schiller fått en lärostol i historia vid samma universitet på inrådan av Goethe. Schiller var vid den tidpunkten Tysklands kanske mest uppburna dramatiker och poet vid sidan av Goethe själv och utan tvekan en ackvisation med *star quality* utöver det vanliga. Hans idag klassiska installationsföreläsning *Was heisst und zu welchem Ende studirt man Universalgeschichte* drog så mycket folk att åhörarna tvingades klättra både på varandra och på väggarna för att få en skymt av den berömde talaren.²⁰ Hans arbetsgivare, Karl August av Weimar, hade av publikintresset att döma gjort en god affär som lyckats knyta honom till sitt lärosäte.

Ekonomistyrning

Hur bar man sig åt för att förmå de individer som hade upptagits i systemet att fortsätta att skriva? Varför skulle någon som redan hade tilldelats en professur ödsla tid på att skriva böcker? En universitetslärare kunde i slutet av 1700-talet undervisa uppemot sex timmar om dagen, ibland mer.²¹ Det är lätt att förstå att det då fanns lite tid över för annat. I efterhand frågar man sig kanske om inte det effektivaste sättet att öka skriftfabrikationen hade varit att helt enkelt befria lärarna från en del av denna undervisningsbörda. När man idag diskuterar forskningsstimulerande åtgärder föreslås det ibland att man ska minska antalet timmar i katedern för lärarna. En förutsättning för att en sådan åtgärd ska ge resultat är dock att de som berörs av den verkligen ser det som en del av sitt uppdrag att forska och skriva. Problemet var just att denna förutsättning ännu inte förelåg i början av den period jag studerar. Innan man vid lärosätena kunde producera fler skrifter var man tvungen att producera fler skribenter.

Hur skulle man då gå till väga? I förra avsnittet citerade jag ett stycke ur en artikel som en före detta minister och universitetskurator publicerade i *Wissenschaftliches Magazin für Aufklärung* 1786. I samma artikel

framhåller denne författare att furstarna måste lära sig att dra fördel av universitetslärnarnas lägsta och mest själviska begär samt att utnyttja dessa för att främja mer allmännyttiga ändamål. ”Egenintresse, avund och kollegial rivalitet – alla dessa drivkrafter ska bejakas i syfte att förbättra universitetets ryktbarhet”.²² Enligt artikelförfattaren var det inte alls svårt att förmå lärarna att skriva ifall ledningen bara förstod att tillgodose deras behov av smicker och uppskattning och att gengälda dem med generösa honorar. ”Det är en smal sak att hitta metoder som sätter lärdomens fjäderpennor i rörelse. Låt oss vara mecenater så ska lärare av Vergilius typ inte längre fattas oss”.²³

Det var inte bara furstar och regeringstjänstemän som diskuterade hur man skulle göra för att få professorer och docenter att producera fler böcker; dilemmat engagerade också skribenter med hemvist i den akademiska världen. Flera av dem som deltog i diskussionen utgick mycket riktigt från det outtalade antagandet att många lärare skulle avstå från att skriva och publicera sig ifall det inte förelåg starka yttre incitament. Ekonomiska styrmedel framstod för de flesta som de mest ändamålsenliga. Christoph Meiners menade precis som den skribent som citeras ovan att man borde höja lönen för lärare som skrev och gav ut böcker vid sidan av.²⁴ Så hade man enligt honom gjort vid det lärosäte där han själv var verksam.²⁵ Hallefilosofen Christian Garve förutsåg tvärtom att vissa lärare skulle upphöra med att skriva ifall de fick högre inkomster. Låga ersättningar hade nämligen den effekten att de gjorde mottagarna mer beroende av de extrainkomster som exempelvis ett ryktbart skriftställarskap kunde inbringa.²⁶ En annan bedömare menade att lärarna framför allt sporrades av utsikterna till fortsatt avancemang och poängterade att det därför var viktigt att upprätthålla de interna hierarkier som fanns vid lärosätena. ”En extraordinarie lärare kommer alltid att sträva efter att bli ordinarie, förutsatt att rangskillnaden häremellan består, och han vill av det skälet utmärka sig för strävsamhet, goda föredrag och författandet av nyttiga skrifter. [...] Ifall skillnaden avskaffades skulle denna för professorer så starka drivkraft försvinna.”²⁷ En viktig del av lösningen tycktes följaktligen bestå i att bevara eller rentav förstärka skillnaderna i lön och status mellan olika lärargrupper och samtidigt justera befordringssystemet så att det bättre premierade de kvalifikationer som nu efterfrågades.

En annan strategi för att förmå universitetslärarna att skriva fler böcker bestod i att utsätta dem för hårdare konkurrens genom att upphäva deras företrädesrätt till vissa läroämnen. Friedrich Phillip Carl Böll diskuterar denna metod i sin bok *Das Universitätswesen in Breifen* från 1782. Bölls framställning består av en fiktiv brevväxling mellan två universitetslärare. Den ene skribenten, V. C., har nyligen blivit kurator för ett mindre lärosäte. Hans vän, C. B., är numera emeritus men har förut undervisat vid ett av Tysklands mest prominenta universitet. Då V. C. är ny på sin post och mån om att locka fler studenter till sin läroinrättning ber han C. B.

om råd. Den sistnämnde presenterar nu en plan. Enligt C. B. är mycket vunnet ifall man kan förmå lärarna att konkurrera med varandra om åhörarnas gunst. Han uppmanar därför V. C. att ta bort den regel som alltjämt används vid dennes universitet och som säger att en professor aldrig får stjäla en annan professors undervisningsämne. Det är i själva verket utmärkt om flera lärare undervisar om samma sak eftersom var och en då måste anstränga sig till det yttersta för att inte gå miste om sina studenter och om den ersättning han får därifrån. Hårdare konkurrens tvingar dessutom lärarna att pröva nya sätt att öka sin popularitet:

Så sporrar och entusiasmerar lärarna varandra. Snart är de i färd med att skriva böcker, fastän detta förut inte var deras uppgift. Jag ser framför mig hur de ger ut observationer, notiser och kommentarer i form av kompendier och system. Därigenom blåser de samtidigt liv i en tidigare slumrande näringsgren som bokhandeln;

Fiet lux!

Ers Excellens ska i denna situation inte lyssna till de klagomål som vissa lärare kommer att framföra, ty det är oundvikligt att några av dem nu förlorar alla sina åhörare och att de då känner missunnsamhet och avundsjuka. Helheten vinner dock i slutändan.²⁸

En bemärkt skriftställare är vanligen en eftertraktad lärare. Till honom kommer studenterna. Den som inte skriver och publicerar något klarar sig inte i det nya systemet. Den gamla sortens lärare, varav många bara meddelade sin kunskap i form av föreläsningar, framstår här som en utdöende art.

Bölls framställning var sannolikt avsedd som satir. God satir avlägsnar sig emellertid aldrig långt från den verklighet den refererar till; dess verkningssmedel är igenkänningens. Faktum är mycket riktigt att Böll låter C. B. förorda en modell som redan hade anammats på vissa ställen. Det lärosäte som i slutet av 1700-talet hade flest ryktbara skribenter bland medarbetarna var Göttingen. Här hade man i ett tidigt skede avskaffat professorernas företrädesrätt till sina läroämnena och uppmuntrat just den typ av konkurrens som C. B. efterlyser.²⁹ En sak som inte framkommer i Bölls skildring är dock att systemet hade gett upphov till vissa oönskade bieffekter. Lärare som undervisade i samma ämne och som därför konkurrerade om samma studenter blev lätt osams. Professorerna August Ludwig Schlözer och Johann Christoph Gatterer, som båda undervisade i universalhistoria, beskyllde öppet varandra för att ha försökt marknadsföra sig själva och sina kurser genom att i olika fora recensera sina egna läroböcker anonymt.³⁰ Exemplet är intressant inte bara därför att det visar hur man kunde tänkas gå till väga ifall man ville manipulera systemet. Oavsett om beskyllningarna i det här fallet var sanna eller falska säger de något om den betydelse som universitetslärare hade kommit att tillmäta boken såsom PR-medel.³¹ Boken var det skyltfönster i vilket professorer

och docenter visade upp sig för de ynglingar som stod i begrepp att börja studera. Det gällde att göra ett gott intryck. Annars fanns alltid risken att åhörarna försvann till någon annan – och med dem pengarna.

Att jämföra sig med andra

Framgångsrik ekonomistyrning förutsätter att man har kunskap om det som ska styras. Idag torde detta vara mer uppenbart än kanske någonsin tidigare. Under de senaste decennierna har en mängd föregivet sofistikerade instrument tagits i bruk för att bedöma i vad mån det arbete som utförs vid universiteten uppfyller anslagsgivarnas kriterier på effektivitet och kvalitet. Nuförtiden registrerar man inte bara hur många artiklar och böcker en forskare skriver; därutöver rangordnar man de tidskrifter och förlag som publicerat ens rön med avseende på deras *impact factor*; citatindex visar hur ofta och i vilka fora andra forskare har omnämnt ens forskningsresultat. Härutöver ägnar institutioner och fakulteter alltmer tid åt att kvalitetsutvärdera sig själva efter direktiv från myndigheter och finansiärer. Dessa utvärderingar och mätmetoder ger inte bara information om hur verksamheten fungerar; de bidrar också till att forma verksamheten och disciplinera dem som utövar den i det att resultaten i hög grad styr hur utbildningsresurser och forskningsanslag fördelas. I engelskspråkig forskning använder man termer som *audit* och *auditing* för att beteckna detta vittförgrenade system av utvärderingsmetoder och styrtekniker.³² Cris Shore och Susan Wright, som har granskat hur de nya redskapen har använts i det brittiska högskolesystemet, anknuter till Foucault och dennes analys av Benthams panoptikon när de ska beskriva den utveckling som har skett: ”The rationality of audit thus appears similar to that of the panopticon: it orders the whole system while ranking everyone within it. Every individual is made acutely aware that their conduct and performance is under constant scrutiny.”³³

Härifrån kan det se ut som om steget tillbaka till slutet av 1700-talet vore väldigt långt. I vilken utsträckning var den akademiska världens invånare föremål för övervakning och granskning då? Vem registrerade för drygt 200 år sedan hur många böcker en professor producerade?

Faktum är att det redan före den period som jag intresserar mig för hade genomförts mer eller mindre systematiska utvärderingar av den verksamhet som universiteten i Tyskland bedrev. Tyska regeringar genomförde fram till slutet av 1700-talet så kallade *visitationer* av olika verksamheter och institutioner som löd under statens och kyrkans översyn.³⁴ Detta var något som också skolor och universitet måste utstå. En akademisk visitation gick oftast till så att en av fursten utsedd kontrollant anlände till lärosätet och krävde att alla professorer skulle inställa sig för förhör och låta sig utfrågas med avseende på hur de skötte sina ämbetsuppdrag. Proceduren hade införts på 1500-talet. I början hade den varit avsedd att

se till så att inte undervisningen avvek från den rätta kristna förkunnelsen. Direktiven ändrades dock med tiden. I *Academic charisma and the origins of the research university* går William Clark igenom visitationsprotokoll från olika perioder och urskiljer vad han beskriver som en övergång från ”juridisk-ecklesiastiska” till ”politisk-ekonomiska” bedömningsgrunder.³⁵ Det sista exemplet i Clarks framställning härrör från en visitation vid universitetet i Wittenberg 1789. Protokollet härifrån består av fyra kolumner. I den första av dessa har den utfrågades kvalifikationer som skriftställare dokumenterats. Hur mycket har han publicerat de senaste åren? Vad har han skrivit om? Den andra kolumnen ger information om hur många åhörare som följer hans undervisning samt om vilket rykte han har som lärare. Därefter följer uppgifter om hans inkomster och privatekonomi. Hur stora är intäkterna från hans undervisning? Har han några extra-inkomster? Den fjärde och sista kolumnen förefaller ha varit reserverad för uppgifter som inte riktigt passade in under de föregående rubrikerna men som en arbetsgivare kunde ha intresse av att känna till ändå. Här kunde visitationsledaren till exempel återge ryktesuppgifter om lärarens moral och karaktärsegenskaper samt information om dennes förehavanden utanför ämbetet.

Det torde vara lätt att i visitationen se en tidig föregångare till de panoramiska styrinstrument som Shore och Wright i citatet ovan förknippar med *audit* och som de menar har kommit att sätta sin prägel på dagens universitetsväsende. Clark framhåller mycket riktigt att protokoll av det slag som han själv analyserar inte bara passivt registrerade en av utvärderingsmetoderna oberoende akademisk verklighet; de påminde universitetslärarna om att deras verksamhet var utsatt för granskning och om vilka meriter som arbetsgivarna efterfrågade och belönade. I den mening som skapade och reproducerade de en viss disciplin.³⁶

Här föreligger dock en paradox. Clark betraktar precis som jag 1700-talets andra hälft som en period då regeringar runtom i Tyskland vidtog åtgärder för att rationalisera den verksamhet som förekom vid universitetet. Mot den bakgrunden kunde man ha förväntat sig att visitationerna skulle ha intensifierats fram emot slutet av seklet. Så skedde emellertid inte. Faktum är att besiktningar av detta slag förekom allt mer sällan från och med mitten av 1700-talet och att de så småningom upphörde helt. Visitationen i Wittenberg 1789 var i själva verket den sista som någonsin utfördes av en tysk regering.

Vad fick furstar och mecenater information om vad som försiggick vid universitetet i fortsättningen? Hur kommer det sig att visitationerna inte längre ansågs nödvändiga?

Clark ger inte något svar på den frågan.³⁷ En möjlig förklaring kunde emellertid vara att visitationer av detta slag inte längre behövdes eftersom det nu fanns andra aktörer som samlade in och sammanställde den information som regenterna efterfrågade. Här finns det till exempel skäl att

August Ludwig Schlozer,
Hofrath und Professor der Philosophie,
ist gewiß einer der ersten Statistiker in Europa. Ich wüßte wahrlich keinen Flecken in seinem Charakter. Er ist außerordentlich fleißig, und geht fast gar nicht aus dem Hause; immer studirt er. Seine Vorlesungen sind: allgemeines Staatsrecht, nach Vorausrichtung einer Einleitung in die gesammte Politik, Weltgeschichte in ihrem ganzen Umfange, und ein Reisekollegium, oder Anweisung auswärtige Länder mit Nutzen zu bereisen. Alle diese Kollegia liest er musterhaft.

Johann Beckmann,
Hofrath und Professor der Oekonomie.

Ein eben so berühmter Gelehrter, als er ein tieferer rechtschaffener Mann ist. Seine ökonomischen, technologischen, kameralistischen und andere Schriften, sind factsam bekannt, und seine Kollegia, worin er Oekonomie, Technologie, Polizeis und Kameralwissenschaft, Handlungswissenschaft und das doppelte Buchhalten vorträgt, auch praktische Uebungen in schriftlichen Aufsätzen über ökonomische und kameralistische Gegenstände hält, von ungeweißtem Nutzen.

Christoph Meiners,
Hofrath und Professor der Philosophie.

Dieser allgemein geschätzte Philosoph, dessen Schriften die gelehrte Welt mit so vielem Beifall aufgenommen, verdient auch als Mensch mit in die erste Reihe der akademischen Lehrer gesetzt zu werden. Er hat einen vortreflichen Charakter, ist ganz uneigennützig und von Herzen dienfertig. Beim akademischen Berichte ist er fleißiger, und seine Weisheit giebt auch da wohl manchem schwierigen Falle einen Ausschlag. In seinen Vorlesungen beschäftigt er sich mit der Psychologie, und der Geschichte der Menschheit.

Johann Gottfried Eichhorn,
Hofrath und Prof. der orientalischen Sprachen.

Groß sind die Verdienste dieses verehrungswürdigen Mannes in dem Gebiete der Gelehrsamkeit, vortreflich ist sein Charakter, lieblich sein ganzes äußere Betragen. Er vereinigt alle die Tugenden in sich, die man von einem wahrhaft edeln Gelehrten zu fordern berechtigt ist. Gern erläßt er unbemittelten Studirenden das Honorar für seine Kollegien, gern steht er allen Menschen mit Rath und That bei. Er hält exegetische Vorlesun-

Bild 1.1 och 1.2. Två sidor ur studerandeguiden *Interessante Bemerkungen über Göttingen als Stadt und Universität betrachtet* (Glückstadt, 1801).

lyfta fram de böcker som under perioden publicerades i det uttalade syftet att guida unga män i deras studieval. Jag tänker på verk med titlar såsom *Göttingen. Nach seiner eigentlichen Beschaffenheit zum Nutzen derer, die daselbst studiren wollen* eller *Vertraute Briefe über Halle vorzüglich die Friedrichs-Universität daselbst. Für Eltern und Jünglinge, welche die Academie daselbst beziehen wollen*.³⁸ Böcker av detta slag innehöll alltid samma slags uppgifter. De gav en allmän bild av studieorten och försåg läsarna med upplysningar om lärosätet och eventuella hjälpinstitut. Av större betydelse i det här sammanhanget är att de därtill kunde rymma förteckningar med mer eller mindre utförliga omdömen om enskilda lärare. I de guideböcker som jag precis nämnt betygsätter författarna samtliga professorer och docenter vid universiteten i Halle och Göttingen med avseende på sådant som pedagogisk skicklighet, priset för att delta i deras kollegier, samt deras moral och karaktär. Så gör också den anonyma utgivaren av *Interessante Bemerkungen über Göttingen als Stadt und Universität betrachtet*.³⁹ Föräldrar som vill att deras söner ska läsa vid universitetet får här reda på allt de kan tänkas ha nytta av. (Se bild 1.1 och 1.2) Vilka är de skickligaste och mest populära föreläsarna? Vilka låter mindre bemedlade studenter delta i kollegierna gratis? Vem har utmärkt sig som skriftställare?

En annan institution som det här finns skäl att nämna är recensionsväsendet. Jämsides med att *publish or perish*-modellen introducerades vid universiteten ökade antalet recensionstidskrifter och annan periodika med lärt innehåll dramatiskt.⁴⁰ Fastän böckerna likaledes ökade i antal var utgivningen inte större än att *Göttingische gelehrte Anzeigen* länge kunde ha ambitionen att recensera allt som bedömdes vara av intresse. I samtiden tillskrev man den här sortens organ en stor betydelse. En författare som vitsordades i de mest ansedda tidskrifterna påstods ha lättare att avancera till en förmånlig position vid universitetet. Enligt Johann David Michaëlis var det ofta med tidskrifterna som underlag som arbetsgivarna avgjorde vem som skulle tilldelas en lärostol. Michaëlis medgav att detta kunde vara ett rimligt tillvägagångssätt förutsatt att man tog reda på vem recensenten i det enskilda fallet var och förhörde denne mer ingående om kandidaten. ”En bok, som inte kostar mer en ett par daler eller dukater, kan man köpa på inrådan av en recensent, men ska man tillsätta en professor efter rekommendation från samma källa bör man först ta reda på vem det är som har uttalat sig. Detta är i regel inte svårt, och recensenten konsulteras då i fortsättningen som rådgivare, förutsatt att han är en pålitlig man och att han avstår från sin anonymitet.”⁴¹ En recensionstidskrift kunde i så måtto fungera som ett slags sambandscentral som kontinuerligt utvärderade och avgav omdömen om de vid universiteten anställda skribenterna och som vid behov dessutom kunde förse arbetsgivarna med extrainformation. Michaëlis fruktar dock att tidskrifterna ibland styr urvalsprocessen i alldeles för hög grad. Enligt honom bryr sig arbetsgivarna inte alltid om varifrån omdömena härrör så länge de står att läsa i en respekterad tidskrift och så länge recensenterna i olika journaler är samstämmiga. ”Den lättsinnighet med vilken man tar till sig vad som står i journalerna är idag närmast att betrakta som ett nationellt karaktärsfel.”⁴²

En recension gav upplysningar om ett verks innehåll och ibland om dess kvalitet. Den som var mer intresserad av kvantiteter hade andra källor att tillgå. När Herr Schneller och dennes arbetsgivare i Friedrich Christian Laukhards roman *Annalen der Universität zu Schilda* diskuterar vem de ska utnämna till ny professor anlitar de som tidigare framgått Johann Georg Meusels *Das gelehrte Deutschland*. Den första utgåvan av detta omfattande lexikon trycktes 1767.⁴³ Den skulle senare komma att revideras och publiceras i sammanlagt 5 olika nyutgåvor fram till 1834. Uppslagsverket rymde information om samtliga lärda skribenter i Tyskland under den aktuella perioden. Artiklarna stod i bokstavsordning efter författarnas namn. Efter en inledande upplysning om personens titel och ämbete följde så en kronologisk förteckning över alla dennes publikationer. Var och en som så önskade kunde därmed jämföra två eller flera skriftstäl-lare med varandra och granska till exempel sådant som ämnesval och skillnader i utgivningsfrekvens. (Se bild 2.1 och 2.2) Det faktum att lexi-

konet regelbundet reviderades och gavs ut på nytt innebar dessutom att man kunde följa hur ett författarskap förändrades och utvecklades över tid.

Tillsammans utgör de materialkategorier som jag här har tagit upp delar av ett virtuellt arkiv som gör det möjligt att i efterhand ta reda på meriter och kvalifikationer för i stort sett samtliga tyskspråkiga universitetslärare före sekelskiftet 1800. Denna möjlighet stod naturligtvis också samtida intressenter till buds. En familj som skulle skicka iväg sina söner till universitetet kunde i förväg jämföra olika lärosäten med varandra med avseende på ryktbarheten och den påstådda skickligheten hos deras lärare. En regent som stod i begrepp att tillsätta en vakant professur kunde med hjälp av recensioner och lämpliga referensverk rangordna kandidaterna allt efter de egenskaper han ville premiera. Att det i debatten påstods att det var just så många arbetsgivare gick till väga innebar att det för lärarna fanns skäl att vara extra uppmärksamma på hur man bedömde dem i dessa sammanhang. Vem uppgavs ha flest studenter? Vem var den mest vitsordade skriftställaren? Hur omfattning var ens egen publikationslista jämfört med kollegernas?

Den som vet att han är granskad och iakttagen granskar och iakttar också sig själv. I likhet med de panoptiska instrument som nuförtiden används inom universitetsvärlden erbjöd 1700-talets förvisso mer primitiva verktyg utan tvekan stora möjligheter inte bara för arbetsgivarna att besiktiga sina anställda utan också för de anställda att besiktiga sig själva och jämföra sina insatser med andras. Detta i kombination med vetskapen om vilka meriter och kompetenser som marknaden belönade var med stor sannolikhet en viktig förutsättning för den förändring som universitetslärarrollen genomgick under den period som jag studerar. I den professionella självförståelse som den akademiska världens invånare nu tillägnade sig ingick att man som lärare skulle vara verksam som skriftställare. I *Appell an meine Nation* från 1795 låter Johann Georg Heinzmann förstå att det i hans samtid hastigt växande utbudet av vetenskaplig litteratur kommer sig av att konkurrensen universitetslärarna emellan har hårdnat. ”Våra vetenskapliga skriftställares prestationer härrör framför allt ur en vilja att överglänsa sina fakultetskolleger och att meritera sig för nya tjänster.”⁴⁴

”Survival of the fittest”

Införandet av bibliometriska utvärderingsmetoder skulle snart komma att förändra universitetslärarnas arbetsvillkor i grunden. Redan i slutet av 1700-talet kunde det se ut som om den skrivande professorn slutgiltigt var på väg att tränga undan den lärartyp som alltså föredrog att meddela omgivningen sin kunskap i muntlig form. Carl Friedrich Elsässer, juridikprofessor och tidigare prokansler vid universitetet i Erlangen, diskuterar hur universitetsläraryrket har förändrats i *Einige Bemerkungen*

über *akademische Gegenstände* från 1793. Elsässer beskriver en situation där akademiska tjänster och förmåner av olika slag allt oftare reserveras för lärare som föredrar att skriva framför att fullgöra sina pedagogiska skyldigheter. Eftersom den ersättning en lärare får från staten inte täcker mer än de mest elementära levnadsomkostnaderna är det dessutom få som har råd att stå emot den utveckling som pågår. Den gamla sortens lärare, vars adelsmärke var det goda muntliga föredraget, framstår nu oundvikligen som en ömkansvärd gestalt:

Vår man har inte tid att skriva en massa böcker bara för att bli uppskattad och berömd i litterära kretsar; han har liten om ens någon extra ersättning eftersom också hans uppdragsgivare förutsätter att han som lärare har andra inkomstkällor; och när hans hälsa slutligen sviker får han svårt att försörja sig. Så sitter han där, försvagad, fastän ännu inte gammal och grå, med en lön på kanske 500 daler. Hans skrivglada kolleger, däremot, tjänar pengar likt ockrare och drar in bortåt 1200, trots att de egentligen inte har utträttat ett dugg eller i vart fall väldigt litet till glädje för det universitet som en gång anställde dem.⁴⁵

Publish or perish! Elsässer skulle förmodligen ha tolkat denna maxim bokstavligt. Ju mer tid läraren lägger ned på att utveckla sina pedagogiska färdigheter, desto lägre blir hans inkomst och desto mindre uppskattning får han av omvärlden. Den som inte regelbundet skriver och publicerar saker tvinar sakta men säkert bort. Fastän Elsässer riktar hård kritik mot den nya ordningen får man intryck av att han betraktar universitetsväsendets fortgående förvandling som mer eller mindre oåterkallelig.

Hur föreställde man sig i ljuset av denna utveckling morgondagens akademiker? Vilka karaktärsdrag ansåg man att systemet lockade fram och belönade? Max Weber formulerade en gång en grundsats som det här finns skäl att erinra om. ”Varje social ordning, oavsett hur den är beskaffad, måste, ifall man vill värdera den, i sista instans bedömas med avseende på den *människotyp* den premierar och som tack vare dess inre och yttre (motiv-)urval ges optimala förutsättningar att skaffa sig herraväldet”.⁴⁶ Hur föreställde man sig för 200 år sedan den människotyp som *publish or perish*-systemet gynnade? På vad sätt skiljde sig den nya sortens universitetslärare från den gamla förutom i det att han skrev fler böcker?

En av de invändningar som regelbundet riktades mot det nya systemet gick ut på att det ändå inte var de främsta och mest kvalificerade skribenterna som fick ta del av den berömmelse som sades ge förtur till akademiska utmärkelser och ämbeten. En lärare som ville kommunicera med en större publik än den som rymdes i en föreläsningssal och som av det skälet beslöt att författa en bok måste förr eller senare ta kontakt med en förläggare och förmå denne att acceptera texten. Här förelåg ett problem. Förläggaren var inte primärt intresserad av att göra en insats för vetenskapen; han ville sälja sina varor och tjäna pengar. Johann David Michaë-

lis tar upp även detta ämne i den andra delen av fyrabandsverket *Raisonnement über den protestantischen Universität in Deutschland* från 1770. Enligt Michaëlis är det ur kommersiell synvinkel i själva verket en nackdel ifall en bok utmärks av stor lärdom och vetenskaplig grundlighet; ”ty så ytligt är nu en gång tänkesättet hos flertalet bokköpare, att ju mer lärdom en bok rymmer och ju färre möjligheter det finns att använda densamma, desto svårare är det att avyttra den och få tillbaka tryckkostnaderna.”⁴⁷ Bruket att upplåta professurer åt individer som gjort succé som skribenter skulle på sikt följaktligen innebära att kompetenta vetenskapsmän med gedigen lärdom utestängdes från universiteten. De mest framstående vetenskapsmännen kunde vara glada om de ens fick se sina alster i tryck. ”De verkligt lärde”, skrev Johann Georg Heinzmann, ”har idag svårt att finna någon som vill ge ut deras skrifter”.⁴⁸

En ännu vanligare invändning mot vad jag något anakronistiskt tillåter mig att tala om som bibliometriska urvalskriterier var att de sällan gynnade de duktigaste och mest engagerade lärarna. De flesta kritiker var tvärtom överens om att personer som uppbar rykte som betydande skriftställare var mindre lyckade eller rentav usla i katedern. ”Utnämningar vid vilka man har satt litterärt renommé främst har förskaffat många universitet glänsande lyten”, skrev matematikern och filosofen Ludewig Thilo i ett inlägg 1809.⁴⁹ Samma bedömning gjorde signaturen A. G. Walch i en artikel som stod att läsa i *Allgemeine deutsche Bibliothek* 1782. Walch uppger att han delar den i hans samtid vanliga åsikten att stora skriftställare vanligen är bedrövliga på att undervisa, och detta beror enligt honom på att ”en man som står i sold hos en bokhandlare och som vill vinna erkännande som skriftställare gärna betraktar denna bisyssla som sin viktigaste uppgift och sina ämbetsplikter som en sidoverksamhet, vilket innebär att han är oförmögen att uppbåda den kraft och den uppmärksamhet som krävs för att bibringa ungdomen bildning”.⁵⁰ Av ett eller annat skäl var de flesta kritiker således överens om att skriftställarnas intåg vid universiteten på sikt skulle bidra till att kraftigt försämra undervisningen.

Få om ens någon kunde uttala sig med samma auktoritet i denna fråga som Friedrich Gedike. Förutom att Gedike länge förestod upplysningsorganet *Berlinische Monatschrift* var han under en period på 1780-talet chef för *Oberschulkollegium* i Berlin och i den egenskapen ytterst ansvarig för lärarrekruteringen till de preussiska universiteten. Efter att Gedike 1789 hade avgått från denna post företog han en resa under vilken han besökte sammanlagt fjorton olika lärosäten utanför Preussen. Sina iakttagelser nedtecknade han i en bok som han efter hemkomsten överlämnade till den preussiske konungen. Under sin studieresa hade Gedike anlånt till Jena dagen innan Friedrich Schiller skulle installeras som professor i historia vid stadens universitet. Gedike berättar att han befann sig i publiken då den ”berömde dramatiska poeten” levererade sin senare klas-

siska installationsföreläsning om universalhistorien. Resenären var dock inte det minsta imponerad av vad han såg och hörde. ”Schiller”, skriver han i rapporten till Hans Majestät, ”läste alltsammans ord för ord, och dessutom med ett patetiskt, deklamatoriskt tonfall, som inte alls gick ihop med de simpla historiska fakta och geografiska notiser som han förmedlade. [...] Mer än någonting annat torde det ha varit nyhetens behag och begäret att få beskåda en berömd teaterman i en för honom ny roll som fick åhörarna att flockas kring katedern”.⁵¹ Gedike borde förvisso inte ha blivit överraskad av kvaliteten på Schillers föredrag. Redan före besöket i Jena hade han kritiserat bruket att ge kända skriftställare förtur till läraruppdrag. Ett par år tidigare hade han avhandlat ämnet i en uppsats om det goda muntliga föredraget: ”De mest omtyckta skribenterna visar sig blott alltför ofta vara de sämsta lärarna, och att välja en lärare till ett offentligt uppdrag endast på grundval av dennes berömmelse som skriftställare är precis lika dumt som att välja sig en hustru enbart utifrån ett porträtt. I båda fallen slutar det i regel med att den som väljer blir besviken.”⁵²

En vanlig bedömning var således att universiteten runtom i Tyskland på sikt skulle dräneras på vetenskaplig och pedagogisk kompetens ifall man fortsatte att ge förtur åt kända och populära skribenter. Den nya sortens lärare drevs inte så mycket av en omsorg om studenterna i auditoriet som av en vilja att tilltala en för honom okänd bok- och litteraturkonsument. Systemet ansågs snarast bidra till en moralisk korrupcion inom den akademiska världen. Lärare som anammat de nya direktiven lät sig lätt tas som gisslan av marknaden; det rörde sig om människor som styrdes av äregirighet och vinstintressen och som därför ofta frestades att anpassa framställningen av sin vetenskap efter smaken och omdömet hos den obildade hopen. ”Den som ansätts av skriftställarfeber är förlorad för den äkta lärdomen”, skriver Karl Joseph Bouginé 1792.⁵³ En fråga som jag inte har berört i denna artikel men som det vore intressant att någon gång utreda närmare är i vad mån kritikerna lyckades mobilisera ett motstånd mot den utveckling de förutsåg. Till exempel kunde det finnas skäl att undersöka i vilken utsträckning lärda tidskrifter och recensionsorgan under 1700- och 1800-talen uppfattades som redskap för att motarbeta en lärdomens förmenta marknadsanpassning. Det är inte orimligt att tänka sig att en sådan undersökning kunde bidra till att belysa uppkomsten av moderna akademiska sakkunnigförfaranden och *peer review*-procedurer – kvalitativa värderingssystem som förutsätter en vetenskaplig omdömesförmåga och som idag monteras ned och ersätts med bibliometri.⁵⁴

Friedrich Christian Laukhards roman *Annalen der Universität zu Schilda*, varifrån jag citerade ett stycke i början av uppsatsen, kan delvis läsas som ett försök att litterärt gestalta de missförhållanden som kritikerna menade att införandet av bibliometriska kriterier gav upphov till. Pastor Lipps, Schildauniversitetets nye professor, hade som vi minns besegrat den rival som fursten först hade velat rekrytera till ämbetet framför allt tack

vare en imponerande publikationslista i *Das gelehrte Deutschland*. Laukhard låter senare förstå att detta urvalskriterium inte var det mest ändamålsenliga i det här fallet. Efter att tidigare ha berättat hur det gick till då man beslöt att anställa den föregivet ambitiöse och rekorderlige mannen ger Laukhard en bild av dennes akademiska och litterära aktiviteter före ankomsten till Schilda. Lipps framträder då genast i en mindre fördelaktig dager:

Efter att ha relegerats från flera universitet och levat vad man i studentkretsar kallar för ett hundliv hade Lipps velat göra karriär som skriftställare och därför totat ihop ett antal skrifter. Snart var han färdig med sin första roman. Därefter snodde han ihop en kritik av en bok som han inte förstod; han skrev lektyr för damer, akademiska introduktionsböcker, och så en revolutionsalmanacka. Däremellan kastade han sig huvudstupa in i filosofin, kritiserade teologin och lade ut texten kring Kant och dennes skrifter. Ibland samlade han på sig material till en karaktärsskildring av någon stor hjälte. Då och då blev han färdig med en översättning. En annan gång blev det istället en barnbok.⁵⁵

Det framgår inte varför Lipps har relegerats från de lärosäten där han förut har varit. Upplysningen är intressant ändå. Givet den osedlighet som i normala fall tolererades vid universiteten under denna period torde det krävts mer än bara ett enkelt snedsteg för att någon skulle tvingas bort från sitt lärosäte. Under alla omständigheter är det tydligt att den nye professorn inte i första hand har utmärkt sig för sin djupa lärdom och förebildliga karaktär. En närmare granskning ger snarare vid handen att man har låtit rekrytera en moraliskt tvivelaktig brödskrubent utan vare sig pedagogiska eller vetenskapliga färdigheter. Sensmoralen torde för de flesta läsare ha varit uppenbar. Just så kunde det gå om furstar och mecenater delade ut lärostolar till kandidater om vilka det enda man visste var att de hade en lång publikationslista.

Epilog

Uppvärderingen av skriftställarskapet som akademiskt konkurrensmedel bidrog från mitten av 1700-talet till att forma en ny typ av akademiker och ett annat slags universitet än det som tidigare hade funnits. Hädanefter skulle den som kandiderade till en professur inte bara ha utmärkt sig som lärare utan också som författare av lärda verk. Om det är något som ansetts utmärka det moderna universitetet jämfört med dess för- och tidigmoderna motsvarigheter är det just ambitionen att sammanföra dessa två kompetenser i en och samma institution. Att universitetet ska vara en miljö där forskning och undervisning ömsesidigt befruktar varandra ses idag ofta som en självklarhet.

Det var också detta slags syntes som föresvävade språkforskaren och diplomaten Wilhelm von Humboldt då han som chef för utbildnings-

enheten vid det preussiska kulturministeriet grundade universitetet i Berlin 1810. Humboldt hade i maj året innan skrivit till konungen och redogjort för planerna på att anlägga ett lärosäte i huvudstaden. Texten trycktes senare under rubriken *Ueber die innere und äussere Organisation der höhern wissenschaftlichen Anstalten in Berlin* och har numera status som klassiker. Fastän Humboldt aldrig talar i termer av *Einheit von Forschung und Lehre* (ett uttryck som ofta tillskrivs honom) sammanfattar denna devis ändå hans budskap. Det har framgått att det vid denna tid fanns en oro för att universitetet skulle komma att befolkas av lärare som föredrog att skriva framför att undervisa. Humboldt utgår från en snarlik problembeskrivning. Vetenskapen, förklarar han, är i Tyskland minst lika gynnad vid universiteten som vid akademierna – och detta inte av en slump:

Universitetslärarna har nått dessa framsteg inom sina ämnesområden just i kraft av sina lärarämbeten. Ty det fria muntliga föredraget inför åhörare, av vilka ett betydande antal utgör självständigt tänkande varelser, entusiasmerar säkert alla dem som en gång vant sig vid denna form av studium. [...] Universitetsundervisningen är heller ingalunda en så mödosam verksamhet att den måste betraktas som ett avbrott i det fria studiet, utan den måste istället i mycket högre grad anses vara ett hjälpmedel för detta studium. Likväl finns det människor vid varje stort universitet som föreläser i ringa eller ingen omfattning, samtidigt som de studerar och forskar i ensamhet för sig själva.⁵⁶

En professor som läser in sig på sin kammare för att forska, och kanske hellre delar med sig av sina rön i skrift än i form av föreläsningar, framstår ur det här perspektivet inte bara som en dålig lärare utan fastmer som en dålig forskare. Humboldts föresats tycks vara att motverka vad många i samtiden såg som en tilltagande arbetsdelning mellan två olika typer av akademiker: å ena sidan den som undervisade, å andra sidan den som forskade och skrev. Man kunde också säga han i en och samma yrkesroll avsåg att integrera två akademiska aktiviteter som under de föregående decennierna allt oftare hade ställts emot varandra.

Fastän denna syntes mellan forskning och undervisning snart kom att uppfattas som det moderna universitetets kanske främsta ledstjärna har den eftersträfvade enheten alltid varit bräcklig och spänningsfylld. I *Vetenskap som yrke* från 1917 diskuterar Max Weber denna latenta konflikt: ”Varje ung man som känner sig kallad som vetenskapsman måste klart inse, att den uppgift som väntar honom är av dubbel natur. Han ska inte bara vara kvalificerad som vetenskapsman, utan också som lärare. Dessa båda sidor sammanfaller absolut inte. Man kan vara en mycket framstående vetenskapsman och samtidigt vara en förskräckligt dålig lärare.”⁵⁷ Diskussionen om vilken kompetens som ska värderas högst, lärarens eller forskarens, har pågått sedan mitten av 1700-talet och lär fortsätta så långa universitetet såsom vi idag känner det finns kvar.

Summary

The political economy of publicity. Publication history as an academic merit in German universities, 1750–1810. By Peter Josephson. “Is it wholly necessary that professors should become authors, and famous authors at that? This is a new question, and one which awaits answer.” Thus wrote Johann David Michaëlis in the second part of his four-volume *Raisonnement über den protestantischen Universitäten in Deutschland*, published in 1770. At that time, the profession of university teacher was entering a period of change. The University of Göttingen’s leadership had preferred candidates with a good publication record ever since the university was founded in 1737, and it was not long after that the government of Prussia decided to reserve university lectureships for those who had published a minimum of six different works in addition to a doctoral thesis and the further professorial thesis of the type that would later be known as a *Habilitationsschrift*. Governments in the other German states had soon adopted the same rule, and adjusted their selection procedures accordingly. Princes and university chancellors in the late 18th century consciously strived to recruit the most eminent and renowned writers for their institutions. Johann Adam Bergk drew attention to the change in his *Die Kunst, Bücher zu lesen*, from 1799: “We appreciate the value and the significance of a scholar only from his writings; he who does not write, now seems unsuited to the world of scholarship today, and when someone applies for a position, one always asks what he has written.”

The introduction of the new system of promotion was one link in a process that in time would fundamentally change the role of the academic. In “Publicitetens politiska ekonomi. Skriftställarskap som merit vid tyska universitet 1750–1810” (“The political economy of publicity. Publication history as an academic merit in German universities, 1750–1810”), I conduct a detailed analysis of this change. To a modern academic, intent on conducting and publishing research, the German universities of the 18th century can appear inhospitable: many libraries were in a miserable state; anything one wrote could be seized or withdrawn by the censor at any time; and one could be forced to teach from morning to night. I believe, however, that we should be wary of describing these factors in terms of obstacles. The problem with such a characterization is that it reinforces the tendency to take the incentives and driving forces as naturally occurring, when they rather need to be examined in terms of their historical origins. It is as if one were to begin by supposing that academics of all eras have always shared an overwhelming desire to publish, and that the only things preventing them from doing so were wholly external factors. Instead of taking this desire as a given, this article brings to light the methods and forms of control by which it was once created and instilled.

Noter

1. Denna uppsats har tillkommit inom forskningsprojektet *Den sokratiska kontra-revolutionen. Bokmarknad och universitet omkring 1800*, för vilket jag har erhållit stöd av Riksbankens Jubileumsfond.

2. Johann David Michaëlis: *Raisonnement über den protestantischen Universitäten in Deutschland*, Th. 2 (Frankfurt/Lepzig, 1770), 225.

3. Friedrich Christian Laukhard: *Annalen der Universität zu Schilda, oder Bocksstreiche und Harlekinaden der gelehrten Handwerksinnungen in Theutschland; zur Auflösung der Frage: Woher das viele Elend durch so manche Herren Theologen, Aerzte, Juristen, Kameralisten und Minister?*, Th. 2 (utan ort, 1799), 77f.

4. Margrit Rollman: *Der Gelehrte als Schriftsteller. Die Publikationen der Göttinger Professoren im 18. Jahrhundert* (Göttingen, 1988), t.ex. 65.

5. William Clark: *Academic charisma and the origins of the research university* (Chicago, 2006), 259f.

6. Se t.ex. Helmuth G. Walther: "Die Universität um 1800", i Gerhard Müller, Klaus Ries & Paul Ziche (red.): *Die Universität Jena. Tradition und Innovation um 1800* (Stuttgart, 2001), 31f. Walther driver här tesen att Jenauniversitetets popularitet i slutet av 1800-talet delvis kan förklaras som ett resultat av ledningens strategi att rekrytera lärare som vunnit berömmelse som skriftställare.

7. Johann Adam Bergk: *Die Kunst, Bücher zu lesen. Nebst Bemerkungen über Schriften und Schriftsteller* (Jena, 1799), 56.

8. William Clark: *Academic charisma*, 239–296.

9. Margrit Rollmann: *Der Gelehrte als Schriftsteller. Die Publikationen der Göttinger Professoren im 18. Jahrhundert* (Göttingen, 1988).

10. Konrad Bornhak: "Das Vorschlagsrecht der Fakultäten", i *Neue Preussische (Kreuz-) Zeitung*, 18/6, 1908.

11. Andre Wakefield: *The disordered police state. German cameralism as science and practice* (Chicago, 2009), 49.

12. Ernst Brandes: *Ueber den gegenwärtigen Zustand der Universität Göttingen* (Göttingen, 1802), 189.

13. Carl Villers [alt: Charles de Villers]:

Über die Universitäten und öffentlichen Unterrichts-Anstalten im protestantischen Deutschland insbesondere im Königreiche Westphalen (Lübeck, 1808), 110.

14. [Anonym]: "Bemerkungen über Johann Jacob Mosers Rede, wie Universitäten, besonders in den juristischen Facultät, in Aufnahme zu bringen und darin zu erhalten – aus den Papieren eines verstorbenen Staatsministers und Universitätscurators" (1786), i Emil F. Rössler (red.): *Die Gründung der Universität Göttingen. Entwürfe, Berichte und Briefe der Zeitgenossen* (Göttingen, 1855), 471. Textens upphovsman är omstridd. Länge förutsatte man att det var Göttingenuniversitetets grundare och föreståndare Gerlach Adolph von Münchhausen som hade skrivit den. Denna uppfattning har dock nyligen ifrågasatts. Se Martin Gierl: "Die Universität als Aufklärungsfabrik. Über Kant, gelehrte Ware, Professoren als Fabrikgesellen und darüber, wer die universitätshistorisch herausragende programmatische Schrift des 18. Jahrhunderts in Wirklichkeit geschrieben hat", i *Historische Anthropologie. Kultur, Gesellschaft, Alltag* 13:3/2005, 367–375. Oavsett vem upphovsmannen är förfäktar han en uppfattning som var vanlig i den universitetspolitiska debatten i allmänhet och kanske i synnerhet i den diskussion som omgärdade grundandet av universitetet i Göttingen 1737. Ett tidigt exempel på hur akademiskt skriftställarskap motiveras med detta kameralistiska argument torde vara Johann Lorenz von Mosheim: *Denkschrift über die Einrichtung einer Academie mit Bemerkungen Just. Henning Böhmers* (1733), i Rössler (red.): *Die Gründung*, 21.

15. Johann David Michaëlis: *Raisonnement*, Th. 2, 228f.

16. Christoph Meiners: *Ueber die Verfassung und Verwaltung deutscher Universitäten*, Bd. 2 (Göttingen, 1802), 9.

17. *Ibid.*, 55.

18. I den föreläsning som Meissner höll i samband med att han installerades som professor i Prag medger han för åhörarna att han förut enbart har kommunicerat med publiken med skriften som medium och att han inte därför har någon tidigare erfarenhet av att ge muntlig undervisning. Vad detta byte av medium kan tänkas innebära är också temat för föredraget i dess helhet. Se

August Gottlieb Meissner: "Über die Pflichten eines Lehrers und den Unterschied von Schrift und Vortrag" (1786) i dens. *Sämmtliche Werke* 36 (Wien, 1814), 162–171.

19. Anthony J. La Vopa: *Fichte. The self and the calling of philosophy, 1762–1799* (Cambridge, 2001), 240–42.

20. Rüdiger Safranski: *Schiller oder die Erfindung des Deutschen Idealismus* (München/Wien, 2004), 310ff.

21. Det är svårt att uttala sig med exakthet om hur länge professorerna undervisade. Situationen var inte densamma överallt och det var delvis upp till lärarna själva att avgöra hur mycket de ville undervisa. En ordinarie professor föreläste ett visst antal timmar per dag med ersättning från staten. I Leipzig, t.ex., var detta dagliga obligatorium 4 timmar. Se "Der Universitäts-Bereiser" Friedrich Gedike und sein Bericht an Friedrich Wilhelm II, red. Richard Fester, *I. Ergänzungsheft des Archivs für Kulturgeschichte* (Berlin, 1905), 87. Härutöver hade varje lärare rätt att ta emot studenter *privatissima*, dvs. mot ersättning direkt från studenterna. Sådan privatundervisning gav viktiga extrainkomster och var mycket vanlig. Friedrich Gedike berättar i den nyss anförda rapporten till Friedrich Wilhelm II om en professor i Helmstädt som ska ha hållit i mellan 10 och 12 kollegier varje dag. *Ibid.*, 8 f. Man får förvisso förutsätta att olika lärare hade olika behov av och olika förmåga att undervisa extra. Sex timmar per dag anges dock som det normala av den anonyme författaren till *Bemerkungen über Johann Jacob Mosers Rede*, 469. I ljuset av information som förekommer i andra källor från denna tid förefaller detta vara en rimlig bedömning.

22. [Anonym:] *Bemerkungen über Johann Jacob Mosers Rede*, 472.

23. *Ibid.*, 471, jfr 474.

24. Meiners: *Ueber die Verfassung*, Bd. 2, 54f.

25. Christoph Meiners: *Kurze Darstellung der Entwicklung der hohen Schulen des Protestantischen Deutschlands, besonders der hohen Schule zu Göttingen* (Göttingen, 1808), 20

26. Christian Garve: "Ueber Gesellschaft und Einsamkeit" (1800), i dens. *Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, der Litteratur und dem gesellschaftlichen Leben*, Th. 4 (Breslau, 1800), 228. Garve skriver här bl. a. följande: "Auf den Univer-

sitäten, wo die Professoren reichlich besoldet werden, und der Honorarien nicht bedürfen, ist weniger Thätigkeit und Eifer Vorlesungen zu halten, weniger Bemühung sich die Leibe und den Beyfall der Studirenden zu erwerben, selbst oft weniger Begierde nach literarischen Ruhme unter der Professoren vorhanden". Samtidigt framhåller han att låga löner också ger upphov till problem, varför det är svårt att avgöra huruvida han personligen är för eller emot höjda löner. Också den ovan citerade Meiners framhöll att många lärare skrev av ekonomiskt nödvång (se *Ueber die Verfassung*, Bd. 2, s. 54), men detta hindrade honom alltså inte från att kräva högre löner åt lärare som vunnit uppmärksamhet för sina skrifter.

27. Anonym: "Über das Prorektorat auf Universitäten und einige andere akademische Gegenstände", i *Berlinische Monatschrift*, 1795 (220–242), 231.

28. Friedrich Phillip Carl Böll: *Das Universitätswesen in Briefen* (utan ort, 1782), 62. En något längre redogörelse för Bölls annars tämligen förbisidda text förekommer hos Martin Gierl: "Die Universität als Aufklärungsfabrik", 367–375. Gierl återger även delar av det citat som jag anför. Hans syfte är dock inte att analysera introduktionen av skriftställarskap som akademisk merit.

29. Det framgår tydligt för alla som känner till förhållandena inom den akademiska världen vid denna tid att det också är Göttingen som Böll här väljer att satirisera.

30. Konflikts förlopp kan rekonstrueras med stöd av parternas inlagor. Se August Ludwig Schlözer: "Species facti", i dens. *Vorstellung seiner Universal-Historie* (Göttingen/Gotha, 1772), 402–416; samt Johann Christoph Gatterer: *Antwort auf die Schlözersche Species Facti* (Göttingen, 1773), särskilt 41.

31. Bruket att recensera sina egna skrifter förefaller ha varit tämligen utbrett vid denna tid och det finns gott om exempel på skribenter som beskyller varandra för att ha gjort på det sättet. Se Frank Donoghue: *The fame machine. Book-reviewing and eighteenth-century literary careers* (Stanford, 1996). Jfr Bernhard Siegert: *Relays. Literature as an epoch of the postal system* (1993; Stanford, 1999), 25. Siegert skriver kort om botanisten och Göttingenprofessorn Albrecht von Haller och dennes bruk att recensera sina egna skrifter.

32. Den som har betytt mest för att eta-

blera det perspektiv som denna forskning utgår från torde vara Michael Power. Se fr.a. dennes *The audit society. Rituals of verification* (Oxford, 1997). För exempel på hur *audit*-forskningen har bidragit till förståelsen av den utveckling som idag pågår inom universitetsvärlden, se bidragen i Marilyn Strathern (red.): *Audit cultures. Anthropological studies in accountability, ethics and the academy* (London/New York, 2005 [2000]).

33. Cris Shore & Susan Wright: "Coercive accountability. The rise of audit culture in higher education", i Strathern (red.): *Audit cultures*, 76 f. Shore och Wright har skrivit flera artiklar på detta tema. Se även deras gemensamma artikel "Audit culture and anthropology. Neo-liberalism in British higher education", i *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 5:4 (1999); samt Cris Shores uppsats "Audit culture and illiberal governance. Universities and the politics of accountability", i *Anthropological theory*, 2008:8.

34. Ernst Walter Zeeden & Peter Thaddäus Lang (red.): *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühneuzeitlichen Visitationswesens in Europa* (Stuttgart, 1984); Gerald Strauss: *Luther's house of learning. Indoctrination of the young in the German Reformation* (Baltimore/London, 1978), 249–267.

35. Clark: *Academic charisma*, 340–72. Se även William Clark: "On ministerial registers of academic visitations", i Peter Becker & William Clark (red.): *Little tools of knowledge. Historical essays on academic and bureaucratic practices* (Ann Arbor, 2001). Vad beträffar användandet av visitationerna för sekulära ändamål, jfr Zeeden & Lang (red.): *Kirche und Visitation*, 17; samt Martin Honecker: "Visitation", i *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht*, 17/1972, 341–42.

36. Ibid., t.ex. 340 och 372.

37. Clark: *Academic charisma*, 120. Clark nämner att man i Preussen ersatte visitationsväsendet med ett system där universiteten ålades att för regeringens räkning rapportera relevanta uppgifter i så kallade *Jahrestabellen*. Hur proceduren såg ut utanför Preussen förbigår han med tystnad. Inte heller redogör han för vilken sorts uppgifter dessa *Jahrestabellen* innehöll. En genomgång av dessa tabeller med avseende på deras be-

tydelse för förändringen av den akademiska yrkesrollen återstår därför ännu att utföra. Med stöd av detta material har dock Regina Meier nyligen rekonstruerat undervisningsverksamheten vid den filosofiska fakulteten vid universitetet i Halle i slutet av 1700-talet. Se "Die Kantsche Philosophie im Lehrbetrieb der Universität Halle am Ende des 18. Jahrhunderts", i Erich Donnert (red.): *Europa in der frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlhpfordt. Bd. 6, Mittel-, Nord- und Osteuropa*, (Köln/Weimar/Wien, 2002), 272–288. Enligt Meier ger tabellerna information om varifrån professorerna kom, vad de tjänade, vilken undervisning de gav och vilken litteratur de utgick från samt hur många studenter som följde deras kurser. Fullständiga uppgifter förekom dock inte om samtliga lärare utan endast om professorer.

38. Carl F. A. Hochheimer: *Göttingen. Nach seiner eigentlichen Beschaffenheit zum Nutzen derer, die daselbst studiren wollen* (Lausanne, 1791); Bogatsch: *Vertraute Briefe über Halle vorzüglich die Friedrichs-Universität daselbst. Für Eltern und Jünglinge, welche die Academie daselbst beziehen wollen* (Giebichenstein, 1798). Det återstår ännu att företa en systematisk undersökning av denna materialkategori. I tidigare forskning har den här sortens referensverk sällan åberopats, än mindre analyserats. Åtminstone vad gäller de större universitetens förefaller guideböcker av denna typ ha varit vanliga. Jfr t.ex. [Anonym:] *Zeichnung der Universität Jena. Für Jünglinge welche diese Akademie besuchen wollen* (Leipzig, 1798); Johann Georg Friedrich Papst: *Gegenwärtiger Zustand der Friedrich Alexanders Universität zu Erlangen* (Erlangen, 1791); H. P. F.: *Freymüthige Briefe an Herrn Grafen von V. über den gegenwärtigen Zustand der Gelehrsamkeit der Universität under der Schulen zu Wien* (Frankfurt/Leipzig, 1775). Friedrich Christian Laukhard diskuterar på vad sätt den här sortens litteratur kunde påverka universitetslärarna och deras sätt att utföra sitt arbete i *Briefe über Jena* (Frankfurt/Leipzig, 1793), ixff.

39. [Anonym:] *Interessante Bemerkungen über Göttingen als Stadt und Universität betrachtet. Für Jünglinge, die dort studieren wollen aber auch für andere zur Belesung* (Glückstadt, 1801).

40. Hans Erich Bödeker: "Journals and public opinion. The politicization of the

German Enlightenment in the second half of the eighteenth century”, i Eckhart Hellmuth (red.): *The transformation of political culture. England and Germany in the late eighteenth century* (Oxford, 1990), 423–445, se särskilt 427–435.

41. Michaëlis: *Raisonnement*, Th. 2, 434.

42. Ibid., 432.

43. Fram till 1773 gavs lexikonet ut av Göttingenprofessorn Georg Christoph Hamberger. Därefter övertog dock Johann Georg Meusel redaktörskapet. *Das gelehrte Deutschland* kom med tiden att omfatta 23 band och trycktes i sammanlagt 5 reviderade utgåvor fram till 1834.

44. Johann Georg Heinzmann: *Appell an meine Nation über Aufklärung und Aufklärer, über Gelehrsamkeit und Schriftsteller, über Büchermanufakturisten, Rezensenten, Buchhändler, über moderne Philosophen und Menschenerzieher; auch über mancherley anderes, was Menschenfreiheit und Menschenrechte betrifft* (Bern, 1795), 122.

45. Carl Friedrich Elsässer: *Einige Bemerkungen über akademische Gegenstände* (Stuttgart, 1793), 16. Det går inte att utsluta att Elsässers omdöme färgades av att han själv var verksam vid universitetet i Erlangen, där lärarnas löner var mycket låga jämfört t.ex. med ersättningsnivåerna vid universitetet i Göttingen och Halle. Notker Hammerstein skriver om lärarlönerna vid universitetet i Erlangen i ”Die Universitätsgründungen im Zeichen der Aufklärung”, i Peter Baumgart & Notker Hammerstein (red.): *Beiträge zu Problemen deutscher Universitätsgründungen der frühen Neuzeit* (Nendeln/Lichtenstein, 1978), 286f samt 289.

46. Max Weber: ”Der Sinn der ’Wertfreiheit’ der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften” (1917) i dens. *Gesammelte Ausgabe zum Wissenschaftslehre*, red. Johannes Winckelmann (Tübingen, 1988 [1968]), 517.

47. Johann David Michaëlis: *Raisonnement über die protestantischen Universitäten in Deutschland*, Th. 2 (Frankfurt & Leipzig, 1770), 236.

48. Heinzman: *Appell an meine Nation*, 128. Jämför t.ex. Anonym: ”Ueber die

Ursachen einiger Mängel, die sich in der deutschen Litteratur hervorthun”, i *Neue Deutsches Magazin*, 1801:1, särskilt 238–243, samt Friedrich Christoph Jonathan Fischer: *Geschichte des teutschen Handels*, Th. 4 (Hannover, 1792), 472.

49. Ludewig Thilo: *Grundsätze des akademischen Vortrags. Ein Beytrag zur Aufdeckung herrschender Universitäts-Mängel* (Frankfurt/O, 1809), 31.

50. A. G. Walch: ”Vorschläge zur Ziehung und Bildung brauchbarer Lehrer in öffentlichen Schulen, welche von einem Schulmanne in der Kloster- und Stadtschule zu Holzmünden an der Weser erst versucht und ausgeführt, nun aber durch den Druck bekannt gemacht worden sind”, recension i *Allgemeine deutsche Bibliothek*, 1782, Bd. 48, 2 St., 566.

51. Gedikes rapport trycktes långt senare i sin helhet. Se Richard Fester: ”Der Universitätsbereiser” *Friedrich Gedike und sein Bericht an Friedrich Wilhelm II.* (Berlin, 1905), 84.

52. Friedrich Gedike: ”Einige Gedanken über den mündlichen Vortrag des Schulmanns” (1786), i dens. *Gesammelte Schulschriften*, Bd. 1 (Berlin, 1789), 383. Gedike diskuterar i uppsatsen främst den undervisning som sker vid skolor och gymnasier, men förklarar samtidigt att stora delar av hans resonemang kan tillämpas också på universitetsundervisningen.

53. Karl Joseph Bouginé: *Handbuch der allgemeinen Litterargeschichte nach Heumanns Grundriss*, Bd. 5 (Zürich, 1792), 315.

54. Detta är en hypotes som jag avser att pröva inom forskningsprojektet *Marknader för vetenskaplig publicering*, som jag ingår i tillsammans Ylva Hasselberg och Johan Svedjedal, och som finansieras av Handelsbankens forskningsstiftelser.

55. Laukhard: *Annalen der Universität zu Schilda*, Th. 2, 80.

56. Wilhelm von Humboldt: *Om organisationen av läroanstalterna i Berlin* (1809), i *Psykoanalytisk tidskrift*, nr. 26–27 (2009), 91f.

57. Max Weber: *Vetenskap som yrke* (1917/1919), i dens. *Vetenskap och politik* (Göteborg, 1977), 13.

Perspektiv på begåvningsreserven

Hanna Markusson Winkvist

Annars var akademins motstånd mot kvinnliga studenter kompakt på 1950-talet; finnas men inte synas var regeln.¹

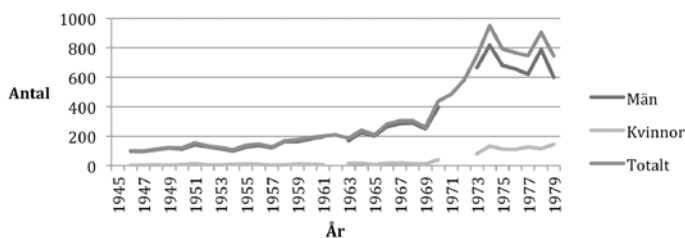
Under 1960-talet tog den högre utbildningen steget ut mot, som det hette, det vidgade tillträdet och massuniversitetens tidevarv. Den akademiska banan som sedan urminnes tider hade varit en angelägenhet i huvudsak för elitskiktens män fick stryka på foten i denna ideologiska omsvängning. Bakgrunden till utbyggnaden och förändringen står att finna i den politik som började föras efter andra världskrigets slut; denna resulterade bland annat i sökandet efter utbildningens outnyttjade resurser, den så kallade begåvningsreserven.

Från mitten av 1940-talet till mitten av 1960-talet mer än fördubblades antalet studenter från ca 14 000 till nästan 40 000 och efter ytterligare drygt 20 år fanns 150 000 antagna. De kvinnliga studenternas andel ökade från drygt 35 procent i mitten av 1960-talet till 60 procent ett par decennier senare.² En viktig förklaring till denna andelsförskjutning ligger i det så kallade vidgade högskolebegreppet som blev gällande år 1977 då utbildningar inom vård- och utbildningsområdet (dvs. kvinnodominerade utbildningar) så att säga blev akademiska.³ Något hade därmed hänt med synen på högre utbildning och professorskårens allmänna rekryteringsbas kan i så måtto beskrivas som jämställd vid 1970-talets utgång, iallafall på högre aggregerad nivå.⁴

1960-talet är numer decenniet som förknippas med ökad utomparlamentarisk politisk aktivism, oppositionella rörelser, studentdemonstrationer och kårhusockupation samt inte minst den andra kvinnorörelsens födelse. Jämställdhet, som debattören Eva Moberg kallade jämlikhet mellan män och kvinnor, letade sig in i politiken som en alltmer relevant frågeställning.⁵ Den traditionella synen på kvinnors och mäns platser utmanades på flera fronter och andelarna manliga respektive kvinnliga studenter i den högre utbildningen var som synes i enlighet med tidsandan under utjämning. Men i kontrast till detta står statistiken över professorskårens direkta rekryteringsbas: de disputerade.

I kvantitativa mått mätt var det i slutet av 1960-talet som också antalet disputerade började skjuta rejält i höjden även om ökningen blev märkbar redan i början av decenniet. Även antalet kvinnor ökade, men andelen kvinnliga doktorer översteg då aldrig tio procent. Under 1970-talet hade proportionen kvinnor dock fördubblats, men ökningen rimmade inte med

Antal doktorsgrad/-examina 1946–1979

För åren 1962 samt 1971 och 1972 har det inte gått att få fram antal kvinnor respektive män, men i relation till det totala antalet och mönstret i övrigt är torde antalen för dessa år inte påverka kurvan i överraskande och/eller för resultaten och resonemangen som följer i omkullkastande riktning. Källa: *Statistisk årsbok*, löpande 1946–1979, samt Statistikdatabasen, <http://www.statistikdatabasen.scb.se>.

utvecklingen på grundutbildningsnivå.⁶ Den uteblivna ökningen för de kvinnliga doktorerna i förhållande till den stora dito av kvinnliga studenter kan därför inte, åtminstone inte på det generella planet, förklaras i enlighet med en logisk eftersläpningseffekt, dvs. att en förändring på en högre nivå sker med viss fördröjning beroende på rekryteringsbasens utseende i ett tidigare skede, ett slags avancemangets kronologi. Dessutom planade ökningen ut ett par år in på 1970-talet.

I det följande diskuteras några av de förändringar som svenskt universitetsväsende genomgick från decennierna efter andra världskriget till 1970-talet, innan högskolebegreppet vidgades. Syftet är att mot bakgrund av detta närmare beskriva och undersöka vad som kan förklara kvinnors fortsatta underrepresentation i akademien trots kvinnors stigande andel i rekryteringsbasen. Hur motiverades utbyggnaden av högre utbildning? Vilka är de framträdande mönstren med avseende på studentstockens sammansättning? Men först följer här en diskussion om vad kan sägas vara utmärkande för akademien som system ur ett något längre tidsperspektiv.

Att konceptualisera akademien

Akademien har under större delen av den västerländska universitetshistorien dominerats av socialt privilegierade män och den verksamhet som män där bedrivit har också betraktats som en angelägenhet (uteslutande) för män – dessa systemets ”urinånare”, som idéhistorikern Gro Hanne Aas uttryckt det.⁷ När Sveriges riksdag på 1860-talet diskuterade frågan om kvinnors eventuella tillträde till högre utbildning kretsade argumenten, från bägge läger, i första hand kring kvinnor och kvinnlighet, som en ”[f]ixeringen vid kvinnokroppen och kvinnors annorlunda kropp”.⁸ Det

kan formuleras som att den könsmässigt homogena akademien bars upp av en dittills latent manlighetsdiskurs som blottades först då det gjordes anspråk på att kvinnor skulle träda in – och så småningom trädde in – i detta sammanhang. Effekten blev att de kvinnliga akademikerna blev synliga som primärt kvinnor, alltså avvikande, och under lång tid präglades därmed diskussionerna kring kvinnors vara eller icke vara som akademiska varelser, av vad som egentligen skulle betraktas som lämpligt: i biologiskt, demografiskt och/eller ekonomiskt hänseende.⁹ Detta präglade också överlag diskussionen om utbildning för flickor och unga kvinnor.¹⁰

I förlängningen kunde de normbrytande (och därmed även maktutmanande) kvinnliga akademikerna bli avfeminiserade, bli betraktade som icke-kvinnor eller rent av som företrädare för ett tredje kön ”mitt emellan man och kvinna”, som professorn tillika bondeförbundaren Carl-Axel Reuterskiöld yttrade under debatten i första kammaren angående förslaget till behörighetslagen.¹¹ Under 1940-talet när frågan var uppe på nytt var den allmänna uppfattningen i allt väsentligt könskomplementär; kvinnor och män har visserligen olika uppgifter att fylla i samhället, men likställighetsprincipen kunde ändå överordnas eftersom vissa tjänster ”näppeligen kommer att eftersträvas av kvinnor”.¹² Sådan tedde sig delar av den akademiska kulturen och kvinnorna blev så att säga den ständigt markerade gruppen. Men i vad mån kan allt det ovan sagda äga någon relevans för 1960- och 1970-talens universitetsvärld?

De beskrivna föreställningarna kan inte sägas ha behärskat alla bärare av den akademiska kulturen, men lika lite kan uttrycken reduceras till enskilda åsikter i marginalen. Den svenska universitets- och högskolesektorn är en del av statsapparaten och dess verksamhet kan knytas till olika fysiska platser, men precis som alla andra verksamheter måste den också betraktas som ett mentalt rum som skapas och upprätthålls av individernas föreställningar kring, påståenden om och kategoriseringar av vad som hör till och inte. Universitetet och dess positioner existerar ju så att säga inte utan människorna.¹³ Dessutom är det en långsint plats där historien ”segglivat dröjt sig kvar”.¹⁴ Idéhistorikern Sven-Eric Liedman benämner denna verkan som resultatet av en frusen ideologi.¹⁵ Betecknande för en sådan är att en äldre tids uppfattningar fortsätter att leva kvar även i en ny organisatorisk struktur och

[d]essa fragment – eller snarare segment – utgör inte någon harmonisk enhet eller en serie av varandra oberoende egenskaper hos organisationen. De konkurrerar med varandra, motsäger varandra, skaver på varandra.¹⁶

Utifrån en sådan förståelse av universitetsvärlden som institution bör också frågan om könsföreställningarnas betydelse betraktas som meningsskapande i systemet, för att tala med Liedman.¹⁷ Detta innebär för det första att den manliga ordningen är en del av den frusna ideologin och

därmed har ”det androcentriska synsättet etableras som neutralt”, som Pierre Bourdieu har formulerat det.¹⁸ Det var därför först när kvinnorna gjorde sitt inträde som ”urinånarna” blev synliga som just män. Dessförinnan befann de sig ”ovanför varje könsdiskurs”.¹⁹ För det andra betyder det att trots de faktiska och även ideologiska förändringsvindar som blåste över akademien under framför allt 1960-talet kom, med Bourdieus ordval, den ”manliga dominansen” att genomsyra systemet lika fullt.²⁰ Så betraktat har detta – åtminstone historiskt – betingat att kvinnors ambitioner och prestationer inom akademien sällan eller aldrig kan frigöras från det faktum att de är kvinnor.²¹

Vikten av kritiska perspektiv

Både forskningen och enskilda livsberättelser visar att kvinnor, oavsett engagemang och hängivenhet, inte heller själva upplever sig som en given del av den akademiska världen.²² Sociologen Karin Widerberg skriver sin personliga utbildningshistoria i boken *Kunskapens kön* om hur hon som kvinna i akademien på 1960-talet kämpade i gränslandet mellan subjekt och objekt: ”Är det en känsla som jag mer än någon annan läser ur mina minnen och förknippar med universitetet, så är det obehag”.²³ Ur ett längre historiskt perspektiv är detta än mer påtagligt.²⁴ Samtidigt finns för nutida förhållanden studier som vittnar om att även män kan känna sig ovälkomna i systemet. Och det inte sällan av samma skäl som kvinnorna, dvs. att man inte passar in i forskarrollen eftersom det är ”en viss typ av maskulinitet som premieras i verksamheten”.²⁵

Inom den forskning som försökt förklara kvinnors försenade eller uteblivna avancemang av idag, har fokus ofta legat på diskriminering och/eller självselektion av och/eller hos kvinnor. Statsvetaren Charlotte Silander har fångat detta i en fyrfältsmatris.²⁶

De inom-akademiska och individbaserade förklaringarna kretsar kring teman som att kvinnor inte vill, att de prioriterar annorlunda osv., medan de inom-akademiska och strukturella förklaringarna handlar om nätverkens betydelse, dörrvakterna, peer review-systemet, m.m. Utom-akademiska

	Interna förklaringar	Externa förklaringar
Individ-orienterade förklaringar	Inom-akademiska förklaringar på individnivå	Utom-akademiska förklaringar på individnivå
Struktur-orienterade förklaringar	Inom-akademiska strukturella förklaringar	Utom-akademiska strukturella förklaringar

Den forskning som finns med avseende på genus och jämställdhet i akademien kan schematiskt illustreras i en fyrfältsmatris.

och individbaserade förklaringar pekar på ansvar för barn och familj som viktiga faktorer. Detta är dock inte unikt för universitetsvärlden varför även utom-akademiska och strukturella förklaringar som arbetsmarknaden och utbildningssystemet generellt tillmäts betydelse.²⁷

En övergripande kritik som Silander riktar mot den tidigare forskningen (den svenska såväl som den internationella) är att den lider brist på större empiriska undersökningar som omfattar både män och kvinnor – ”[d]et handlar oftare om teoretiska resonemang” – vilket leder till ett fortsatt bekräftande och befästande av metaforer som glastak, läckande pipeline, pyramider osv., snarare än att verkligen analysera vad som händer på bredare front.²⁸ För att använda ännu en metafor: vi letar efter nycklarna där det finns ljus snarare än där vi tror vi tappade dem. Silander konkluderar att:

De externa strukturorienterade förklaringarna [...] är de teoretiskt mest outvecklade och därmed heller inte empiriskt undersökta. Det finns därför anledning till att studera hur forsknings- och utbildningspolitiken samt utformandet av högskolesystemet kan påverka mäns och kvinnors karriärer [...]. Det saknas studier på systemnivå trots att problem inom högskolan ofta annars förklaras av hur systemet politiskt har utformats.²⁹

På högre aggregerad nivå visar Silander att man för dagens förhållanden inte tvärsäkert kan dra slutsatsen att kvinnor har läckt ut ur systemet i högre grad än män – tvärtom avlänkas numerärt fler män än kvinnor.³⁰ Silanders kritik är således berättigad, men trots allt kvarstår i allt väsentligt frågan om kvinnors relativa underrepresentation.

Vid 1960-talets mitt fanns vid de svenska universiteten och högskolorna inalles sju kvinnliga professorer (fyra medicinare, två humanister och en samhällsvetare) vilket motsvarade mindre än en procent av det totala antalet dito.³¹ Ändå menade läkaren och medicine doktorn Andrea Andréén att ”antalet kvinnliga professorer växer snabbt”.³² Så kunde det alltså kännas, trots att det ringa antalet alltså knappast låter sig beskrivas i en procentsats. Den stigande andelen kvinnliga professorer – idag 24 procent – tas inte sällan som intäkt för att det går framåt med jämställdhetsarbetet, men detta är en sanning med stark modifikation. Det är svårare för en kvinna att avancera än för en man och relaterat till rekryteringsbasen så har det till dags dato, enligt sociologerna Rickard Danell och Mikael Hjerm, faktiskt inte hänt så mycket alls.³³ Är systemet fångat av strukturen, som inte kan annat än att reproducera den endimensionella manliga dominansen?³⁴ Och på bredare front samt ur ett längre tidsperspektiv, vad hände egentligen inom den högre utbildningen under decennierna före och efter andra världskrigets slut?

Utbildningspolitik och vidgat tillträde

I början av 1930-talet var arbetslösheten hög och arbetsbristen bland akademiker en realitet. Vid denna tid betraktades inte sällan ökningen av studentexamina som ett problem och det ansågs nödvändigt att locka unga människor (män) in på andra banor än den akademiska.³⁵ Samtidigt fanns dock utifrån jämlikhets- och rättvisetanken ett stort politiskt intresse för utbildningsfrågan generellt.³⁶ I mitten av decenniet avgav två utredningar om de svenska högskolestudenternas sociala och ekonomiska förhållanden sina betänkanden.³⁷ Dessa konkluderade exempelvis att 10 procent av lärosätenas studenter kom från arbetarklassen, vilken samtidigt ändå utgjorde hälften av hela befolkningen. Akademikerhemmens uppgick kanske till någon procent av befolkningen, men studenter med denna bakgrund upptog en tredjedel av platserna.³⁸

De svenska universitetens roll bestod inte längre enbart i att utbilda och tillhandahålla nationen och Kungl. Maj:t med dugliga ämbetsmän i statsapparaten. Sedan 1910-talet hade i statuterna, och därmed i enlighet med det bortåt hundraåriga humboldtianska idealet, framgått att universitetens verksamhet skulle bestå av både undervisning och forskning.³⁹ Efter andra världskriget ägde inte minst mot bakgrund av tidigare nämnda verklighetsbeskrivning – i kombination med intrycken från omvärlden – en tydlig kursändring rum. Vetenskapens betydelse för samhällsutvecklingen och tillväxten började betraktas som en sanning i alla politiska läger och innan 1940-talet runnit ut hade statliga forskningsråd för i princip alla vetenskapliga fält inrättats.⁴⁰

Tidigare betraktades forskarutbildningen som en politiskt okontroversiell och oproblematiserad fråga samt betraktades ”främst som en kulturell aktivitet”, som Birgitta Odén formulerat det.⁴¹ Att utbildning och forskning i efterkrigstidens Sverige blev en av de viktigaste politiska frågorna speglas också av att universitets- och högskolevärlden snart kom att bli den mest utredda av alla samhällssektorer och utbyggnationen av densamma gick mycket fort, såväl rent konkret rumsligt som vad gällde antalet studerande.⁴² Den gamla traditionen med att en utbildning vilade på treenigheten mellan ett ämne, en professor och en institution var på fallrepet (även om mentaliteten kom att leva kvar).⁴³

Det var på 1950-talet som expansionen inom den högre utbildningen på allvar började tillta, i Sverige såväl som i resten av världen.⁴⁴ Svenska politiker tog intryck av det stora landet i väst där stora statliga satsningar på både forskning och högre utbildning gjordes både före, under och efter andra världskriget.⁴⁵ Jämte de etablerade anrika universiteten växte fler högskolor fram och de redan existerande dito i Göteborg respektive Stockholm förstatligades och fick universitetsstatus. Samtidigt ifrågasatte många akademiker en utbyggnad av universitets- och högskolesektorn; skulle universiteten verkligen öppnas upp för fler?⁴⁶

Högre studier som tidigare hade betraktats som en angelägenhet för en elit började nu snarare ses som en nödvändighet i nationens intresse. Samhällsnyttan betonades och i riket fanns antagligen outnyttjade resurser.⁴⁷ Det var dessutom inte bara viktigt för den moderna staten att mobilisera vetenskaplig kapacitet utan att också höja utbildningsnivån och därmed kompetensen hos befolkningen generellt. Det senare var, som ovan nämnts, ett argument för en från flera håll påkallad demokratisering av den högre utbildningen.⁴⁸ I en av de många statliga utredningar som gjordes under denna tid hette det att:

Olikheter i utbildning har varit en klass-skiljande faktor. Genom att det stora antalet människor får bättre utbildning, utsuddas klassgränserna på lång sikt. Det framstår som något självklart, att alla människor, utan hänsyn till börd eller pengar, skall ha samma rätt och samma yttre möjligheter till utbildning. Utslagsgivande bör endast vara individens förmåga att bedriva studier.⁴⁹

Inom skolområdet pågick redan försök till social utjämning genom den så kallade nioåriga enhetsskolan, vilken successivt kom att införas i riket. Under 1940-talet demokratiserades den skolpolitiska debatten och från att ha överordnat folk- och nationstanken ställdes nu tydligare individens frihet och allas lika rättigheter i centrum för det demokratiska samhällets framväxt.⁵⁰ På sikt skulle detta innebära att fler skulle kunna söka sig till högre utbildning. Tillträdet skulle vidgas.⁵¹ Hela utbildningsväsendet kom att påbörja en genomgripande förändringsprocess. Men vad låg bakom den stora ökningen?

Torsten Husén, sedermera namnkunnig pedagog och psykolog, hade efter sin disputation på en avhandling om adolescens hos unga svenska män genomfört några studier utifrån värnpliktsinskrivningarna år 1945. Husén jämförde 44 000 rekryters utbildningsgrad, närmare bestämt vilka som hade enbart genomgången folkskola, realexamen eller studentexamen, med utfallet av ett test av, som det benämndes, de unga männen intelligensstandard.⁵² Resultaten visade på en iögonfallande överlappning i prestationer oavsett vilken utbildningsnivå de värnpliktiga hade. Intelligens kunde därmed inte anses vara den enda faktor till att många unga inte gick vidare i utbildningssystemet. Slutsatsen var att det fanns en betydande andel outnyttjade studiebegåvningar runtom i riket.⁵³ Intresset för att ringa in hur omfattande denna begåvningsreserv egentligen kunde sägas vara var från politiskt håll stort.⁵⁴

I pressen hördes inledningsvis ganska lite kring dessa studier – kanske för att det uppfattades som en alltför akademisk diskussion. I vetenskaps-samhället diskuterades dock mätmetodernas validitet respektive reliabilitet och Husén själv (men även andra) genomförde ytterligare studier på flera av de kommande åldersklassernas unga män.⁵⁵ Huséns och övriga undersökningar sammanföll dock med den så kallade studentsociala utredningen

som hade tillsatts under Tage Erlanders (korta) tid som ecklesiastikminister.⁵⁶ I denna uttrycktes farhågan om att samhället inte skulle kunna möta till exempel skol- och sjukvårdsreformernas krav på kvalificerad personal på grund av brist på akademiskt utbildade. Alltför få avlade studentexamen och fortsatte med högre studier men med hänvisning till Huséns forskning menade utredarna dock att det borde vara fullt möjligt att så att säga säkra den intellektuella arbetsmarknaden på bredare front.⁵⁷

Mot bakgrund av detta tillsattes år 1955 den så kallade universitetsutredningen, i vilken det bland annat genomfördes en undersökning av ”reserverna för högre utbildning”.⁵⁸ Utredarna förutskickade stor brist på den för en fortsatt progressiv utveckling avgörande ”vetenskapligt högkvalificerade arbetskraften”.⁵⁹ I den livliga debatt som följde ifrågasattes reservens storlek och om den i själva verket kunde ha överskattats.⁶⁰ I diskussionen började begreppen kulturbegåvning respektive naturbegåvning att användas och utgångspunkten var att det inte fanns några skäl att anta att medfödd begåvning exempelvis skulle ha ansamlats i akademikerhem utan att den sociala snedrekryteringen till högre utbildning måste ses som en kulturfråga.⁶¹ En ny syn på akademiska studier var på väg att bryta igenom.

Antalet studenter ökade under ett par, tre decennier i en aldrig tidigare skådad omfattning: från att i mitten av 1940-talet ha utgjort ungefär två per tusen invånare blev de ett par decennier senare två per hundra. I takt med denna acceleration växte också andelen kvinnliga studenter. I 1955 års universitetsberedning som bland annat mynnade ut i betänkandet *Universitet och högskolor i 1960-talets samhälle* konstaterades att ”kvinnornas andel bland samtliga studenter ökat högst väsentligt under efterkrigsperioden”.⁶² Av alla under 65 års ålder med akademisk examen år 1955 utgjorde kvinnorna strax under 20 procent för att, som redan tidigare nämnts, uppgå till cirka 40 procent på 1960-talet.⁶³ Även om andelen kvinnor därefter stagnerade skulle man mot bakgrund av den ovan tecknade verklighetsbeskrivningen enkelt uttryckt kunna föreslå att jämställdheten i den högre utbildningen ökade – eller rent av gynnades – av den stora expansionen.⁶⁴ Var detta i så fall ett adresserat mål i reformarbetet? Eller var det snarare en bieffekt?

Kvinnor i högre utbildning

En spegling av att utbildningsmönstren var stadda i kraftig förändring redan under 1950-talet utgörs av utredarnas i 1955 års universitetsutredning markerade beskrivning av den ökande andelen kvinnor med studentexamen från de allmänna gymnasier. Konstaterandet följs av något av en farhåga:

Med hänsyn till den traditionellt mycket olika inriktningen av verksamheten, efter avlagd studentexamen bland män och kvinnor måste denna utveckling beaktas vid bedömningen av tendenserna på arbetsmarknadens utbudssida.⁶⁵

Utredarna vidgår inte närmare vad som avses, men två tolkningar kan eventuellt göras. Den ena är att framtidens arbetstagare/studenterna kommer att ha samma grundkompetens oavsett om de är män eller kvinnor. Den andra tolkningen, som hänger ihop med den förra, är att detta i förlängningen skulle få följder för balansen mellan tillgång och efterfrågan på arbetsmarknaden – i könsmässigt hänseende. Men hur närvarande var då kvinnorna som grupp i utredningar och statistik?

Synen på kvinnor och högre utbildning var vid denna tid, trots den successiva könsmässiga utjämningen bland studenterna, fortfarande färgad av en äldre könsstereotyp diskurs. Inte sällan motiverades det olämpliga i att kvinnor skulle utbilda sig för kvalificerade yrken med argument om att kvinnors bidrag i arbetslivet skulle bli kortvarigt då de förväntades gifta sig.⁶⁶ Lina Carls visar i sin undersökning att den stereotypa bilden dessutom vidmakthölls vid universiteten i betydligt högre grad än vad som var fallet i fora utanför universitetsvärlden. Åtminstone så som det kommer till uttryck i tryckt form.⁶⁷ Unga kvinnor uppgav också själva på studenttidningarnas sidor att de inte ville syssla med ”okvinnligt” förvärvsarbete efter studietiden och ”majoriteten av studenterna tog avstånd från dessa [alltså unga kvinnliga akademiker ute i samhällsdebatten] ’kvinnosakskvinnor’ som ansågs okvinnliga och manshatande”.⁶⁸ Samtidigt fanns andra röster. En mindre enkätundersökning gjord på 1950-talet visade att majoriteten kvinnliga studenter visst ville förvärvsarbete efter avslutade studier.⁶⁹ Sett mot bakgrund av den tidens så kallade könsrollsdiskurs är detta inte så överraskande. Kvinnors lönearbete handlade inte längre om huruvida ”kvinnor *kan*” utan om vad ”de *bör*” ägna sig åt.⁷⁰

Bara några år tidigare – år 1949 – hade slutligen Regeringsformens § 28 reviderats och den så kallade behörighetslagen från 1925 slopades i och med att den för kvinnor exkluderande skrivningen ”swänke män” fick ge vika för den inkluderande ”svenska medborgare”. Från det att kvinnor medgavs tillträde till högre utbildning år 1873 hade inte minst de kvinnliga akademikerna själva drivit frågan om ”likställighet” på den högre statliga arbetsmarknaden, som i samband med denna grundlagsändring blev verklig. I juridisk mening skulle nu inte i något avseende göras skillnad mellan män och kvinnor i statlig fullmaktstjänst.⁷¹

Gifta kvinnors och mödrars deltagande i lönearbete generellt ökade dramatiskt under 1960- och 1970-talen.⁷² Att kvinnors ökande studiefrekvens, trots motstånd och könsnedsättande retorik från en del håll, skulle få konsekvenser för både hushåll och arbetsmarknad var självklart. Exem-

pelvis ifrågasattes sambeskattningen av många högutbildade kvinnor. En utgångspunkt var exempelvis att flickor de facto utgjorde en verklig begåvningsreserv och för att till fullo tillvara ta denna resurs, pläderade kvinnliga akademiker för individuell beskattning.⁷³

I sökandet efter begåvningsreserven, som inleddes redan i slutet av 1940-talet men som alltså hamnade på den politiska dagordningen under nästkommande decennium, hade utredarna på grundval av vissa betygsberäkningar som utgångspunkt kommit fram till att det bland kvinnliga elever sannolikt fanns en lika stor reserv som bland de manliga.⁷⁴ Men trots detta underordnades de kvinnliga eleverna i analysen. Lina Carls har beskrivit det som att 1955 års universitetsutredning ”bortsåg från, alternativt bedömde kvinnor som en mindre *viktig* begåvningsreserv”.⁷⁵ En sådan slutsats äger sin relevans, men frågan om varför kvinnliga elever i så fall betraktades på det sättet kvarstår.

För det första var utredarnas argument av praktisk art: dels baserades analysen av den manliga reserven på värnpliktsdata som logiskt nog inte fanns att tillgå för kvinnornas del, dels eftersom det hade varit ett alltför tidsödande arbete att ställa samman ett heltäckande betygsunderlag.⁷⁶ För det andra, och kanske mer avgörande för utredarnas i 1955 års universitetsberedning inställning, var det faktum att kvinnliga elever med höga betyg från mer privilegierade hem inte läste vidare för studentexamen i den utsträckning som så att säga borde ha varit fallet. Annorlunda uttryckt, incitamenten att finna outnyttjade resurser i andra samhällsskikt minskade till följd av att de synliga resurserna inte ens utnyttjades maximalt (eller i alla fall inte i paritet med de manliga elevernas från privilegierade skikt övergång till högre studier).⁷⁷ Bedömningen var att det snarast var uppfattningarna kring traditionellt tänkande om lämplighet och nytta som låg till grund för detta mönster, vilket helt enkelt drog ner intresset för den kvinnliga begåvningsreserven.⁷⁸ Ett tillvaratagande av kvinnliga elevers studiekapacitet var helt enkelt inte en politisk fråga. Detsamma kan sägas om frågan om kvinnliga studenter inom den högre utbildningen.

I kartläggningarna av studentsammansättningen på universitets- och högskolenivå gjordes beskrivningar av kvinnliga och manliga studenters likheter och olikheter med avseende på social bakgrund, ålder, studieintensitet, inriktning m.m., men det förekom sällan, eller aldrig, några diskussioner kring utkristalliserade mönster. Kvinnliga studenter som grupp utmärkte sig exempelvis med avseende på inriktning genom att de ansamlas vid de filosofiska fakulteterna, företrädesvis inom moderna språk. För övrigt en trend som höll i sig långt in på 1970-talet.⁷⁹

En översikt över studenters sociala bakgrund under perioden 1962–1976 ger vid handen att det inte fanns så stora skillnader mellan kvinnliga och manliga studenter på grundnivå.⁸⁰ De flesta kom från tjänstemannahem.⁸¹ Något fler manliga än kvinnliga studenter hade arbetarbakgrund och denna andel ökade för bägge könen medan andelen med fäder som

var akademiker minskade något, särskilt för kvinnornas del.⁸² Vissa skillnader kan iakttas beroende på utbildningsområde. Exempelvis var inom humanistisk fakultet ”andelen från arbetarhem lägre för kvinnliga examinerade än för manliga, d.v.s. att både vara kvinna och komma från arbetarhem försämrar tydligen möjligheterna i dessa sammanhang”.⁸³ Där emot är bilden inom forskarutbildningen en annan. En tydlig könsskillnad kan iakttas då kvinnor från arbetarhem i princip genomgående utgjorde en mindre andel, medan akademikerhemmens kvinnor bildade en större. Dessutom ökade denna tendens från 1960- till 1970-talet.⁸⁴ Precis som inom grundutbildningen accentuerades detta vid den humanistiska fakulteten.⁸⁵

Klart är att social bakgrund och ekonomiska förutsättningar var av central betydelse för valet av eller möjligheten till akademiska studier och att det rådde ett starkt samband mellan studier och variationer i hushållsinkomsten för tillströmningen av studenter från lägre socialgrupper. För familjer med utbildningstraditioner har på det generella planet sådana ekonomiska variationer inte ägt någon relevans.⁸⁶ Det är också känt att detta samband var ännu starkare vad gäller flickors vidare studier.⁸⁷ Även om det sedan år 1918 funnits både studiemedel och en form av stipendier för begåvade studenter utan resurser så har det varit mycket svårt att komma i åtnjutande av dessa. Det var också under det expansiva 1950-talet som en utbyggnad i detta hänseende började äga rum.⁸⁸ Efter år 1965 övergick systemet från att ha varit selektivt till att bli generellt.⁸⁹

Studiemedel i form av lån hade en socialt sett utjämnande effekt under senare delen av 1960-talet, men längre fram i tid förändrades bilden; de ekonomiska förutsättningarna tycktes helt enkelt inte alltid avgörande för individens val att avstå eller påbörja en akademisk bana. Den sociala snedrekryteringen hade flera förklaringar: ovilja till skuldsättning, påverkan från föräldrar samt intresse.⁹⁰ I ett avseende tycks dock just studiemedlet ändå ha varit i hög grad avgörande – och det för kvinnor som studerade på vad som då betraktades som icke-traditionella högskoleutbildningar som socionom- respektive sjuksköterskeutbildningen.⁹¹

För forskarstuderande fanns vid denna tid generellt tre försörjningsmöjligheter: Utbildningsbidrag eller forskningsrådsassistenttjänst; assistent-, amanuens- eller övrig universitetslärtjänst; samt annat förvärsarbete.⁹² I en jämförelse mellan mäns och kvinnors ”försörjningskällor” kan konkluderas att det inte föreligger några större skillnader.⁹³ Härvidlag kan det alltså inte hävdas att män gynnas – eller att kvinnor missgynnas. En negativ förändring generellt är dock att de som försörjde sig med arbete utanför akademien blev fler och fler.⁹⁴ Denna utveckling kan möjligen hänga samman med den begynnande expansionen av forskarutbildningen i slutet av 1960-talet, som i sig var ett uttryck för vad Birgitta Odén kallat för ”samhällets förvetenskapligande”.⁹⁵ Utbyggnationen av forskarutbildningen skulle fortsätta och genom fler utbildningsbidrag, eller stipen-

dier, var förhoppningen att den sociala snedrekryteringen skulle kunna lösas.⁹⁶

Forskarutbildningsreformen som genomfördes år 1969 innebar i kort-het att doktorsavhandlingen inte längre skulle betraktas som ett livsverk utan som ett ”etappmål”.⁹⁷ Efter amerikanskt snitt skulle utbildningen effektiviseras, men den hårda sällningen valde man att avstå ifrån. Odén skriver att ”antagningen till forskarutbildningen skulle styras blott av de studerandes önskemål och av tillgången på handledarresurser”.⁹⁸ Hur detta sedermera gick till i praktiken och vilka konsekvenser det kan ha fått för rekryteringen kan inte här utredas, men en hypotes är att kognitiv bias, dvs. vetenskaplig närhet mellan två parter – i detta fall en professor och en presumtiv doktorand – är gynnsam.⁹⁹ Henrik Berggren har beskri- vit det som att:

Även om det fanns stora resursskillnader [...] låg makten i hög grad hos de lokala forskarna, framför allt professorerna; det var deras bedömningar och intressen som styrde vad det skulle forskas kring.¹⁰⁰

Utan att dra alltför stora växlar på detta, kan man inte bortse ifrån möj- ligheten att detta kan ha gynnat manliga doktorander i vardande snarare än kvinnliga.¹⁰¹ Av det skälet bör återvändas till diagrammet i detta bidrags inledning.

Det kan konstateras att antalet disputerade ökade i stor omfattning på bara några få år. Den topp som kan iakttas år 1974 är dock delvis artifi- ciell, som Ekehammar och Löfgren har benämnt det, och får närmast ses som en effekt av att den gamla doktorsgraden nu fasades ut till förmån för en ny doktorsexamen.¹⁰² Att kurvan för männens disputationerfrekvens skjuter i höjden blir dock samtidigt en avspegling av hur sammansätt- ningen inom forskarutbildningen sett ut tidigare. Vid en närmare titt på statistiken visar det sig dock att antalet nybörjare inom forskarutbild- ningen uppvisar skillnader med avseende på kön. Mellan åren 1972/73 och 1979/80 ökade antalet kvinnor med omkring 10 procent medan an- talet män klart minskade med ungefär 18 procent.¹⁰³ Ett memento i det sammanhanget är dock att glappet mellan andelen kvinnliga och manliga doktorander fortfarande var stort: år 1979/80 utgjorde andelen nybör- jare bland kvinnorna 27 procent av det totala antalet nyinskrivna.¹⁰⁴ Men i förhållande till rekryteringsbasen förelåg fortfarande ett oproportionellt stort tapp för kvinnor mellan grund- och forskarnivå.¹⁰⁵ Dessutom blev de manliga doktorerna i högre grad kvar som lärare/forskare efter dispu- tation.¹⁰⁶

Den ovan beskrivna kvantitativa verkligheten ska här slutligen något kompletteras med en tidsspegel av vad som samtidigt var i vardande vid akademien. Parallellt med de utvecklingslinjer som kan skönjas och som på flera sätt pekar på både en självgående, om än långsam, jämställdhets- process i kvantitativa termer och ett politiskt ointresse för densamma,

pågick ett arbete för att lyfta dessa aspekter. På olika håll togs – av kvinnor – initiativ till skapandet av olika sammanhang där könsstärkande och/eller ifrågasättande av könsnormer kunde diskuteras. Hösten år 1967 startade till exempel litteraturvetaren Karin Westman Berg det så kallade könsrollsseminariet i Uppsala.¹⁰⁷ Under 1970-talet formerades det som kom att bli så kallade kvinnovetenskapliga fora och 1980 grundades *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*. Dessa sammanhang befolkades av kvinnliga akademiker som strävade efter dels synliggörande av kvinnors (specifika) villkor som det hette, dels förändring av könsstrukturerna såväl i fackligt som vetenskapligt hänseende. Det var bland annat denna aktivism som ganska snart ledde fram till politiska satsningar på ”kvinnoforskning” och ”jämsällhetsforskning”.¹⁰⁸

Ett par år in på 1980-talet inrättades Delegationen för jämsällhetsforskning. Delegationen hade som uppgift att stimulera forskning om ”jämsällhet mellan kvinnor och män och kvinnors roll i samhällsutvecklingen” i syfte att förändra/förbättra samhället. Men därutöver var en ”viktig uppgift för delegationen [...] att följa frågor som rör rekrytering av kvinnor till forskningen och de kvinnliga forskarnas villkor”.¹⁰⁹ I någon mening kan det alltså ses som att statsmakten successivt började betrakta kvinnors underrepresentation som ett politiskt problem. Men emellertid i kombination – eller sammanblandning – med forskningens innehåll.

Avslutning

Sverker Sörlin och Gunnar Törnqvist har hävdats att det är ”angeläget att undersöka den svenska högskolans självsyn i ett längre tidsperspektiv”.¹¹⁰ Även om Sörlin och Törnqvist i sitt imperativ inte tar fasta på könsaspekterna måste ett sådant uppdrag inte minst innefatta frågan om kvinnors underrepresentation. Så vad kan sägas om den högre utbildningens förändring, denna – som framgått – i mångt komplexa fråga?

Den stora omvandlingen som ägde rum i svensk universitetsutbildning under 1950- och framför allt 1960-talet var en del av en större förändringsvåg. I ett vidare perspektiv har hävdats att det inte går att isolera den till avkoloniseringen av tredje världen eller till influenser från USA i Europa.¹¹¹ Högre utbildning genomgick efter andra världskrigets slut en global ”hyper-expansion”.¹¹² Expansionen i Sverige präglas av två övergripande trender. Den första rör studenten som innan expansionen kan beskrivas som ”en *ur* mängden” och efter densamma som ”en *i* mängden”.¹¹³ Den andra kan beskrivas som differentiering av utbildningen samt i följd därav ett jämlikhetsparadigm då alla eftergymnasiala utbildningar i och med reformen år 1977 hänfördes till ett och samma paraplybegrepp: högskola. Utbildningspolitiken hade en klassutjämnande strävan och i takt med att fler vann behörighet till akademiska studier växte antalet grundstudenter. Under denna expansiva period utjämnades också på flera fronter skillna-

der mellan könen, men den sociala snedrekryteringen kom dock att kvarstå och särskilt svårt har det varit för kvinnor med arbetarbakgrund att anträda en akademisk bana. I den andra änden av den sociala skalan var de kvinnliga studenterna och doktoranderna i större utsträckning än de manliga från akademikerhem.

I sökandet efter den så kallade begåvningsreserven gjordes kartläggningar och statistiska översikter över rikets potentiella studenter i allmänhet – men över de manliga i synnerhet. Också bland flickorna fanns en reserv, men denna diskuterades inte närmare eftersom, som det underförstått kan tolkas, många flickor inte var motiverade eller intresserade att studera efter realskolan: inte ens de med goda betyg och förutsättningar valde att gå vidare.¹¹⁴ Men detta till trots ökade, som ovan åskådliggjorts, andelen kvinnliga studenter inom den högre utbildningen förhållandevis snabbt. Samtidigt följde utvecklingen inom forskarutbildningen inte med i samma takt även om också denna sett ur ett historiskt perspektiv expanderade kraftigt. Mönstret i det sammanhanget var dock under 1970-talets gång att antalet kvinnor långsamt ökade medan numerären för männen minskade. Ett memento är att de kvinnliga doktorerna trots det aldrig översteg 20 procent under detta decennium.¹¹⁵

Att de politiska åtgärderna och satsningarna på vad som benämndes jämställdhets- och kvinnoforskning som så småningom kom till stånd lät vänta på sig – i kombination med de ovan lite på avstånd dragna konturerna – kan tolkas som att klassfrågan var viktigare än ”kvinnofrågan” under denna första våg av universitetsväsendets omvandling och expansion. Hur kön ställs mot och/eller underordnas klass har illustrerats och diskuterats i flera genushistoriska studier tidigare, vilket inte gör en sådan tolkning vare sig sökt eller unik utan snarast kan sägas bekräfta vissa mönster.¹¹⁶ Lina Carls pekar på en sådan dynamik när det gäller det sena 1950-talets pressdebatt om ”lägre klassers möjlighet att klara av högre studier”.¹¹⁷ Samtidigt betyder detta inte med automatik att det fanns motsättningar på studentnivå, dvs. att manliga studenter av arbetarklass organiserade sig i ett slags kamp om utrymmet vid akademien mot kvinnliga studenter från akademikerhem, eller att de sistnämnda tog avstånd från medsystrar av annan social härkomst.

Den viktigaste (re)producenten av könsordningen sker, skriver Bourdieu, i samhällsinstitutionerna – inte minst inom utbildningsväsende.¹¹⁸ Trots att en av de viktigaste förändringsfaktorerna har varit och är just kvinnors ökade tillträde.¹¹⁹ Vid tiden för det modernas genombrott och det (till dels) könsinkluderande universitetets framväxt i slutet av förrförra seklet, uppstod en ambivalens, eller som Zygmunt Bauman fångar det: ”The linear time of modernity is stretched between the past that cannot last and the future that cannot be”.¹²⁰ Akademien kunde därför under decennierna efter andra världskrigets slut oproblematiskt vara både exkluderande och inkluderande på samma gång.

Universitetet, precis som alla andra organisationer, är bekönat redan från början, dvs. det är inte en könsneutral plats. Högre utbildning har uppfattats som en manlig verksamhet och därmed föll intresset snarare på den manliga minoriteten, grovt uttryckt arbetarklassens söner, än på (potentiellt fler) kvinnliga studenter. Föreställningen om att platsen är könsneutral föser över föreställningen om könsspecifika egenskaper till individerna. Denna process leder till att individerna görs till problemet och inte strukturen.¹²¹ Försiktigtvis kan det beskrivas som att i fallet med de svenska universitetens och högskolornas expansion uppfattades minoritetsgruppen, dvs. de kvinnliga studenterna, som mindre intressant på grund av att de just utgjorde en minoritet – dessutom en privilegierad sådan. Arbetarklassens döttrar lämnades därför helt enkelt därhän.

Summary

Perspectives on broadening student recruitment in the post-war era. By Hanna Markusson Winkvist. As in other parts of the world, higher education in Sweden expanded in the decades after the Second World War. Swedish academia underwent an ideological shift, which increased the number of students from previously under-represented groups. Swedish policy makers hoped to exploit the untapped “reserve” that had been found among young working-class men. Parallel to this, the proportion of female students increased noticeably. However, gender equality was never addressed nor discussed. Female students increased from around 20% in the 1940s to 40% two decades later, and as female-dominated (and other) post-secondary education in 1977 merged with traditional higher education at university level, women’s share increased to over 50%. The so-called “widened admission” went hand in hand with the “broader concept of the university”. But academia is a conservative place, dominated by a discourse of masculinity. The proportion of women at graduate level did not rise at the same rate. Nevertheless, the ratio of female to male Ph.Ds. increased through the 1960s and 1970s from less than one in ten to almost one in five – but the gap relative to the recruitment pool, i.e. undergraduate students, was still strikingly wide. There are reasons to believe that “male domination” was maintained within the system, despite the changes at the macro level. The concern regarding working-class men was superior to issues of gender equality. The female minority was simply not regarded as a problem to address.

Noter

1. Orden är Gunhild Kyles. Hon berättar vidare att hennes engagemang i forskningen ledde till att hon skiljde sig från sin man, eftersom hans inställning till hennes forsk-

ning var: ”jag lät dig ju studera!”. De började också se på verkligheten på alltför olika sätt. Någon absolut sanning finns ju inte och inte heller en total relativism, som Gunhild

formulerar sig. Se ”Från kvinnohistoria till genusvetenskap – pionjären Gunhild Kyle berättar”, http://www.tidskriftenscandia.se/?q=node/475#_ftn1, (besökt 2014-09-06).

2. *Statistisk årsbok* åren 1945–1981. Löpande, rubriken ”Undervisning”.

3. Det vidgade högskolebegreppet. Det som tidigare varit professionsutbildningar utanför den akademiska världen skulle nu samlas under detta tak, lärare, socionomer, sjuksköterskor och konstnärer. Se exv. Carl-Gustaf Andrén: *Visioner, vägval och verkligheter. Svenska universitet i utveckling efter 1940* (Lund, 2013), 37; *Högre utbildning och forskning 1945–2005. En översikt*, Högskoleverket, 2006:3 R, 19f.

4. Statistiken nedbruten på studie- och yrkesinriktingsnivå uppvisar dock tydliga könsskillnader. Se exv. Bo Ekehammar & Eva Löfgren: *Kvinnor och män i högre utbildning och forskning. Trender och tendenser*, UHÄ-rapport, 1981:20 (Stockholm, 1981), 50, 90.

5. Ulla Wikander: ”Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi. Kvinnorörelsen från 1960-tal till 90-tal ur ett personligt perspektiv”, i Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla Wikander (red.): *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter* (Stockholm, 1999), 219.

6. *Statistisk årsbok* åren 1945–1981. Löpande, rubriken ”Undervisning”; se även Cecilia Chrapkowska: *Akademiens anrikning av män. En studie av svensk utbildningsstatistik 1957–2002* (Uppsala, 2006), 8.

7. Gro Hanne Aas: ”Akademisk mikropolitik. Kön och konkurrens på universitetet” i *Häften för kritiska studier*, 1997:4, 8.

8. Tord Rönholm: *Kunskapens kvinnor. Sekelskiftets studentkor i mötet med den manliga universitetsvärlden* (Umeå, 1999), 78. Jfr Maud Eduards diskussion om kvinnan som (reducerad till) kropp, Maud Eduards: *Kroppspolitik. Om moder Svea och andra kvinnor* (Stockholm, 2007), 16ff.

9. Hanna Markusson Winkvist: *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft* (Stockholm/Stehag, 2003), kapitel 1 respektive 2.

10. Gunilla Schånberg: *De dubbla budskapen. Kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen* (Lund, 2004), 25.

11. *Riksdagens protokoll 1923*, Första kam-

maren, nr 35, 25. Reuterskiöld var bondeförbundare vid den aktuella tidpunkten. För en experiment-teoretisk diskussion kring detta, se Hanna Markusson [Winkvist]: ”Ett könsmissigt ingenmansland. Lagerkransade kvinnliga kvinnor – och manliga”, i Ann-Katrin Hatje (red.): *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900* (Stockholm, 2001), 101–126.

12. *Kvinnas behörighet att uppbära stats-tjänst och annat allmänt uppdrag*, SOU 1944:24, 47.

13. Jfr Joan Acker: ”Hierarchies, jobs, bodies. A theory of gendered organizations”, i *Gender & Society*, 1990:4, 148.

14. Björn Olsson & Ulf Wiberg (red.): *Universitetet och den regionala utmaningen* (Nora, 2003), 41.

15. Liedman & Olausson (red.): *Ideologi och institution. Om forskning och högre utbildning 1880–2000* (Stockholm, 1988), 18ff.

16. *Ibid.*, 193.

17. *Ibid.*, 9.

18. Pierre Bourdieu: *Den manliga dominansen* (Göteborg, 1999), 21.

19. Aas: ”Akademisk mikropolitik”, 8.

20. Bourdieu: *Den manliga dominansen*.

21. Marieke van den Brink: *Behind the scenes of science. Gender practices in the recruitment and selection of professors in the Netherlands* (Amsterdam, 2010), 176. I en studie fingerades ansökningar till en position vid en psykologisk institution genom att mansrespektive kvinnonamn skiftades på en och samma ansökan. Resultatet visade att män genomgående värderades högre. Se Virginia Valian: *Why so slow? The advancement of women* (Cambridge, 1998), 127f.

22. Kirsti Niskanen & Christina Florin (red.): *Föregångarna. Kvinnliga professorer om liv, makt och vetenskap* (Stockholm, 2010); Margareta Wirmark (red.): *Professorsboken. Fyrtionio Lundakvinnor berättar* (Stockholm, 1996); Karin Widerberg: *Kunskapens kön. Minnen, reflektioner och teori* (Stockholm, 1995).

23. Widerberg: *Kunskapens kön*, 114.

24. Markusson Winkvist: *Som isolerade öar*, 191ff.

25. Anna Peixoto: *De mest lämpade. En studie av doktoranders habituering på det vetenskapliga fältet* (Göteborg, 2014), 44; Anna Peixoto & Anna-Karin Wyndhamn:

”En kvalitativ intervjustudie av jämställdhet och normer vid naturvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet”, i Christina Berg, Staffan Hedén, Samuel Heimann et al. (red.): *Jämställda fakulteter? En studie av arbetsfördelning och normer hos lärare och forskare vid två fakulteter vid Göteborgs universitet* (Göteborg, 2012), 110.

26. Charlotte Silander: *Pyramider och pipelines. Om högskolesystemets påverkan på jämställdhet i högskolan* (Växjö, 2010), 24. Matrisen är skapad utifrån Silanders dito.

27. Silander, *Pyramider och pipelines*, 20–41.

28. *Ibid.*, 40.

29. *Ibid.*, 40f.

30. *Ibid.*, 133ff. Silanders forskning behandlar i huvudsak expansionen under 1990-talet.

31. Markusson Winkvist: *Som isolerade öar*, 115. De kvinnliga professorerna var följande: Nanna Svartz, medicin, Karolinska institutet (utsedd 1937), Gerd Enequist, kulturgeografi, Uppsala universitet (1949), Greta Arwidsson, arkeologi, Stockholms universitet (1956), Stina Stenhagen, medicinsk kemi, Göteborgs universitet (1963), Birgitta Odén, historia, Lunds universitet (1965), Ebba Cedergren, anatomi, och Lisa Welander, neurologi, Umeå universitet (1964/1965?).

32. Andrea Andréén: ”Kvinnorna och samhället”, i *Fogelstadförbundet*, 1966, nr 1, 2.

33. Rickard Danell & Mikael Hjerm: ”Career prospects for female university researchers have not improved”, i *Scientometrics*, 2013:3, 999–1006; Cecilia Chrapkowska: *Akademiens anrikning av män. En studie av svensk utbildningsstatistik 1957–2002* (Uppsala, 2006).

34. Bourdieu: *Den manliga dominansen*, 17.

35. Henrik Berggren: *Den akademiska frågan – en ESO-rapport om frihet i den högre skolan*, Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2013:3 (Stockholm, 2012), 63.

36. Torsten Husén & Kjell Härnqvist: *Begåvningsreserven. En återblick på ett halvsekels forskning och debatt*, Föreningen för svensk undervisningshistoria (Uppsala, 2000), 13ff.

37. *Betänkande med undersökningar och*

förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena, SOU1935:52; och *Utredning rörande de svenska universitets- och högskolestudenternas sociala och ekonomiska förhållanden: bilaga till Betänkande med undersökningar och förslag i anledning av tillströmningen till de intellektuella yrkena*, SOU 1936:34.

38. Siffror enligt Husén & Härnqvist: *Begåvningsreserven*, 14.

39. Sverker Sörlin & Gunnar Törnqvist: *Kunskap för välstånd. Universiteten och omvandlingen av Sverige* (Stockholm, 2000), 84.

Vidare skulle dessa två verksamheter flätas samman. Sörlin och Törnqvist uttrycker det som att det är ”förvånande” att ”forskningen blev en föreskriven del” så sent som 1910.

40. *Ibid.*, 86.

41. Birgitta Odén: *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975. Historia. Statskunskap. Kulturgeografi. Ekonomisk historia* (Lund, 1991), 273.

42. Sjösetta utredningar: Studentsociala utredningen 1945, 1955 års universitetsutredning, 1963 års universitets- och högskolekommitté, 1968 års utbildningsutredning.

43. Andréén: *Visioner, vägval och verkligheter*, 186; Berggren: *Den akademiska frågan*, 64; ”Vi måste komma bort från det vanemässiga tänkandet: ett ämne, en professor, en institution”, som det står i direktiven för utredningen *Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen. 1955 års universitetsutredning I*, SOU 1957:24, 11.

44. Evan Schofer & John W Meyer: ”The worldwide expansion of higher education in the twentieth century”, i *American Sociological Review*, (2005:6), 900.

45. Andréén: *Visioner, vägval och verkligheter*, 187; Sörlin & Törnqvist: *Kunskap för välstånd*, 83.

46. Sven-Eric Liedman: ”Universitetens makt och vanmakt”, i *Hur fria skall universitet och högskolor vara? Sveriges universitets- & högskoleförbund*, SUHF (2003), 10.

47. Berggren: *Den akademiska frågan*, 13.

48. *Ibid.*, 63.

49. *Universitet och högskolor i 1960-talets samhälle. Riktlinjer och förslag till utbyggnad. 1955 års universitetsutredning VI*, SOU 1959:45, 174.

50. Tanken på en gemensam skolgång för alla var dock inte ny utan hade funnits sedan 1800-talet. Jonas Qvarsebo: *Skolbarnets*

fostran. *Enhetsskolan, agan och politiken om barnet 1946–1962* (Linköping, 2006), 8.

51. Vidgat tillräde till högre studier: *utredning*, SOU 1952:29.

52. Husén & Härnqvist: *Begåvningsreserven*, 19–32.

53. *Ibid.*, 33f.

54. Begreppet begåvningsreserv myntades dock i den studentsociala utredningen av politiskt sakkunnige Ragnar Edennann. Se Husén & Härnqvist: *Begåvningsreserven*, 34.

55. Husén & Härnqvist: *Begåvningsreserven*, 21ff.

56. *1946 års utredning om den högre utbildningens demokratisering, Betänkande och förslag angående studentsociala stödåtgärder*, SOU 1948:42.

57. Husén & Härnqvist: *Begåvningsreserven*, 34.

58. *Ibid.*, 35; *Reserverna för högre utbildning: beräkningar och metoddiskussion. 1955 års universitetsutredning III*, SOU 1958:11.

59. *Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen, 1955 års universitetsberedning*, SOU 1957:24, 10. Huvudsyftet med 1955 års universitetsutredning var att föreslå hur den högre utbildningen skulle organiseras och byggas ut och då även med anledning av de kommande förändringarna av skolsystemet. Se André: *Visioner, vägval och verkligheter*, 28; 1955 års universitetsutredning presenterade sina förslag i sju delbetänkanden samt ett bihang: *Akademikerräkningen 1955*, SOU 1957:51; *Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen II*, SOU 1957:24; *Reserverna för högre utbildning. Beräkningar och metoddiskussion III*, SOU 1958:11; *Läraryrket och läraryrkeskott IV*, SOU 1958:21; *Forskningens villkor och behov V*, SOU 1958:32; *Universitet och högskolor i 1960-talets sambälle. Riktlinjer och förslag till utbyggnad VI*, SOU 1959:45; *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning VII*, SOU 1963:9; *Universitetens och högskolornas organisation och förvaltning VII. Bihang*, SOU 1963:10.

60. Husén & Härnqvist: *Begåvningsreserven*, 54–60.

61. *Ibid.*, 56.

62. SOU 1959:45, 41.

63. *Högre utbildning och forskning 1945–2005. En översikt* (2006), Högskoleverket, 2006:3 R, 19; Lina Carls: *Våp eller nucka? Kvinnors högre studier och genusdiskursen* (Lund, 2004).

Carls: *Våp eller nucka?*, 244ff; *Akademikerräkningen 1955*, SOU 1957:51, 93.

64. Bo Ekehammar & Eva Löfgren: *Kvinnor och män i högre utbildning och forskning. Trender och tendenser*, UHÄ-rapport, 1981:20, 31.

65. *Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen II*, SOU 1957:24, 16.

66. Carls: *Våp eller nucka?*, 244ff.

67. *Ibid.*, 282–285.

68. *Ibid.*, 284.

69. *Ibid.*, 202.

70. Anne Lise Ellingsæter: ”Den kvinnliga lönearbetaren – teoretiska spår”, i Eva Blomberg & Kirsti Niskanen (red.): *Arbete och jämställdhet. Förändringar under femtio år* (Stockholm, 2013), 31.

71. Behörighetslagen som antogs 1923 och trädde i kraft 1925 stipulerade vilka högre statliga tjänster och inte som skulle öppnas för kvinnor. Om RF och den särskilda behörighetslagen se Greta Wieselgren (1969): *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*, Lund, passim; och Markusson Winkvist: *Som isolerade öar*, Kapitel 1 och 2.

72. Anita Nyberg: ”Hur gick det sen? Femtio år av sysselsättning och arbete”, i Eva Blomberg & Kirsti Niskanen (red.): *Arbete och jämställdhet. Förändringar under femtio år* (Stockholm, 2013), 58f.

73. Christina Florin: ”Skatten som befriar. Hemmafruar mot yrkeskvinnor i 1960-talets särbeskattningsdebatt”, i Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla Wikander (red.): *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter* (Stockholm, 1999), 111f.

74. SOU 1958:11, 64 och 68.

75. Carls: *Våp eller nucka?*, 189. Carls kursivering.

76. SOU 1958:11, 11. Sökandet efter begåvningsreserven började i folkskolematerialet och där saknades sammanställda uppgifter för flickor. Emellertid omfattade realskolematerialet flickor: SOU 1958:11, 19.

77. SOU 1958:11, 64.

78. SOU 1958:11, 64 och 87.

79. SOU 1957:24, 33; Ekehammar & Löfgren: *Kvinnor och män i högre utbildning och forskning*, 22

80. Ekehammar & Löfgren, *Kvinnor och män i högre utbildning och forskning*, 25.

81. *Ibid.*, 26.

82. *Ibid.*, 25 och 26.

83. *Ibid.*, 29.

84. Ibid., 60 och 63f.
85. Ibid., 63f.
86. Anders Nilsson: *Studiefinansiering och social rekrytering till högre studier 1920–1976* (Lund, 1984), 152f.
87. Nilsson, *Studiefinansiering och social rekrytering till högre studier 1920–1976*, 103f.
88. Sven-Eric Reuterberg & Allan Svensson: *Studiemedel - medel för jämlikhet? En granskning av studiemedelssystemets effekter under en tjuugoårsperiod*, Universitets- och högskoleämbetet, (Stockholm, 1987) 1f.
89. Ibid., 80.
90. Ibid., 83ff.
91. Ibid., 87.
92. Ekehammar & Löfgren: *Kvinnor och män i högre utbildning och forskning*, 57.
93. Ibid., 91.
94. Ibid., 91.
95. Odén: *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975*, 312.
96. Ibid., 305.
97. Ibid., 303.
98. Ibid., 307.
99. Om kognitiv bias och forskningsanslag, se Ulf Sandström, Agnes Wold et al. (red.): *Hans Excellens. Om miljardsatsningarna på starka forskningsmiljöer*, Delegationen för jämställdhet i högskolan (Stockholm, 2010), 24, 102.
100. Berggren: *Den akademiska frågan*, 80.
101. van den Brink: *Behind the scenes of science*, 220.
102. Ekehammar & Löfgren: *Kvinnor och män i högre utbildning och forskning*, 43.
103. Ibid., 88.
104. Ibid., 34.
105. Ibid., 69.
106. Ibid., 77.
107. Anna Nordenstam: "Karin Westman Bergs könsrollseminarium pionjäråret 1967–1968", i *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*, 2005:4.
108. Exempelvis Rita Liljeström: "Den förnekade kvinnligheten" (UHÄ 1975:10); *Jämställdhetsforskning – Förslag från UHÄ:s arbetsgrupp för jämställdhetsforskning* (UHÄ 1979:16).
109. Citerat enligt Jakob Forsbäck: *Delegationen för jämställdhetsforskning 1982–1991* (Göteborg, 2013), opublicerat avhandlingsmanus, 5.
110. Sörlin & Törnqvist: *Kunskap för välstånd*, 71.
111. Schofer & Meyer, "The worldwide expansion of higher education in the twentieth century", 899.
112. Ibid., 900.
113. Anders Persson: *Studentinflytande i massuniversitetet*, Rapport nr 98:204, Utvärderingsenheten, Lunds universitet (Lund, 1998), 46. Kursiv i citat.
114. SOU 1958:11, 64.
115. Andelen rör examina, alltså ej andel aktiva. Under de första åren av 1980-talet ökade andelen med ett par, tre procentenheter.
116. Se exempelvis Renée Frangeur: *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige* (Lund, 1998) och Ylva Waldemarsson: "Att föra kvinnors talan. LO:s kvinnorråd 1947–67", i Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla Wikander (red.): *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter* (Stockholm, 1999).
117. Se Carls: *Våp eller nucka?*, 193.
118. Bourdieu: *Den manliga dominansen*, 99, 101.
119. Bourdieu: *Den manliga dominansen*, 105f.
120. Zygmunt Bauman: *Modernity and ambivalence* (Ithaca, New York, 1991), 11.
121. Joan Acker: "Hierarchies, jobs, bodies. A theory of gendered organizations", i *Gender & Society*, 1990:4, 146f.

Miscellanea

Idé- och lärdomshistoria i Sverige och dess doktorsavhandlingar

Ingemar Nilsson

Ämnet idé- och lärdomshistoria etablerades genom Johan Nordströms donationsprofessur 1933, men den första doktorsavhandlingen lades fram först 1942. Jag har med denna bibliografi frågat mig hur ämnets identitet ser ut i ljuset av de avhandlingar som lagts fram under dryga sjuttio år.

Vad kan egentligen utläsas av en förteckning av detta slag? Att säga något om de metoder och teorier som använts skulle ha krävt en närmare analys av hela materialet. En sådan innehållsanalys av 239 avhandlingar är tidskrävande. Enbart kvantitativa parametrar kan ändå säga oss något om hur ämnet utvecklats sedan tillkomsten. Idé- och lärdomshistoria har expanderat och dess av ämnesrepresentanterna uttryckta ambitioner har varit att ha det högt i tak och försvara ämnets rikedom på perspektiv.¹

Denna redovisning av avhandlingar är alltså anspråkslös, men jag hoppas åtminstone att den kan ge belägg för ämnets stora bredd. Vilka har författat avhandlingarna – kön och ålder? Vid vilka universitet har de lagts fram? Vilka var handledarna och opponenterna? Vilka ämnen har behandlats? På vilket språk har de skrivits? Detta är några av de frågor som man kan finna svar på i nedanstående förteckning.

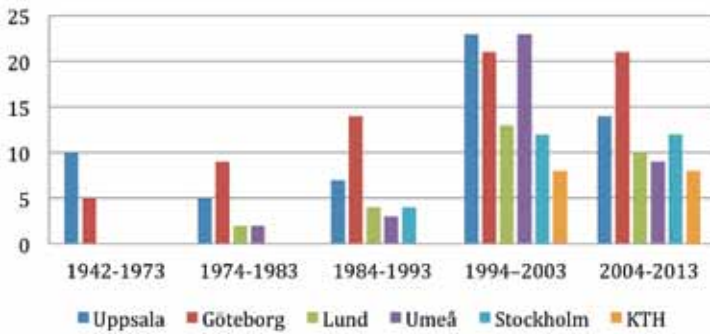
Under de första decennierna inträffade disputationerna ganska glest. Förutsättningarna ändrades då licentiatavhandlingen togs bort från 1969 och den nya avhandlingen för doktorsexamen mer skulle vara ett gesällprov än ett mäktigt lärdomsprov. Idéhistorien spreds också från 1960-talet som forskarutbildningsämne från Uppsala till allt fler universitetsorter: Göteborg, Lund, Umeå, Stockholm. Teknikhistoria vid KTH kan därefter räknas in med de första avhandlingarna 1997. En kulmination i antalet avhandlingar inträffade 1999 med 17 stycken, men tio år senare går det konstatera en bestående nedgång i antalet, troligen som en effekt av de nya regler för finansiering av forskarutbildningen som infördes åren runt sekelskiftet.

Förteckningen visar hur valet av ämnen och frågeställningar förändrats.

Tabell 1 . Doktorsavhandlingar vid svenska universitet 1942–2013

Lärosäte	1942–73	1974–83	1984–93	1994–2003	2004–13	Summa
Uppsala	10	5	7	23	14	59
Göteborg	5	9	14	21	21	70
Lund	–	2	4	13	10	29
Umeå	–	2	3	23	9	37
Stockholm	–	–	4	12	12	28
KTH	–	–	–	8	8	16
Totalt	15	18	32	100	74	239

Diagram 1. Antalet avhandlingar

Under de första åren följde avhandlingarna de ämnesförslag som Johan Nordström formulerade redan i början av 1930-talet. Det gällde då att mot en europeisk bakgrund visa hur internationella strömningar – kopernikanism, paracelsism, cartesianism, darwinism osv. – trängde in i svenskt idéliv. Alla de ämnen Nordström föreslog omsattes inte i konkreta avhandlingar, men ännu fram mot 1980-talet tillkom arbeten utefter i princip denna mall.

Utifrån bibliografin är det lätt att göra jämförelser vad gäller ämnesval mellan olika universitetsorter. För 30–40 år sedan fanns det en spridd föreställning om en folkets- och miljöns idéhistoria i Umeå, en vetenskapshistoria av anglosachsiskt snitt i Uppsala, ideologianalys i Göteborg, en filosofihistorisk orientering i Lund och en samhällsvetenskapens idéhistoria i Stockholm. Givetvis var detta en mycket förenklad bild av dagsläget och i dag har dessa profileringar blivit mindre markerade som en följd av att respektive institution nu inom forskarutbildningen har ett större antal handledare med var och en sitt intressefält.

Läsaren kan själv lätt undersöka i vad mån frågeställningar och ämnesval under senare decennier förskjutits från tidigmodern tid till 1900-talet. Om ämnets grundläggare efter Nordström behandlade idéer i Sverige under 1500- och 1600-talen, där arbetet krävde latinkunnighet, har senare idéhistoriker med få undantag rört sig med material från 1800- och 1900-talen. Antiken och medeltiden behandlades dock tidigare av bland annat Torsten Andersson och Per-Gunnar Ottosson (se nr 12 och 32 nedan).²

Med internationalisering i forskningen kan menas olika saker – forskaren kan exempelvis hämta hem och tillämpa teorier och metoder från internationell vetenskap. Här har jag försökt bedöma hur vanligt det har varit att i avhandlingarna behandla litteratur och frågor från utländsk idéhistoria. Det vanliga i äldre avhandlingar var att det europeiska framträdde som en bakgrund till utvecklingen i Sverige, men efterhand kom många att välja sina ämnen i ett dominerande internationellt sammanhang.

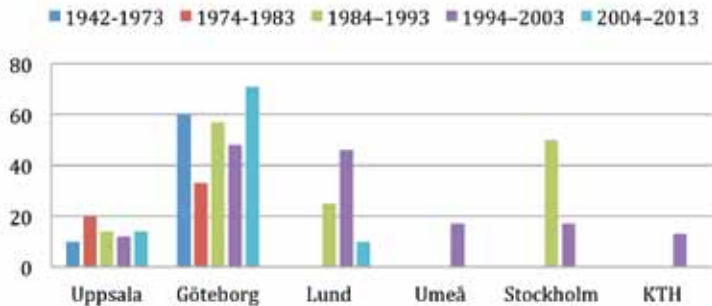
Tabell 2 . Ämnesinriktningar

Ämnesinriktning	1942-73	1974-83	1984-93	1994-03	2004-13	Summa
Vetenskaps-/teknikhistoria	10	6	6	26	18	66
Medicinshistoria	–	3	3	4	7	17
Idéhistoria	1	–	4	19	16	40
Religion	1	1	1	2	1	6
Filosofi	1	2	3	12	8	26
Pedagogik	1	–	3	9	6	19
Politiska idéer	1	1	6	11	7	26
Samhällsidéer	–	2	1	13	3	19
Biografi	–	3	3	1	1	8
Genus och kön	–	–	2	2	6	10
Historie-/vetenskapsteori	–	–	1	–	1	2
Totalt	15	18	32	100	74	239

Tabell 3 . Behandlad tidsepok

Tidsepok	1942-73	1974-83	1984-93	1994-2003	2004-13	Summa
Antiken	1	–	–	–	–	1
Medeltid	–	1	–	3	–	4
Tidigmodern period	8	8	10	17	9	52
1800-tal	5	6	8	32	10	61
1900-tal	1	3	14	48	55	121
Totalt	15	18	32	100	74	239

Diagram 2 . Andelen avhandlingar med internationell inriktning i procent

Är avhandlingarna i dag tjockare än tidigare? Ja, det verkar så. Det är välbekant att avhandlingar för doktorsgraden under 1950- och 60-talen var omfattande. Man byggde ju då vanligen vidare på en licentiatavhandling. Genom forskarutbildningsreformen 1969 skulle man tvinga fram kortare avhandlingar för doktorsexamen, men snart började omfånget återigen öka. De avhandlingar i ämnet som lades fram mellan 1974 och 1993 omfattar i snitt 313 sidor, men under den sista tioårsperioden

Tabell 4 . Andelen kvinnliga författare

Lärosäte	1942–73	1974–83	1984–93	1994–2003	2004–13
Uppsala	–	1	–	4	6
Göteborg	–	1	3	6	12
Lund	–	1	2	4	2
Umeå	–	–	1	10	7
Stockholm	–	–	1	6	5
KTH	–	–	–	3	3
Totalt	0	3	7	33	35
Andel	0%	16,6%	21,8%	33,3%	47,3%

Tabell 5 . Andelen avhandlingar skrivna på engelska

Lärosäte	1942–73	1974–83	1984–93	1994–2003	2004–13
Uppsala	1	1	2	3	2
Göteborg	1	–	2	2	1
Lund	–	–	–	3	1
Umeå	–	–	–	3	1
Stockholm	–	–	–	–	–
KTH	–	–	–	–	2
Totalt	2	1	4	11	7
Andel	13,3%	5,6%	12,5%	11%	7,4%

från 2003 har sidomfånget ökat med ytterligare 50 sidor. Men det är en betydande variation mellan omfångsrika avhandlingar och de tunnare.

Idé- och lärdomshistoria växte från början fram inom en utpräglad manlig miljö. Den första avhandlingen skriven av en kvinna kom först 1974. Därefter har emellertid kvinnorna inom ämnet – och också de kvinnohistoriska och genusteoretiska ämnena – ökat i antal.

Avhandlingsspråket för idéhistoria har vanligen varit svenskan. Att odla det svenska språket som ett vetenskapens språk inom humaniora har varit viktigt. De doktorander som skrivit på engelska har gjort detta antingen därför att de själva inte haft svenskan som sitt modersmål eller därför att deras undersökningsområde haft en omfattande internationell litteratur (exempel är nr 12, 75, 138). Men det finns fall där man valt engelskan just för att sprida kunskapen om en svensk företeelse eller diskussion utanför våra gränser (t.ex. nr 180). Någon tendens mot att det skrivs fler avhandlingar på engelska går knappast att se. Samma förhållande gäller i ämnet historia, där man fortfarande i stor utsträckning skriver på svenska.

Den intresserade kan också i bibliografin söka mönster för hur olika orter valt opponenter utanför det egna universitetet eller vilka lärare som ofta fungerat som handledare.

Noter

1. En diskussion av ämnets identiteter och en fyllig historik ges i Nils Andersson & Henrik Björck: *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem*

år (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2008). Boken är en omarbetad upplaga av utgivarnas *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under*

sextio år (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1994).

2. En ambitiös bibliografisk redovisning av avhandlingar i ämnet historia har publicerats av Stefan Eklöf Amirell: *Svenska doktorsavhandlingar i historia 1976–2005* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2007). Här redo-

visas också ytterligare historiografisk litteratur av intresse. Avhandlingarna presenteras här för varje institution och med kommentarer rörande behandlad epok, sakområden (t.ex. idéhistoria, politisk historia, socialhistoria), särskilda perspektiv, etc.

Bibliografi över avhandlingar i idé- och lärdomshistoria (idéhistoria) 1942–2013

Nedanstående bibliografi över avhandlingar omfattar samtliga disputationer för doktorsgrad och doktorsexamen i Uppsala, Göteborg, Lund, Umeå och Stockholm. Avhandlingarna har framlagts i idé- och lärdomshistoria och dess senare avknoppning med teknikhistoria vid KTH. Där emot har inte avhandlingar vid temainstitutionen i Linköping medtagits, även om åtskilliga av dessa har idéhistoriska problemställningar och några av dem som disputerat med olika temainriktningar sedan kommit att verka inom det idéhistoriska fältet, inte minst med teknik- och medicin-historisk profilering. Avhandlingar vid Tema utgör en egen genre och kan knappast likställas med idéhistoriska avhandlingar även där idéhistoriker fungerat som handledare eller opponenter. Avhandlingar av idéhistoriskt intresse framlagda i angränsande discipliner (historia, filosofi, litteraturvetenskap, sociologi, pedagogik etc.) har inte heller beaktats. Ett sådant urval skulle bli alltför godtyckligt.

Efter disputationens sorten anges opponenter och därefter handledare (för äldre avhandlingar egentligen examinator). För senare år har i förekommande fall bihandledare medtagits, och för tidiga avhandlingar för doktorsgraden anges också fakultetens betygsättning, där plustecken (AB+) innebär en markering av att avhandlingen ansågs berättiga till docentur. Sist anges fakultetsopponentens recension (vanligen i *Lychnos*) och dessutom ett snävt urval av relevanta tidskriftsanmälningar. Särskilt i de fall då opponenter inte lämnat någon anmälan har jag funnit det vara av intresse att medta annan recension.

1942

1. Henrik Sandblad (1912–1991). *De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformation och motreformation*. 294 s. Uppsala 23/5 1942; Johan Nordström/ Johan Nordström; AB, AB. Anm. Johan Nordström, *Lychnos* 1942, 319–325. Sten Lindroth, *Kyrkohistorisk årsskrift* 42 (1942), 274–281.

1943

2. Sten Lindroth (1914–1980). *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt*. 540 s.
Uppsala 23/10 1943; Henrik Sandblad/ Johan Nordström; a, a.
Anm. Johan Nordström, *Lychnos* 1943, 286–289.

1951

3. Sven Rydberg (1917–1996). *Svenska studieresor till England under Frihetstiden*. 461 s.
Uppsala 26/5 1951; Sten Lindroth/ Johan Nordström; AB, AB.
Anm. Sten Lindroth, *Lychnos* 1952, 315–321.

1959

4. Ruben Eriksson (1895–1962). *Andreas Vesalius' first public anatomy at Bologna 1540. An eyewitness report / by Baldasar Heselero together with his notes on Matthaeus Curtius' lectures on Anatomia mundini*. 343 s.
Uppsala 9/5 1959; Edvard Gotfredsen, Köpenhamn/ Sten Lindroth; Ba.

1960

5. Åke Lilliestam (f. 1925). *Gustaf Steffen – samhällsteoretiker och idépolitiker*. 298 s.
Göteborg 8/10 1960; Kurt Samuelsson, Stockholm/ Henrik Sandblad; Ba.
Anm. Henrik Sandblad, *Lychnos* 1960, 276–279.

1961

6. Uno Boklund (1897–1975). *Carl Wilhelm Schéele. Bruna boken. Utgiven i facsimil med dechiffering och innehållsanalys jämte inledning och kommentar*. 424 s.
Uppsala 20/5 1961; Sten Lindroth/ Sten Lindroth; B.

1962

7. Gunnar Eriksson (f. 1931). *Elias Fries och den romantiska biologin*. 487 s.
Uppsala 28/4 1962; Sten Lindroth/ Sten Lindroth; AB+.
Anm. Sten Lindroth, *Lychnos* 1962, 489–493.

1965

8. Rolf Lindborg (1931–2009). *Descartes i Uppsala. Striderna om "nya filosofien" 1663–1689*. 367 s.
Uppsala 25/9 1965; Gunnar Eriksson/ Sten Lindroth; AB+.
Anm. Gunnar Eriksson, *Lychnos* 1965–1966, 435–442.

1966

9. Sven-Eric Liedman (f. 1939). *Det organiska livet i tysk debatt 1795–1845*. 274 s.
Göteborg 29/4 1966; Gunnar Eriksson, Uppsala/ Henrik Sandblad; AB.
Anm. Gunnar Eriksson, *Lychnos* 1967–1968, 294ff.

1967

10. Yngve Ahlberg (1903–1983). *Gudsbegrepp och språkkritik. En idéhistorisk undersökning av ett avsnitt unghegeliansk ateism och därtill hörande språkkritik i anslutning till Max Stirners Der Einzige und sein Eigentum*. 282 s.
Göteborg 27/5 1967; Sven-Eric Liedman/ Henrik Sandblad; Ba.
Anm. Sven-Eric Liedman, *Lychnos* 1967–1968, 296f.

1969

11. Tore Frängsmyr (f. 1938). *Geologi och skapelsetro. Föreställningar om jordens historia från Härne till Bergman*. 379 s.
Uppsala 20/5 1969; Gunnar Eriksson/ Sten Lindroth; AB+.
Anm. Gunnar Eriksson, *Lychnos* 1969–1970, 474–481.

1971

12. Torsten Andersson (1916–1978). *Polis and Psyche. A motif in Plato's Republic*. 263 s.
Göteborg 20/11 1971; Rolf Westman, Åbo/ Henrik Sandblad; AB.
Anm. Dick Haglund, *Lychnos* 1971–72, 455–461.

1972

13. Per Sörbom (1940–2012). *Läsning för folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria*. 192 s.
Uppsala 19/5 1972; Tore Frängsmyr/ Sten Lindroth.
Anm. Tore Frängsmyr, *Lychnos* 1971–72, 448–455.

1973

14. Olle Franzén (f. 1916). *Naturalhistorikern Lars Levi Laestadius*. 306 s.
Uppsala 1/6 1973; Gunnar Eriksson/ Sten Lindroth.
Anm. Gunnar Eriksson, *Lychnos* 1973–74, 432ff.
15. Nils Eriksson (f. 1937). *Dalin-Botin-Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787*. 252 bl.
Göteborg 8/12 1973; Sven-Eric Liedman/ Henrik Sandblad.
Anm. Sven-Eric Liedman, *Lychnos* 1973–74, 356–359.

1974

16. Karin Johannisson (f. 1944). *Magnetisörernas tid. Den animala magnetismen i Sverige*. 278 s.
Uppsala 5/10 1974; Tore Frängsmyr/ Sten Lindroth.
Anm. Tore Frängsmyr, *Lychnos* 1973–74, 303–307.
17. Ronny Ambjörnsson (f. 1936). *Sambällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*. 297 bl.
Göteborg 23/11 1974; Sven-Eric Liedman/ Henrik Sandblad.
Anm. Sven-Eric Liedman, *Lychnos* 1975–76, 368–371.

1975

18. Bengt Wallerius (1919–2003). *Carl Adolph Agardh. Romantikern-politikern. Tiden i Lund*. 260 s.
Göteborg 13/12 1975; Sven-Eric Liedman/ Henrik Sandblad; AB.
Anm. Sven-Eric Liedman, *Lychnos* 1975–76, 364–368.

1976

19. Gunnar Broberg (f. 1942). *Homo sapiens L. Studier i Carl von Linnés naturuppfattning och människosyn*. 319 s.
Uppsala 17/1 1976; Tore Frängsmyr/ Sten Lindroth.
Anm. Tore Frängsmyr, *Lychnos* 1975–76, 474–481.
20. Bo Lindberg (f. 1946). *Naturrätten i Uppsala 1655–1720*. 210 s.
Göteborg 22/5 1976; Rolf Lindborg, Lund/ Henrik Sandblad.
Anm. Rolf Lindborg, *Insikt och handling* (Lund: Doxa, 1979).

1978

21. Lars Lindholm (f. 1935). *Johan Hinric Lidén. Lärd och resenär*. 318 s.
Uppsala 31/5 1978; Gunnar Broberg/ Tore Frängsmyr.
Anm. Gunnar Broberg, *Lychnos* 1977–78, 301–305.
22. Ingemar Nilsson (f. 1945). *Själén i laboratoriet. Människosyn och vetenskapsideal i den experimentella psykologins framväxt*. 175 s.
Göteborg 3/6 1978; Sven-Eric Liedman/ Henrik Sandblad.
Anm. Sven-Eric Liedman, *Lychnos* 1977–78, 321ff.

1979

23. Anders Lundgren (f. 1945). *Berzelius och den kemiska atomteorin*. 210 s.
Uppsala 12/5 1979; Tore Frängsmyr/ Sten Lindroth.
Anm. Tore Frängsmyr, *Lychnos* 1979–80, 437–441.

24. Arne Losman (f. 1935). *Carl Gustaf Wrangel och Europa. Studier i kulturförbindelser kring en 1600-talsmagnat*. 264 s.
Göteborg 19/5 1979; Kurt Johannesson, litteraturvetenskap, Uppsala/
Henrik Sandblad.
Anm. Kurt Johannesson, *Lychnos* 1983, 195f.
Christian Callmer, *Rig* 65 (1982), h. 2, 42f.
25. Erland Sellberg (f. 1947). *Filosofin och nyttan. 1. Petrus Ramus och ramismen*. 151 s.
Göteborg 25/5 1979; Bo Lindberg/ Henrik Sandblad.
Anm. Bo Lindberg, *Lychnos* 1979–80, 345–349.

1980

26. Eva-Lena Dahl (f. 1942). *Överideologi och politiskt handlingsprogram. En studie i Lockes och Rousseaus tänkande*. 350 s.
Göteborg 7/6 1980; Ingemar Nilsson/ Henrik Sandblad.
Anm. Ingemar Nilsson, *Lychnos* 1979–80, 384–389.
27. Oskar Hörmander (1921–2002). *Schartauanismen och samhället. En studie i religiösa och politiska idémotsättningar, 1890–1933*. 285 s.
Göteborg 29/11 1980; Erland Sellberg/ Henrik Sandblad.
Anm. Erland Sellberg, *Lychnos* 1981–82, 228–232.
Anders Jarlert, *Kyrkohistorisk årskrift*, 81 (1981), 231–234.

1982

28. Bosse Sundin (1945–2013). *Ingenjörsvetenskapens tidevarv. Ingenjörskademin, Pappersmasskontoret, Metallografiska institutet och den teknologiska forskningen i början av 1900-talet*. 260 s.
Umeå 5/2 1982; Per Sörbom, Uppsala/ Gunnar Eriksson & Ronny Ambjörnsson.
Anm. Per Sörbom, *Lychnos* 1981–82, 321–327.
29. Roger Qvarsell (f. 1950). *Ordning och behandling. Psykiatri och sinnessjukvård i Sverige under 1800-talets första hälft*. 252 s.
Umeå 19/5 1982; Ingemar Nilsson, Göteborg/ Gunnar Eriksson & Ronny Ambjörnsson.
Anm. Ingemar Nilsson, *Lychnos* 1983, 260–263.
Bo Gerle, *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årskrift*, 19 (1982), 151ff.
30. Lennart Olausson (f. 1948). *Marxism och nykantianism, 1–2. Staudinger, Vorländer och Woltmann*. 557 s.
Göteborg 5/6 1982; Gunnar Olofsson, sociologi, Lund/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Gunnar Olofsson, *Lychnos* 1984, 219–229.
31. Jan Larsson (f. 1940). *Ars chirurgica. Kirurgi och medicinsk teori vid Lunds universitet under 1700-talet*. 262 s.
Lund 13/11 1982; Bo Lindberg, Göteborg/ Gunnar Broberg.
Anm. Bo Lindberg, *Lychnos* 1983, 258f.

32. Per-Gunnar Ottosson (1951–2008). *Scholastic medicine and philosophy. A study of commentaries on Galen's Tegni (ca 1300–1450)*. 360 s. Uppsala 27/11 1982; Anders Piltz, latin/ Gunnar Eriksson. Anm. Anders Piltz, *Lychnos* 1983, 254ff.

1983

33. Ragnhild Karlsson (f. 1934). *Bengt Lidforss och botaniken. En studie av hans populära och vetenskapliga arbeten mot bakgrund av dåtida filosofi och naturvetenskap*. 280 s. Lund 15/4 1983; Gunnar Broberg/ Rolf Lindborg. Anm. Gunnar Broberg, *Lychnos* 1984, 264–267.

1984

34. Anders Burius (1956–2004). *Ömbet om friheten. Studier i frihetstidens censurpolitik*. 439 s. Uppsala 10/2 1984; Gunnar Broberg/ Gunnar Eriksson. Anm. Gunnar Broberg, *Lychnos* 1984, 199–204.
35. Svante Lindqvist (f. 1948). *Technology on trial. The introduction of steam power technology in to Sweden, 1715–1736*. 392 s. Uppsala 28/9 1984; Bosse Sundin/ Gunnar Eriksson. Anm. Bosse Sundin, *Lychnos* 1985, 291–296.
36. Staffan Källström (f. 1946). *Värdenihilism och vetenskap. Uppsalafilosofin i forsknings och samhällsdebatt under 1920- och 30-talen*. 230 s. Göteborg 29/9 1984; Svante Nordin, Lund/ Bo Lindberg. Anm. Svante Nordin, *Lychnos* 1985, 237ff.
37. Hertha Hanson (1942–2007). *J. H. Ekendal och den nya folkskolan*. 199 s. Lund 24/11 1984; Per Sörbom/ Svante Nordin. Anm. Per Sörbom, *Lychnos* 1985, 240–245.

1986

38. Erik Hamberg (f. 1951). *Olof Knös och 1700-talets lärda samlarkultur. Studier kring förmedling och samlande av böcker i Sverige under den gustavianska tiden*. 355 s. Göteborg 18/1 1986; Nils Eriksson/ Bo Lindberg. Anm. Nils Eriksson, *Lychnos* 1987, 180–185.

1987

39. Kjell Jonsson (f. 1948). *Vid vetandets gräns. Om skiljelinjen mellan naturvetenskap och metafysik i svensk kulturdebatt 1870–1920*. 238 s. Umeå 6/3 1987; Lennart Olausson, Göteborg/ Ronny Ambjörnsson. Anm. Lennart Olausson, *Lychnos* 1987, 186–191.

40. Sten Högnäs (1941–2003). *Människans nöjen och elände. Gyllenborg och upplysningen*. 258 s.
Lund 28/1 1988; Bo Lindberg, Göteborg/ Gunnar Broberg.
Anm. Bo Lindberg, *Lychnos* 1989, 315–318.
41. Sverker Sörlin (f. 1956). *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. 361 s.
Umeå 26/3 1988; Karin Johannisson, Uppsala/ Ronny Ambjörnsson.
Anm. Karin Johannisson, *Lychnos* 1988, 265–270.
42. Magnus Nyman (f. 1948). *Press mot friheten. Opinionsbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningar om minoriteter 1772–1786*. 297 s.
Uppsala 8/4 1988; Bo Lindberg, Göteborg/ Gunnar Eriksson.
Anm. Bo Lindberg, *Lychnos* 1988, 259–262.
Bent Blüdnikow, *Scandinavian journal of history*, 14 (1989), 104ff.
43. Franz Luttenberger (f. 1945). *Freud i Sverige. Psykoanalysens mottagande i svensk medicin och idédebatt 1900–1924*. 373 s.
Uppsala 15/4 1988; Roger Qvarsell, Linköping/ Gunnar Eriksson.
Anm. Roger Qvarsell, *Lychnos* 1988, 270–273.
44. Mikael Hård (f. 1957). *In the icy waters of calculation. The scientificization of refrigeration technology and the nationalization of the brewing industry in the 19th century*. 364 s.
Göteborg 21/5 1988; Hans-Joachim Brauns, Hamburg/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Hans-Joachim Brauns, *Lychnos* 1989, 389f.

45. Conny Mithander (f. 1954). *Den dubbla kritiken. Carlyle och Engels om 1840-talets Manchester*. 256 s.
Göteborg 28/1 1989; Gunnar Falkemark, statsvetenskap/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Gunnar Falkemark, *Lychnos* 1989, 339–343.
46. Lilian Andersson (f. 1950). *Mellan byråkrati och laissez faire. En studie av Camillo Sittes och Patrick Geddes stadsplaneringsstrategier*. 337 s.
Göteborg 24/2 1989; Finn Werne, arkitektur, Chalmers/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Finn Werne, *Tidskrift för arkitekturforskning*, 1989, 100–114.
47. Kjell Krantz (f. 1948). *Filosofen i exil. Publicisten och folkbildaren Alf Ahlberg. Del 1. En intellektuell biografi*. 302 s.
Göteborg 26/5 1989; Kjell Jonsson, Umeå/ Bo Lindberg.
Anm. Kjell Jonsson, *Lychnos* 1990, 317–322.
Åke Lilliestam, *Personhistorisk tidskrift*, 85 (1989), 151ff.
48. Nils Wiklander (f. 1954). *From Laboratory to Utopia. An inquiry into the early psychology and social philosophy of B. F. Skinner*. 271 s.
Göteborg 6/10 1989; Ingemar Nilsson/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Ingemar Nilsson, *Lychnos* 1991, 321–324.

1990

49. Ellinor Melander (f. 1946). *Den sexuella krisen och den nya moralen. Förhållandet mellan könen i Grete Meisel-Hess' författarskap*. 241 s. Stockholm 9/2 1990; Lennart Olausson, Göteborg/ Nils Runeby. Anm. Lennart Olausson, *Lychnos* 1990, 313–316.
50. Sven Widmalm (f. 1956). *Mellan kartan och verkligheten. Geodesi och kartläggning, 1695–1860*. 449 s. Uppsala 16/3 1990; Sverker Sörlin, Umeå/ Gunnar Eriksson. Anm. Sverker Sörlin, *Lychnos* 1990, 355–365.
51. Mats Andrén (f. 1958). *Borgerskapets Marx. Eugen von Böhm Bawerk. Ämbetsman och nationalekonom i sekelskiftets Sverige*. 181 s. Göteborg 18/5 1990; Bo Sandelin, nationalekonomi/ Lennart Olausson.
52. Bertil Belfrage (f. 1935). *Studier i George Berkeleys tidiga filosofi. November 1707–november 1708*. 58 s. Lund 26/5 1990; Hjalmar Wennerberg, filosofi, Uppsala/ Svante Nordin.
53. Amanda Peralta (1939–2009). – *med andra medel. Från Clausewitz till Guevara. Krig, revolution och politik i en marxistisk idétradition*. 256 s. Göteborg 8/6 1990; Mario Zejan, nationalekonomi/ Sven-Eric Liedman.

1991

54. Bernt Gustavsson (f. 1946). *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*. 304 s. Göteborg 1/3 1991; Lars Arvidson, pedagogik, Linköping/ Sven-Eric Liedman. Anm. Erland Sellberg, *Lychnos* 1992, 288ff.
55. Lena Eskilsson (f. 1951). *Drömmen om kamratsambället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925–35*. 240 s. Umeå 13/4 1991; Yvonne Hirdman, historia, Stockholm/ Ronny Ambjörnsson. Anm. Gunnel Karlsson, *Tvärtanten* 1992, nr. 2, 20ff.
56. Eva Lundgren-Gothlin (1957–2006). *Kön och existens. Studier i Simone de Beauvoirs Le deuxième sexe*. 386 s. Göteborg 30/5 1991; Peter Kemp, Köpenhamn/ Lennart Olausson. Anm. Peter Kemp, *Lychnos* 1993, 193–203.
57. Peter Kemp (f. 1937). *Det oersättliga. En teknologikritik*. 363 s. Göteborg 14/9 1991; Aant Elzinga/ Sven-Eric Liedman.
58. Crister Skoglund (f. 1949). *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*. 304 s. Stockholm 19/10 1991; Ronny Ambjörnsson, Umeå/ Nils Runeby. Anm. Ronny Ambjörnsson, *Lychnos* 1992, 294–299.

1992

59. Bernt Skovdahl (f. 1946). *Tingsten, totalitarismen och ideologierna*. 490 s.
Stockholm 3/6 1992; Lennart Olausson, Göteborg/ Nils Runeby
Anm. Lennart Olausson, *Lychnos* 1993, 282–288.

1993

60. Bosse Holmqvist (f. 1949). *En ny vetenskap? En kritisk läsning av Edgar Morins La Méthode*. 355 s.
Stockholm 6/3 1993; Donald Broady, pedagogik/ Nils Runeby.
61. Claes Ekenstam (f. 1954). *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdanning i Sverige 1700–1950*. 444 s.
Göteborg 2/4 1993; Karin Johannisson, Uppsala/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Karin Johannisson, *Lychnos* 1993, 322–326.
62. Björn Skogar (f. 1942). *Viva Vox och den akademiska religionen – ett bidrag till tidiga 1900-talets teologihistoria*. 315 s.
Göteborg 14/5 1993; Göran Bexell, teologisk etik, Lund/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Göran Bexell, *Lychnos* 1994, 161ff.
63. Elisabeth Mansén (f. 1954). *Konsten att förgylla vardagen. Thekla Knös och romantikens Uppsala*. 428 s.
Lund 27/5 1993; Lena Eskilsson, Umeå/ Gunnar Broberg.
Anm. Lena Eskilsson, *Lychnos* 1994, 169–172.
64. Lars Sellberg (f. 1953). *Av kärlek till fosterland och folk. Gabriel Djurklou och dialektforskningen*. 482 s.
Uppsala 28/5 1993; Bo Lindberg, Stockholm/ Gunnar Eriksson.
Anm. Bo Lindberg, *Lychnos* 1994, 178–182.
65. Marco Beretta (f. 1962). *The enlightenment of matter. The definition of chemistry from Agricola to Lavoisier*. 396 s.
Uppsala 2/11 1993; Evan M. Melhado, University of Illinois, Urbana/
Tore Frängsmyr.
Anm. Evan M. Melhado, *Lychnos* 1994, 192–199.

1994

66. Peder Aléx (f. 1952). *Den rationella konsumenten. KF som folkuppfost-rare 1899–1939*. 318 s.
Umeå 12/2 1994; Crister Skoglund, Södertörn/ Bosse Sundin.
67. Åsa Bergenheim (f. 1954). *Barnet, libido och samhället. Om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930–1960*. 361 s.
Umeå 12/3 1994; Franz Luttenberger, Uppsala/ Roger Qvarsell.
Anm. Franz Luttenberger, *Lychnos* 1994, 187–192.
68. Mats Persson (f. 1954). *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealis-mens kris*. 496 s.
Uppsala 29/4 1994; Kjell Jonsson, Umeå/ Gunnar Eriksson.
Anm. Kjell Jonsson, *Lychnos* 1994, 172–178.

69. Lena Lennerhed (f. 1954). *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. 319 s.
Stockholm 24/9 1994; Karin Johannisson, Uppsala/ Nils Runeby.
Anm. Karin Johannisson, *Lychnos* 1995, 219–222.
70. Björn Olsson (f. 1948). *Den bildade borgaren. Bildningssträvanden och folkbildningsarbete i en norrländsk småstad*. 371 s.
Umeå 24/9 1994; Lars Arvidson, pedagogik, Linköping/ Ronny Ambjörnsson.
Anm. Lars Arvidson, *Lychnos* 1995, 191–194.
71. Anders Ekström (f. 1965). *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. 387 s.
Uppsala 7/10 1994; Alan Pred, Berkeley/ Tore Frängsmyr.
72. Mohammad Fazlhashemi (f. 1961). *Förändring och kontinuitet. al-Ghazalis politiska omsvängning*. 304 s.
Umeå 15/10 1994; Jan Hjärpe, islamologi, Lund/ Ronny Ambjörnsson.
Anm. Jan Hjärpe, *Lychnos* 1995, 212–218.

1995

73. Olof Hägerstrand (f. 1942). *”Juntan” som realitet och hörsägen. Makt och opinioner kring Uppsala universitet under 1790-talet*. 354 s.
Uppsala 3/3 1995; Jean-François Battail, Sorbonne, Paris/ Tore Frängsmyr.
Anm. Jean-François Battail, *Lychnos* 1995, 194–197.
74. Urban Wråkberg (f. 1956). *Vetenskapens vikingatåg. Perspektiv på svensk polarforskning 1860–1930*. 363 s.
Uppsala 21/4 1995; Sverker Sörlin, Umeå/ Tore Frängsmyr.
Anm. Sverker Sörlin, *Lychnos* 1996, 221–227.
75. Thomas H. Brobjer (f. 1957). *Nietzsche’s ethics of character. A study of Nietzsche’s ethics and its place in the history of moral thinking*. 337 s.
Uppsala 12/5 1995; Svante Nordin, Lund/ Gunnar Eriksson.
Anm. Svante Nordin, *Lychnos* 1996, 208–211.
76. Inga Sanner (f. 1953). *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet*. 454 s.
Stockholm 19/5 1995; Ingemar Nilsson, Göteborg/ Nils Runeby.
Anm. Ingemar Nilsson, *Lychnos* 1996, 205–208.
77. Jan Häll (f. 1955). *I Swedenborgs labyrint. Studier i de gustavianska swedenborgarnas liv och tänkande*. 511 s.
Uppsala 24/5 1995; Arne Jarrick, historia, Stockholm/ Gunnar Eriksson.
Anm. Arne Jarrick, *Lychnos* 1995, 192–198.
78. Per Dahl (f. 1958). *Svensk ingenjörskonst under stormaktstiden. Olof Rudbecks tekniska undervisning och praktiska verksamhet*. 338 s.
Uppsala 23/5 1995; Arne Losman/ Gunnar Eriksson.
Anm. Arne Losman, *Lychnos* 1996, 203ff.
79. Ketty Gunnarsson (f. 1939). *En dunkel frihet. Utopisten Nils Herman Quiding*. 406 s.
Göteborg 24/11 1995; Inga Sanner, Stockholm/ Lennart Olausson.
Anm. Inga Sanner, *Lychnos* 1996, 216–221.

80. Henrik Björck (f. 1961). *Teknisk idéhistoria*. 311 s.
Göteborg 2/12 1995; Bosse Sundin, Umeå/ Lennart Olausson.
Anm. Bosse Sundin, *Lychnos* 1997, 225–228.

1996

81. Suzanne Gieser (f. 1960). *Den innersta kärnan. Djuppsykologi och kvantfysik: Wolfgang Paulis dialog med C. G. Jung*. 450 s.
Uppsala 26/1 1996; Jan Bärmark, vetenskapsteori, Göteborg/ Tore Frängsmyr.
Anm. Jan Bärmark, *Lychnos* 1996, 177–181.
82. Torbjörn Gustafsson Chorell (f. 1965). *Själens biologi. Medicinen, kulturen och naturens ordning*. 303 s.
Uppsala 20/5 1996; Hertha Hanson, Lund/ Tore Frängsmyr.
Anm. Hertha Hanson, *Lychnos* 1996, 188–192.
83. Mikael Hörnqvist (f. 1960). *Machiavelli and the Romans*. 233 s.
Uppsala 25/5 1996; John Najemy, Department of History, Cornell University/ Gunnar Eriksson.
84. Jakob Christensson (f. 1965). *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*. 470 s.
Lund 27/9 1996; Magnus Nyman, Uppsala/ Gunnar Broberg.
Anm. Magnus Nyman, *Lychnos* 1997, 220–225.

1997

85. Björn Andersson (f. 1944). *Runor, magi, ideologi. En idéhistorisk studie*. 459 s.
Umeå 7/5 1997; Bo Lindberg, Stockholm/ Bosse Sundin, Kjell Jonsson & Ronny Ambjörnsson.
Anm. Bo Lindberg, *Lychnos* 1997, 211–215.
86. Hans Weinberger (f. 1962). *Nätverkentrepenören. En historia om teknisk forskning och industriellt utvecklingsarbete från den Malmska utredningen till Styrelsen för teknisk utveckling*. 541 s.
KTH 7/5 1997; Haakon With-Andersen, Trondheim/ Svante Lindqvist.
Anders Carlsson, *Technology and Culture*, 40:2 (1999), 397ff.
87. Ulf Larsson (f. 1965). *Brobyggaren. Otto Linton, byggnadskonsten och dess professioner i Norden under första delen av 1900-talet*. 398 s.
KTH 20/5 1997; Björn Linn, arkitektur, Chalmers/ Svante Lindqvist.
Anm. Björn Linn, *Lychnos* 1997, 215–220.
88. Ulla Manns (f. 1959). *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*. 320 s.
Stockholm 23/5 1997; Ronny Ambjörnsson, Umeå/ Bo Lindberg.
Anm. Ronny Ambjörnsson, *Lychnos* 1997, 191–194.

89. Thomas Kaiserfeld (f. 1964). *Vetenskap och karriär. Svenska fysiker som lektorer, akademiker och industriforskare under 1900-talets första hälft*. 304 s.
KTH 29/5 1997; Bosse Sundin, Umeå/ Arne Kaijser & Svante Lindqvist.
Bosse Sundin, *Lychnos* 1997, 228–233.
Mikael Hård, *Technology and Culture*, 40 (1999), h. 1, 197ff.
90. Sylvia Määttä (f. 1955). *Kön och evolution. Charlotte Perkins Gilmans feministiska utopier 1911–1916*. 298 s.
Göteborg 30/5 1997; Anders Ekström, Uppsala/ Lennart Olausson.
Anm. Anders Ekström, *Lychnos* 1997, 194–203.
91. Kerstin Thörn (f. 1943). *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*. 464 s.
Umeå 4/6 1997; Henrik Björck, Göteborg/ Ronny Ambjörnsson.
Anm. Henrik Björck, *Lychnos* 1998, 214–219.
92. Christine Quarfood (f. 1958). *Condillac, statyn och barnet. En studie i upplysningens filosofi och pedagogik*. 359 s.
Göteborg 6/6 1997; Asbjørn Aarnes, Oslo/ Lennart Olausson.
93. Håkan Leijon (f. 1946). *Historien om den antroposofiska humanismen. Den antroposofiska bildningsidén i idéhistoriskt perspektiv 1880–1980*. 296 s.
Stockholm 14/11 1997; Hertha Hanson, Lund/ Bo Lindberg.

1998

94. Hans Falk (f. 1949). ”*Socialistprästen*”. *H. F. Spak (1876–1926)*. 491 s.
Stockholm 6/2 1998; Sven-Eric Liedman, Göteborg/ Bo Lindberg.
Anm. Sven-Eric Liedman, *Lychnos* 1998, 223–228.
95. Karin Nordberg (f. 1940). *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*. 464 s.
Umeå 25/9 1998; Gunnar Eriksson, Uppsala/ Bosse Sundin & Ronny Ambjörnsson.
Anm. Gunnar Eriksson, *Lychnos* 1999, 193–199.
96. Anders Frenander (f. 1948). *Debattens vågor. Om politiska-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska debatt*. 482 s.
Göteborg 7/11 1998; Lena Lennerhed, Södertörn/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Lena Lennerhed, *Lychnos* 1999, 217–220.
97. Tomas Jonsson (f. 1958). ”*Att anpassa sig efter det möjliga*”. *Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911–1944*. 398 s.
Göteborg 12/12 1998; Mats Dahlkvist, statsvetenskap, Karlstad/ Lennart Olausson.

1999

98. Pär Eliasson (f. 1962). *Platsens blick. Vetenskapsakademien och den naturalhistoriska resan 1790–1840*. 285 s.
Umeå 15/1 1999; Michael Harbsmeier, historisk antropologi, Odense/ Sverker Sörlin & Ronny Ambjörnsson.
Anm. Michael Harbsmeier, *Lychnos* 1999, 200–203.

99. Olof Lönneberg (f. 1951). *Mwalimu och Ujamaa, Julius Karambage Nyerere och nationsbildningen i Tanzania*. 303 s.
Umeå 29/1 1999; Björn Hettne, freds- och konfliktforskning, Göteborg/
Sverker Sörlin & Ronny Ambjörnsson.
Anm. Björn Hettne, *Lychnos* 1999, 203–206.
100. Per Magnus Johansson (f. 1950). *Freuds psykoanalys. I. Utgångspunkter. II. Arvtagare*. 2 vol. 752 s.
Göteborg 27/2 1999; Ole Andkjær Olsen, Köpenhamn/ Ingemar Nilsson.
Anm. Ole Andkjær Olsen, *Lychnos* 1999, 230–234.
101. Cecilia Rosengren (f. 1962). *Tidevarvets bättre genius. Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige*. 228 s.
Göteborg 13/3 1999; Magnus Nyman, Uppsala/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Magnus Nyman, *Lychnos* 1999, 226–230.
102. Victoria Höög (f. 1955). *Upplysning utan förnuft. Begär och frihet hos Thomas Hobbes, John Locke, David Hume och Montesquieu*. 336 s.
Lund 23/4 1999; Thomas Krogh, Oslo/ Gunnar Broberg.
Anm. Thomas Krogh, *Lychnos* 1999, 214–217.
103. Gunnar Matti (f. 1958). *Det intuitiva livet. Hans Larssons vision om enhet i en splittrad tid*. 288 s.
Uppsala 23/4 1999; Ingemar Nilsson, Göteborg/ Karin Johannisson & Gunnar Eriksson.
Anm. Ingemar Nilsson, *Lychnos* 2000, 226–229.
104. Thord Silverbark (f. 1957). *Fysikens filosofi. Diskussioner om Einstein, relativitetsteori och kvantfysiken i Sverige 1910–1970*. 464 s.
Stockholm 7/5 1999; Sven Widmalm, Uppsala/ Staffan Källström & Nils Runeby.
Anm. Sven Widmalm, *Lychnos* 1999, 240–246.
105. Olov Amelin (f. 1960). *Medaljens baksida. Instrumentmakaren Daniel Ekström och hans efterföljare i 1700-talets Sverige*. 293 s.
Uppsala 15/5 1999; Michael Lindgren, KTH/ Tore Frängsmyr.
Anm. Michael Lindgren, *Lychnos* 1999, 220–225.
106. Adrian Velicu (f. 1951). *Versions of exile morality. Refugees in Britain 1790–1845*. 232 s.
Göteborg 28/5 1999; Sten Dahlstedt/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Sten Dahlstedt, *Lychnos* 2000, 196ff.
107. Carl-Göran Heidegren (f. 1954). *Filosofisk modernisering. Studier i nordisk filosofihistoria (1860–1910)*. 247 s.
Lund 4/6 1999; Kjell Jonsson, Umeå/ Svante Nordin.
Anm. Kjell Jonsson, *Lychnos* 1999, 207–213.
108. Jonas Hansson (f. 1967). *Humanismens kris. Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933*. 264 s.
Lund 7/6 1999; Mats Persson, Uppsala/ Svante Nordin.
Anm. Mats Persson, *Lychnos* 1999, 234–240.
109. Lena Berggren (f. 1970). *Nationell upplysning. Drag i den svenska antisemitismens idéhistoria*. 427 s.
Umeå 29/10 1999; Conny Mithander, Karlstad/ Kjell Jonsson & Ronny Ambjörnsson.

110. Henrik Bachner (f. 1959). *Återkomsten. Antisemitism i Sverige efter 1945*. 558 s.
Lund 19/11 1999; Kristian Gerner, historia/ Gunnar Broberg.
Anm. Kristian Gerner, *Lychnos* 2000, 198–205.
111. Karl Grandin (f. 1965). *Ett slags modernism i vetenskapen. Teoretisk fysik i Sverige under 1920-talet*. 244 s.
Uppsala 19/11 1999; Thomas Kaiserfeld, Mälardalen/ Tore Frängsmyr.
Anm. Thomas Kaiserfeld, *Lychnos* 2000, 210–218.
112. Mats Fridlund (f. 1965). *Den gemensamma utvecklingen. Staten, storföretaget och samarbetet kring den svenska elkrafttekniken*. 263 s.
KTH 17/12 1999; Boel Berner, Linköping/ Arne Kaijser & Svante Lindqvist.
113. Gustav Holmberg (f. 1967). *Reaching for the stars. Studies in the history of Swedish stellar and nebular astronomy, 1860–1940*. 243 s.
Lund 17/12 1999; Karl Hufbauer/ Gunnar Broberg.
Anm. Karl Hufbauer, *Lychnos* 2000, 205–210.
114. Eva Dahlström (f. 1964). *Verkstadsmiljöer under 1800-talet. Mekaniska verkstäder mellan hantverk och industri*. 207 s.
KTH 20/12 1999; Gert Magnusson, Länsmuseum i Kalmar/ Marie Nisser & Eva Jakobsson.
Anm. Jan Glete, *Polhem* 17 (2001), nr 1, 109–112.

2000

115. Jenny Beckman (f. 1970). *Naturens palats. Nybyggnad, vetenskap och utställning vid Naturhistoriska Riksmuseet 1866–1925*. 366 s.
KTH 28/1 2000; Gunnar Broberg, Lund/ Svante Lindqvist & Sven Widmalm.
Anm. Gunnar Broberg, *Lychnos* 2000, 191–195.
Per Wisselgren, *Historisk tidskrift* 2002, 392.
116. Erland Märald (f. 1970). *Jordens kretslopp. Lantbruket, staden och den kemiska vetenskapen 1840–1910*. 261 s.
Umeå 19/5 2000; Anders Lundgren, Uppsala/ Sverker Sörlin & Bosse Sundin.
Anm. Anders Lundgren, *Lychnos* 2000, 219–226.
117. Michael Azár (f. 1970). *Frihet, jämlikhet, brodermord. Revolution och kolonialism hos Albert Camus och Frantz Fanon*. 333 s.
Göteborg 2/6 2000; Stefan Helgesson, litteraturvetenskap, Uppsala/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Stefan Helgesson, *Lychnos* 2001, 199–206.
118. Sten Dahlstedt (f. 1947). *Individ & Innebörd. Forskningsinriktningar och vetenskapsteoretiska problem inom svensk akademisk musikforskning 1942–1961*. 283 s.
Göteborg 9/6 2000; Conny Mithander, Karlstad/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Erik Kjellberg, *Svensk tidskrift för musikforskning* 83 (2001), 98ff.

119. Johan Kärnfelt (f. 1963). *Mellan nytta och nöje. Ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige*. 323 s.
Göteborg 16/6 2000; Karin Nordberg, Umeå/ Ingemar Nilsson.
Anm. Karin Nordberg, *Lychnos* 2000, 229–237.
120. Per Wisselgren (f. 1967). *Samhällets kartläggare. Lorénska stiftelsen, den sociala frågan och samhällsvetenskapens formering*. 380 s.
Umeå 6/10 2000; Björn Wittrock, SCAS, Uppsala/ Ronny Ambjörnsson & Roger Qvarsell, Linköping.
Anm. Tony Gustavsson, *Lychnos* 2005, 404–409.
121. Björn Billing (f. 1965). *Modernismens åldrande. Theodor W. Adorno och den moderna konstens kris*. 302 s.
Göteborg 14/10 2000; Thomas Krogh, Oslo/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Thomas Krogh, *Lychnos* 2001, 206–210.
Jan Bärmark, *Svensk tidskrift för musikkforskning*, 83 (2001), 81–84.
122. Karin Dirke (f. 1967). *De värnlösa vännerna. Den svenska djurskyddsrelsen 1875–1920*. 317 s.
Stockholm 20/10 2000; Torbjörn Gustafsson Chorell, Uppsala/ Bo Lindberg.
Anm. Torbjörn Gustafsson Chorell, *Lychnos* 2001, 175–183.
Niklas Cserhalmi, *Rig* 84 (2001), 112ff.
123. Jonas Schiött (f. 1967). *Anders Wedberg och filosofihistorien. Den svenska 1900-talsfilosofins förändring*. 216 s.
Göteborg 17/11 2000; Svante Nordin, Lund/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Svante Nordin, *Lychnos* 2001, 222–228.
124. Hanna Östholm (f. 1970). *Litteraturens uppodling. Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi kring sekelskiftet 1800*. 343 s.
Uppsala 25/11 2000; Elisabeth Mansén, Lund/ Anders Ekström & Magnus Nyman.
Anm. Elisabeth Mansén, *Lychnos* 2001, 211–216.
Patrik Lundell, *Rig* 84 (2001), 53.
Petra Söderlund, *Samlaren* 122 (2001), 138–142.
125. Carl Frängsmyr (f. 1971). *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. 259 s.
Uppsala 2/12 2000; Pär Eliasson, Umeå/ Magnus Nyman & Karin Johannisson.
Anm. Pär Eliasson, *Lychnos* 2001, 192–199.

2001

126. Richard Pettersson (f. 1964). *Fädernesland och framtidsland. Sigurd Curman och kulturminnesvårdens etablering*. 374 s.
Umeå 27/4 2001; Anders Ekström, Uppsala/ Bosse Sundin.
Anm. Anders Ekström, *Lychnos* 2001, 189–192.
127. Nils Andersson (f. 1957). *Tankens kraft. Louis Althusserns filosofiska politik 1960–1978*. 229 s.
Göteborg 18/5 2001; Bosse Holmqvist, Stockholm/ Sven-Eric Liedman.

128. Rebecka Lettevall (f. 1962). *En europeisk kosmopolit. En idéhistorisk studie av Immanuel Kants Om den eviga freden och dess verkningshistoria*. 287 s.
Lund 23/5 2001; Lennart Olausson, Göteborg/ Svante Nordin.
Anm. Lennart Olausson, *Lychnos* 2003, 285–289.
129. Ola Fransson (f. 1964). *Harald Höfdding. Försoningens filosofi*. 309 s.
Göteborg 1/6 2001; Mats Persson, Uppsala/ Lennart Olausson.
Anm. Mats Persson, *Lychnos* 2001, 228–235.
130. Niklas Olaison (f. 1968). *Låt oss skapa människan! Stratifieringsprocesser i Thomas Hobbes' filosofi*. 233 s.
Stockholm 1/6 2001; Cecilia Rosengren, Göteborg/ Bo Lindberg.
Anm. Cecilia Rosengren, *Lychnos* 2001, 235–240.
131. Håkan Håkansson (f. 1969). *Seeing the word. John Dee and renaissance occultism*. 373 s.
Lund 6/6 2001; Stephen Clucas, London/ Gunnar Broberg.
Anm. Stephen Clucas, *Lychnos* 2001, 183–189.
132. Anna Larsson (f. 1967). *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955*. 219 s.
Umeå 9/6 2001; Ingemar Nilsson, Göteborg/ Bosse Sundin.
Anm. Ingemar Nilsson, *Lychnos* 2001, 216–222.
133. Christer Nordlund (f. 1970). *Det upphöjda landet. Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna, 1860–1930*. 425 s.
Umeå 29/9 2001; Lisbet Rausing/ Sverker Sörlin & Bosse Sundin.
Anm. Lisbet Rausing, *Lychnos* 2003, 290ff.
Lars Lundgren, *Scandia* 68:1 (2001), 149–152.
134. Stephen Fruitman (f. 1959). *Creating a new heart. Marcus Ehrenpreis on Jewry and Judaism*. 252 s.
Umeå 12/10 2001; David Gaunt, historia, Södertörn/ Ronny Ambjörnsson.
Anm. David Gaunt, *Lychnos* 2002, 241–244.
135. Sofia Åkerberg (f. 1972). *Knowledge and pleasure at Regent's Park. The gardens of the Zoological Society of London during the nineteenth century*. 254 s.
Umeå 4/12 2001; Richard Drayton, Faculty of History, Cambridge/ Sverker Sörlin & Kjell Jonsson.
136. Fernando Flores Morador (f. 1950). *Mellan åsikt och vittnesbörd. Amerika och Västerlandets arkaiska rötter*. 356 s.
Lund 12/12 2001; Björn Olsson, Umeå/ Gunnar Broberg.
Anm. Björn Olsson, *Lychnos* 2002, 256–261.

2002

137. Monica Libell (f. 1966). *Morality beyond humanity. Schopenhauer, Grysanowski, and Schweitzer on animal ethics*. 428 s.
Lund 19/1 2002; Dieter Birnbacher, Düsseldorf/ Gunnar Broberg.
Anm. Dieter Birnbacher, *Lychnos* 2002, 229–233.

138. Fredrik Sunnemark (f. 1970). *An inescapable network of mutuality. Discursivity and ideology in the rhetoric of Martin Luther King, Jr.* 475 s.
Göteborg 19/1 2002; Mattias Gardell, religionshistoria, Uppsala/
Lennart Olausson.
Anm. Mattias Gardell, *Lychnos* 2002, 233–241.
139. Åsa Andersson (f. 1955). *Ett högt och ädelt kall. Kalltankens betydelse för sjuksköterskeyrkets formering 1850–1973.* 292 s.
Umeå 22/2 2002; Inga Sanner, Stockholm/ Åsa Bergenheim & Roger Qvarsell, Linköping.
Anm. Inga Sanner, *Lychnos* 2002, 261–266.
140. Dariush Moaven Doust (f. 1965). *Randanmärkningar till psykoanalytiskens etik.* 315 s.
Göteborg 2/3 2002; Kirsten Hyldgaard, Aarhus/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Kirsten Hyldgaard, *Lychnos* 2002, 244–251.
141. Magnus Rodell (f. 1969). *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt.* 296 s.
Uppsala 5/4 2002; Mats Andrén, Göteborg/ Anders Ekström & Sven Widmalm.
Anm. Mats Andrén, *Lychnos* 2004, 295–298.
Åke Lilliestam, *Personhistorisk tidskrift* 98 (2002), h. 2, 231ff.
Ulf Zander, *Scandia* 68 (2002), h. 2, 331f.
142. Urban Josefsson (f. 1968). ”*Det romantiska tidehvarvet*”. *De svenska romantikernas medeltidsuppfattning.* 326 s.
Uppsala 12/4 2002; Staffan Källström, Stockholm/ Karin Johannisson & Magnus Nyman.
Anm. Staffan Källström, *Lychnos* 2002, 251–256.
143. Olof Ljungström (f. 1969). *Oscariansk antropologi. Exotism, förhistoria och rasforskning som vetenskaplig människosyn.* 466 s.
Uppsala 25/5 2002; Jenny Beckman, Stockholm/ Anders Lundgren & Torbjörn Gustafsson Chorell.
Anm. Jenny Beckman, *Lychnos* 2003, 261–264.
144. Febe Crafoord (f. 1931). ”*Läter all ting äbrligha och skickeliga tilgå*”. *Prästerskapet i 1600-talets Sverige.* 301 s.
Stockholm 31/5 2002; Nils Ekedahl, Södertörn/ Erland Sellberg.
Anm. Nils Ekedahl, *Lychnos* 2003, 273–278.
Bengt Arvidsson, *Kyrkohistorisk årsskrift* 103 (2003), 249ff.
145. Eva Friman (f. 1967). *No limits. The 20th century discourse on economic growth.* 279 s.
Umeå 6/6 2002; Johan Hedrén, Tema, Linköping/ Sverker Sörlin & Lena Eskilsson.
146. Ann-Christine Dellnäs (f. 1965). *Om ekonomisk imperialism. En studie av Gary S. Beckers idéer om humankapital, familj och kriminalitet.* 210 s.
Göteborg 7/6 2002; Lars Pålsson Syll, ekonomisk historia, Lund/
Sven-Eric Liedman.

- Anm. Lars Pålsson Syll, *Lychnos* 2003, 296–299.
147. Edda Manga (f. 1969). *Gudomliga uppenbarelser och demoniska samlag. En studie av det excentriska idéarbetet i Cecilia Rodriguez katolska tänkande*. 306 s.
Göteborg 8/6 2002; Fernando Flores, Lund/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Fernando Flores, *Lychnos* 2003, 278–282.
Ann Öhrberg, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 25:3 (2004), 103–106.
148. Maja Larsson-Bonde (f. 1970). *Den moraliska kroppen. Tolkringar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*. 232 s.
Uppsala 26/10 2002; Åsa Bergenheim, Umeå/ Karin Johannisson & Franz Luttenberger.
Anm. Åsa Bergenheim, *Lychnos* 2003, 264–268.
149. Petra Rantatalo (f. 1968). *Den resande eleven. Folkskolans skolreserörelse 1890–1940*. 210 s.
Umeå 6/12 2002; Jakob Christensson, Lund/ Lena Eskilsson & Klas Sandell.
Anm. Jakob Christensson, *Lychnos* 2003, 268–273.
150. Carl-Michael Edenberg (f. 1967). *Alkemins skam. Den alkemiska traditionens utstötning ur offentligheten*. 317 s.
Stockholm 13/12 2002; Ingemar Nilsson, Göteborg/ Erland Sellberg.
Anm. Ingemar Nilsson, *Lychnos* 2005, 351–354.
151. Patrik Lundell (f. 1969). *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*. 384 s.
Lund 20/12 2002; Dag Nordmark, litteraturvetenskap, Karlstad/ Gunnar Broberg.
Anm. Dag Nordmark, *Lychnos* 2003, 282–285.

2003

152. David Östlund (f. 1964). *Det sociala kriget och kapitalets ansvar. Social ingenjörskonst mellan affärsintresse och samhällsreform i USA och Sverige 1899–1914*. 495 s.
Stockholm 21/3 2003; Henrik Björck, Göteborg/ Bo Lindberg.
Anm. Henrik Björck, *Lychnos* 2004, 242–247.
153. Oskar Pettersson (f. 1969). *Politisk vetenskap och vetenskaplig politik. Studier i svensk statsvetenskap kring 1900*. 221 s.
Uppsala 28/3 2003; Per Wisselgren, Umeå/ Sven Widmalm & Mats Persson.
Anm. Pär Wisselgren, *Lychnos* 2003, 304–309.
154. Karin Tegenborg Falkdalen (f. 1965). *Kungen är en kvinna. Retorik och praktik kring kvinnliga monarker under tidigmodern tid*. 230 s.
Umeå 12/4 2003; Jan Samuelsson/ Åsa Bergenheim.
Anm. Jan Samuelsson, *Lychnos* 2003, 292–296.
155. Hjalmar Fors (f. 1971). *Mutual favours. The social and scientific practice of eighteenth-century Swedish chemistry*. 225 s.
Uppsala 3/5 2003; Bernadette Bensaude-Vincent, Nanterre/ Anders Lundgren & Sven Widmalm.

- Anm. Bernadette Bensaude-Vincent, *Lychnos* 2003, 299–304.
156. Anders Houlitz (f. 1966). *Teknikens tempel. Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923*. 343 s.
KTH 8/5 2003; Anders Ekström, Uppsala/ Marie Nisser & Jan Garnert.
Louise Nilsson, *Lychnos* 2003, 381f.
157. Frans Lundgren (f. 1971). *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*. 332 s.
Uppsala 17/5 2003; Roger Qvarsell, Linköping/ Tore Frängsmyr & Anders Ekström.
Anm. Roger Qvarsell, *Lychnos* 2004, 265–271.
Fredrik Miegel, *Rig* 86 (2003), h. 4, 231ff.
158. Torkel Molin (f. 1967). *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*. 298 s.
Umeå 23/5 2003; Urban Wråkberg, Uppsala/ Bosse Sundin & Pär Eliasson.
Anm. Urban Wråkberg, *Lychnos* 2003, 309–314.
159. Stefan Gelfgren (f. 1971). *Ett utvalt släkte – Väckelse och sekularisering. Evangeliska fosterlandsstiftelsen 1856–1910*. 262 s.
Umeå 6/6 2003; Roger Qvarsell, Linköping/ Björn Olsson & Bosse Sundin.
Anm. Roger Qvarsell, *Lychnos* 2004, 271–277.
160. Andreas Önerfors (f. 1971). *Svenska Pommern. Kulturmöten och identifikation 1720–1815*. 539 s.
Lund 6/6 2003; Jens E. Olesen, Greifswald/ Svante Nordin & Gunnar Broberg.
161. Charlotte Christensen-Nugues (f. 1964). *Och de skall vara ett hjärta. Konsensusdoktrinen i medeltida kanonisk rätt*. 300 s.
Lund 12/9 2003; Sverre Bagge, Bergen/ Gunnar Broberg.
Anm. Sverre Bagge, *Lychnos* 2004, 239–242.
162. Ulla Ekström von Essen (f. 1959). *Folkhemmets kommun. Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952*. 427 s.
Stockholm 19/9 2003; Lennart Olausson, Göteborg/ Crister Skoglund & Bo Lindberg.
Anm. Lennart Olausson, *Lychnos* 2004, 257–265.
163. Nina Wormbs (f. 1968). *Vem älskade Tele-X? Konflikter om satelliter i Norden 1974–1989*. 256 s.
KTH 26/9 2003; Henry Nielsen, Århus/ Arne Kaijser, Sven Widmalm & Svante Lindqvist.
Henry Nielsen, *Lychnos* 2004, 326–329.
Gustav Holmberg, *Polhem* 2004, 147ff.
164. Kaj Johansson (f. 1971). *Den torgförda biologin. Studier i populärvetenskapens problem och tematik*. 363 s.
Göteborg 3/10 2003; Torbjörn Gustafsson Chorell, Uppsala/ Ingemar Nilsson & Johan Kärnfelt.
Anm. Torbjörn Gustafsson Chorell, *Lychnos* 2004, 249–253.
165. Ulrika Nilsson (f. 1965). *Kampen om Kvinnan. Professionalisering och konstruktioner av kön i svensk gynekologi 1860–1925*. 448 s.
Uppsala 5/12 2003; Lena Lennerhed, Södertörn/ Sven Widmalm & Karin Johannisson.
Anm. Lena Lennerhed, *Lychnos* 2004, 253–257.

2004

166. Carl Magnus Pålsson (f. 1962). *Ombyggnad pågår. Lunds tekniska högskola och ingenjörrollens förändring*. 389 s.
Lund 30/1 2004; Hans Weinberger, KTH/ Gunnar Broberg.
Anm. Hans Weinberger, *Lychnos* 2004, 277–281.
167. Gunnela Ivanov (f. 1940). *Vackrare vardagsvara – design för alla? Gregor Paulsson och Svenska Slöjdföreningen 1915–1925*. 334 s.
Umeå 28/5 2004; Lasse Brunnström, Högskolan för design och konsthantverk, Göteborg/ Lena Eskilsson & Peder Aléx.
Anm. Lasse Brunnström, *Lychnos* 2004, 247ff.
168. Maria Johansen (f. 1972). *Offentlig skrift om det hemliga*. Raison d'état, SOU och Varulven. 394 s.
Göteborg 17/9 2004; Fredrika Spindler, Södertörn/ Sven-Eric Liedman & Eva-Lena Dahl.
Anm. Fredrika Spindler, *Lychnos* 2005, 354–358.
169. Jakob Danneskiöld Samsøe. *Muses and patrons. Cultures of natural philosophy in seventeenth-century Scandinavia*. 510 s.
Lund 29/9 2004; Michael Harbsmeier, tidig europeisk historia, Roskilde/ Gunnar Broberg.
170. Anna Tunlid (f. 1961). *Ärftlighetsforskningens gränser. Individer och institutioner i framväxten av svensk genetik*. 380 s.
Lund 5/11 2004; Thomas Kaiserfeld, KTH/ Gunnar Broberg.
Anm. Thomas Kaiserfeld, *Lychnos* 2005, 345–351.
171. Klas Grinell (f. 1969). *Att sälja världen. Omvärldsbilder i svensk utlandsturism*. 270 s.
Göteborg 12/11 2004; Magnus Berg, etnologi/ Amanda Peralta & Nils Eriksson.
Anm. Magnus Berg, *Lychnos* 2005, 321–324.
172. David Dunér (f. 1970). *Världsmaskinen. Emanuel Swedenborgs naturfilosofi*. 558 s.
Lund 3/12 2004; Erland Sellberg, Stockholm/ Gunnar Broberg.
Anm. Erland Sellberg, *Lychnos* 2006, 333–339.

2005

173. Jan Eric Olsén (f. 1965). *Liksom ett par nya ögon. Frithiof Holmgren och synsinnets problematik*. 256 s.
Lund 21/1 2005; Torbjörn Gustafsson Chorell, Uppsala/ Gunnar Broberg.
Anm. Torbjörn Gustafsson Chorell, *Lychnos* 2005, 324–328.
174. Staffan (Bergwik-)Wennerholm (f. 1975). *Framtidsskaparna. Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930-1970*. 318 s.
Uppsala 26/2 2005; Kjell Jonsson, Umeå/ Tore Frängsmyr & Sven Widmalm.

- Anm. Kjell Jonsson, *Lychnos* 2005, 341–345.
175. Mikela Lundahl (f. 1965). *Vad är en neger? Negritude, essentialism, strategi*. 339 s.
Göteborg 9/4 2005; Bosse Holmqvist, Stockholm/ Bo Lindberg & Eva Gothlin.
Anm. Bosse Holmqvist, *Lychnos* 2005, 336–341.
176. Thomas Karlsruhn (f. 1967). *Passage mellan medier. Vilém Flusser, datorn och skriften*. 481 s.
Göteborg 23/4 2005; Carl-Göran Heidegren, Lund/ Sven-Eric Liedman & Eva-Lena Dahl.
Anm. Carl-Göran Heidegren, *Lychnos* 2005, 332–336.
177. Ingmar Lundkvist (f. 1957). *Kulturprosten. Torsten Fogelqvist som DN-publicist och folkbildare*. 374 s.
Lund 30/4 2005; Martin Kylhammar, Linköping/ Svante Nordin.
178. David Stockelberg (f. 1976). *Simmels former*. 396 s.
Göteborg 4/6 2005; Jonas Hansson, Lund/ Sven-Eric Liedman & Mats Andréén.
Anm. Jonas Hansson, *Lychnos* 2005, 328–332.
179. Dag Avango (f. 1965). *Sveagruvan. Svensk gruvhantering mellan industri, diplomati och geovetenskap 1910–1934*. 439 s.
KTH 10/6 2005; Håkon With Andersen, Trondheim/ Marie Nisser.
180. Katarina Leppänen (f. 1969). *Rethinking civilisation in a European feminist context. History, nature, women in Elin Wägner's Väckarklocka*. 261 s.
Göteborg 11/6 2005; Lena Eskilsson, Umeå/ Lennart Olausson & Eva Gothlin.
181. Pia Laskar (f. 1956). *Ett bidrag till heterosexualitetens historia. Kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800–1920*. 433 s.
Stockholm 16/9 2005; Marianne Liljeström/ Bosse Holmqvist & Bo Lindberg.
Anm. Jonas Liliequist, *Scandia* 73 (2007), nr 2, 155ff.
Hanna Markusson Winkvist, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 27 (2006), nr 1, 77–82.
182. Peter Josephson (f. 1969). *Den akademiska frihetens gränser. Max Weber, Humboldtmodellen och den värdefria vetenskapen*. 210 s.
Uppsala 23/9 2005; Ola Agevall, sociologi, Växjö/ Tore Frängsmyr & Mats Persson.
Anm. Ola Agevall, *Lychnos* 2006, 325–329.
183. Anders Burman (f. 1971). *Politik i sak. C. J. L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851*. 445 s.
Stockholm 25/11 2005; Johan Svedjedal, Uppsala/ Inga Sanner & Sten Dahlstedt.
Anm. Johan Svedjedal, *Samlaren* 127 (2006), 448–455.

184. Daniel Lövheim (f. 1975). *Att inteckna framtiden. Läroplansdebatter gällande naturvetenskap, matematik och teknik i svenska allmänna läroverk 1900-1965*. 225 s.
Uppsala 24/4 2006; Thomas Kaiserfeld, Mälardalen/ Anders Lundgren & Mats Persson.
Anm. Thomas Kaiserfeld, *Lychnos* 2006, 329–333.
185. Shamal Kaveh (f. 1964). *Det villkorade tillståndet. Centralförbundet för Socialt Arbete och liberal politisk rationalitet 1901–1921*. 276 s.
Uppsala 24/5 2006; David Östlund, Stockholm/ Mats Persson & Torbjörn Gustafsson Chorell.
Anm. David Östlund, *Lychnos* 2007, 321ff.
Roddy Nilsson, *Scandia* 72 (2006), nr 2, 122ff.
186. Kristian Petrov (f. 1975). *Tillbaka till framtiden. Modernitet, postmodernitet och generationsidentitet i Gorbacevs glasnost' och perestrojka*. 399 s.
Göteborg 2/6 2006; Per Månson, sociologi/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Per Månson, *Lychnos* 2007, 317–321.
187. Gro Hanne Aas (f. 1954). *Likhet uten solidaritet? Idéhistoriske studier av karakterer i utdanning og meritokrati. – Utdanningsentreprenørene. Idéhistoriske studier av karaktergiving hos jesuitter og andre ordensmenn*. 199 + 130 s.
Göteborg 10/6 2006; Lennart Olausson, Malmö högskola/ Sven-Eric Liedman.
188. Gert Magnusson (f. 1956). *Språk och värld. Metod, exempel, etik*. 467 s.
Göteborg 16/6 2006; Ola Fransson, Malmö högskola/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Ola Fransson, *Lychnos* 2007, 308–312.
189. Erika Alm (f. 1975). *"Ett emballage för inälvor och emotioner". Föreläsningar om kroppen i statliga utredningar från 1960- och 1970-talen*. 293 s.
Göteborg 15/12 2006; Lena Lennerhed, Södertörn/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Lena Lennerhed, *Lychnos* 2007, 313–317.

190. Helena Hill (f. 1968). *Befria mannen! Idéer om förtryck, frigörelse och förändring hos en svensk mansrörelse under 1970- och tidigt 1980-tal*. 294 s.
Umeå 22/2 2007; Jens Rydström, historia, Lund/ Lena Eskilsson.
Anm. Jens Rydström, *Lychnos* 2007, 303–308.
David Tjeder, *Scandia* 74 (2008), nr 1, 133ff.
Torbjörn Forslid, *Tidskrift för genusvetenskap* 2008, nr 2, 102ff.
191. Emma Isaksson (f. 1975). *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. 396 s.
Stockholm 16/3 2007; Drude Dahlerup, statsvetenskap/ Ulla Manns & Bosse Holmqvist.
Anm. Drude Dahlerup, *Lychnos* 2008, 297–303.

192. Patricia Lorenzoni (f. 1975). *Att färdas under dödens tecken. Frazer, imperiet och den försvinnande vilden*. 425 s.
Göteborg 31/3 2007; Stefan Jonsson/ Sven-Eric Liedman & Mats Andrén.
Anm. Stefan Jonsson, *Lychnos* 2007, 290–296.
193. Per Sundgren (f. 1944). *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. 391 s.
Stockholm 24/5 2007; Svante Beckman, Tema, Linköping/ Staffan Källström & Per-Olof Mattsson.
Anm. Svante Beckman, *Lychnos* 2008, 291–297.
194. Andréaz Wasniowski (f. 1979). *Den korrekta avvikelser. Vetenskapsanvändning, normalitetssträvan och exkluderande praktiker hos RFSL, 1950–1970*. 351 s.
Umeå 1/6 2007; Torbjörn Gustafsson Chorell, Uppsala/ Kjell Jonsson & Svante Norrhem.
Anm. Torbjörn Gustafsson Chorell, *Lychnos* 2007, 285–290.
195. Victoria Fareld (f. 1973). *Att vara utom sig inom sig. Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet*. 328 s.
Göteborg 8/6 2007; Bengt Kristensson Uggla, Åbo/ Sven-Eric Liedman.
Anm. Bengt Kristensson Uggla, *Lychnos* 2007, 297–303.
196. Christina Schmidt (f. 1948). *Nostalgisk längtan och iskallt förnuft. Claude Lévi-Strauss som civilisationskritiker*. 430 s.
Göteborg 15/9 2007; Thomas Hylland Eriksen, Oslo/ Henrik Björck.
197. Tobias Dahlkvist (f. 1977). *Nietzsche and the philosophy of pessimism. Schopenhauer, Hartmann, Leopardi*. 301 s.
Uppsala 12/10 2007; Andreas Sommer, Greifswald/ Thomas Brobjer & Mats Persson.
Anm. Andreas Sommer, *Lychnos* 2008, 318–322.
198. Henrik Lång (f. 1972). *Drömmen om det ouppnåeliga. Anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren, Gustaf Henriksson-Holmberg och Einar Håkansson*. 264 s.
Umeå 13/10 2007; Inga Sanner, Stockholm/ Kjell Jonsson.
Anm. Inga Sanner, *Lychnos* 2008, 314–318.
199. Tony Gustafsson (f. 1971). *Läkaren, döden och brottet. Studier i den svenska rättsmedicinens etablering*. 443 s.
Uppsala 19/10 2007; Eva Åhrén, Nobelmuseet/ Karin Johannisson & Torbjörn Gustafsson Chorell.
Anm. Eva Åhrén, *Lychnos* 2008, 322–327.
200. Emma Shirran (f. 1973). *Sambälle, vetenskap och obstetrik. Elis Essen-Möller och kvinnokliniken i Lund*. 252 s.
Uppsala 26/10 2007; Solveig Jülich/ Sven Widmalm & Karin Johannisson.
Anm. Solveig Jülich, *Lychnos* 2008, 304–308.
201. Jenny Eklöf (f. 1973). *Gene technology at stake. Swedish governmental commissions on the border of science and politics*. 204 s.
Umeå 30/11 2007; Susanne Lundin, etnologi, Lund / Kjell Jonsson.

202. Anna Storm (f. 1973). *Hope and rust. Reinterpreting the industrial place in the late 20th century*. 214 s.
KTH 7/3 2008; Tim Edensor, Manchester/ Sverker Sörlin.
203. Isabelle Dussauge (f. 1978). *Technomedical visions. Magnetic resonance Imaging in 1980s Sweden*. 258 s.
KTH 4/4 2008; Ann Beaulieu, Amsterdam/ Arne Kaijser, Pär Blomkvist & Eva Åhrén.
204. Per Lundin (f. 1971). *Bilsamhället. Ideologi, expertis och regelskapande i efterkrigstidens Sverige*. 407 s.
KTH 11/4 2008; Mats Benner, sociologi, Lund/ Arne Kaijser & Pär Blomkvist.
Anm. Mats Benner, *Lychnos* 2009, 320ff.
205. Johan Sundeen (f. 1968). *Andelivets agitator. J. A. Eklund, kristendomen och kulturen*. 490 s.
Lund 11/4 2008; Conny Mithander, Karlstad/ Svante Nordin.
Henrik Rosengren, *Scandia* 75 (2009), nr 1, 132f.
206. Benny Jakobsson (f. 1954). *Den sjunde världsdelen. Västgötar och Västergötland 1646–1771 – en identitetshistoria*. 498 s.
Stockholm 17/5 2008; Jonas Nordin, historia/ Erland Sellberg & Bo Lindberg.
Anm. Jonas Nordin, *Lychnos* 2008, 309–314.
Anna Walette, *Rig* 2009, nr 3, 161–166.
207. Ulf Andréasson (f. 1967). *Arbetslösa i rörelse. Organisationssträvanden och politisk kamp inom arbetslöshetsrörelsen i Sverige 1920–34*. 288 s.
KTH 5/6 2008; Ingar Kaldal, NTNU/ Maths Isacson & Henrik Björck.
Anm. Ingar Kaldal, *Lychnos* 2009, 332–335.
Lena Eriksson, *Scandia*, 75 (2009), nr 1, 138f.
208. Anna Ohlsson (f. 1974). *Myt och manipulation. Radikal psykiatrikritik i svensk offentlig idédebatt 1968–1973*. 309 s.
Stockholm 25/10 2008; Lena Lennerhed, Södertörn/ Inga Sanner & Petteri Pietikäinen.
Anm. Lena Lennerhed, *Lychnos* 2009, 335–340.
Lars-Eric Jönsson, *Rig* 93 (2010), nr 1, 38ff.
209. Per Landgren (f. 1958). *Det aristoteliska historiebegreppet. Historieteori i renässansens Europa och Sverige*. 372 s.
Göteborg 6/12 2008; Erland Sellberg, Stockholm/ Bo Lindberg.
Anm. Erland Sellberg, *Lychnos* 2009, 353–358.
Hans-Jørgen Schanz, *Historisk tidsskrift* (Oslo), 89 (2010), nr 2, 283–286.

210. Andrus Ers (f. 1970). *Segrarnas historia. Makten, historien och friheten studerade genom exemplet Herbert Tingsten 1939–1953*. 293 s.
Stockholm 13/2 2009; Lennart Olausson, Malmö högskola/ Bosse Holmqvist & Torbjörn Gustafsson Chorell, Uppsala.
Anm. Lennart Olausson, *Lychnos* 2009, 341–346.

211. Susanne Dodillet (f. 1977). *Är sex arbete? Svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970-talet*. 602 s.
Göteborg 21/2 2009; Brian Palmer, antropologi, Uppsala/ Ingemar Nilsson & Cecilia Rosengren.
Anm. Brian Palmer, *Lychnos* 2009, 346–349.
Eva-Maria Svensson, *Tidskrift för genusvetenskap* 2009:2/3, 139ff.
Replik och genmäle, 141ff.
212. Rangnar Nilsson (f. 1974). *Vad är god vetenskap? Hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner*. 420 s.
Göteborg 6/3 2009; Thomas Kaiserfeld, Lund/ Bo Lindberg & Margareta Hallberg.
Anm. Thomas Kaiserfeld, *Lychnos* 2009, 327–332.
213. Per Widén (f. 1976). *Från kungligt galleri till nationellt museum. Aktörer, praktik och argument i svensk konstmuseal diskurs*. 286 s.
Göteborg 28/3 2009; Jenny Beckman, Uppsala/ Bo Lindberg & Henrik Björck.
Anm. Jenny Beckman, *Lychnos* 2009, 317–320.
214. Annika Berg (f. 1973). *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen*. 541 s.
Uppsala 8/5 2009; Roger Qvarsell, Linköping/ Karin Johannisson & Jenny Beckman, Stockholm.
Anm. Roger Qvarsell, *Lychnos* 2009, 350–353.
Anna-Karin Frih, *Scandia* 76 (2010), nr 1, 178f.
215. Andreas Hellerstedt (f. 1978). *Ödets teater. Ödesföreställningar i Sverige vid 1700-talets början*. 255 s.
Stockholm 30/5 2009; Otfried Czaika/ Erland Sellberg & Jonas Nordin, historia.
Anm. Otfried Czaika, *Lychnos* 2009, 323–327.
David Dunér, *Sjuttonhundratals* 2010, 193–197.
Kyrre Kverndokk, *Historisk tidsskrift* (Oslo), 89:4 (2010), 657–662.
216. Tora Byström (f. 1960). *Nordens Frihet. Samfundet, tidningen, kretsen*. 376 s.
Umeå 18/9 2009; Jonas Hansson, Lund/ Björn Olsson, Bosse Sundin & Per Wisselgren.
Anm. Jonas Hansson, *Lychnos* 2010, 288–293.
217. Mathias Persson (f. 1975). *Det nära främmande. Svensk lärdom och politik i en tysk tidning, 1753–1792*. 296 s.
Uppsala 25/9 2009; Rebecka Lettevall, Södertörn/ Anders Lundgren & Hjalmar Fors, KTH.
Anm. Rebecka Lettevall, *Lychnos* 2010, 293–296.
Nils Eriksson, *Sjuttonhundratals* 2010, 204–207.

2010

218. Maja Fjæstad (f. 1976). *Visionen om outtömlig energi. Bridreaktorn i svensk kärnkraftshistoria, 1945–80*. 336 s.
KTH 26/3 2010; Henrik Björck, Göteborg/ Thomas Kaiserfeld.
Anm. Henrik Björck, *Lychnos* 2010, 280–283.
219. Britt-Marie Styrke (f. 1952). *Utbildare i dans. Perspektiv på formeringen av en pedagogutbildning 1939–1965*. 245 s.
Umeå 23/4 2010; Sture Brändström, Musikhögskolan, Piteå/ Kerstin Thörn & Lena Eskilsson.
220. Louise Nilsson (f. 1973). *Färger, former, ljus. Svensk reklam och reklampsykologi, 1900–1930*. 229 s.
Uppsala 29/5 2010; Roger Qvarsell, Linköping/ Torbjörn Gustafsson Chorell & Anders Lundgren.
Anm. Roger Qvarsell, *Lychnos* 2010, 297–301.
221. Henrik Brissman (f. 1967). *Mellan nation och omvärld. Debatt i Sverige om vetenskapens organisering och finansiering samt dess internationella och nationella aspekter under 1900-talets första hälft*. 502 s.
Lund 15/10 2010; Per Wisselgren, Umeå/ Gunnar Broberg.
Anm. Per Wisselgren, *Lychnos* 2011, 297–301.
222. Jonnie Eriksson (f. 1978). *Monstret & människan. Paré, Deleuze och teratologiska traditioner i fransk filosofi, från renässanshumanism till posthumanism*. 718 s.
Lund 13/11 2010; Anders Johansson, litteraturvetenskap, Umeå/ Gunnar Broberg.
Anm. Anders Johansson, *Lychnos* 2011, 288–292.

2011

223. Jan O. Berg (f. 1937). *På spaning efter en svensk modell. Idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909*. 468 s.
Stockholm 15/4 2011; Christer Ericsson, Hälsoakademien, Örebro/ Staffan Källström & Henrik Björck, Göteborg.
Anm. Christer Ericsson, *Lychnos* 2011, 283–288.
224. Jenny Ingemarsdotter (f. 1975). *Ramism, rhetoric and reform. An intellectual biography of Johan Skytte (1577–1645)*. 322 s.
Uppsala 28/5 2011; Erland Sellberg, Stockholm/ Magnus Nyman & Hanna Östholm.
Anm. Erland Sellberg, *Lychnos* 2011, 292–297.
225. Jenny-Leontine Olsson (f. 1979). *Kön i förändring. Den svenska könsrollsforskningen 1959–1979*. 395 s.
Stockholm 28/5 2011; Elisabeth Elgán, historia/ Elisabeth Mansén & Ulla Manns, Södertörn.
Anm. Elisabeth Elgán, *Lychnos* 2012, 236–240.
226. Maria Björk (f. 1971). *Problemet utan namn? Neuroser, stress och kön i Sverige från 1950 till 1980*. 306 s.
Uppsala 1/6 2011; Motzi Eklöf, genusvetenskap/ Karin Johannisson & Maja Bondestam.

227. Elin Gardeström (f. 1960). *Att fostra journalister. Journalistutbildningens formering i Sverige 1944–1970*. 296 s.
Stockholm 14/10 2011; Per Wisselgren, Umeå/ Lena Lennerhed, Bosse Holmqvist & Patrik Lundell.
Anm. Per Wisselgren, *Lychnos* 2012, 256–260.
228. Andrej Slavik (f. 1981). *X. Tre etyder över ett tema av Iannis Xenakis (1922–2011). (1) Avhandling. – (2) Exposition, noter, bibliografi*. 321 + 144 s.
Göteborg 14/10 2011; Sten Dahlstedt, musikvetenskap, Uppsala/
Ingemar Nilsson & Björn Billing.
229. Kristiina Savin (f. 1973). *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. 501 s.
Lund 22/10 2011; Bo Lindberg, Göteborg/ Gunnar Broberg.
Anm. Bo Lindberg, *Lychnos* 2012, 240–244.
230. Helena Dahlberg (f. 1970). *Vikten av kropp. Frågan om kött och människa i Maurice Merleau-Pontys Le visible et l'invisible*. 373 s.
Göteborg 16/12 2011; Fredrik Svenaeus, filosofi, Södertörn/ Ingemar Nilsson, Ola Sigurdson & Marcia Sá Cavalcante Schuback, Södertörn.
Anm. Fredrik Svenaeus, *Lychnos* 2012, 251–256.

2012

231. Mattias Bäckström (f. 1969). *Hjärtats härdar – folkliv, folkmuseer och minnesmärken i Skandinavien, 1808–1907*. 372 s.
Göteborg 2/6 2012; Arne Bugge Amundsen, Oslo/ Bo Lindberg & Henrik Björck.
Anm. Arne Bugge Amundsen, *Lychnos* 2013, 251–254.
232. Helena Ekerholm (f. 1981). *Bränsle för den moderna nationen. Etanol och gengas i Sverige under mellankrigstiden och andra världskriget*. 72 s. + 4 upps.
Umeå 21/9 2012; Per Lundin, Uppsala/ Bosse Sundin & Jonny Hjelm.
Anm. Per Lundin, *Lychnos* 2013, 254ff.
233. Ralf Hultberg (f. 1938). *Vedergällningstanken. Två idéhistoriska studier*. 476 s.
Stockholm 6/10 2012; Ingemar Nilsson, Göteborg/ Erland Sellberg.
Anm. Jonas Ahlskog, *Lychnos* 2013, 304f.
234. Kristina Espmark (f. 1975). *Utanför gränserna. En vetenskapshistorisk biografi om Astrid Cleve von Euler*. 317 s.
Umeå 30/11 2012; Anders Lundgren, Uppsala/ Christer Nordlund & Bosse Sundin.
Anm. Anders Lundgren, *Lychnos* 2013, 260–264.
235. Ingemar Pettersson (f. 1976). *Handslaget. Svensk industriell forskningspolitik 1940–1980*. 254 s.
KTH 30/11 2012; Sven Widmalm, Uppsala/ Sverker Sörlin & Katarina Larsen.

236. Martin Emanuel (f. 1977). *Trafikslag på undantag – cykeltrafiken i Stockholm 1930–1980*. 408 s.
KTH 14/12 2012; Mikael Hård, Darmstadt/ Arne Kaijser & Pär Blomkvist, ordf. Anders Houltz.
Anm. Mikael Hård, *Lychnos* 2013, 256–260.

2013

237. David Thorsén (f. 1972). *Den svenska aidsepidemin. Ankomst, bemötande, innebörd*. 527 s.
Uppsala 22/3 2013; Per Axelsson, Umeå/ Sven Widmalm & Annika Berg.
Anm. Per Axelsson, *Lychnos* 2013, 278–282.
238. Julia Nordblad (f. 1982). *Jämlikhetens villkor. Demos, imperium och pedagogik i Bretagne, Tunisien, Tornedalen och Lappmarken, 1880–1925*. 367 s.
Göteborg 26/4 2013; Martin Kylhammar, Linköping/ Henrik Björck, Mats Andrén & Christine Quarfood.
Anm. Martin Kylhammar, *Lychnos* 2013, 273–277.
239. Petter Tistedt (f. 1981). *Visioner om medborgerliga publiker. Medier och socialreformism på 1930-talet*. 350 s.
Uppsala 24/5 2013; Per Wisselgren, Umeå/ Frans Lundgren & Mats Persson.
Anm. Per Wisselgren, *Lychnos* 2013, 282–287.

Swedish Golgotha

*Anders Retzius' collection of human crania
at the Karolinska Institutet according to
an 1862 manuscript*

Olof Ljungström

In his short 1858 piece *Hints to Craniographers* the Philadelphia physician J. Aitken Meigs had found an information deficit:

Many cranial collections are to be found in Europe and America, differing in the number and ethnic variety of their specimens. Precise information, however, as to their location, extent, variety and proprietorship is not easily obtainable.¹

Meigs himself had at the death of the Philadelphia doctor Samuel Morton become the custodian of the greatest North American collection of human crania, sometimes referred to as “the American Golgotha”. The deficit was troubling as Meigs regarded these collections as a basic need for any anatomical research on the subject of “race”:

Craniography is in truth destined to constitute one, perhaps the most important of the corner stones upon which the great edifice of the Natural History of Man is to be hereafter erected. [...] But the multiplication and classification of facts must in great measure keep pace with and be dependent upon the establishment of cranial collections, which constitute, so to speak, the store-houses of the raw material ready to be elaborated into science.²

Despite his best intentions of providing accurate information, Meigs himself still ended up further muddying the waters when enumerating some of the more important private collectors: “Retzius, Nilsson, Eschricht Van der Hoeven, Thurnam &c”. He was of course mistaken about Anders Retzius, the professor of anatomy at the Karolinska Institutet (KI), the Stockholm medical school. The collection, while founded by Retzius, was the property of the institute, and thus of the public.

The list also indicates the distributed character and network aspects of this peculiar form of 19th century scientific collaboration—the collection, and circulation, of crania and casts not least. In fact, Meigs himself had entered into exchange with Retzius, and before him Samuel Morton and Retzius had both on a much grander scale profited from a relationship of mutual exchange. Yet despite their personal acquaintance, the public nature of Retzius’ collection was apparently still obscure to Meigs.

Figure I.
"Förteckning på Cranii-samlingen sådän den vid A. Retzii död sig befann. Uppgjord af G. Retzius. Juli 1862."

(Account of the collection of crania as it was found at the death of A. Retzii. Established by G. Retzius. July 1862.)

P.1

This is a large handwritten table with approximately 10 columns and 15 rows. The text is dense and appears to be a detailed inventory or list of items, likely crania, with various descriptive notes and numbers.

P.2

This is a handwritten table with approximately 10 columns and 15 rows, similar in format to P.1, containing detailed handwritten entries.

P.3

This is a handwritten table with approximately 10 columns and 15 rows, continuing the list of items from the previous pages.

P.4

This is a handwritten table with approximately 10 columns and 15 rows, containing further entries from the collection.

P.5

This is a handwritten table with approximately 10 columns and 15 rows, the final page of the list shown.

The 1862 inventory of Anders Retzius' craniological collection

Of course, Meigs could be expected to struggle with detailed information regarding Retzius' collection, which he had personally never seen. Retzius showed it to visitors, and it was accessible to the Stockholm public along with the other KI museum collections, but no catalogue was ever published. Its precise contents have thus remained more or less completely obscure. However, a form of graphic "census" of the contents of the collection, and its arrangement, was produced at the death of Anders Retzius in 1860. This document was found among the catalogued papers relating to the collection that was deposited with the Department of Osteology at Stockholm University in the late 1960's. (It is currently kept at the KI Unit for Medical History and Heritage/Hagströmer Library.) The intention here is to make a brief presentation of this document and a preliminary discussion about what can be deduced about the collection's extent and composition. (Figure 1 presents the general layout of the document.)

The document is dated July 1862. The author was Anders Retzius' son, Gustaf, aged nineteen at the time, later to become first professor of histology, later anatomy, at the institute, and to continue his father's interest in human crania as possible material for the classification of supposed human "races" into the first decades of the twentieth century.

The manuscript consists of five pages, each a drawing of one of the five large cabinets that held the collection. The first, and most spectacular of these cabinets, a double one of seven shelves, bore at the top the caption "Gent. Brachycephal. Crania". The left half of the cabinet was indicated to contain "Skythi", while the right half was divided between "Slavi", "Pelasgi" and "Mongoli". The indicated "Skythi" category was comprised of 50 crania, and the later three categories of 61, the lower three shelves being dedicated to the "Mongoli" further specified to be "Prognata".

The following two single cabinets contained 64 crania, mostly from western European nations, from Sweden not least, with specimens of among others from German, French, British etc. extraction, and 72 crania of very varied provenances—Greek, Russian, Siberian, Chinese and East Asian, Australian aborigine, Ancient Egyptian (with some modern mixed in), and some crania from the extinct Canary islanders, the Guanches. The last two cabinets were less cramped, containing 28 and 27 specimens respectively, the first containing examples of the inhabitants of the western half of the New World, regarded as stretching from Greenland in the north to Patagonia in the south, and the second specimens stretching from Alaska to the Pampas region. In sum, the total of the collection as recorded in 1862 stood at 302 specimens, human crania or plaster casts.

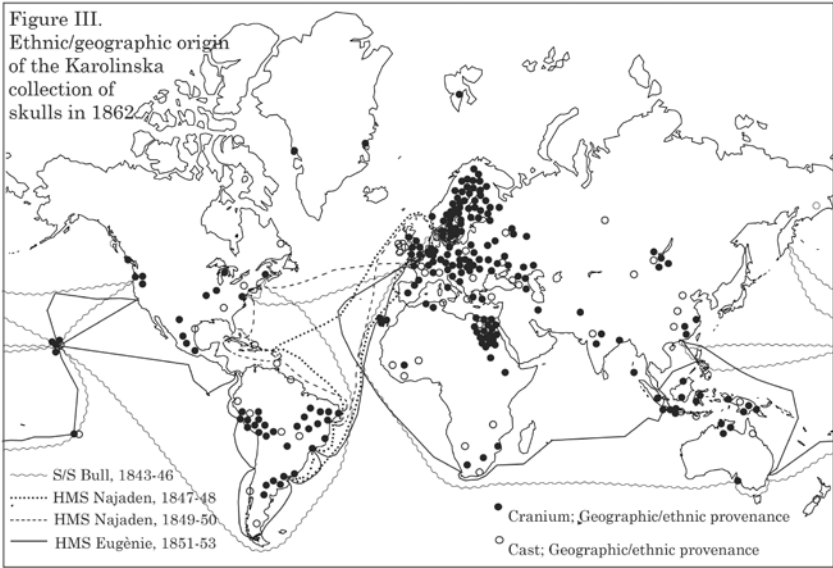
Figure 2 is a summary of the composition of the collection in tabular form, by purported geographic or ethnic origin as would be the case. Complementing it is Figure 3, a map indicating geographical origin. Each cranium is represented by a filled dot, with circles for casts. As number of

Figure II. Anders Retzius' collection of crania at the Karolinska Institutet Museum of Anatomy in 1862

CASE 1 ("BRACHYCEPHALI", 111 CRANIA)			
Laplander [Samj] (b)	19	Chinese	8
Finn (Carelian 2, Kven 3) (b)	18	Tungus	1
Estonian (b)	1	Kamchadal (Kamschatka) [Itelmen]	1
Ancient Swede (Turanian)	1	"Australians"	12
Scyth (Ancient king, Dniepr) (b)	1	(— Australians	5)
"Egyptian priest" (Hyksos? Skyth?) (b)	1	(— Hawaii	1)
Chinese Tartar (b)	1	(— New Zealand	1)
Indian Lascar (Afghan) (b)	1	(— New Guinea	1)
Afghan (b)	1	(— Java	1)
Turk (b)	2	(— Nikobar Islands	1)
Tartar (b)	1	(— Ceram	2)
Avar (b)	1	Abyssinian	1
Ancient Greek (b)	2	Berber (Algeria)	1
Ancient Egyptian (Manfalut) (b)	1	Egypt (Modern 2, Ancient 17)	19
Pole (Galizian 1) (b)	4	Guanche (Islas Canarias, Teneriffa)	3
Czech (Bohemian 2, Moravian 2) (b)	7	Sub-saharan Africans	12
Croat (Morlack 1, Dalmatian 1) (b)	2	(— "Negro" (W. Africa)	5)
Russian (Ukrainian 3) (b)	10	(— "Kaffer" (S. Africa)	6)
Basque (b)	3	(— "Hottentott" [Khoikhoi] (S.A)	1)
Iberian (Celt-Iberian) (b)	1		
Gaul (Celt-Iberian) (b)	1	CASE 4 & 5 (55 CRANIA)	
Irish (Celt-Iberian) (b)	1	Berber (Algeria, Kabylia, Mitidja)	1
Austrian (b)	4	"Otaheti" (Tahiti)	1
Schweiz (Rhaetian) (b)	1	"Eskimo" [Inuit]	4
Bavarian (b)	1	(— Greenlander	2)
Calmuck (b)	1	(— Esquimaux, Labrador	1)
Buriyat (Mongol) (b)	4	(— Konyag, Kodiak Isl. [Alutiq])	1)
Malay (b)	10	N. American Natives	13
(— Java (b)	5)	(— Narraganset	1)
(— Bali (b)	1)	(— Miami [Miyaamiaki]	1)
(— Celebes (b)	2)	(— Ottawa	1)
(— Borneo (b)	1)	(— Menominee [Mamaceqtaw]	1)
Polynesia (Hawaii 4, Tahiti 2) (b)	6	(— Chenouk (Chinookans)	3)
New Guinea (Papua) (b)	4	(— Arikara [Sahish]	1)
		(— Vancouver Isl.	1)
		(— Creek (Muscogee) [Mvskoke]	1)
		(— Sac (Sauk)[Ojibakiwaki]	1)
		(— Comanche [Numunuu]	1)
		(— "Ancient American"	1)
CASE 2 & 3 (136 CRANIA)		Central American Natives	4
Swedes (Germanic)	27	(— Aztec	3)
Swedes (Celtic)	8	(— Mexcian	1)
Danes (Germanic, "Cimbri")	4	South American Natives	32
Norwegian (Germanic, "Normannus")	2	(— Carrib	1)
English ("Anglosaxon")	3	(— Aymara	5)
Brits (Ancient Celts, Gaels)	3	(— Peru	9)
Irish (Celt-Iberi)	2	(— Bolivia	1)
French Celts (Gauls)	6	(— Botocudo (Brazil) [Aimoré]	1)
Dutch (Batavian)	6	(— Tapuio (Brazil)	4)
Germans (Germanic)	3	(— Guarami (Brazil)	4)
Germans (Celts)	1	(— Bahia (Brazil)	1)
"Swedish" Russian (Nizhgorod) (d)	1	(— Guarani (Paraguay)	1)
Ancient Greek	1	(— Pampas	2)
Greek (modern, "Armenian")	1	(— Puelche (Pampas)	1)
Ancient Algerian (Physician)	1	(— Patagon	1)
Ancient Carthaginian (Tunis)	1	(— Aruacan [Mapuche]	1)
Ancient Persian	1		
Caucasian (Georgian 2, Cirkassian 1)	4		
Hindu(stani, India)	3		

crania was provided with only the broadest geographic or "ethnic" descriptors their inclusion has required an act of relatively high-handed interpretation. In general terms the map gives a reasonable idea of the collection, if not in every single detail.

Generally speaking, the "African" category was comparatively poorly represented in the collection, often with vague or absent geographic or ethnic descriptions. Given the nature of New World slavery it is also very much open to question whether the provenance should really be African, or rather for instance Caribbean? The African section of the collection also contained a disproportionately large number of casts of skulls compared to other parts of it. The map finally also includes dates and routes of four Swedish naval expeditions of the 1840's and 50's that provided Anders Retzius and the Karolinska Institutet with crania for their collection. Finally, the dot on the otherwise uninhabited Svalbard islands indicates a spot of grave-robbing perpetrated by the Stockholm zoologist Sven Lovén of one of the graves of Russians looking to extract the resources of the islands.

The arrangement of the collection perhaps unremarkably testified to an implementation of Anders Retzius' system of craniological classification. However, it did so with strikingly little emphasis on his methodological innovation, the "cranial index". No actual measurement data were provided with any of the specimens on display. The four factors that the system supposedly hinged on—brachycephaly vs. dolichocephaly (short-skulls vs. long-skulls), and prognatism vs. ortognatism (protruding vs. straight teeth)—were really only present in the form of the captions on the first cabinet; the "Brachycephalic nations", of which only the "prognate Mongols" were singled out for specific mention. Of the 302 specimens only six were specified to be "dolichocephalic", a mere single cranium was specified to be "brachycephalic" (aside from the specimens of the first cabinet), while three cases of "prognatism" were mentioned, but none of "ortognatism". The arrangement of the collection rather presented a succession of nations and populations according to their political and geographical circumstances, some clearly modern nations in the 19th century sense, with others a combination of ancient and modern "tribes" of various kinds, and finally certain groups clearly falling in broad categories of "race", possibly most clearly the "negroes". Hopefully the reader can form an image of the arrangements to gauge this for him- or herself, but overall the possibility of ordering nations or races hierarchically was quite muted and left as an implicit possibility. The collection as presented certainly dealt with the display and establishment of difference, a necessary but not on its own sufficient precondition for assigning different and unequal values to various groups. Certainly nothing in the arrangement

precluded this from being supplemented by a visitor, but neither would it seem to have been a necessary conclusion from the display itself. The matter was seemingly left as an unconfirmed possibility, rather than any supposed programmatic certainty.

Something that does seem to be borne out by the arrangement of the crania is, however, the extent to which Anders Retzius' system proceeded from the implicit assumption of "dolichocephaly" as the norm, with "brachycephaly" defined primarily as deviations from it. In his publications, nations were distributed among the four categories of long or short skull and with buck or straight teeth, as indicated above, and the implicit preference would seem to have been for the straight-teethed long skulls. Occasionally his groupings produced unexpected twists, seemingly indicating problems of interpretation. One such would be the presence of two skulls of the Greek nation, one ancient and one presumably modern, the first located among the short-skulled nations of the first cabinet, and the second in the cabinet with among other the Africans, in Retzius' system consistently long-skulled. The discrepancy might be interpreted as indicative of the possibility for a nation to change its skull-shape, a possibility not otherwise alluded to by Retzius. Given the high regard for the ancient Greek nation their identification as possibly short-skulled is at least a slight surprise given the overall preference for the long skull.

The last two cabinets, dedicated to the New World, corresponded to his specific contribution to craniology, in direct contravention of the results of none other than the great Samuel Morton. In Retzius' system, the natives of the New World presented a far from homogenous appearance, and in fact displayed clearly differing skull forms, possible to trace along an east-west divide.

The Sami, or "Laplanders", were clearly special to Anders Retzius. The "beginning" of the collection was to be found in the upper left-hand corner of the impressive double cabinet, the equivalent of the upper corner of the first page of a book. It was entirely consistent with the centrality of the Sami as the "significant other", the original natives of Scandinavia eventually displaced by the direct ancestors of the modern Norwegians, Swedes etc., in the grand synthesis of Nordic prehistory that Anders Retzius' craniology showcased. His great later detractor, the French neurologist and physical anthropologist Paul Broca referred to it as the "Nordic school", and went about successfully disproving it and Retzius' conclusions, a blow especially to the Swedes' attempt towards a synthetic view of the relationship of the human races and nations of the world, a blow it never recovered from. Of the eighteen Sami crania, four had Lycksele indicated as their place of origin, one each for the equally northern Swedish localities of Sorsele, Umeå, Luleå, Skellefteå, Arvidsjaur, Karesuando, and even Kautokeino in the far north across the Norwegian border. The individuals providing them would seem a combination of doctors, possibly

medical functionaries of the Swedish state—Drs. Lindström, Malm, von Scheele, Schöldberg—and travellers, like Professor Zetterstedt, Retzius’ friend the natural historian J. A. Wahlberg, and a British traveller named Solomon.

The 1862 inventory

The specific context in which Gustaf Retzius carried out his inventory is unknown. The KI anatomical museum was the pride of the institute, and the personal creation of Anders Retzius. Ambitious publication plans for the Karolinska anatomical collections were in the works at the untimely death of Retzius. In 1855 a first volume of twelve pathological specimens were published as the projected first instalment in a series of the *Museum anatomicum Holmiense*. Retzius’ death brought the publication to a halt that eventually turned out to be permanent. Nevertheless, and likely intended as an act of homage, his successor in the anatomical chair at the Karolinska, Baron Gustaf von Düben, had advanced plans to publish a catalogue specifically of the craniological collection. There was at least one very good precedent for such a catalogue. The elderly Samuel Morton had published one of his massive collections in 1849, and Aitken Meigs went on to publish several updated editions. There will be cause to return to the published Philadelphia collection later, as connections between it and its Stockholm counterpart can be established.

von Düben was granted the sum of 1500 “Riksdaler”, as an extraordinary grant by Parliament, for this purpose at least twice over the space of a decade.³ Yet for reasons unknown no publication ever appeared. It is possible that Gustaf Retzius’ inventory was composed as part of some preliminary preparations.

The collection shows little consistency as to the range of information provided for any single specimen. At their briefest captions might read “Gotland”, or “Otaheiti” (a somewhat antiquated Swedish version of “Tahiti”). This paucity is most prevalent with the plaster casts—of which the collections held a total of fifty-five—many of which seem to have had their origin in phrenological circles, and even to have been acquired from commercial sellers as “national crania”, as generalised national “types”.

No less than 110 of the 302 crania in the collection can with reasonable certainty be identified as antiquarian pieces. These were acquired through archaeological digs etc., i.e. having a historic, not contemporary, provenance. Of course, all the 192 remaining crania cannot by default be assumed to have been contemporary. The Scandinavian and European crania are clearly overrepresented as antiquities, which is consistent with Anders Retzius’ work as a craniologist at the outset, treating it largely as an auxiliary science to antiquarian/archaeological concerns about the history and origin of the nations and races of Europe. Non-European crania in the

collection much less frequently had any particular antiquity indicated, and then only in such parts of the world where ancient advanced civilizations had flourished, with Ancient Egypt and the Andean civilisations very much in evidence.

In the first, large double case dedicated to the “Brachycephalic nations” only 12% of the crania were clearly labelled as ancient or historic (13 out of 111). Part of the problem here is that we simply lack sufficient information about for instance the circumstances of the eighteen Sami crania in the collection. For all intents and purposes they were thus treated as if stemming from an undiversified ethnographic continuum of a history-less “Lapland”, while the actual crania might well have stemmed from several centuries. Similar problems of ahistoricity, or unrecognised historicity, would seem to accrue to the other material of non-European origin.

The second case, dealing with Scandinavia and Europe, can be said to be overabundant in historicity, with no less than 73% (47 out of 64) of the crania identified as in some sense antique or historical. While still remaining in the Old World, but gradually moving away from western Europe, in the third case 42% of the crania can reasonably be identified as historic (30 out of 72). The New World was represented in cases four and five, not divided by a north-south but rather an east-west split. The more westerly case four showed only 14% antiques (4 out of 28), while the more easterly case five, due to the presence of pre-Columbian civilizations, as many as 55% (15 out of 27).

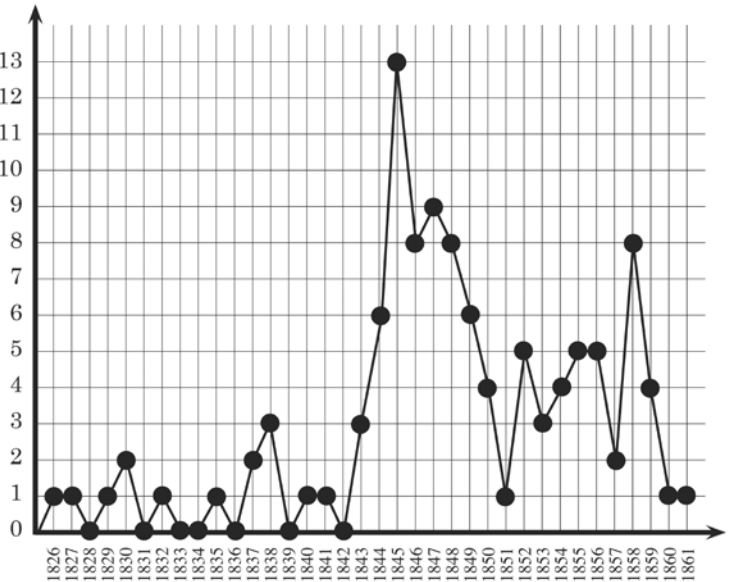
The origin of the contents of the collection

The collection was far from homogenous. It bears the traces of the history of its aggregation, most clearly discernable in the range of languages used and its variable nomenclature. This is in turn an indication of the sheer diversity of classificatory schemes adopted by different anatomists with an interest in some form of “craniography” or “cranioscopy” (describing and viewing), further augmented by the presence of casts with a clear origin in phrenology, a science Anders Retzius eventually went on record to denounce, while the collection’s arrangement does show them shorn of any direct link with phrenology itself.

The distribution of languages used in labelling is a case in point, with an extensive use of Swedish and Latin, and a not insignificant mix of the two in the same recorded inscription. Minor use was made of in particular English and French, while only a single use of German can be noted. From what can be deduced about provenance, the collection was created at a time when Latin natural history was still very much in evidence, with heavy use of it by the Swedes and other Scandinavians, as well as the German scholars involved, while a smaller number of specimens testifying to access to the British and French colonial empires, with a sideline of

Figure IV.

Year of acquisition of crania and casts for the KI collection, 1826-61.

French as the language of the international diplomatic corps. The overall distribution breaks down as 44% in Swedish (133 of 302), 39% in Latin (119 of 302), 6% in Swedish and Latin (18 of 302), 2,6% French (8 of 302), with 1,3% a mix of Swedish and French (4 of 302), 6,2% in English (19 of 302), and a single example in German.

Since 110 of the crania in the collection were provided with the year of their acquisition, some reasonable estimates can be provided regarding variations in Anders Retzius’ activity of collecting over time, as well as certain insights into variations in focus, interest and opportunities for doing so, as presented in Figure 4 below.

What seems to be indicated is that the traffic of crania entering the collection was modest prior to Retzius’ adoption of his new field of inquiry in the early 1840’s. It then quickly took off, quickly building to a peak in 1845 before tapering off until the first years of the 1850’s, as Anders Retzius capitalised on the success of his first paper *Om formen af Nordboernes cranier* (Stockholm, 1843; On the skull-shape of the Scandinavians), to extend his network, and broaden and diversify his collection to eventually cover most of the world and its populations. From the early 1850’s the rate of acquisition seems to have stabilised at a constantly higher level than the one prior to the 1840’s.

Only fourteen dated crania entered the collection between 1826 and 1842. No less than 96 were acquired from 1842 to 1861, that is to say the activity in Retzius’ network continued to yield fruit for the collection even after Retzius’ own demise in 1860, to be recorded by his son in 1862. (The last cranium recorded in the manuscript was the skull of a Native American

from Vancouver Island on the north-west coast of North America, donated by a so far not yet identified Swede by the name of Axel Cronhjelm.)

Given that Retzius' publishing activity in his new field of specialisation did not occur until the 1840's, it is nevertheless telling that his collecting of human crania, from all over the world, clearly predated it, indicating a much more long-standing interest. The first dated crania entered the Museum of Anatomy at the Karolinska already in 1826. It bore a somewhat "macaronic" inscription in mixed Swedish, French and even a bit of anatomical Latin: "Aymara / Amer[icanus]. Peruv[ianus]. dolichoc[ephalicus]" followed by: "fr[ån]. trakten / af Titicacasjön / Gen[om]. cons[ul]. Chasimette / en förêts / 1826" (i.e. "from the region of Lake Titicaca, through Consul Chasimette, in the forests, 1826"). Other early acquisitions included a cranium from eastern Greenland entered in 1829, and an African cranium from the Leyden anatomist and collector van der Hoeven, inscribed: "Kaffrorum princeps / vir bello" ("Kaffer" prince, warrior).

Anders Retzius must clearly have had access to far more than a mere fourteen crania, when he began his studies of them around 1840. The low figure is thus unlikely to be entirely representative. There is however one aspect of the dated early crania that bear further mentioning; no less than half the dated early crania, seven out of the fourteen, were Sami. As has already been indicated by the arrangement of the collection, putting the "Laplanders" at the very top and entry point to the collection, and the known fact that the Sami were cast as the "significant other" of a Scandinavian pre-history as outlined by Retzius and many of his contemporaries, clearly his interest in the Sami, and the collection of their skulls, was established many years before he decided to publish on the matter.

The craniological network of Anders Retzius

A certain amount of biographical detective work was necessary to augment the barebones information provided by the manuscript, frequently merely a name. Still, it is with reasonable certainty that ninety-four named individuals who provided Retzius with specimens for his collection can be identified. It also allows certain insights into the composition of the rather heterogeneous group, which as far as can be told was connected only through Anders Retzius himself.

A simple tally of the distribution of professional titles indicates that as much as forty-nine individuals (52%), were medical professionals, thirty four (36%) held the MD title. Another twenty three (24%) held professorships of one kind or another, not all of them medical as the list also included natural historians and zoologists. Among the others were found one engineer, three noblemen unidentified beyond their social status, four diplomats, and one painter. The overwhelming impression, however, is of a specialist interest among anatomically trained medical professionals.

As mentioned a likely inspiration for any attempt at publishing the Retzius' craniological collection was its Philadelphia counterpart assembled and published by Samuel Morton. With access to Morton's information some preliminary, but still telling, comparisons can be made.

The Morton collection as catalogued in 1849 held some 800 human crania, provided by one hundred and thirty-nine donors. Compared to the Retzius collection at the KI the dominance of the medical profession was even slightly more pronounced. As Morton was fastidious in providing professional titles, no less than seventy-nine named medical doctors, US army and navy surgeons included, made up the lion's share of his network, almost 60%. Otherwise the pattern was the same as for the Stockholm collection—a smattering of engineers, merchants, army and navy personnel, as well as members of the diplomatic corps.

The most striking difference between the networks of Retzius and Morton would however seem to have been the relative dearth of academic faculty as part of the American's network—no more than five individuals, also including one “medical chief of staff”, or 3,6% of the total, compared to Retzius' 24%.

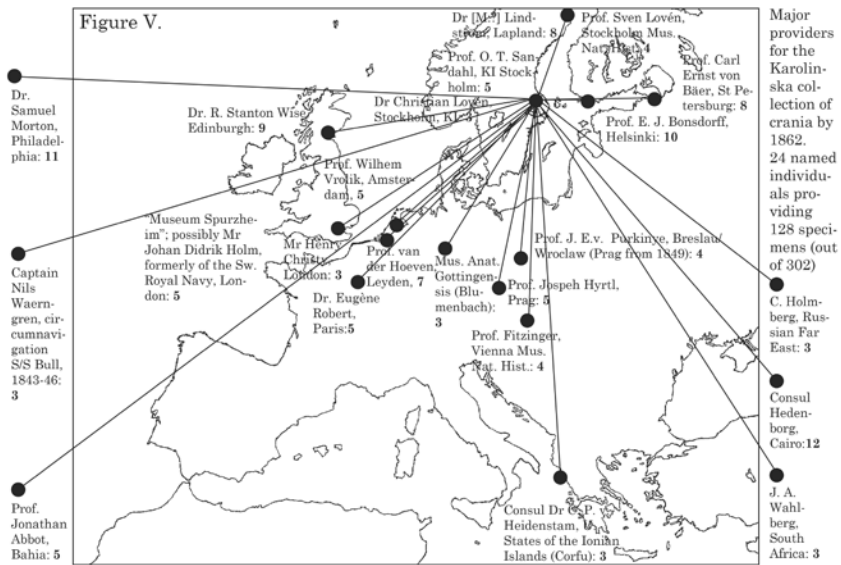
As a tentative conclusion, Samuel Morton seems to have relied heavily on access to colleagues in the medical profession in the U.S. By comparison Anders Retzius in Stockholm to a much higher degree seems to have been able to mobilise the medical academic elite of the European universities and medical schools. What seems safe to conclude, however, is that as a collective endeavour, the study of human crania for purposes of classification, and possibly a “natural history of man” in terms of “race” or “variety”, was very much a concern for the anatomically trained medical profession.

Finally, before briefly turning to the matter of who these providers of crania were, a comparison of the lists of the over two hundred names of Morton's and Retzius' respective networks seems to indicate no overlap whatsoever. As will be seen, Retzius and Morton had tangible presence in each other's collections, but maintained otherwise separate networks.

Procurers and providers of crania

It is possible to make a “top list” of individuals providing crania for both Anders Retzius and Samuel Morton, and they both feature on each other's. (See Figure 5 for the Karolinska Collection.) Twenty-four named individuals, or in some cases institutions, provided Anders Retzius with three or more crania, for a total of 128 out of the total 302 specimen, i.e. more than 42%.

The top spot went to the Swedish Consul to Egypt, Dr Johan Hedenborg, availing himself of relatively easy access to western-oriented Egypt under the rule of the Khedives, and the vast store of ancient Egyptian archaeological material. Second place, however, very tellingly went to

Samuel Morton, with eleven crania from North and South American native populations, in particular ancient Peruvian mummies, Peru in that regard showing a set of circumstances similar to Egypt.

The top list not surprisingly shows a considerable presence of elite academic anatomists, individuals with access to museum collections, anatomy rooms etc., or museums as institutional actors in their own right. The anatomy professors included Retzius' friend Julius Bonsdorff in Helsinki. Bonsdorff through Retzius was indirectly in contact with Morton, for whom Bonsdorff's position in the Finnish Archduchy under its Russian emperor provided access to the vast Russian empire. Others included the English born Jonathan Abbot, professor of anatomy at the local medical school in the Brazilian province of Bahia, the Edinburgh anatomist Dr Stanton Wise, the already mentioned Dutchman van der Hoeven, the Prague anatomist Joseph Hyrtl and the Breslau colleague Johann Evangelista Purkinje, both of whom were also particular personal friends of Retzius. Retzius' main source of French material, quite varied in character, was however no anatomist or even medical doctor, but a Paris geologist, Dr Eugène Robert. The museums included the pioneering Göttingen collection originally created by Johann Friedrich Blumenbach, though it provided only casts, and there seems to have been little or no contact with Blumenbach's successor Rudolph Wagner. Anders Retzius on the other hand had a lengthy relationship with the embryologist Karl Ernst von Baër at St Petersburg Academy of Science, and a considerable exchange of casts took place. Finally obscurity still clouds the exact provenance of the specimens, all casts, from the collection referred to simply as "Museum Spurzheim". It would seem that Dr Spurzheim, the great champion and

populariser of phrenology, particularly in the English-speaking world, may have left his collection, at least in part, to his good friend the former captain of the Swedish royal navy turned London businessman, Johan Didrik Holm. It has been included on the map in Figure 5, but remains a very tentative, if suggestive, possibility. The Swedish angle here would be interesting to further investigate.

Finally the circumstances of crania coming into the Stockholm collection raises the question of what went out of it, both human crania per se and casts? Clearly Retzius was engaged in exchanges requiring reciprocity. Investigating that would however require access to information about these other collections in communication with the Stockholm node controlled by Retzius. Again the Morton collection can provide a point of reference and comparison.

If Morton was the second largest individual source of crania for Retzius, he was only slightly less crucial to Morton. The tally of the 1849 catalogue put Retzius in sixth place, with a contribution of in total seventeen skulls and casts. While dwarfed by Morton's main suppliers of ancient Peruvian crania, William A. Foster, of Lima, Peru—142 crania—and Morton's friend the US consul to Egypt, provider of ancient Egyptian skulls, George R. Gliddon with 136, Retzius might however have been less of a one-trick pony. He had access to not just his own Scandinavian material, but also the collections of the academic anatomical elite of Europe, and through friends Bonsdorff in Helsinki and von Baër in St Petersburg even to the vast Russian empire.

Morton's death in no way spelt the end of Retzius' association with his collection. In 1857 Meigs published an updated catalogue in which Anders Retzius' contribution had increased to no less than 28 skulls and 10 casts (*Catalogue of Human Crania in the Collection of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia*, J. B. Lippincott & Co, 1857). More than that, and possibly an indication of Retzius' status as an authority, Meigs even chose to open with following: "I. Caucasian Group/I. Scandinavian Race/1. 1260. Cast of a Norwegian skull", provenance Anders Retzius of Stockholm. It was however a nomenclature that differed from the one on display in Stockholm at the time, in particular the choice of Blumenbach's "Caucasian" as an overarching category. Or in other words, as the skulls were made to travel they were put to different and heterogenous uses by different scholars.

Notes

1. J. Aitken Meigs, *Hints to craniographers* (Philadelphia, 1858), 5.

2. *Ibid.*

3. Karolinska Institutet, Lärarkollegiets

protokoll, Riksarkivet Stockholm: Meeting protocols, 22 December 1860, §7; 26 September 1867, §6.

Samarbete på vinst och förlust

Trender inom idéhistorisk forskning¹

Thomas Kaiserfeld

Obamas undran

När den amerikanske presidenten Obama hösten 2013 mellanlandade i Sverige gjorde han ett besök på KTH för att informera sig om den senaste miljötekniken. Han ville exempelvis veta hur man kunde underlätta för elbilen att komma till bredare användning. Men KTH:s rektors med rätta stolta förevisning av den senaste elbilstekniken gav inget svar på Obamas undran. På KTH kan man nämligen inte besvara frågan om den dåliga spridningen av miljöteknik av det enkla skälet att den inte är teknisk till sin natur.

För att få svar på Obamas fråga måste man ta sig en kilometer längre norrut, till Stockholms universitet där samhällsvetare och humanister vet allt om teknikens symboliska betydelse samt vikten av ekonomiska incitament och institutioner som stöder viss teknik och förhindrar annan. Teknik för att kunna konstruera och massproducera elbilar finns väl utvecklad efter decennier av forskningsinsatser, något som inte minst bevisas av dess popularitet på så nära håll som i Norge. Det som dock saknas i både Sverige och USA är kunskap om hur man på bästa sätt skapar förutsättningar för en bredare användning av elbilar med de resmönster och transportbehov som finns här. Den frågan är inte teknisk utan samhällsvetenskaplig och humanistisk.

På samma sätt är det på område efter område. Samtliga våra samhällsutmaningar, från klimatförändringar till kärnavfallens hantering, från malaria till vattenbrist, kan hanteras med befintlig teknik och medicin. Det som saknas är samhällsvetenskaplig och humanistisk kunskap om vilka institutionella och ideologiska förhållanden som krävs för att redan existerande lösningar ska kunna utnyttjas bättre. Därför är det idag av allra yttersta vikt med större satsningar på samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning, varav en viss del i så fall också kunde riktas mot särskilda problemområden. Det fick Obama aldrig veta under sin mellanlandning i Sverige.

Lägesbeskrivning för idé- och lärdomshistorisk forskning

I Sverige bedrivs forskning i idé- och lärdomshistoria (som här används synonymt med idéhistoria) i relativt väl organiserade avgränsade forskar- och lärargrupper vid samtliga äldre universitet samt vid Södertörns

högskola, KTH och Karolinska institutet. Till detta kommer att idéhistorisk forskning också utövas vid nyare universitet och högskolor, men då ofta inom olika typer av mer utpräglat tvärvetenskapliga konstellationer. Endast vid Uppsala universitet finns fortfarande en institution för idé- och lärdomshistoria.

Forskningsvillkoren vid de olika grupperna skiftar på en mängd sätt. På grund av olika redovisningsformer vid universiteten är det svårt att med större noggrannhet avgöra volymen på den idéhistoriska forskningen i Sverige, men mer eller mindre kvalificerade gissningar pekar mot ungefär 50 miljoner kronor per år (inklusive indirekta kostnader exklusive forskarutbildning) varav ungefär hälften allokeras genom universitetens forskningsanslag (fakultetsmedel) och hälften som extern finansiering. När det gäller forskarutbildning deltar mellan fem och tio aktiva doktorander i var och en av de sju olika forskarutbildningarna (som här även inkluderar forskarutbildningsämnet historiska studier av teknik, vetenskap och miljö vid KTH).

När det gäller yttre betingelser kan konstateras att ämnet under de senaste fem till tio åren genomgått något av en generationsväxling i och med att ett flertal av innehavarna av de ursprungligen inrättade professurerna vid olika lärosäten har avgått med pension. Generellt kan också hävdas att forskningen i stort följer vissa utvecklingstendenser som gäller för humaniora i allmänhet. Således publicerar idéhistoriker idag i internationella sakkunniggranskade tidskrifter i högre utsträckning än för bara några år sedan. Även monografier ges oftare ut på internationella förlag med sakkunniggranskning.

Samtidigt finns en uppfattning bland många idéhistoriker att en ökad internationell publicering inte får innebära att det görs avkall på en idéhistorisk bildningstradition att presentera idéhistorisk forskning också för en svensk publik på svenska, en verksamhet som idéhistoriker, med många publikationer på kommersiella förlag med god lagerhållning och marknadsföring, länge framgångsrikt bedrivit. Idéhistoriker är till den helt övervägande delen eniga om att det inte handlar om antingen eller, utan både och. I det avseendet innebär Vetenskapsrådets beslut att inte ge Lärdomshistoriska samfundets årsbok *Lychnos* tryckbidrag för 2014 ett avbräck som förhoppningsvis bara är tillfälligt. Även om svenska idéhistoriker idag publicerar sig internationellt är *Lychnos* fortfarande en viktig sammanhållande infrastruktur för de nationella forskningsnätverken.

Ett annat förhållande som för närvarande präglar diskussionerna om idéhistoria tillsammans med humaniora och samhällsvetenskaper mer allmänt är det ökande intresset för så kallade integrativ humaniora, alltså tendenserna att bredda och integrera olika forskningsområden och discipliner för att kunna anta dagens samhällsutmaningar liksom att peka på olika positiva utvecklingsmöjligheter. Det är ingen tillfällighet att flera idéhistoriker är engagerade i dessa diskussioner liksom diskussionerna om

universitetens roll historiskt och idag.² Båda problemområdena är centrala för svensk idéhistorisk forskning.

Idéhistoria handlar om att studera idéer i relevanta historiska sammanhang. Dagens forskning präglas ofta av samarbeten med närliggande ämnen och så kallade postdisciplinära fält som kulturhistoria och mediehistoria, grön humaniora, digital humaniora, medicinsk humaniora, vetenskaps- och teknikstudier, utbildningsvetenskap samt genusforskning. Forskningen är bland annat inriktad mot vetenskapshistoria, teknikhistoria, medicinhistoria och miljöhistoria. Parallellt utvecklas och förnyas andra traditionella idéhistoriska inriktningar som filosofihistoria, politisk idéhistoria och historiografi. Problemområden inkluderar humanioras roller och praktiker liksom humanismens och posthumanismens villkor och sammanhang, inte minst med utgångspunkt i modernitetens växlingar. Andra intresseområden gäller kritisk analys, kognitiv historia, postkolonialism, human/animal studies, sinnenas idéhistoria och modehistoria. Ett centralt idéhistoriskt forskningstema är undersökningar av kunskapens historiska villkor och dynamik, något som skulle kunna kallas kunskaps-historia i bred bemärkelse och som måste anses som centralt i ett samhälle där aktörer och sagespersoner ofta och gärna stoltserar med prefixet kunskap.

Metodologiskt är texttolkning liksom begreppshistoriska ansatser viktiga. Under senare decennier har det också funnits ett stort intresse för olika typer av källor som, förutom stilla och rörliga bilder, även inkluderar miljö- och platsstudier. Ett allt större fokus på sentida och samtida idéhistoria ligger också till grund för ett större utnyttjande av muntliga källor och mediala lämningar som radioreportage eller TV-teater. Trots detta går det inte att förneka att skriftliga källor, både tryckta och otryckta, fortfarande utgör huvuddelen av det material som idéhistoriker använder i sin forskningsverksamhet. Men även här förekommer breddningar och källor kan numera också inbegripa skriftliga tonspråk m.m.

Kronologiskt spänner idéhistoriska undersökningar framför allt över perioden från 1600-talet och framåt, med tyngdpunkt i det senaste seklet. Till detta kommer viktiga projekt som fokuserar på medeltid och renässans. Tydligt är ändå att idéhistorisk forskning tenderar att handla om mer närliggande tidsperioder. Det kan finnas flera skäl till detta, exempelvis krav på kunskaper i latin och grekiska för att kunna umgås med äldre tidsperioder, språk som inte längre ingår i en humanists kunskapsbas på ett lika självklart sätt som för bara några decennier sedan.

Trender och tendenser

Idé- och lärdoms-historia är ett ämne som söker sina rötter i olika humanistiska forskningsinriktningar och vars direkta institutionalisering i Sverige under 1930-talet bör förstås utifrån sin tids ideologiska sammanhang.

Sedan den första professuren inrättades vid Uppsala universitet har forskning och undervisning i etablerats vid de flesta av landets universitet och även på en del högskolor. Samtidigt har debatter förts om ämnets innehåll och syfte. Kortfattat kan de sammanfattas med att det till en början handlade om vilka som var bäst skickade att bedriva idéhistoria, idéhistoriker eller fackspecialister som naturvetare, filosofer och medicinare med intresse för sin specialitets historia. Resultatet av den här debatten om idéhistoriens *forskningssubjekt* blev ett otvetydigt erkännande av idé- och lärdomshistorikers förmåga att visa på idésammanhang som fackspecialister sällan har möjligheter att omfamna.

En annan debatt handlade om ämnets innehåll. En sida hävdade lärda kulturernas och sammanhangs företräde medan andra arbetade med att bredda de idéhistoriska studieobjekten till idéer av mer vardagligt slag med kopplingar till mentalitetshistoria. Folkets idéhistoria var ett begrepp som lanserades i det här sammanhanget. Debatten kan denna gång sägas ha handlat om idéhistoriens *forskningsobjekt* och fick som entydigt resultat att ämnet breddades för att omfatta idéer oberoende av socialt eller kulturellt sammanhang. Ingen idékultur, hur lärd eller utbildningsbetydande den än hade varit, ses längre som a priori mer värd att studera än någon annan. Faktiskt har just det nära och intima idéutbytet mellan vitt skilda sammanhang blivit ett viktigt tema inom idéhistorisk forskning.³

Den idag mest diskuterade frågan gäller ämnets syfte, men det är en diskussion som till skillnad från de två som sammanfattats ovan inte begränsas till det idéhistoriska fältet utan gäller humanioras och de humanistiska studiernas syfte generellt. Närvaron av idéhistoriker i denna debatt är dock påtaglig och har utvecklats ur ämnets traditionella intresse för bland annat universitetskulturer och forskningsideologiska studier. Det är också otvetydigt så att idéhistoriker själva länge sökt samarbete med andra discipliner och insett vikten av att etablera nära och ömsesidiga kontakter med representanter för olika fakulteter. Idéhistoriker inriktade mot exempelvis medicinhistoria arbetar ofta nära medicinska fakulteter eller finns anställda vid Karolinska institutet. Teknikhistoriskt intresserade idéhistoriker har sedan långt tillbaka funnits anställda vid tekniska högskolor där man på vissa håll framgångsrikt byggt upp forsknings- och utbildningsverksamhet och till och med utformat framgångsrika program för en bredare ingenjörsutbildning (men de blir inte inbjudna till prominenta besök som Obamas). På samma sätt har filosofihistoriker arbetat med filosofer och idéhistoriker tagit aktiv del i att bygga upp olika professionella utbildningar, bland annat inom media. Det flödar med andra ord över av exempel på hur idéhistoriker aktivt och framgångsrikt samarbetat över fakultetsgränserna till fördel både för det egna ämnet och för andra.

Flera skäl går att ange som förklaring till detta drag hos idéhistoriker. För det första handlar det förstås om att samarbeta med sakkunskap för att säkerställa förståelsen för olika historiska idéer oavsett om de är natur-

vetenskapliga eller religiösa, filosofiska eller politiska. För det andra handlar det om att olika professionella grupper och sakkunniga ofta är intresserade av den egna historien och därför gärna interagerar med en kunnig idéhistoriker som kan ge nya perspektiv på den egna självförståelsen. För det tredje finns nog också en existentiell sida av saken. Det handlar i så fall om Lindroths bevingade ord att lärdomshistorien i någon mån handlar om den egna gåtan, att idéhistoriker också drivs av personliga, ofta svårfångade intressen utöver de rent historiska.⁴ Samtidigt är det viktigt att framhålla att det inte alltid har varit konfliktfria processer. Resultatet har blivit att idéhistoriker som kollektiv idag har sällsynt stora erfarenheter av det som allt oftare samlas under beteckningen integrativ humaniora. Dessa erfarenheter har på traditionellt idéhistoriskt manér avspeglats i ett antal debattböcker och debattartiklar med spridning också utanför universiteten.

Debatten om syftet med humanistisk forskning och den omedelbara följdfrågan om hur humanistisk forskning i framtiden bör organiseras och bedrivs känns alltså synnerligen angelägna inom det idéhistoriska fältet. För att förenkla kan en framträdande ståndpunkt sägas poängtera humanioras syfte att analysera och problematisera komplexa förhållanden där värdet ligger i ett ifrågasättande av invanda föreställningar och ideologiska utgångspunkter. Idéhistoriska perspektiv är ofta kritiska i den meningen att påståenden skärskådas, inte bara utifrån källkritiska hänsyn utan också utifrån ideologiska och begreppsmässiga perspektiv. Det innebär att idéhistorisk forskning ofta resulterar i att invanda föreställningar och hävdvunna uppfattningar ifrågasätts. Det kan handla om att erkända kategoriseringar problematiseras eller att till synes väsensskilda tanketraditioner kan relateras till varandra inom exempelvis naturvetenskap och konst eller medicin och religion.

Att den här typen av studier har stor relevans inom en rad aktuella samhällsutmaningar går knappast att ifrågasätta. En slutsats av de senare årens diskussioner om forskningens syfte är att problematisering och relevans inte är motstående eller ömsesidigt uteslutande ansatser. Snarare handlar det om att de är varandras förutsättningar och att idéhistoriska perspektiv i olika samarbeten borgar för att sådana dubbla perspektiv upprätthålls och fördjupas snarare än att de trivialiseras. Fortsatta och intensifierade samarbeten över fakultetsgränser och med professionella forskningsinstitutioner som tekniska högskolor och medicinska universitet är en viktig idéhistorisk utvecklingslinje.

Styrkor och svagheter

Dagens idé- och lärdomshistoriska forskning har flera styrkor. En utgår från empiriska bredden liksom bredden i källanvändning och perspektiv. Delvis har det nog varit möjligt genom obundenhet vid någon viss empiri

eller verksamhetsinriktning i ämnesbeteckningen som exempelvis konstvetenskap eller litteraturvetenskap. Inte heller har ämnet riskerat att fastna i vissa stereotypa innehåll fastställda av läroplaner på skolor och gymnasier (kanske trots allt en liten fördel av att ämnet aldrig blev något skolämne oaktat alla försök och debattargument). Under rådande omständigheter har idéhistoriens bredd resulterat i en viktig ämnesmässig styrka.

En annan fördel är den långa erfarenheten av forskningssamarbeten med andra discipliner och ämnesområden över fakultetsgränser. Här finns en medvetenhet om att dagens betoning av forskningens nytta inte uteslutande beror på nya styrningsformer vid universiteten, utan att det snarare är ett ideal som följt kunskapsbildningen sedan tidigmodern tid om inte förr. Tonvikten på nytta inom forskning och andra kunskapsbildningsprocesser har varit mer eller mindre konstanta under mycket lång tid. Retoriska och ideologiska förändringar har mer bottnat i frågor om vad som bör betraktas som nyttigt än om det är ett rimligt generellt syfte för forskningsverksamhet överhuvudtaget.

Pudelns kärna ligger alltså i vad som ska räknas som nytta. Här kan det konstateras att dagens starka koppling mellan nytta, innovation och ekonomisk avkastning, där alternativen möjligen inskränks till hälsa och hållbarhet (även om också dessa allt som oftast kläs i termer av nationell ekonomisk tillväxt) är ett alltför snävt nyttobegrepp för att tillfredsställa idéhistoriker. Om oviljan att så starkt begränsa nyttotanken bör ses som en styrka eller en svaghet när ett forskningsämne beskrivs och värderas ska jag låta vara osagt. Klart är ändå att idéhistorisk nytta sträcker sig långt utöver den pekuniära för att också inbegripa insikter om exempelvis egna kulturmönster och traditioner samt hur de hänger samman med andra människors erfarenheter.

En svaghet, förmodligen delvis en följd av dagens snäva nyttobegrepp och en relativt hög externfinansieringsgrad, är att dagens idéhistoriska forskning har starka tendenser att handla mer om modern historia och till och med samtidshistoria på bekostnad av mer differentierade kronologiska ansatser. Möjligheterna att undersöka idésammanhang före barocken och tidigmodern tid – exempelvis under medeltid och renässans – verkar dessutom bli allt mer inskränkta. Medeltidshistoria kan vara nog så relevant för vår tid som det kalla krigets idéhistoria. RJ:s stora utlysning 2012 var visserligen en synnerligen välkommen satsning på äldrehistorisk forskning, men ändå kanske bara en tillfällig balansering av den kronologiska inriktningen mot senare seklers historia.

Trenderna inom idéhistoria pekar mot en fortsättning av det framgångsrika samarbetet med andra discipliner och forskningsområden, inte minst för att skapa forskningsmöjligheter inom ramen för olika större program-satsningar initierade av utlysningar i syfte att lösa konkreta utmaningar, något som alltså även måste involvera historiska perspektiv. Andra sam-

arbeten kan syfta till att inrätta lärartjänster med forskning på olika professionella och andra mer praktiskt inriktade utbildningsprogram. Men i denna trend finns också en centrifugalkraft som innebär att idéhistoriker riskerar att spridas ut på flera olika grupper som var och en saknar en kritisk massa för ett mer intensivt och kontinuerligt utbyte idéhistoriker emellan.

Denna tendens till samarbete över fakultetsgränser är något som allt mer kommit att bidra till en förändrad ämnesidentitet. Genom att framgångsrikt skapa samarbeten över disciplin och fakultetsgränser och på så sätt i mångt och mycket bejaka de senaste decenniernas forskningspolitiska målsättningar riskerar svenska idéhistoriker nämligen att samtidigt försvaga sin disciplinära identitet. Huruvida detta är ett problem eller inte kan diskuteras. Faktum är i alla fall att en ovetenskaplig rundfrågning visar att flera av dagens etablerade forskare inom ämnet (som alltså tillhör den nya generationen) inte i första hand betraktar sig som idéhistoriker eller idé- och lärdomshistoriker, utan istället har andra historiska inriktningar som primära professionella identifieringsobjekt: miljöhistoriker, vetenskapshistoriker, genushistoriker, kunskapshistoriker, kulturhistoriker o.s.v. Samtidigt är det inte ovanligt att disputerade forskare från andra ämnesområden med svagare infrastruktur kallar sig idéhistoriker. Det gäller inte minst historiker som i allt högre grad kommit att ägna sig åt vad som traditionellt har varit idéhistoriska specialiteter, exempelvis medicinhistoria.

Symptomatiskt är också att det saknas en internationell sammanslutning som samlar alla svenska idéhistoriker på ett naturligt sätt. Istället beror de internationella sammanhangen och publikationskanalerna på den individuella idéhistorikerns specialisering. Men årsboken *Lychnos* utgör en viktig forskningsinfrastruktur som motverkar denna tendens liksom den regelbundet arrangerade konferensen "Idéhistoria på gång" vid Umeå universitet. Här är alltså ett gott exempel på en betydelsefull nationell konferens, något att hålla i minnet i dessa tider av starka internationaliseringstendenser. Ytterligare sätt att motverka centrifugalkrafterna inom ämnet vore bättre möjligheter att återskapa institutionellt och organisatoriskt starkare idéhistoriska forskargrupper vid universiteten.

Slutsatser

I dagens forsknings- och universitetspolitiska klimat har idé- och lärdoms-historia en situation som liknar den för många andra humanistiska ämnen. Det handlar om att söka samarbeten för att upprätthålla eller öka möjligheterna till fortsatt forskning. I det arbetet tycks idé- och lärdoms-historiker mer framgångsrika än de flesta. En annan viktig styrka är nog också idéhistorikers forskningskvalitet i termer av empirisk noggrannhet och teoretisk skärpa, liksom deras påfallande ofta innovativa bidrag till

förståelsen av olika idémässiga och ideologiska förhållanden. Alla avhandlingar och andra forskningsinsatser i ämnet är kanske inte lika lysande. Men idéhistoriker har inte bara lyckats bibehålla kvalitetskraven trots regleringar om en tidsbegränsad forskarutbildning, utan avsevärt höjt dem. För de som fungerat som sakkunniga på lärar- och forskartjänster i idé- och lärdomshistoria är det ingen tvekan om att konkurrensen höjts avsevärt under de senaste fem till tio åren. Samma sak gäller doktorand-tjänsterna.

Om det är att betrakta som ett problem att flera idéhistoriker har flera professionella identiteter, eller rent av inte alls ser sig själva som idéhistoriker, kan som sagt diskuteras. Många menar att ämnesbeteckningar spelar allt mindre roll och att det är den individuella kompetensen och samarbetsförmågan som är avgörande, inte den disciplinära bakgrunden. Andra hävdar att en framgångsrik forskarkarriär nästan alltid bygger på institutionella ramar som tillhandahåller traditionella forskningsproblem, forskningsmetoder och ett antal klassiska undersökningar att kritiskt förhålla sig till och förändra. Tillsammans bildar de en ämnesmässig kanon som visserligen inte nödvändigtvis behöver vara disciplinär, men som garanterar att vissa färdigheter, normer och kvalitetsideal samt kritiska förhållningssätt till dessa följer med ämnesbeteckningen.

Trots att idéhistoriker av olika anledningar mer än många andra vinnlägger sig om samarbete över ämnes- och fakultetsgränser finns också en relativt väl utvecklad infrastruktur för samverkan mellan svenska och till viss del nordiska idéhistoriker. Det handlar inte bara om gemensamma forskarutbildningskurser, forskningsprojekt och workshops liksom förstås *Lychnos*. Lika mycket gäller det att fortsätta upprätthålla kontakter mellan ämneskolleger genom seminarier och olika andra mer eller mindre formella sammanhang. Ett förslag om en nationell forskarskola i idéhistoria skulle kanske inte få något större stöd idag, i synnerhet som forskarskolan i historia vid Lunds universitet öppnats upp också för idéhistoriker. Men bredden inom dagens idéhistoria, och de starka centrifugalkrafter olik forskningssprogram och -centra skapar, innebär förmodligen att existerande infrastrukturer för idéhistorisk forskning behöver stärkas om ämnet på sikt ska kunna fortsätta bedrivas med samma kvalitet som idag.

Även de som inte i första hand har en professionell identitet som idéhistoriker måste nog erkänna att ämnets öppna hållning är en viktig utgångspunkt för dess attraktionskraft och idéhistorikers framgångar bygger på institutionella ramar som är viktiga att förmedla vidare till nya generationer humanister. Ja, kanske framför allt de med svagare idéhistorisk identitet bör överväga vad en idéhistorisk forskningstradition har inneburit för de egna möjligheterna att bedriva forskning och vilken betydelse det kan få för framtida forskare att många av oss hellre kallar oss annat än idéhistoriker i olika sammanhang. Visst kan samma öppna hållning skapas under nya och annorlunda ämnesbeteckningar. Men det finns

samtidigt ingen anledning att överge discipliner som är omvittnat framgångsrika. Och något som är värt att bevara och föra vidare till nya forskargenerationer tycks ämnet idéhistoria trots allt innehålla, det vittnar inte minst det stora antalet sökande till doktorandtjänster om. Min gissning är att attraktionen ligger i just den öppna hållningen till nya angreppssätt och perspektiv på vad idéhistoria kan och bör vara oavsett vilken specialinriktning det handlar om. Denna empiriska och teoretiska tolerans hoppas jag i framtiden ska vara ett av de kännetecken vi idéhistoriker framhåller när vi beskriver våra traditioner.

För att anknyta till inledningen är en framtidsvision att idéhistoriker och andra humanister och samhällsvetare i kraft av den dokumenterade samarbetsförmågan på ett mer självklart sätt aktivt deltar i uppbyggnaden av forskningsinfrastruktur för att möta olika samhällsutmaningar. Om insikten att utmaningarna i första hand är samhällsvetenskapliga och humanistiska bara sprids till beslutsfattare inom både politik och näringsliv är idéhistoriker inte bara självklara deltagare, utan också ledare av projekt med offentliga forskningsfinansiärer lika mycket som privata; nationella lika mycket som internationella. Hade det sett ut så redan nu hade president Obama fått sin undran besvarad under sin mellanlandning i Sverige hösten 2013.

Noter

1. Följande text är en bearbetning av ett underlag om idé- och lärdomshistoria i Sverige som skrivits för Vetenskapsrådets ämnesråd för humaniora och samhällsvetenskap. Uppgiften har varit att ta upp ämnets svagheter, styrkor och utvecklingslinjer samt att beskriva varför forskning inom samhällsvetenskap och humaniora är viktigt liksom att ge rekommendationer inför nästa forskningsproposition. I arbetet med underlaget har jag fått uppgifter och kommentarer från flera personer som jag vill tacka för all hjälp: Henrik Björck, Gunnar Broberg, Lena Eskilsson, Torbjörn Gustafsson Chorell, Gustav Holmberg, Bosse Holmqvist, Lena Lennerhed, Elisabeth Mansén, Johan Kärnfelt, Cecilia Rosengren, Inga Sanner, Sven Widmalm och Nina Wormbs. Jag är ensam ansvarig för textens innehåll.

2. Anders Ekström & Sverker Sörlin: *Alltings mått. Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (Stockholm, 2012); Jesper

Eckhardt Larsen & Martin Wiklund (red.): *Humaniora i kunskapssamhället. En nordisk debattbok* (Århus, 2012); Tomas Forser & Thomas Karlsruhn (red.): *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter* (Göteborg, 2013); Helge Jordheim & Tore Rem (red.): *Hva skal vi med humaniora? Rapport om de humanistiske fagenes situasjon i Norge* (Oslo, 2014); Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling (red.): *The Humboldtian tradition. Origins and legacies* (Leiden, 2014).

3. Debattsyntesen bygger på texter i Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år* (Stockholm, 1994); Nils Andersson & Henrik Björck (red.): *Idéhistoria i tiden. Perspektiv på ämnets identitet under sjuttiofem år* (Stockholm, 2008).

4. Sten Lindroth: "Om lärdomshistoria", i *Fru Lusta och fru Dygd*, först publicerad 1957 (Stockholm, 1963), 173–182.

In memoriam: Bo Sundin

Ronny Ambjörnsson

Idéhistoria har funnits i Umeå sedan 1969, då en professur i idé- och lärdomshistoria inrättades vid Umeå universitet. Innehavaren av den första professuren var Gunnar Eriksson som tidigare varit verksam vid Uppsala universitet. Själv kom jag till idéhistoriska institutionen 1970 där jag sedan kvarstod till 2001, först som forskarassistent och docent och från 1981 som professor efter Gunnar Eriksson. Ungefär samtidigt, 1972, knöts Bo Sundin till institutionen. På ett tidigt stadium kom Bosse, som han helst ville kallas, att ingå i den lilla institutionens personalstyrka. Tillsammans med Roger Qvarsell, som ungefär samtidigt knöts till institutionen, gjorde Bosse en storartad insats både pedagogiskt och administrativt. Han kände ett helt naturligt ansvar för institutionen och dess personal och månade rättvist om alla. Han var alltid en stimulerande person att diskutera med på fikaraster och postseminarier – och för mig även på gemensamma fjällturer och vistelser i Bosses stuga i närheten av Hemavan.

Det var på många sätt en pionjärtid, idéhistoria var ett nytt ämne, Umeå ett nytt universitet, Norrlands första, och flertalet studenter var ganska främmande för den traditionella akademiska kulturen. I stället blev det vänsterrörelsen som kom att stå för kulturen. Så var det på de flesta institutionerna, men inte minst på idéhistoria som var känd för att vara öppen för nya tankar och där man kunde studera de politiska ideologierna. Många var de studenter som på B1-stadiet försökte sätta sig in i Lenins imperialismteorier och Rosa Luxemburgs kritik av den tyska socialdemokratin. Sundin var emellertid mer intresserad av den svenska åttiotalsradikalismen och ägnade sin C1-uppsats åt Anton Nyström och positivismen. Hans intresseinriktning vette annars mot vetenskapshistoria, inte minst skärningspunkten mellan vetenskapshistoria och teknikhistoria. Han hade under gymnasieåren i Östersund varit en hängiven kortvägsentusiast och hade surfat mellan exotiska radiostationer i det som då kallades Tredje världen. Det fanns på institutionen ett stort engagemang för ”u-landsfrågor”, ett ämne som ofta upptog våra pratstunder.

Sundin fann tidigt ett för honom idealiskt forskningsämne, nämligen de intressen och ambitioner bland tekniker som ledde fram till bildandet av Ingenjörsvetenskapsakademien. Han kallade sin avhandling, som han disputerade på 1982, *Ingenjörsvetenskapens tidevarv*, ett uttryck som användes vid invigningen av Baltiska ingenjörskongressen i Malmö 1914. Det syftade, enligt öppningstalet av landshövding Robert de la Gardie, på de föregående decennierna av tekniska framsteg. Det är denna tid som

Sundin valde att belysa i sin avhandling som har underrubriken *Ingenjörsvetenskapsakademin, Pappersmasskontoret, Metallografiska institutet och den tekniska forskningen i början av 1900-talet*. Det är alltså inte i första hand forskningen i sig som studeras i avhandlingen utan dess organisering i speciella institutioner och sammanslutningar.

Sundin tar sin utgångspunkt i begreppet ingenjörsvetenskap. Teknik och vetenskap har ju under lång tid haft skilda kunskapstraditioner, men började närma sig varandra under senare hälften av 1800-talet. Den tekniska forskningen fick alltfler teoretiska element som inte enkelt lät sig integreras i den tekniska kunskapstraditionen. Fenomenet uppmärksammades av ett växande antal vetenskapshistoriker. Teknikhistoria har alltid, som Sundin uttrycker det, haft ”en liten fristad” inom idé- och lärdoms-historien. Han hänvisar till forskning som bedrivits av Sten Lindroth och Gunnar Eriksson, den sistnämnde Sundins huvudhandledare. Utmärkan-de för deras forskning är att de ser tekniken som en del av den allmänna idéhistorien. Eriksson arbetade under professorsåren i Umeå med att be-skriva den kartläggning av Sveriges naturresurser som utfördes av svenska forskare under åren kring sekelskiftet 1900 – den bok han gav ut 1978 har titeln *Kartläggarna*. Men han skildrar också framväxten av forsknings-institutioner, liksom mer spontana nätverk mellan forskarna.

Sundins avhandling är också en form av kartläggning. Han vill ge en översikt över den tekniska utveckling som ledde fram till beslutet att in-rätta en särskild institution för teknisk forskning och vetenskap. Av bety-delse för Sundins resonemang är en uppsats av den amerikanske teknik-historikern Edwin T. Layton, ”Mirror-image twins. The communities of science and technology in 19th century of America” (*Technology and Culture* 1971). Layton skiljer, som brukligt är, mellan två kunskapstradi-tioner, den tekniska och den vetenskapliga. Medan vetenskapsmannen söker kunskap om generella naturlagar och gärna vill reducera komplexa sammanhang till enkla, matematiska regler, undviker teknikern abstrak-tion och enkelhet till förmån för en mer komplex verklighet. Vetenskaps-mannen kan avgränsa sitt undersökningsobjekt, vilket inte lika lätt låter sig göras inom tekniken. Denna skillnad motsvarades länge av en social skillnad mellan praktikern och teoretikern, hantverkaren och vetenskaps-mannen.

En förutsättning för att kunna förena de två kunskapstraditionerna var, enligt Layton, att det uppstod en ny yrkeskår, den högskoleutbildade in-genjören som var både teoretiskt skolad och praktiskt verksam. Detta var ett perspektiv som gav mening åt Sundins frågeställningar. En organisa-torisk förening av teori och praktik framstod som önskvärd, särskilt om denna kunde ges en fast institutionell form. Ingenjörsvetenskapakademin fyllde dessa krav. Inom IVA fanns också, skriver Sundin, personer som kunde ”förmedla information mellan teknik- och vetenskapssamhället”.

Det är alltså ingen strikt organisationshistoria som Sundin skildrar i sin

avhandling, utan istället har han försökt spåra och ringa in de problem och strävanden som ledde fram till IVA och de nästan samtidiga Pappersmassekontoret och Metallurgiska institutet. Det är ett banbrytande arbete som Sundin åstadkommit med sin avhandling.

Man kan naturligtvis fråga sig om Ingenjörsvetenskapsakademien levde upp till de ursprungliga ambitionerna. Sundin menar att akademien otvivelaktigt höjde ingenjörsvetenskapens status, även om frågan inte helt kan besvaras utan mer grundläggande teknikhistorisk forskning. Vad beträffar det ekonomiska stöd som många hade förväntat sig av den nya akademien, visade det sig emellertid vara svårt att mobilisera några större summor. De forskningsanslag som delades ut var mycket blygsamma och forskarna var i realiteten hänvisade till industrin för att få medel. Men även där var man njuigg. Skälet kan vara, menar Sundin, att man inom det privata näringslivet inte så gärna ville anförtro den för dem angelägna forskningen åt ett statligt verk.

På två områden hade IVA dock en överordnad ställning under mellankrigstiden, nämligen inom den energitekniska forskningen och den utredningsverksamhet som gällde denna. Det andra området var arbetsstudier och undersökningar inom den s.k. rationaliseringsrörelsen, dvs. scientific management. När det gäller pappersmassekontoret var man intresserad av att skapa ett forskningsinstitut och ett sådant kom också tidigt, 1918, till stånd med bidrag från industrin. I samband med en kris inom massa-industrin i början av tjugotalet avvecklades emellertid verksamheten, och denna får därför inte något stort utrymme i Sundins avhandling. Det verkar inte ha varit forskarna som satte sin prägel på verksamheten, snarare, skriver Sundin, en stämning av ”business” över pappersmassekontoret. Även inom Metallografiska institutet, som grundades 1920, fanns det starka motsättningar mellan de som ville att institutet skulle ägna sig åt grundforskning, och de som ville se en tydligare anknytning till industrins behov.

IVA, Pappersmassekontoret och Metallografiska institutet tillkom alla vid slutet av första världskriget. Kriget hade pekat på de behov som fanns att samla de tekniska och vetenskapliga resurserna. Tyskland som länge hade uthärdat krigets påfrestningar utgjorde ett manande exempel. Men det fanns samtidigt inom industrin en misstro mot akademiska forskare och forskning. Den tillämpade forskning som bedrevs inom industrin utmärktes dessutom av en rad sekretessbestämmelser. Varje företag strävade efter kunskapsmonopol. Men forskning har ju inte bara en produktiv utan även en kommunikativ funktion. Vetenskap bygger på kunskapsförmedling och öppet meningsutbyte. Teknologins möjligheter till kommunikation var emellertid starkt eftersatta i början av 1900-talet, och det är i det sammanhanget som vi, menar Sundin, skall se de nya institutionerna. Särskilt IVA skapade efterhand förutsättningar för ett närmande mellan de vetenskapligt orienterade ingenjörerna och de mer praktiskt verksamma. Det fanns även, som Sundin kan visa, ett bestämt intresse för

teknisk forskning inom arbetarrörelsen. Han pekar särskilt på tre ledande socialdemokrater, F.V. Thorsson, Richard Sandler och Gustav Möller.

Ett viktigt område i IVA:s verksamhet var frågan om energiförsörjningen. Redan från början gjordes inom IVA undersökningar om möjligheten att framställa drivmedel ur trä. Sådan forskning bedrevs inte bara i Sverige utan i nästan alla moderna länder som saknade egna oljefyndigheter. I Tyskland, som kulturellt och vetenskapligt stod Sverige nära, hade forskare som Carl Bosch och Friedrich Bergius, utvecklat metoder för att under högt tryck och hög temperatur med hjälp av vätgas (tryckhydrering) framställa syntetisk bensin ur stenkol, en forskning för vilken de fick nobelpriset i kemi 1931. Det betonades att detta var första gången som kemipriset utdelades för ”teknisk forskning”. I *Lychnos* 2013 har Bosse Sundin författat en uppsats om de svenska ansträngningarna under 1920- och 30-talen att framställa syntetisk bensin. Uppsatsen blev den sista i Sundins vetenskapliga produktion, då han avled i december 2013. Uppsatsen markerar en kontinuitet i Sundins forskning. Avhandlingen kan i hög grad sägas handla om relationen teknik – vetenskap, som också är ämnet för hans sista arbete.

Bergius forskning var i första hand av teknisk natur. Han ville skapa ett inhemskt drivmedel, något som givetvis var viktigt med tanke på de tyska rustningsansträngningarna under trettioalet. Hans forskningsresultat var begärliga för den tyska industrin och hans metoder hade förvärvats av I.G. Farben, det ledande tyska kemiföretaget. Under Nürnbergsprocessen anklagades han för att ha samarbetat med nazisterna. Sundin åberopar emellertid en amerikansk vetenskapshistoriker, Thomas Hughes, som i en uppsats från 1969 mildrar anklagelserna. Denne framhåller att det i större tekniska system nästan alltid finns en inneboende tröghet som gör att verksamheten tenderar att sträckas ut, alldeles oberoende av avsikt. Och hydreringstekniken utnyttjades efter första världskriget i huvudsak för fredliga ändamål. Projektets storlek, det samlade tekniska kunnandet, de engagerade forskarna sökte spontant nya områden för sin verksamhet – ett påpekande som har mer generell vetenskapshistorisk räckvidd. Det fanns i många länder, inte minst i Sverige, ett stort intresse för den forskning som tyskarna inlett. Det satsades också en hel del på denna forskning. Man prövade olika metoder – Sundin talar om ”trial and error” – att lösa problemet med försörjningen av flytande bränsle. Men resurserna i Sverige var för knappa och ansträngningarna rann ut i sanden. De svenska försöken att tillämpa tryckhydrering blev inte mycket mer än en hypotes. Men en parentes som pekar framåt. Idag görs återigen försök, mer framgångsrika, att ersätta fossilt bränsle med en inhemsk framställning av drivmedel, metanol, ur svensk biomassa. Sundins uppsats ger ett viktigt vetenskapshistoriskt perspektiv åt denna verksamhet.

Teknikhistorien har varit den del av vetenskapshistorien som legat Sundins hjärta närmast. Den har gett honom möjlighet till utblickar mot

andra delar av idéhistorien, vilket har gjort hans teknikhistoriska resonemang ovanligt perspektivrika och stimulerande. Det teknikhistoriska översiktsverk som han, på grundval av en serie radioföreläsningar, gav ut 1991 har blivit något av en modern klassiker, som ständigt kommit ut i nya upplagor. Titeln, *Den kupade handen*, säger en hel del om Sundins tekniksyn och framställningssätt. Han ser i möjligheten och sättet att lagra ett avgörande steg i teknikhistorien: kupad hand – flätad korg – lerkruka. Han pekar på att förmågan att bära och transportera hänger samman med ett annat avgörande steg i människans utveckling: förmågan att gå på två ben så att armarna blir fria för annat. Även skriften och dess föregångare kan ses som en form av lagringsteknik vilken gör det möjligt att samla och spara information.

Jag menar förstås inte att dessa sammanhang är frukten av egen forskning, Sundin refererar hela tiden till andra forskare. Men det är sammanhangen som präglar framställningen, inte den eviga kavalkaden av uppfinningar som ofta präglar teknikhistoriska översiktsarbeten. För Sundin har traditionen en viktig roll för nyskapandet. Han skriver: ”Det är faktiskt traditionen – inte kreativiteten, det ständiga nytänkandet – som är grunden för vår mänskliga existens. Om vi inte i varje ögonblick kunde lita på den erfarenhet och vägledning en kunskapstradition ger, skulle samhället upphöra att existera. Förekomsten av en tradition är ju i själva verket också en förutsättning för nytänkande.” Självklart kan det tyckas, men det förtjänar att då och då påpekas.

Det är teknikens teoretiska implikationer som i första hand intresserar Sundin, något som kommer till uttryck i avhandlingen liksom i den tidigare nämnda Lyncos-uppsatsen. Inspirerad av teknikhistorikern Eugene Ferguson pekar Sundin också på en annan skillnad som sällan uppmärksammas. Vetenskapen har för det mesta traderats med hjälp av texter, för teknikern har bilder och modeller ofta haft en avgörande betydelse. Ferguson menar att teknikern har ett speciellt sätt att tänka som han kallar ”non-verbal thinking”. Det finns i tekniken förhållanden och egenskaper som inte går att uttrycka i text – handgrepp, synförmågor, bilder. I tekniska arbeten från renässansen och framåt har ritningar och avbildningar spelat en central roll. Sådana sammanhang har varit stimulerande att diskutera med Bosse under seminarier och pratstunder.

Vid början av 1980-talet var flera av institutionens forskare engagerade i ett projekt, Norrlands bildningshistoria, finansierat av HSFR (Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet). Ett av projektets mål var att studera bildningens roll i de folkkröelser som utvecklades i Sverige från mitten av 1800-talet. På Bosse Sundins lott låg att skildra bildningssträvandena i sin hemstad Östersund. Förutom ett kapitel i den stadshistorik som gavs ut på åttiotalet författade Sundin en liten uppsats, aldrig publicerad, som väckte stort intresse på institutionen. Det var en skildring av en godtemplare, Vilhelm Sköld, verksam vid sekelskiftet i Östersund. Det sak-

nades i stort sett skrivet källmaterial om honom. Men det fanns en boppteckning. På grundval av denna gjorde Sundin ett slags rekonstruktion av Skölds idévärld. Det visade sig att Sköld hörde till den vid sekelskiftet inte så ovanliga kategori av personer som försökte leva ett rationellt liv, grundat på vegetarism (han efterlämnade en tryckkokare för grönsaker), esperanto och nykterhet. Själva bristen på skrivet källmaterial fick Sundin att pröva ett nytt tillvägagångssätt, ett slags idéhistorisk arkeologi.

Intresset för mer ”folkliga” miljöer var ett fortsatt tema i Bosses verksamhet. Ett exempel är den antologi med texter av institutionens forskare som han gav ut 2008, *Mångsysslare och gränsöverskridare*. Här skriver Kristina Espmark om lek och vetenskap utifrån medeltidsföreningen Nordmark, en förening som tagit till sin uppgift att med inlevelse och fantasi leka sig in i medeltiden – föreningen kallar sig ’Sällskapet för kreativ anakronism’ och är en del av en internationell rörelse med samma namn. Espmark visar att leken inte utesluter seriösa studier av medeltida liv. Här skriver också Bosse Sundin om sin ungdoms kortvägsengagemang som ledde honom ut i världen (och in i kulturgeografin).

Sedan Sundin tillträdde professuren lade han ner ett stort och omvitnat stimulerande arbete på handledning och tog initiativ till nya projekt, ofta med en tvärvetenskaplig ambition. Ett sådant är ”Landskapet som arena”, finansierat av Riksbankens jubileumsfond, och med deltagare från KTH, miljöhistoria, museologi och idéhistoria. Projektet är mycket stort och Sundin hade närmast ansvaret för dess antikvariska del, ”Kulturvetenskapens landskap”. Projektet har arrangerat en rad gemensamma forskarkurser och sommarakademier samt fungerat som mötesplats för olika discipliner. Inom projektet har också ett antal doktorsavhandlingar kommit till.

Under senare år fungerade Sundin ofta som sakkunnig och opponent. Hans arbetsbörda var mycket stor, en anledning till att han själv inte hann producera sig som han egentligen velat. Han planerade att efter pensionen ta upp alla lösa uppslag och forskningstrådar som han lämnat efter sig och såg fram emot ett eget forskande och skrivande. Så blev det dock inte, något som vi, kollegor och ämnesvänner, bara djupt kan beklaga.

Avhandlingsrecensioner

From curiosa to world culture

Adriana Muños: *From curiosa to world culture. A history of the Latin American collections at the Museum of World Culture in Sweden*. Göteborg: GOTARC. Series B, No 58. Gothenburg Archaeological Thesis, 2012. 303 s. ISBN 978-916-371-123-7.

Det var ett gediget manuskript jag fick i min hand då jag tackat ja till att vara fakultetsopponent på Adriana Muños avhandling, *From curiosa to world culture. A history of the Latin American collections at the museum of world culture in Sweden*. Läsningen blev en omtumlande och fascinerande resa i både tid och rum, svår att slita sig från då man väl hade börjat. Inledningsvis var jag emellertid en smula förbryllad över dess upplägg och många teman, och avsaknaden av en ämnespresentation och positionering av avhandlingen inom det akademiska fältet förstärkte min osäkerhet. Men allt eftersom läsandet fortskred blev strukturen mer logisk och jag förstod snart att det behövdes en bred forskningsingång för att nå fram till avhandlingens slutresultat.

I centrum för avhandlingen står de latinamerikanska samlingar som idag förvaras på Världskulturmuseet i Göteborg. Som titeln anger är det övergripande syftet att utforska hur dessa genom århundradena blivit omvärderade från kuriositeter till världskultur. Mer konkret är Muños syfte att studera begreppet ”ethnography”/”etnografi” och hur ändrad museipraktik, som insamling, klassificering och utställningar, speglar ändrade perspektiv på de människor samlingarna representerar. Att det i grunden handlar om politisk och ideologisk förändring är en viktig utgångspunkt; detta förklarar hur det kommer sig att samlingar som tidigare begagnades för att marginalisera ursprungs- och minoritetsbefolkningar senare, som ett led i modern integrationspolitik, kommit att återopas för att integrera dem. Centrala frågor är vad som händer med samlingar och deras betydelse då de kommer in i nya, museala sammanhang; hur de sinsemellan kan få olika status och varför museipraktik med rötter i äldre ideal

har en tendens att omedvetet och oreflekterat bli reproducerad.

Avhandlingen kan således karaktäriseras som ett stycke musei- och praktikhistoria där tematiska nedslag och kronologiska djupdykningar varvas om vart annat. Muños historia tar sin början redan i slutet av 1700-talet då Ostindiska kompaniet förutom handelsvaror även förde hem etnografiska föremål till Göteborg. Vissa av dem hamnade i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhällets naturaliesamling. Efter hand blev föremålen fler och på 1830-talet togs samlingen över av Naturhistoriska museet. Med andra europeiska museer som förebilder invigdes några decennier senare Göteborgs stadsmuseum som så småningom fick en egen etnografisk avdelning för icke-europeiska föremål. Efter flera omorganiseringar invigdes Göteborgs etnografiska museum 1946. Slutdestinationen för Muños historiska resa är sekelskiftet 2000 då det kommunalt drivna museet efter en rad utbildningar och hot om nedläggning på regeringens initiativ ombildades till Världskulturmuseet. Tanken på ett helt nytt museum för icke-europeiska samlingar bottnade i den politiska ambitionen om ett multikulturellt samhälle. Museets roll blev att verka som politiskt instrument för integrationspolitik och att bekämpa rasism.

Av naturliga skäl upptar en stor del av avhandlingen frågan om museipraktik och hur de aktuella samlingarna skapades, tolkades och med tiden tolkades om. Inspirerad av bland andra sociologen och filosofen Jean Baudrillard, arkeologen Susan Pearce och antropologen Virginia Dominguez betonar Muños att museipraktik alltid är färgad av värderingar vilket ofrånkomligen leder till att samlingar hamnar i nya sammanhang och att de tillskrivs ny mening. I långa stycken handlar samlandets praktik även om representation och därmed om makt i betydelsen att lyfta fram och förstärka önskade identiteter, och att tona ned och marginalisera ickeönskade sådana. Av detta följer att samlingar över tid ändrar betydelse, så även den etnografiska i Göteborg.

Ännu en utgångspunkt i avhandlingen är att samlingarna genom historien har klassificerats på tre olika vis; som kuriosas, som etnografi och mot slutet av 1900-talet som världskultur. Perioden fram till bildandet av Göteborgs museum 1862 benämner Muños följaktligen "the period of curiosa". Intresset nådes av upplysningsidéer och den linneanska traditionen att göra världen begriplig genom alltmer finmaskiga klassificeringssystem. Tillsammans med andra, som man såg det, sällsamma föremål trängdes de i tidens populära kuriosas- och naturaliekabinett. Därefter inföll vad Muños kallar för "the ethnographical paradigm", präglad av tidens nationalism och kolonialism och framväxten av discipliner som etnografi, etnologi och antropologi. Här var den tyska etnografin särskilt inflytelserik enligt författaren.

Ett annat av hennes huvudargument är att museet i Göteborg var en aktiv part i konstruktionen av en svensk identitet och att arkeologi och etnografi liksom etnografiska museer blev viktiga incitament i tidens nationaliseringsprocess och i legitimeringen av förtryckande koloniala praktiker. Genom att ställa dem i kontrast till vad man såg som primitiva och statiska samhällen sökte man med etnografiska samlingar förstärka en modernistisk och nationell självbild: "Putting it simply, collecting the other to understand and form ourselves was part of the national programme in the constitution of nation states" (100).

Vid sidan av den gryende nationalismen pekar Muños ut ännu en drivkraft bakom museietableringen i Göteborg, nämligen den växande borgerliga eliten som även finansierade museets verksamhet. Utöver ära och berömmelse var den bakomliggande ambitionen med museet och den aktuella samlingen att i jämförelse med Stockholm påvisa att Göteborg minsann var en upplyst och kulturell stad med internationella kontakter och vidsträckta nätverk.

Genom att analysera förändringar i utställningspraxis – var i museet och tillsammans med vilka andra föremål den etnografiska samlingen ställdes ut – visar författaren hur perspektivet på samlingen liksom innebörden av begreppet etnografi med tiden förändrades. Under inflytande av teorier som evolutionism och att kolonialismen blev mer utbredd särskildes dessa föremål runt sekelskiftet 1900 och tillskrevs primitiva egenskaper. Belysande

nog placerades de under en period i den naturhistoriska samlingen för att sedan bilda en egen, etnografisk enhet. Runt mitten av 1900-talet var det så dags för en ny omvärdering – istället för primitiva betraktades samlingens föremål nu som exotiska. Bakgrunden var enligt författaren en ideologisk förändring och att nya perspektiv på mänsklighetens natur växte fram som ett resultat av två förödande världskrig.

Det är en fyllig och nyanserad men samtidigt föredömligt begriplig berättelse med flera viktiga slutsatser om museets och samlingarnas tidiga historia som författaren presenterar. Det må vara oundvikligt eller inte, den breda ansatsen för samtidigt med sig vissa schabloniseringar. Jag tänker då bland annat på resonemangen kring den kuriosa perioden som mot bakgrund av senare forskning om tidigmuseal verksamhet skulle tjäna på en mer nyanserad diskussion. Att utställningar tidigt under den etnografiska perioden kan karaktäriseras som "a mishmash of objects, a bit diffuse, without clear limits" (57) anar jag också är en förenkling. Hennes slutsatser väcker även vissa frågor: Var situationen i Göteborg ur ett nationellt perspektiv unik eller enbart ett uttryck för en tidsanda och därmed jämförbar med museivärlden i övrigt? Tyvärr blir frågorna obesvarade då en sådan jämförelse saknas. 1800-talet var ju trots allt en synnerligen formativ period i museernas historia och jag hade personligen gärna läst mer om hur den allmänna utvecklingen av museiverksamheten såg ut. Framförallt saknas en fördjupad jämförelse med likvärdiga museer och då inte minst Etnografiska museet i Stockholm. Tar man del av texter som antologin *Med världen som kappsäck. Samlingarnas väg till Etnografiska museet* (red. Wilhelm Österberg, Olof Ljungströms *Oscariansk antroplogi. Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (2002) och texter producerade av Lotten Gustafsson Reinius, såsom *Förfärliga och begärliga föremål. Om tingens roller på Stockholmsutställningen 1897 och Etnografiska missionsutställningen 1907* (2005), finner man stora organisations- och samlingshistoriska likheter men även intressanta skillnader när det exempelvis gäller klassificering. En komparativ studie skulle sannolikt avsevärt nyansera vår förståelse av den svenska museiutvecklingen i allmänhet och den för Göteborgs vidkommande i synnerhet.

Det bör framhållas att Muños i sin slutliga avhandling kommenterar flera synpunkter som jag lämnade i samband med disputationen (några tar jag upp i denna recension). Hon medger där att det finns brister i jämförelser och att hon mer fokuserade på kopplingen till exempelvis Tyskland än till svenska förhållanden. Denna brist kompenseras till dels av att Muños även belyser den region från vilken de aktuella samlingarna stammar. En av avhandlingens stora förtjänster är att hon parallellt med situationen i Göteborg även gör en koppling till den nationaliseringsprocess som samtidigt pågick i latinamerikanska länder som ett led i frigörelseprocessen från Spanien. Gemensamt för Sverige och dessa länder var den vikt man lade vid medborgarskapet och marginaliseringen av de som inte ansågs tillhöra den nationella gemenskapen. Språk liksom förekomst respektive brist på nedtecknad historia blev två viktiga komponenter i denna bodelning. Och för att gynna dessa processer konstruerades kollektiva berättelser som per automatik exkluderade minoriteter, vid sidan av latinamerikanska indianfolk drar författaren här även paralleller med samernas situation i Norden. Enligt Muños bidrog de nyetablerade nationerna i Latinamerika aktivt till att fylla europeiska museer med etnografiska föremål. Dels för att profilera sig som länder med rik natur och kultur, dels för att visa att man i kontrast till den ”primitiva” delen av befolkningen var civiliserade nationer att räkna med.

Till avhandlingens mer intressanta delar hör författarens resonemang kring hur samlingar blir till och hur det kommer sig att de inte sällan delas in hierarkiskt – vissa samlingar och föremål blir helt enkelt mer attraktiva än andra. Den etnografiska samlingen i Göteborg är ett bra exempel på hur många och olika vägar föremålen kan ta innan de slutligen hamnar på ett museum, från köp, donationer och gåvor till aktiv insamling på plats. Muños beskrivning av hur jakten på föremål till museer i Europa inklusive Göteborg inte sällan föregicks av väpnade räder och rena folk mord berör. Infogade citat avslöjar med smärtsam tydlighet hur kolonialismens inhumana inställning kunde präglade tidens samlingspraktik.

Att samlingar inom ett och samma museum kan rankas olika beror enligt författaren på flera samverkande omständigheter. Föremå-

lens estetiska och ekonomiska värde liksom rangordning av de samhällen och kulturer de representerar var och är viktiga faktorer. Lite mer otippat, och just därför lite extra intressant, visar författaren på hur samlingarnas hierarki även kan påverkas av den eller de som ger upphov till dem. Som exempel lyfter hon fram den så kallade Rio Loa samlingen som museintendenten Stig Ryden samlade in i Chile i slutet av 1930-talet. Till skillnad mot många andra av museets samlingar har den nästan aldrig blivit utställd. Genom att begagna teorier kring kunskap, makt och mobbning resonerar Muños sig fram till att det sannolikt kom sig av det spända förhållande som rådde mellan Ryden och annan personal vid museet.

Författarens slutsats att mobbning mellan individer påverkar samlingars status visar med all önskvärd tydlighet på hur många och komplexa faktorer det är som kan påverka museipraktik och den betydelse och de värden vi tillskriver föremål. Hon betonar därför vikten av att se över detta. Inom Världskulturmuseet har man tagit fasta på kopplingen mellan kunskap och makt och att i postkolonial anda demaskera kolonialt tankegods som alltjämt påverkar vår förståelse av andra människor. Flera utställningar på teman som exkludering, rasism, sexism och multivokalitet har producerats. Men trots att det ännu råddande ”world culture paradigm” kan karaktäriseras av ett ökat kritiskt-reflexivt förhållningssätt så har detta inte färgat av sig på frågor som rör insamling och klassificering. Någon egentlig samlingspolicy existerar enligt hennes mening inte. Följden har blivit att gamla principer för klassificering alltjämt begagnas vilket är ett problem. Bland annat kvarstår en äldre indelning i arkeologi respektive etnografi vilket omedvetet kan reproducera idén om historielöshet.

Muños borde veta vad hon talar om. Hon har nämligen själv varit verksam inom Världskulturmuseet sedan starten vilket ger en fascinerande och i flera stycken unik samtids-historisk inblick. Vid sidan av tryckta källor och arkivmaterial, som ligger till grund för avhandlingen i övrigt, fungerar hon med andra ord här som sitt eget källmaterial. Tyvärr har hon inte utnyttjat möjligheten att mer systematiskt intervjua sina kollegor och frågan som osökt dyker upp är hur resultaten hade blivit om analysen grundat sig på fler röster. Författarens egen vittnesbörd leder oss

även in på den kunskapsteoretiska frågan vad det egentligen innebär att studera något man själv är en del av: I vilken mån färgas frågeställningar och resultat av den personliga kopplingen till ett studieobjekt och av att man gör sig själv till källa? Att en inom- respektive utomvetenskaplig position kan leda till skilda frågeställningar och perspektiv är måhända inte särskilt märkligt, men väl så viktigt att beakta då man tar sig för att granska en avhandling som denna. Att avhandlingen hade blivit annorlunda utan författarens erfarenheter är jag fullständigt övertygad om och måhända hade även hennes teoretiska val varit det.

I sin avhandling lånar Muños teoretisk inspiration från en riktning som jag tidigare inte var särskilt bekant med, de-kolonial teori. Till skillnad mot postkolonial teori nöjer man sig inte med att avslöja olika tankegodar som färgas av etnocentrism. Målet är att göra skillnad, att blottlägga ofta omedvetna förtryckande strukturer och dess effekter för att på så vis kunna skapa förändring. Utifrån Jürgen Habermas resonemang kan vi således både tala om ett praktiskt (historiskt hermeneutiskt – förstå och tolka) och ett emancipatoriskt (frigörande) kunskapsintresse i betydelsen att identifiera och ändra diskriminerande praktiker. Flera de-koloniala teoretiker identifierar sig själva med ursprungsbefolkningar och vissa, som Linda Tuhiwai Smith, menar att detta är en viktig förutsättning för att kunna avslöja kolonial kontamination av vår förståelse.

Även Muños är övertygad om att den personliga bakgrunden i varierande grad präglar forskarens förhållningssätt och kunskapsmotiv. Hon är därför noga med att berätta om sig själv och sin egen bakgrund; kvinna, uppväxt i Argentina samt boende, arkeologit utbildad och verksam i Göteborg. Att detta skapar särskilda förutsättningar för hennes frågeställningar och resultat ser hon som självklart, däremot tror hon inte att hennes bakgrund skulle innebära att hon bättre förstår sig på den aktuella samlingen än andra:

”I am not presenting myself as a nativist ethnographer, where ‘a reflexive discourse assumes that only natives understand natives and the native must be the proper judge of ethnography’ (Peirano 1998:115), meaning that I as Latin American could understand better the Latin American collections. I consider

myself part of all these processes that have been taking place, in some way many times responsible for the consequences. I am not the foreign talking about a Swedish museum, however probably my experience as South American, Spanish speaker opened other questions. All this experience helped me to ask questions about the practices that we use daily in our work without questioning” (18).

Då målet med en forskningsansats är att skapa förändring – och därmed i någon mån att nå fram till vad som kan vara rätt respektive fel, bättre respektive sämre – ställs det symmetriska förhållningssätt som ofta åberopas inom vetenskapsteori och vetenskapshistoria inför en prövning. Historikern Douglas A. Lorimer har i flera sammanhang pekat på farorna med att i uppgörelsen med det koloniala arvet skapa alltför förenklade bilder och rent av stereotyper. Risken blir då stor att man missar det man har för avsikt att dekonstruera. Personligen anser jag att Muños i det stora hela lyckas mycket väl med att hålla en nyanserad analysnivå. Och visst förekommer det som sagt vissa schabloniseringar men samtidigt har hon lyckats med konststycket att synliggöra något som för de flesta gått obemärkt förbi. Hon anger själv att syftet med avhandlingen inte är att kritisera museivärlden och dess representanter. Istället vill hon öka medvetenheten om outtalade praktiker, hur de påverkas och förändras över tid. Däremot är hon kritisk till dagens låga intresse för frågor som rör museipraktik och vad samlingar representerar. Utmaningen ligger i att bryta detta och att hitta nya principer för värdering och klassificering. Målet är att skapa förståelse för att kunna agera i uppkomna politiska situationer, vad Muños kallar för ”decolonizing practices”.

Huruvida Muños avhandling får några effekter på museivärldens förhållning till dess praktik återstår att se. Icke desto mindre anser jag personligen att den utgör ett synnerligen viktigt bidrag till svensk museihistoria i allmänhet och till förståelsen av museisamlingar och museipraktik i synnerhet. Den har fått mig och säkert många andra att med lite nya ögon se på dylika föremål och hanteringen av dem. I så måtto berör avhandlingen inte bara akademien utan i högsta grad alla som dagligen arbetar med föremålshandling. Som jag inledningsvis nämnde saknar avhandlingen en ämnespresentation och i förlängningen

en precisering av vad det är för kunskapsluckor den är tänkt att fylla. I sin kommentar till mina frågor under disputationen anger Muñoz att hon valde att inte kategorisera sitt arbete eftersom det spänner över så många ämnesområden, som kolonialism, modernism, museihistoria, arkeologi, antropologi, historie- och kulturarvsbruk, integrationspo-

litik, m.m. Även om en orientering i den vetenskapliga ämnesvegetationen hade varit på sin plats så är det just denna ämnesmässiga bredd som gör att den fyller en väsentlig kunskapslucka och att den i vart fall utifrån ett svenskt perspektiv måste anses vara tämligen unik!

Ola W. Jensen

Mannen som objekt och problem

Hanna Lindberg: *Mannen som objekt och problem. Heikki Waris och betydelsen av kön i vetenskaplig socialpolitik, ca 1930–1970*. Åbo: Åbo Akademi University Press, 2014. 258 s. ISBN 978-951-765-738-9

Hanna Lindbergs doktorsavhandling handlar om mannen som objekt och problem i efterkrigstidens finska socialpolitiska forskning. I centrum för framställningen står landets första professor i socialpolitik Heikki Waris och dennes vetenskapliga produktion och gärning, med särskilt fokus på betydelsen av kön i de många analyserna.

Avhandlingen utgör inte en traditionell eller intellektuell biografi av Heikki Waris. Snarare handlar den om hur den så kallade vetenskapliga socialpolitiken bidrog till att forma synen på den finske mannen, och därmed också den finska kvinnan. Utgångspunkten i Hanna Lindbergs avhandling är att den tidiga socialpolitiska forskningen i hög grad bortsåg från just kvinnors erfarenheter. Istället var det den förvärvsarbetande mannens erfarenheter som studerades, och som användes i försöken att formulera förutsättningarna och villkoren för det framväxande finska industrisamhället. Ambitionen med avhandlingen är därför att studera vilka uttryck kön tog och hur manlighet konstruerades i Heikki Waris och andra samtida socialpolitiska forskares studier. Detta är nämligen något som enligt Lindberg tidigare har hävdats men sällan analyserats i detalj.

Analysen är uppbyggd kring tre problemkomplex. För det första handlar det om vilka konkreta uttryck kön tog i de socialpolitiska texterna, dvs. när och hur kvinnor och män diskuteras och lyfts fram som relevanta i de socialpolitiska texterna. För det andra handlar det om vad som skrevs om kvinnor och män, vilka idealbilder som målades upp och

vilka positioner kvinnor och män tillskrevs i olika kontexter. För det tredje analyseras varför kön överhuvudtaget lyftes fram i de socialpolitiska texterna, och vilken funktion diskussionerna om kvinnor och män hade där.

Olika forskningstraditioner ligger till grund för avhandlingen. Det är särskilt tre områden som lyfts fram: den feministiska välfärdsstatsforskningens utveckling av regimtänkandet; forskning om maskulinitet, särskilt den som beaktat välfärdsstaten; samt vetenskapsteoretiska studier om den intrikata väven mellan kön, välfärd och vetenskap.

Teoretiskt utgår Lindberg framförallt från feministisk teoribildning men hämtar också inspiration från den begreppshistoriska forskningen. Klassiska texter av Joan Scott och Raewyn Connell används som avstamp i en diskussion om hur begreppen kön och manlighet ska förstås; kön är ett sätt att organisera sociala handlingar, dvs. en struktur av sociala praktiker som samspekar med andra sociala hierarkier som klass eller sexualitet, och manlighet är en uppsättning ideal och normativa representationer som manifesteras genom institutionaliserade positioner såsom faderskapet eller soldaten.

Även begreppet manlig norm är viktigt i avhandlingen, särskilt med tanke på hur män och kvinnor konstruerats och analyserats i den socialpolitiska forskningen, dvs. det androcentriska arvet som Anneli Anttonen så träffande har uttryckt saken. Lindberg arbetar också med intersektionella perspektiv, där frågan om hur olika kategorier – som klass, kön, etnicitet och ålder – flätas samman och skapar ojämlika maktrelationer mellan exempelvis kvinnor och män. I detta sammanhang uppmärksammas begreppet heteronormativitet för att klargöra föreställningen om kärnfamiljens viktiga och dominerande position i

familjepolitiken såväl som i Heikki Waris arbeten. Begreppsparet idealbild/motbild används för att skärpa analysen av hur vi ska förstå hur det går till när vissa typer av manlighet och homosociala miljöer framträder som ideal och andra inte.

Och så slutligen något om hur Lindberg använder sig av den begreppshistoriska forskningen. Även om avhandlingen i sig inte utgör en begreppshistorisk analys lyfts begreppen erfarenhetsrum och förväntningshorisont fram som verktyg för att fördjupa förståelsen av förhållandet mellan det förgångna och framtiden. Begreppen används framförallt i samband med utvecklingstanken hos Waris: för att förändra de sociala villkoren för människorna måste man förstå hur de tidigare upplevt sina liv och hur framtiden möjligen kan te sig.

Hur har då studien genomförts? Det empiriska underlaget omfattar framförallt Heikki Waris många texter och den forskning som bedrevs av hans nära kollegor och doktorander. Det är akademiska texter (böcker och artiklar), läroböcker och några mer populärvetenskapliga texter. Texterna är främst publicerade mellan 1932 och 1980, men med en koncentration till 1940-, 1950- och 1960-talen. Förutom dessa texter analyseras samtida studier som påverkat Waris och hans kollegor, t.ex. amerikanska sociologer som Talcott Parsons och Ernest Burgess, för att på så sätt förklara i vilket vetenskapligt sammanhang Waris och hans kollegor verkade. Det är alltså en mycket stor mängd text som har bearbetats och detta har gjorts genom en så kallad begrepps fokuserad läsning, där uppfattningar om manlighet och kvinnlighet synliggörs genom såväl de begrepp som används i texterna som genom en diskursiv ordning.

De empiriska och analytiska avsnitten är tematiskt organiserade. Fyra teman lyfts fram: arbete, mobilitet, familj och alkoholkonsumtion. Dessförinnan presenteras dock Heikki Waris och hans vetenskapliga gärning mer ingående.

I Finland kom socialpolitiken att vetenskapliggöras redan under 1870-talet, framförallt efter influenser från den tyska forskningen om den så konfliktfyllda arbetarfrågan. Under det tidiga 1900-talet utvecklades den vetenskapliga socialpolitiken i gränslandet mellan olika discipliner men även i vetenskapliga föreningar som Socialpolitiska föreningen. Socialpolitikens studieobjekt var vid

tiden snarlika de sociologiska, något som förändrades i efterkrigstidens Finland. Fokus för forskningen blev nu det moderna industrisamhället där arbetssociologin blev allt mer framträdande. Dessutom framhölls det nära samspelet mellan politik och forskning i det socialpolitiska vetenskapsområdet. Socialpolitiken blev aktionsinriktad och mångdisciplinär, och kom att spänna över många områden, från arbetsmarknadsfrågor och facklig organisering till alkoholkonsumtion och familjerelationer.

Heikki Waris utnämndes till professor i socialpolitik vid Helsingfors universitet 1948. Det var också Waris som drev utvecklingen av ämnet de kommande decennierna. Han kombinerade tidigt i sin karriär historiska perspektiv med analyser av samtida sociala relationer, något som var unikt för tiden. Han inspirerades inledningsvis av den amerikanska Chicagoskolan men övergav under 1940-talet dess mer kvalitativt inriktade arbetssätt. Istället lät han sig inspireras av efterkrigstidens funktionalistiska perspektiv som bland annat Talcott Parsons stod för.

Heikki Waris hade en vision för hur det framtida Finland skulle utvecklas: genom en aktiv socialpolitik skulle social trygghet, skäliga levnadsvillkor, en stabil arbetsmarknad och en reglerad bostadspolitik främjas. Dessutom skulle socialpolitiken bidra till att mildra de klasskonflikter som präglade finsk efterkrigstid. Waris var förvisso noga med att inte föra in konfliktperspektiv i sina analyser: socialpolitikens betydelse låg istället i att överbrygga klasskillnaderna. Som en konsekvens av denna inriktning kom Finland att framstå som homogent och harmoniskt, såväl klassmässigt som i fråga om etnicitet. Ytterligare en intressant infallsvinkel i Waris produktion är hans intresse för religionen. Kristendomen som ideologi tycks emellanåt de facto användas som ett socialpolitiskt argument: värden av mentalt handikappade, hävdade han exempelvis, dikterades av den kristna kärleken.

I Heikki Waris forskning framstår arbetet som ett helt centralt tema, särskilt förvärvsarbetet. Och det är också temat arbete som analyseras i avhandlingens första empiriska kapitel. Arbetet var så viktigt att Heikki Waris grundlade sin kategorisering av befolkningen på basis av arbetet. En rad olika polära begrepp spar användes: försörjare/försörjd; producerande/icke-producerande; yrkeskunniga/icke-yrkeskunniga och aktiva/passiva arbetare

är de mer framträdande exemplen. Med dessa gjordes åtskillnad mellan olika människor och de användes för att skapa hierarkier mellan manligt och kvinnligt, mellan olika män men också mellan normalt och icke-normalt ofta knutet till olika former av funktionsned-sättning.

Separationen av försörjda och försörjare, samt arbetsförmögna och arbetsoförmögna blev de mest grundläggande sätten att dela in den finländska befolkningen. Vad gällde det förstnämnda begrepps-paret – försörjare/för-sörjd – skapades i den samtida forskningen och statistiken hierarkier som grundades i hur olika familjemedlemmars arbetsinsatser värderades. Samtidigt var det i Waris texter tydligt vem som räknades som förvärvsarbetare: konsekvent namnges arbetaren som en man. På så sätt kom förvärvsarbetande kvinnor och män att definieras och beaktas som åtskilda. Hanna Lindberg uppmärksammar vidare hur Waris och hans kollegor gjorde skillnad mellan människor utifrån kategorierna ras, ålder och funktionshinder, särskilt genom att peka ut icke-producerande och arbetsoförmögna personer men även genom att analysera 'befolkningens kvalitet'.

Ytterligare ett tema som uppmärksammades av Waris var yrkeskunnigheten bland den arbetande befolkningen: kvinnor definierades i hög utsträckning som tillhörande en icke-yrkeskunnig arbetskraft, som dessutom var problematisk eftersom den inte krävde bättre löner och dessutom var ointresserad av det fackliga medlemsarbetet. På så sätt utgjorde kvinnorna ett hot mot hela den manligt konstituerande arbetarklassen enligt Heikki Waris. Detta var emellertid en inställning som förändrades över tiden: om han under 1940- och 1950-talet tolkade det tidiga införandet av kvinnlig rösträtt i Finland och det höga antalet kvinnliga förvärvsarbetare som ett led i den sena moderniseringen ändrade han sig intressant nog under 1960-talet och använde samma empiriska fakta för att visa hur långt jämställdheten hade nått i Finland.

Heikki Waris och hans kollegor analyserade också den finska befolkningens mobilitet. Med utgångspunkt i historiskt förankrade analyser av industrisamhället problematiserades den finska befolkningens rörelsemönster, såväl i sociologisk som geografisk bemärkelse.

Intressant i Waris texter om mobilitet är hans betoning av individens möjlighet. I hans

förståelse gav det moderna samhället de enskilda individerna en chans att skapa sig ett bättre samhälle. Det var individuella förmågor och personliga ambitioner som möjliggjorde den sociala mobiliteten. Emellertid är det individcenterade perspektivet könat och i Lindbergs analys framgår med all tydlighet att Waris texter bidrog till att skapa männen som den självklara drivkraften i moderniseringen av Finland. Inte minst de män som kom från mycket enkla förhållanden, och som senare haft framgång, framställdes som viktiga. Männen tilläts i analyserna att bli individer vars individuella historier tjänade som exempel på lycka och framgång. Kvinnorna då? Ja, de kom aldrig att beskrivas som individer utan framställdes alltid som en grupp. Här visar Lindberg att Waris analys av de individualiserade männen kom att fogas in i en berättelse om the self-made man – i nordisk tappning. Waris menade nämligen att personliga förmågor understöddes av samhällseliga reformer.

Även familjen var föremål för Heikki Waris analyser, om än i långt mindre utsträckning än andra teman. I sina socialpolitiska analyser utgick han från en Parsons-influerad analys av kärnfamiljen som grundläggande för all social trygghet.

Socialpolitikens roll i detta sammanhang var att värna den monogama kärnfamiljen, och skapa trygga villkor för barnen. I Waris analyser framhålls mannen som försörjare och kvinnan som ansvarig för hem och barn, även om han också uppmärksammar det han uppfattar som avvikande eller onormala familjeförhållanden, t.ex. familjer med frånvarande fäder. I dessa mer "onormala" familjer träder kvinnorna fram och övertar huvudansvaret för både hem och försörjning.

Waris beskrev den nordiska socialpolitiken som familjecentrerad och benämnde dess beståndsdelar i form av understöd, bidrag, olika vårdformer och rådgivning, som familjevänlig. Familjevänligt enligt Waris innebar bland annat en hemmavarande hustru och mor. Det är nämligen i Waris analyser tydligt att förvärvsarbetande kvinnor är ett problem för familjelivet och för samhället i sin helhet. Det var inte enbart bristen på barnomsorg som gjorde kvinnors förvärvsarbete problematiskt. Också deras påverkan på lönebildningen antogs vara negativ. Dessutom kunde nativitetsproblemen spås på ytterligare om kvinnor förvärvsarbetande i högre utsträck-

ning. Därför menade bland annat Veikko Piirainen, en av Waris doktorander, att det var viktigt att uppmuntra gifta mödrar att avstå förvärsarbete. Kvinnor som arbetade av ekonomiska skäl accepterades däremot.

Detta är diskurser som inte är helt oväntade i 1950-talets socialpolitiska debatt. De förekommer också i många andra länder. Intressant nog visar Lindberg att de livliga debatterna om könsroller, förändrade familjeformer och utbyggnaden av dagbarnvården under 1960- och 1970-talen lämnade få spår i Waris socialpolitiska texter. Istället, och till skillnad från t.ex. det svenska fallet, framförde exempelvis Waris tidigare doktorand och den senare så inflytelserike Pekka Kuusi ett förslag om en "morslön" vars moderna version infördes i form av hemvårdsstödet 1985.

I kapitlet om alkohol framhålls den centrala roll som alkoholkonsumtionen spelade i den socialpolitiska forskningen. Här lyfts den supande arbetarklassen fram som ett problem samtidigt som såväl etnicitet, urbana och rurala kulturer framstår som viktiga kategorier i föreställningen av manligheten.

Forskningen om den finska alkoholkonsumtionen har en lång historia. Under hela 1900-talet har studier genomförts för att förstå och förklara konsumtionens mönster och förändringar. Men det var med Pekka Kuusis verk om "Det finska spritproblemet i ljuset av en gallupundersökning" från 1948 som forskningsfältet verkligen fick sitt genombrott. I studien kartlades och analyserades finländarnas alkoholvanor.

Det dracks för mycket i Finland. Sammantaget konsumerades inte mer sprit i Finland än i andra länder, men finländarna drack mer per gång, och i dess spår följde ökad kriminalitet. Männerna drack mest, och de var i mycket lägre grad än kvinnorna positiva till absolutism. Det var alltså männen som utgjorde det stora problemet.

Alkoholkonsumtionen beskrevs i Heikki Waris avhandling som ett specifikt manligt beteende och problem. Problemen i bruket av alkohol bidrog till att arbetslivets förutsättningar förstördes. Alkoholkonsumtionen påverkade familjelivet negativt, och därtill ökade prostitutionen i alkoholens kölvatten, vilket i sin tur ökade risken för könsjukdomar.

I Pekka Kuusis analys knöts alkoholkonsumtionen till Finlands pågående civilisations-

process. Det var chockerande, enligt Kuusi, hur mycket finländarna drack, de var, menade han, inte bättre än indianer eller lappar i sitt bruk av alkohol. Särskilt illa var det för männen i skogarna, där homosociala miljöer frodades. Problemet med det höga alkoholintaget låg enligt Kuusi i den finska kulturella underutvecklingen. Anledningen till att Finland var så primitivt och underutvecklat berodde på landets glesa bebyggelse och låga civilisationsnivå i de mer avlägsna delarna av landet. Dessutom var män överrepresenterade i statistiken, vilket gjorde att primitivitet kopplades samman med manlighet. Lösningen på problemet antogs vara att medvetandegöra männen om deras problem.

I avhandlingens avslutande kapitel både summeras och vidareutvecklas de tematiska analyserna, och Lindberg återvänder till sina inledande forskningsfrågor. Här beskrivs på ett slagfärdigt sätt idealbilden av den finske medborgaren, eller som Heikki Waris själv skulle uttryckt saken, det bästa befolkningmaterialet. Den ideale mannen var:

"en man i arbetsför ålder utan psykiska och fysiska handikapp. Han var yrkeskunnig, oftast inom det industriella arbetet. Han var organiserad, exempelvis fackligt eller kyrkligt, och han tog aktiv del i hur dessa organisationer gestaltade sig. Han var begåvad och framåtsträvande. Han var medveten om sin situation och kunde använda den till sin fördel" (s. 223).

Det var alltså så här den idealtypiske mannen i den finska välfärdsstaten framställdes. Kvinnorna i välfärdsstaten då? Möjligen framställdes de emellanåt som yrkeskunniga och som grupp kunde de göra en klassresa. Framförallt var de nyktra och omsorgstagande. Men självständiga, framåtsträvande eller begåvade var de då inte.

Hanna Lindbergs avhandling är, som säkert redan framgått, mycket rik och intressant. Det finns emellertid några teman i avhandlingen som kunde ha vidareutvecklats och fördjupats ytterligare. Ett sådant tema handlar om vilken betydelse Heikki Waris (som forskare och expert) har haft för den finska socialpolitiken och dess reformer. I avhandlingen görs ingen särskilt djupdykning i vilken effekt eller vilka resultat Waris analyser haft i det pågående reformarbetet. Temat utgör förvisso inget fokus för avhandlingen, men

en något mer ingående diskussion skulle ha fördjupat förståelsen för när och hur synen på män, manlighet och maskulinitet påverkat finsk socialpolitik. Detta inte minst med avseende på den intressanta paradox som materialet synliggör: å ena sidan framhårdar Heikki Waris och hans kolleger männens överhöghet – som försörjare, arbetare, self-made men osv. – och å den andra har vi en politisk utveckling mot ökad jämställdhet på arbetsmarknaden och i hemmet. Vilka var de experter som hävdade kvinnors rätt till ett förvärvsarbete och hur förhöll de sig till Heikki Waris? Inte heller diskuteras eventuella vetenskapliga kontroverser under perioden, vilka i sig skulle bidra med ny kunskap inom vilket vetenskapligt spänningsfält Waris och hans kolleger konstruerade den finske mannen. Vilka kritiska röster fanns i den samtida samhällsvetenskapliga debatten? Fanns det exempelvis – med Lindbergs termer – vetenskapliga motbilder som skapades i andra vetenskapliga eller politiska rum än i de socialpolitiska?

Ett andra tema handlar om frågan hur författaren operationaliserat vissa av de teoretiska utgångspunkterna och begreppen, särskilt med avseende på om forskningen om manlighet och maskulinitet de facto bidrar till att förändra eller förskjuta tidigare analyser av den så omdiskuterade kvinnovänliga välfärdsstaten. Denna problematik kan också överföras till den praktiska politiken: kom den socialpolitiska analysen av män och manlighet att påverka utformningen av socialpolitiska reformer och i förlängningen framväxten av olika omsorgs- och försörjningsmodeller?

Ett tredje tema handlar om den vetenskapliga socialpolitikens syn på familj- och genusrelationer. Lindberg lyfter i avhandlingen fram hur Waris förändrar sin analys av den kvinnliga arbetskraften, från att ha lyft fram det olämpliga i kvinnors förvärvsarbete till att knyta samman det höga antalet kvinnliga förvärvsarbetare med att Finland varit först i Europa med att införa kvinnlig rösträtt – det var alltså i hans senare analyser ett tecken på

ökad jämställdhet, inte som tidigare ett tecken på sen modernisering. Frågan är om även synen på män och maskulinitet förändrades i takt med att synen på det kvinnliga förvärvsarbetet utvecklades. Eller var konstruktionen av det manliga idealet hugget i sten?

Sammanfattningsvis är Hanna Lindbergs avhandling både viktig och intressant, mina frågor till trots. Det framgår med all tydlighet i avhandlingen hur män, manlighet och maskulinitet är bärande kategorier i den finländska socialpolitiska forskningen. Det är männen som dokumenteras, beskrivs och analyseras, och som fungerar som en fond för hur det socialpolitiska reformarbetet bör utformas och utvecklas. Flera passager i analysen är mycket välfunna, t.ex. tolkningen av hur andelen kvinnliga industriarbetare användes som ett slags mått på graden av modernitet. Att Lindberg lyfter fram religionens betydelse i Waris analyser är ytterligare en viktig intervention. Även resonemangen om den medvetne mannen som ideal – och kvinnor som en motbild till denne medvetne och framgångsrika man – är eleganta och ytterst värdefulla.

Avhandlingen utgör sålunda ett viktigt bidrag till såväl välfärdsforskningen som till den genusvetenskapliga forskningen om manlighet och maskulinitet. Studien vidareutvecklar maskulinitetsforskningen, där såväl den teoretiska som den historiska och empiriska förståelsen av män, maskulinitet och manlighet fördjupats betydligt. Det är också en noggrann och systematisk genomgång av ett omfattande empiriskt material, som analyseras på ett uppfinningsrikt och ofta finurligt sätt. Lindberg är dessutom en duktig skribent som leder läsaren genom en lång period och ett komplext material på ett smidigt och läsvänligt sätt. Därmed fyller avhandlingen ett tomrum i den finska debatten om den socialpolitiska utvecklingen, och kan ses som ett inlägg i debatten om ojämlika relationer. Det är kanske ett av avhandlingens viktigare bidrag: i tider av oro och ökade klyftor tycks kunskap om ojämlikhetens orsaker viktigare än någonsin.

Åsa Lundqvist

The forgotten Encyclopedia

Linn Holmberg: *The forgotten Encyclopedia. The Maurists' dictionary of arts, crafts and sciences, the unrealized rival of the Encyclopédie of Diderot and d'Alembert*. Umeå: Department of Historical, Philosophical and Religious Studies, 2014. ix+312 s. ISBN 978-917-601-030-3, hft.

I would like to begin this review with a methodological *caveat*: I will be resuming the thesis in its various aspects – philological and intellectual – but this short presentation will deal essentially with the results of the investigation. I leave to the reader's appreciation the ingenuity and the logic behind the successive steps of the study. Comparing dictionaries and encyclopedias is no easy job in itself; discovering sources and earlier (and later) relevant publications is another task; drawing all the useful conclusions from illustrations, from information concerning the book-trade, from minute paleographical clues are different facets of the thesis which I can globally appreciate, but space will not allow me to insist at any length on the details of deductions and associations which directed the enquiry.

It is well-known that the Maurist branch of the Benedictine order in France – in conformity with the demands of the Catholic Reform launched by the Council of Trent – was created in 1621 and was a huge success: the order multiplied in such a way (without counting the subsidiary Benedictine orders of the Feuillants, Camaldules and Célestins) that in 1700 there were some 200 Maurist monasteries in France with some 2,200 monks. The administrative, political, religious and intellectual centre was Saint-Germain-des-Prés, home of the superior. Its intellectual tradition was established by Dom Grégoire Tarrisé and Luc d'Achery and is well-known because of the conflict between Jean Mabillon and the abbot of La Trappe, Rancé, on the usefulness and appropriateness of monastic studies. Mabillon defended their intrinsic value and, in a famous seminar at Saint-Germain-des-Prés, in collaboration with Dom Bernard de Monfaucon – and in the presence of many laymen, among whom Etienne Baluze deserves particular mention – established the historical criteria of “diplomacy”, i.e. of the authentication of ancient

charts. In this seminar, the Parisian Benedictines fully adhered to a conception of “critical history” of which Pierre Bayle (in indirect correspondence with Mabillon and Baluze) might be deemed the best representative – to be followed by Nicolas Fréret in the Académie des inscriptions et Belles-Lettres.

In the 18th century, there is also, within the Benedictine order, a reaction to criticism of the “idleness” and “uselessness” of monastic life. Secular learned and bourgeois values gradually permeate the order and study reaches beyond those disciplines deemed worthy by Mabillon to mathematics, experimental physics and medicine. Nevertheless, only some 2% of the monks can be considered as professional scholars. Daniel-Odon Hurel, whose research shows the diversity of Benedictine erudition, characterised by increased individualisation, secularisation and interaction with Academies and learned societies, indicates some 800 works left unfinished or unpublished. The present study is situated in the same perspective, being a further contribution to our understanding of the Maurists' intellectual history and responses to Enlightenment thought. It thus envisages a diversity of currents within the Enlightenment, characterised not by specific philosophical convictions but by a number of values and requirements: the appetite for knowledge and education, the taste for inventory and systematisation, the necessity of religious toleration and freedom of thought, the conviction that knowledge should be based on rational enquiry and empirical observation rather than on religious conviction, prejudice, superstition and unverifiable sources.

The Maurist Encyclopedia is an unusual and unexpected subject (the work being hitherto almost totally unknown) and one, which, at first, seemed doomed to remain in the obscure dust of the history of Benedictine erudition. However, the research is made lively by the intense detective work exercised by Linn Holmberg, which allows us to go the full distance from a pile or two of old papers via hand-writing identification, the history of scientific book-publishing, rival publishers, translations, intertextuality, to a full-blown encyclopedic project close to Enlightenment ideals, testimony to the pen-

etration of Enlightenment scientific and moral (utilitarian) values into the hitherto devout and meditative world of the Benedictine monks.

It will be useful to distinguish at the outset between dictionaries (concerned with lexicography), encyclopedias (giving general information on things) and historical dictionaries (biographical: sometimes devoted to a certain category of person: soldiers, philosophers, politicians, etc.) – or, to follow d’Alembert’s distinctions, between dictionaries on language (definition of words), those on history (establishment of facts) and those on sciences and arts; the latter can be divided into encyclopedic dictionaries (covering all fields of knowledge) and encyclopedias (proposing a conception of the relation between the different fields of knowledge). Linn Holmberg’s thesis demonstrates that the Maurist ambition was to publish an encyclopedia avoiding the lexicographic universalism of the *Dictionnaire de Trévoux* and the philosophical universalism of the *Encyclopédie*: the Benedictines aimed to cover all sciences, arts and crafts, but to avoid philosophical and religious subjects altogether. Their conception is innovative in so far as they tried to conceive science without ideology.

In this context, a number of precursors come to mind. Let us put aside purely historical and biographical dictionaries (such as Morhof, Jacob Thomasius, Thomas Stanley, and above all Moréri, Bayle, Brucker). Holmberg considers above all the dictionaries of Furetière (1690) and its revision by Henri Basnage de Beauval and Gédéon Huet (1701), Thomas Corneille, *Dictionnaire des arts et sciences* (1694), the *Dictionnaire de Trévoux* (1704 and later editions), directed by Richard Simon and the *Encyclopédie* of Diderot and d’Alembert (1752–69), in order to determine the nature of the Benedictine enterprise and its scope in the minds of its authors: their intellectual and scientific horizon.

Let us follow the first steps of Holmberg’s research. It begins with the *History of the Maurist congregation* first composed by Martène and completed by Fortet, covering the years 1654–1747 (first published in the 20th century). Under the date 1747, the last year covered, figures the brief mention by Fortet of a *Universal Dictionary of arts, crafts and sciences* composed by Dom An-

toine-Joseph Pernety and Dom François de Brézillac. This mention, first discovered by Holmberg during work on her Master thesis, led to her discovery of the remains of the project at the Bibliothèque Nationale de France. The manuscript was not entirely unknown to scholars but had been disregarded and minimised by them: Jacques Proust mentions it in his study of the *Encyclopédie* of Diderot and d’Alembert, but was obviously distracted by the peculiar nature of Pernety’s subsequent career in hermeticism and thus discarded the manuscript encyclopedia as “strange”. Micheline Meillasoux-Le Cerf, being interested in Pernety’s mysticism and hermeticism, discarded it as uninteresting for her own concerns.

The manuscript consists of six folio volumes: some 1,400 folios, almost 7,000 articles, some 200 illustrations, a number of working lists of articles to be treated and evidence of lost material. The work concerns all physico-mathematical sciences, medicine, natural history, fine arts, practical crafts, professions and industries. Holmberg proposes a micro-historical research to determine the nature of the work, its scope, its apparent ambitions, its state when interrupted – and, further, the probable reasons for that interruption: a historical analysis which attempts to seize the dynamics of the Benedictine project and its partial realisation before abandon; an analysis requiring research in the fields of the history of the Benedictine order, history of rival dictionaries and encyclopedias, intertextuality and translation, history of the book and of the world of scientific printers and publishers, artists and engravers, censors and journalists and in the sociology of subscribers. She adopts a double approach to this text as both mediating intellectual content and constituting an artefact containing clues as to the history of its manufacture.

Her analysis of the work proceeds in a number of logical and methodological steps. First, a minute study of the manuscripts in their present form to determine their history. The six volumes cover I: Agriculture; II: Natural history, mechanical arts, diverse crafts; III. Natural History; IV: the beginnings of a Dictionary of mathematics and physics, arts and crafts; V. Medicine; VI Tables, wordlists, working lists, index, etc. An individual term may be treated, in its different aspects,

in different volumes. The manuscript contains intact original folios and others carrying “collages”, and the articles contain references to missing pages and articles.

Holmberg reconstitutes the history of the fabrication of these six volumes: in 1795–1796, all the Benedictine manuscripts were transferred from Saint-Germain-des-Prés to the BNF (after fire destroyed most of the 50,000 printed books). The Benedictine encyclopedia was then contained in two folio folders numbered 457 and 455 – leaving us to suspect that n° 456 had existed but had been withdrawn before the unfinished project left the abbey. The two folders were bound in the 19th century by the workshop of the BNF into six volumes, of which some (vols II and III) are heavily edited (with collages), others simply containing articles written by one or different hands without interruption. The study of handwriting reveals a number of writers and their areas of responsibility. One third of the articles are in the hand of Pernety, dating from 1747–48 onwards, treating all subjects with the addition of drawings, illustration lists and bibliographies: he is obviously the main editor. Brézillac’s hand is discovered only in a working-list, which leads Holmberg to suspect that he abandoned the project at an early stage (but we will later see his role in translation from Wolff’s German – dictated to Pernety). Some seven or eight distinct hands can be recognised in all, but none of the other authors has yet been identified.

The author then analyses the different phases of the composition of the dictionary. There reigns a general silence as to Benedictine intellectual activities between 1747 and 1770; moreover, the presence of the authors in Paris means that there exists no correspondence concerning the project. However, she does find mention by Fortet of the translation by Pernety and Brézillac of Christian Wolff’s Latin course in mathematics, *Elementa matheseos universæ* (1713–15) – published by Charles-Antoine Jombert in Spring 1747: Jombert was a prominent scientific printer, frequenting the salons of Mme de Pompadour and Mme de Geoffrin; he also held his own salon attended by engineers, architects, mathematicians and philosophers, among whom a number of future encyclopédistes: Diderot, d’Alembert, Helvetius and d’Holbach. In the Leibnizian tra-

dition, Wolffian philosophy related all knowledge to mathematics, as bear witness Mme Du Châtelet’s *Institutions physiques* (1740) and Formey’s *La Belle Wolffienne* (1741–1753, 6 vol.). The Maurist translation contains a number of extra treatises in a similar vein: Saunderson’s *Palpable arithmétique*, a development on navigation drawn from Pierre Bouguer (1746) and another on fire-works drawn from Amédée François Frezier (1741). They attest to the allegiance of the Maurists to a Leibnizian mechanism expressed in mathematical terms and this in itself is testimony to the Maurists’ wide reading and personal freedom of research.

After his maths course, Wolff published a *Mathematisches Lexicon* (1716), considerably augmented and illustrated in the 1734 edition and entitled *Vollständiges Mathematisches Lexicon*. In 1743 (at the same time as the mathematical course), Jombert obtained permission to publish a translation of the augmented edition of the *Vollständiges Mathematisches Lexicon*. Different clues allow Holmberg to conclude that the Maurist draft in vol. IV is the projected translation of Wolff’s *Lexicon*. Internal dating of the documents and word-lists and its unfinished form (A-Aller) allow her to conclude that this project was abandoned in 1747. It is Brézillac’s translation, but written in Pernety’s hand; the latter mentions in a note that he does not speak German.

An augmented translation of Wolff then became a project for a new dictionary directed by Pernety alone. Ambitions had expanded: in 1743, Jombert had announced one vol. in-4°; in 1746, he promises one volume in-folio entitled *Dictionary of mathematics and physics and all fields depending on them*: we note the presence of chemistry, alchemy, hermetic philosophy and natural history in the draft – none of which fields figures in Wolff’s work. Additional material is drawn from the *Dictionnaire de Trévoux* on natural history alone (leaving aside articles on language, moral philosophy, religion and heraldry) and other additions on natural history are drawn from the English naturalist John Woodward. The authors aimed to translate Wolff the mathematician and not the lexicographer: they also exploited the sources of Wolff, many of which were sold by Jombert, including several specialised dictionaries on mathematics, engineering,

astronomy, architecture, navigation, music and specialised monographs, such as those by Vitalis, Brossard and Aubin. We thus gain a view of the Maurist project as an enlarged translation of Wolff's *Lexicon* with added material drawn from his sources and other recent specialised sources – always drawn towards natural science rather than linguistic articles. For instance, the article «Aiman[t]» / “Magnet” draws on the following sources: Wolff, Trévoux and 's Gravesande's introduction to Newton and his illustration.

A vital episode then occurs. In 1746, Jombert learns that Le Breton and other printers have obtained authorisation to publish a scientific encyclopedia. This prompts him to write a letter of protest to the chancellor Henri François d'Aguesseau (as Holmberg deduces from the context, rather than, as hitherto thought, to Malesherbes in 1750). The printer is aware that the Encyclopedic project threatens his own. The prehistory of the *Encyclopédie* enables us to follow the sequence of events: 1) in 1744, Gottfried Sellius had approached André François Le Breton proposing to translate Wolff's works; this project was abandoned because of Jombert's “privilege” (exclusive authorisation) dated 1743; 2) in 1745, Le Breton obtained a privilege to publish a translation by Sellius and John Mills of Chambers's *Cyclopaedia*; disagreement between the translators led to the transfer of this project in 1746 to abbé Jean Paul de Gua de Malves, as director, and to d'Alembert, competent for the scientific disciplines, and to Diderot as translator; 3) Gua de Malves was replaced by d'Alembert and Diderot as joint editors; they searched for collaborators; 4) Jombert's 1746 letter protests against a rival project carried by a number of printers: he makes allusion to the initial prospectus of 1745 and to the “new license” obtained in January 1746 in which the *Encyclopédie* is described as a combined and augmented translation of Chambers and Harris including illustrations. Le Breton's project is an ambitious one: eight volumes envisaged at first, with two volumes of plates (and it will, of course, increase as the work progresses). Jombert finds himself confronted with an impossible situation: he is working alone, whereas Le Breton can rely on his associates; a single printer's resources will quickly be exhausted by such an enormous project. In 1749, Jombert surrenders: he

abandons the Maurist project and announces a combined translation of Ozanam, Wolff and Stone with a number of other works under the name of Alexandre Savérien, and indeed this work is published by Jombert in 2 volumes in 1753, its scope being limited to maths, physics and applied maths. These sciences are considered in their interrelation similarly to the *Encyclopédie* and to the Maurist draft, – but both the latter extend their conception of the sciences beyond applied maths to metallurgy, chemistry, alchemy, materials, minerals, etc. The limitation of scope of Jombert's new project is perhaps responsible for his recourse to Savérien and his abandoning of Pernety and Brézillac.

This episode marks the birth of a new Maurist project under the direction of Pernety: vol. II of the Maurist manuscripts, in Pernety's writing, including texts written between 1748 and 1753 are the remains of this last project, which is even announced in *La France littéraire* in 1754 and 1755 as a *Universal dictionary of arts and crafts*. Internal evidence suggests that this last project was abandoned some time during those two years. Since Pernety's subsequent works, and in particular his portable dictionary of painting, sculpture and engraving¹, his analytical work on Egyptian and Greek mythology² and his mythological-hermetic dictionary³ were published by the Parisian printer Jean-Baptiste Claude Bauche (related to and close to Jombert) and since these works contain some articles originally intended for the encyclopedic project, it seems probable that the latest version of this project was intended to be printed by Bauche. But it was abandoned – no doubt because prospects of finding subscribers had become very meagre since the

1. *Dictionnaire portatif de peinture, sculpture et gravure avec un traité pratique des différentes manières de peindre, dont la théorie est développée dans les articles qui en sont susceptibles. Ouvrage utile aux artistes, aux élèves et aux amateurs* (Paris, 1757, 8°)

2. *Les Fables égyptiennes et grecques dévoilées et réduites au même principe, avec une explication des hiéroglyphes et de la guerre de Troye* (Paris, 1758, 8°, 2 vol.).

3. *Dictionnaire mytho-hermétique, dans lequel on trouve les allégories fabuleuses des poètes, les métaphores, les énigmes et les termes barbares des philosophes hermétiques expliqués* (Paris 1758, 8°).

enormous success of the philosophes' *Encyclopédie*.

By comparison with the *Dictionnaire de Trévoux* and the *Encyclopédie*, Holmberg provides an intellectual analysis of the boundaries and rationale of the Maurist dictionary founded on their conception of useful scientific knowledge. Pernety's last project had a vast new scope, covering natural history and practical professions, as can be judged from the word-lists and work-lists, most of which derive from this project. It is much closer to the *Encyclopédie* and to the project announced by Jombert to d'Aguesseau (but then abandoned by him in his publication with Savérien). The working lists bear witness to Brézillac's hesitations as to the scope of the new project (which he was about to abandon). The work as we know it avoids religion and ethics, metaphysics and speculative philosophy; the word-lists show heavy reliance on the entries on practical arts, crafts and natural sciences in Trévoux, but the articles composed leave aside purely linguistic treatments. The Maurist choice is guided by encyclopedic logic, but is founded on a different conception of the relation between sciences than that of the *Encyclopédie*. In this latter work, the order and connection between the different domains of human knowledge are related to human faculties: memory (history), reason (philosophy), imagination (poetry), and philosophy is subdivided into logic and ethics, science of nature, mathematics and particular physics. Instead of starting with a theoretical notion of man's mind, the Maurists seem to take as a starting point man's productive activities and then treat the sciences necessary for those activities: the practice of mathematics, separated from religion, metaphysics, ethics, law and politics. Not only are the humanities excluded: grammar, rhetoric, poetry, history and ethics, but all knowledge without an empirical foundation is abandoned. The Maurist authors aim at sciences useful to all, irrespective of beliefs. They compose a "pragmatic" dictionary, organised according to the perceived interrelationship of subjects.

Holmberg reveals a complex web of borrowed articles and extracts between dictionaries of the 17th and 18th centuries; articles and sources are borrowed from one dictionary to another, and some of these sources are

revealed by illustrations exploited by the Maurists and in the philosophes' *Encyclopédie* – with a similar approach to rationalisation and simplification (also present in Pernety's dictionary of painting). The illustrations bear witness to the fact that the composition of most Maurist articles was contemporaneous with the preparation of the *Encyclopédie* and that some Maurist articles were composed after the publication of first *Encyclopédie* volumes: the recourse to Réaumur's *Description* for illustrations, for instance, also exploited by Pluche and by the *Encyclopédie*. We note the exploitation of Réaumur's *History of insects* [*Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* (6 vol. 1734–42)], containing 267 illustrations (plates) – also exploited by Daubenton and Buffon in the *Encyclopédie*. Similar comparisons of borrowed illustrations are made in the field of travel literature and in that of medicine. A number of useful appendices complete the thesis, which also supplies a substantial bibliography.

The Maurist encyclopedic project is testimony to the transformation of monastic life in accordance with Enlightenment ideals: the monks uphold reason devoid of metaphysical and religious speculation, an ambition of systematisation and categorisation, education and usefulness to the public: science is held to serve a useful social function. As opposed to moral strictures of the previous century, "curiosity" is rehabilitated; fables are rejected; a rational scientific method is proposed, critical of religious and political authority. The Maurist encyclopedia thus expresses an ideological commitment to "progress" similar to that of the *Encyclopédie*. Man is considered only in terms of his natural body. We even find a conception of the Creator close to the terms of the Spinozist *Deus sive natura*, or at least an intelligence manifested in its creations, first cause behind laws of nature and sometimes synonymous with those laws. The Maurist encyclopedia thus gives new insight into the intellectual evolution of the French Benedictines and, beyond that order, into the contribution of religious thought (and not only religious orders) to the Enlightenment, considered not as a specific radical philosophy but as a general evolution towards rationalisation and secularisation, changing the role and status of the layman, comprising many currents of

thought. Thanks to Holmberg's thorough research and talent for deduction from minute clues, we discover that Pernety and

his collaborators played an important role in that general movement.

Antony McKenna

Det sanna snillet

Kristina Nordström: *Det sanna snillet. Genus och geni hos Thomas Thorild*. Stockholm/Göteborg: Makadam förlag, 2014. 216 s. ISBN 978-917-061-146-9, hft.

I *Det sanna snillet. Genus och geni hos Thomas Thorild* tar avhandlingsförfattaren Kristina Nordström avstamp i den nya föreställning om geniet som introducerades och vann spridning under 1700-talets andra hälft i Europa. Tidigare hade geni, eller ordet snille som man hellre använde i Sverige, i huvudsak handlat om något som vem som helst kunde ha, såsom talang eller begåvning, men i 1700-talets förromantiska värld blev genierna några få utvalda som representerade en mänskotyp med särskild potentialitet att vara nyskapande, originell, fri, sann och autentisk. Föreställningen om denna geniala figur går att koppla till den övergripande samhällsförändringen från tidigmodernt till modernt samhälle där produktivitet, företagsamhet och individuella initiativ värderades högt på såväl konstens och vetenskapens som industrins fält. Det har länge varit en vedertagen uppfattning att en av dem som bidrog till att i Sverige ge begreppet geni detta nya innehåll var poeten, skribenten och filosofen Thomas Thorild (1759–1808). På eget bevåg och i högljudd strid med det kulturella etablissemanget i Stockholm formulerade Thorild ett ideal för den intellektuella och geniala upphöjdheden i sin poesi och övriga författarskap. Ärendet för Kristina Nordström är inte att bestrida denna gängse bild av Thorild; den fungerar snarare som en utgångspunkt för hennes egen undersökning.

Vad Nordström i stället vill göra är att bringa större klarhet i genibegreppets genusaspekter så som de kommer till uttryck i Thorilds verk, på ett ofta ambivalent sätt. Syftet med avhandlingen formuleras i inledningen. Nordström skriver att hon vill ”analysera hur genus samverkar med social tillhörighet, ålder och etnicitet i konstruktionen av begreppet snille hos Thomas Thorild, [samt utreda] i vilken mån Thorilds definitionsstrider kring

snillet inbegriper begreppen manlighet och kvinnlighet samt hur genus, social tillhörighet, ålder och etnicitet aktualiseras i dessa sammanhang” (12). För att förstå hur genus konstrueras, visar alltså Nordström genom ett intersektionellt synsätt hur genus, social tillhörighet, ålder och etnicitet samspekar i vad som vid första anblicken ser ut att vara renodlade genuskodningar. Är den geniala mänskotyp som Thorild pratar om könskodad eller inte? Vilka andra infallsvinklar spelar roll för förståelsen av genibegreppets utformning? Dessa aspekter har enligt Nordström inte problematiserats i tidigare forskning, vilket motiverade henne att försöka reda ut saken. Avhandlingen är disponerad i två stora kapitel, som i tur och ordning resonerar kring det thorildska genibegreppet ur ett genusperspektiv. Första kapitlet fokuserar på manliga aspekter (”Snillet manlighet och mognad”). Andra kapitlet analyserar geniet i relation till det kvinnliga (”Snillet kvinnlighet och komplementaritet”). Förutom dessa kapitel utgörs avhandlingen av inledning, avslutning samt en biografisk översikt över Thomas Thorilds liv.

En av målsättningarna med avhandlingen är att bidra med ny kunskap till Thorildforskningen, vilken i mångt och mycket tidigare har varit upptagen med att bestämma Thorilds filosofiska, politiska och litterära position. Här lyfter Nordström fram studier från 1900-talets förra hälft av filosofer och litteraturvetare som Anders Karitz, Martin Lamm och Stellan Arvidsson. Nordström drar givetvis nytta av denna forskning, men ligger själv närmare samtida litteraturvetenskaplig och idéhistorisk forskning som har problematiserat retoriska, performativa och sociala aspekter av Thorilds författarskap – bland andra Otto Fischer, Carola Häntsch, Andreas Önerfors och Kristina Fjelkestam. Nordström visar att hon har god blick över forskningsläget, men för att precisera sitt eget bidrag kunde hon med fördel ha gått i tydligare dialog med den forskning som ägnats Thorild. Jag saknar också vissa centrala texter, såsom

Ernst Cassirers Thorild-bok och Horace Engdals förord ”Ballongfararen” till Svenska Akademiens utgåva av några av Thorilds texter, *Att följa ögonblicken* (2000). Vad gäller genusaspekter, har sådana uppmärksammats tidigare i viss mån. Horace Engdal har till exempel resonerat kring hur Thorilds polemiska gester behärskas av en serie motsatspar, vilkas styrande metafor är manligt-kvinnligt. Stellan Arvidsson, nestorn inom Thorildforskningen i Sverige och utgivaren av hans samlade verk, har lyft fram Thorilds pamflett *Om kvinnökönets naturliga höghet* som ett slags protofeministisk intervention, även om Arvidsson inte problematiserar saken i relation till det geniala. Nordströms ambition är emellertid att aktivera just begreppet genus i samband med geni och snille på ett sätt som skiljer sig från föregångarna. För ändamålet skriver avhandlingen därför in sig i den nu ganska ansenliga internationella kulturhistoriska och genusvetenskapliga forskningen kring identitetsformering i det moderna borgerliga samhällets begynnelse. Forskare som återkommande refereras till är Lynn Hunt, *The new cultural history* (1989), Christine Battersby, *Gender and genius* (1989) och Andrew Elfenbein, *Romantic genius. The prehistory of a homosexual role* (1999). För att skärpa argumentationen kring snillets genusbestämningar används också J.G.A. Pococks utredning om renässanshumanismens begrepp om medborgardyg, dess inflytande och transformering till nya tider, i *Virtue, commerce, and history. Essays on political thought and history, chiefly in the eighteenth century* (1985). På ett övertygande sätt visar Nordström att Pococks begreppspar *civic humanism* och *civil humanism* kan hjälpa oss att förstå platsen för män och kvinnor i Thorilds värld, för manligt och kvinnligt, för maskulint och feminint. En annan teoretisk utgångspunkt är begreppshistorisk. Med hjälp av Reinhart Koselleck studeras begreppet geni som ett så kallat semantiskt slagfält för olika betydelse. Eftersom Thorild ständigt försatte sig i konfliktsituationer i det offentliga och utnyttjade språket som vapen, förfaller detta tillvägagångssätt adekvat. Samtidigt kan man fråga sig om just genibegreppet har samma dignitet som till exempel begrepp som frihet eller historia har för Koselleck. Hur omtvistat och öppet är egentligen begreppet geni?

Första kapitlet ”Snillet och manlighet

” analyserar textställen där Thorild explicit kopplar snille till manlighet. Det är framför allt förordet till *Passionerna* (1785) som granskas, i vilket Thorild uttryckligen sätter manlighet i relation till snillet. Manlighet förstås som styrka, frihet och höghet. Med sin definition av snillet kunde Thorild positionera sig på det kulturella fältet, det blev en väg för honom att ta kontroll över en situation på ett sätt som hans sociala status inte berättigade till, just inflyttad till huvudstaden från den oansenliga landsorten med ambitionen att göra sig ett namn på det kulturella fältet. Kristina Nordström påpekar hur Thorild skapar en uppdelning av kultursnillen, i vilken han såg sig själv som det sanna geniet, manligare och mognare än andra. Endast ett sådant snille hade enligt Thorild andlig kapacitet att både möta och rättvist återge Naturen med stor N, i en fri poetisk form och gest. Mot det sanna snillet ställer Thorild de mindre manliga snillena, som genomgående framställs som barnsliga, jollrande. Nordström skriver: ”Det manliga framhålls som motsats till det jollrande, vilket antyder att manligheten fungerar som en åldersbeteckning. Denna anknytning finns nästan alltid i Thorilds användning av orden manlig, manlighet och mandom. Det manliga syftar på den vuxna, manliga åldern till skillnad från barndomens jollrande.” (36) Nordström tolkar Thorilds retorik som ett politiskt sätt att manifesteras i egen poetisk intervention i det gustavianska kulturklimatet. Thorild vill framträda som en myndig medborgare i en republik, i kontrast till de i hans ögon anpassliga ordvrängare som omger honom, såsom Johan Henric Kellgren och andra författare som finner sig i ”smålagarnas despotism”. Nordström sätter här den thorildska tanken om den manliga styrkan, friheten och högheten i ett idéhistoriskt sammanhang och visar att Thorild (a) är förankrad i en aristotelisk biologisk tradition och i temperamentsläran inom vilken manlig betyder eldig, viril, torr och kraftfull; (b) ansluter sig till ett klassiskt republikanskt ideal om manlighet som mod och medborgerlig dygd (*civic humanism*); och (c) bejakar idén om det sublimes och kapaciteten att kunna ”skriva genie” (67). Nordström gör därtill klart att Thorild inte nödvändigtvis kopplar manlighet till kroppsligt kön; kvinnor kan i princip vara manliga. Nordström visar dock också att Thorild inte förmår kliva ut ur sin tids mentala ramverk.

I realiteten har kvinnor som sådana har ingen plats i det sanna snillets värld, vare sig det gäller filosofi, politik eller sublim konst. ”En kvinno-själ duger ej”, skriver Thorild, för kvinnosjälar är fästa ”vid kreaturet” (78). De saknar förmågan att höja sig över sin egen existens, att se Naturen i sin helhet. För att förminska sina manliga poetiska motståndare utnyttjar följaktligen Thorild återkommande uttryck som associerar till veka, svaga och samtidigt omätliga, behagsjuka och pladdrande kvinnor. Den behagliga poesin, till exempel Kellgrens, framstår som en förförlig och charmerande kvinna som leder bort från snillets sanna stil. Kvinnlighet talas det över huvud inte om i de texter av Thorild som ligger till grund för analysen i första kapitlet.

Men Nordströms undersökning visar att det thorildska snillet också har gränsöverskridande tendens. I avhandlingens andra kapitel ”Snillet kvinnlighet och komplementaritet” undersöker Nordström hur geniet sätts i relation till det kvinnliga i Thorilds texter. Den viktigaste källan för analysen är *Om kvinnökönets naturliga höghet*. Nordström slår fast att Thorild, även om han egentligen inte pratar om snillet kvinnlighet, har ett begrepp för ”snille som likt kvinnor”. Genialitetens styrka, frihet och höghet kompletteras med mer feminint kodade begrepp som mildhet, harmoni och smak. I kapitlet undersöks hur Thorild relaterar dessa till begrepp som vildhet, kraft och snille, samt till tidstypiska idéer om civilisationens utveckling och jämförelser med utomeuropeiska folkslag, där både det europeiska snillet och kontinentens kvinnor har nått en mer civiliserad nivå än resten av världen. Nordström ställer sig frågan om Thorild därigenom överskrider idén om två distinkt åtskilda kön som vid slutet av 1700-talet underbyggdes med den tidens vetenskap. För Thorild står snillet likasom över könsskillnader. Det handlar om en egen kategori människa. Nordström skriver att det blir ”nödvändigt för Thorild att beskriva snillet som en genusöverskridande person. Genom att kombinera det maskulina och det feminina ska snillet ges den helhet som går förlorad genom denna genusuppdelning” (179). I *Om kvinnökönets naturliga höghet* omvärderas enligt Nordström ett traditionellt sätt att förstå styrka och svaghet. Den typiskt feminina mildheten blir stark och ”allas välgörare” då man ser, med Thorilds formulering, ”den fullkomliga likhet i ömhet

och liflighet som är imellan Qvinnor och alla sanna Snillen” (95). Thorild upprättar en hierarki där naturen, snillen, kvinnor, karlar och djur placeras in i en fallande skala. På ett säreget sätt kombinerar sålunda Thorild ett likhets- och olikhetstänkande vad gäller könen. *Civic humanism* (politiskt medborgarskap) är manligt, men kvinnor erkänns ett slags eget världsligt medborgarskap som knyter an till idén om *civil humanism*: ”*Civil humanism* innebar ett ökat fokus på kvinnors plats i samhället och förhållandet mellan könen. [...] Den nya positiva värderingen av kvinnor gjorde att män med genienspråk gärna tog till sig feminina egenskaper” (107). Qvinnan med stort Q ges en nästan änglalik status, hennes mildhet är rättvis inte svag. Nordström hävdar att Thorild vänder upp och ned på traditionell maktordning mellan män och kvinnor i *Om kvinnökönets naturliga höghet*. Men är det så säkert? Det går också att argumentera för att Thorild skriver in sig i traditionen *la querelle des femmes*. Texten skulle i så fall kunna läsas som en retorisk övning om kvinnans värdighet. Jag saknar här en diskussion som sätter Thorilds försvar för kvinnökönets överhöghet i dialog med liknande texter skrivna av såväl utländska som svenska 1700-talsförfattare – såsom Hedvig Charlotta Nordenflycht och Ludvig Holberg. Nordströms syfte är inte att spåra influenser eller att fastställa om Thorild var feminist eller inte, men resonemanget om hur man ska förstå att snillet liknar kvinnor kunde ha fördjupats. Vad är det för snille Thorild åsyftar? Rör det sig om samma snille för män och kvinnor? Thorild pratar om ”qvinno-snille” när han kommenterar Anna-Maria Lenngréns poesi, men menar likväl att hennes snille omfattar ”små kastades skönheter [...] teknade med Liflighetens grace”. Vad som står klart är i vilket fall att de poetiska karlarna i Stockholm agerar på en ännu lägre nivå än kvinnosnillena, bland ”tanktomme stöjare”, ”narr-talanger”, ”hantverksnillan” och ”famlande Ordsnillan”. Kapitlets tema får ytterligare en dimension genom att det sätts i relation till ett antal tal hållna av några av dessa famlande ordsnillan i den av Gustaf III nyligen instiftade Svenska Akademin; Carl Gustaf Leopolds inträdestal spelar stor roll för analysen. Svenska akademiens verksamhet och valspråket ”Snille och smak” gjorde snillet till en nationell angelägenhet. Man talade om statens ansvar att uppmuntra

och fostra snillen för landets väl. Men det måste göras på rätt sätt och resultera i rätt sorts snillen. De feminint kodade egenskaper som Thorild gav snillet var enligt Nordström viktiga i sammanhanget eftersom de borgade för mer fredlig samvaro, något som Leopold inte kunde se. Thorilds snilleideal framstod i stället som samhällsfarligt och asocialt. Thorild gör anspråk på att delta i den litterära offentligheten, men vill inte acceptera spelets regler. Här finns en spänning i Thorilds verk, som inte full ut problematiseras i avhandlingen. Hur relateras det sanna snillets ensamhet till det sanna snillets sällskaplighet? Hur kan Thorilds författarskap förstås inom ramen för idén om en borgerlig offentlighet?

Bringar avhandlingen större klarhet i det thorildska genibegreppets genusaspekter? Kristina Nordströms undersökning visar med tydlighet att det är fruktbart att analysera genibegreppet i relation till genus, inte minst vad gäller Thomas Thorilds författarskap och hans tid då moderna föreställningar om geniet och könets distinkta åtskillnad tog form. Rollen som geni, den nyskapande och originella kraften, den som kunde se världen från en upphöjd position, förbehölls män. Ett kvinnligt geni förblev en oxymoron, vilket egentligen bara är en fortsättning på ett misogynt förhållningssätt djupt rotat i den västerländska kulturhistorien. Att associera motståndare och fiender med feminint associerade egenskaper som svaghet, vekhet och opålitlighet med mera, har därför utnyttjats effektivt män emellan. Thorild utgjorde inget undantag – en poetisk konkurrent som Kellgren liknas vid en prostituerad kvinna; kulturetablissemang- et i Stockholm består av modesvaga fruntimmer. Genibegreppet är dock intressant i sin komplexitet eftersom det är genusöverskridande för Thorild. Avhandlingen klargör hur Thorild i sina texter vill se att snillet, som trots att det relateras till ett koppel av manligt tillhörande termer egentligen är vare sig man eller kvinna. I Thorilds samhällsvision behövs det kvinnliga. Kvinnorna placeras efter snillena, men före karlarna i varats hierarkiska kedja. Thorild hävdar att karlarna mestadels har genererat våld och krig; framtidens samhälle behöver snillen och kvinnor som förmår vara starka och milda på en gång.

Under disputationen diskuterades bland annat metodologiska frågor. Nordström skriver att hennes tillvägagångssätt består i en närläsning av Thorilds författarskap i vid

bemärkelse, och att Thorilds ”skrifter ses som artikulationer av föreställningar som kommer till uttryck på likartade sätt samtidigt” (15). Avhandlingens källmaterial utgörs därför av hela Thorilds textproduktion, publicerad som opublicerad. Den långa listan över återopade texter i bokens slut vittnar om detta. En svepande formulering som ”mitt material” återkommer ofta, vilket är konsekvent givet den metodologiska utgångspunkten, men för läsaren uppstår en osäkerhet kring vilka källor som underbygger analysen. Argumentationen skulle därför ha vunnit på en klarare motivering av texturvalet. En textsökning visar nämligen att vissa delar av Thorilds författarskap trots allt är viktigare än andra för studien, även om de principiellt sett inte har någon privilegierad position. Den skrift som återopas flest gånger och som är viktigast källa för första kapitlet är *Passionerna* (författad 1782, men publicerad med peritexter 1785). I andra kapitlet framstår *Om kvinnökönets naturliga höghet* (1793) som den viktigaste texten. Övriga skrifter av betydelse för analysen är också *Mildheten*, *En kritik öfver critiker*, *Filosofiska betraktelser* och *Inbildningens nöjen*. Jag kan förstå att Nordström för sitt syftes skull valde metoden att leta ställen där orden genus och geni alternativt snille möts i Thorilds textvärld, snarare än att kontextualisera användningen av begreppen. Jag hade dock gärna läst mer om hur Nordström ser på relationen mellan begrepp, text och kontext. Här krävs en stor känslighet inför olika texttyper och hur texter fungerar. Thorild var en mycket medveten författare som noga övervägde stil, genre, ordval, etcetera. Avhandlingens resultat hade antagligen blivit detsamma, men det hade stärkts av en diskussion om konsekvenserna av att lyfta begreppen ur sina specifika textsammanhang. Vad vinner man, vad förlorar man? Ta *Passionerna* till exempel. Detta verk utgörs av en komplex struktur som består av en stor mängd textdelar – motto, dedikation, företal, dikt i sex verser, efterord – skrivna och opublicerade vid olika tidpunkter. Är det samma snillebegrepp som dyker upp i förordet som i den efterföljande dikten? Tidpunkten och sammanhanget för textens författande måste också vara av betydelse för analysen – är det skillnad på snillet i *Passionerna* och *Om kvinnökönets naturliga höghet*? (Thorild kommenterar för övrigt skillnaden själv i den senare texten.)

Det är alltid roligt när en idéhistorisk avhandling väcker frågor. De visar att den är engagerande och intresseväckande, att dess undersökning har en resonans i vår tids föreställningsvärld. Kristina Nordströms *Det samma snillet* är en sådan avhandling. De problem som den tar upp kring geni och genus har fortfarande hög aktualitet och spökar i dagens kulturliv. Idealet om geniet må vara

passé på en manifest nivå, men figuren verkar vara fortsatt levande, attraktiv och verksam inom våra kultur- och utbildningsinstitutioner. Nordströms studie handlar om Thomas Thorild och 1700-talets diskussion om det geniala, men kan hjälpa oss att synliggöra nedärvda föreställningar och begreppsliga innehåll.

Cecilia Rosengren

Kulturpolitik

My Klockar Linder: *Kulturpolitik. Formeringen av en modern kategori*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in History of Ideas 45, 2014. 189 s. ISBN 978-915-548-860-4.

I maj 1897 tillkännagav *Svenska Dagbladets* chefredaktör Helmer Key att en annan publicistisk linje hädanefter skulle vara vägledande. Tidningen, vars första nummer tryckts tretton år tidigare, skulle nu inte bara fjärmas sig från den partipolitiska konservatismen utan överhuvud från partilivet. Dess nya giv var i stället att ”sträffa för kulturpolitik”. Gustaf Steffen utvecklade i en serie artiklar denna tankegång och formulerade i samma stund en programförklaring för det pånyttfödda bladet. Han pläderade för kulturpolitiken som en förenande och förhöjande kraft, ett korrektiv till partilivets split och egenintresse. Politiken skulle förädlas med elst kultur.

Våren 1973 gav *Ord&Bild* ut ett temanummer om kulturpolitik. Det hade föranletts av det betänkande som en statlig utredning hade lagt fram året innan och som skulle bilda grund för Sveriges framtida kulturpolitik. Tidskriftens redaktörer, Per Lysander och Agneta Pleijel, uttryckte emellertid återhållen tillförsikt: ”Ingen regering lär falla på grund av en misslyckad kulturpolitik. Inget parti lär lyftas till makten i kraft av sina kulturpolitiska ambitioner. Det beror naturligtvis på att kulturen är en ganska perifer politisk angelägenhet.”

De bägge exemplen ger vid handen att begreppet kulturpolitik genomgick en grundläggande betydelseförvandling under 1900-talet. När det lanserades i *Svenska Dagbladet* vid sekelskiftet var det i bemärkelsen ”kultur för politik”; när det användes under 1970-talet

var det som ”politik för kultur”. Hur skall vi förstå denna förändring? Och hur tog den moderna kulturpolitiken gestalt?

Detta är ämnet för My Klockar Linders doktorsavhandling *Kulturpolitik. Formeringen av en modern kategori*. Utgångspunkten för henne är att lejonparten av tidigare studier, svenska såväl som internationella, har utgått från en analytisk snarare än en historisk förståelse av begreppet kulturpolitik. Med detta menar hon att man i regel har ställt upp en specifik definition av kulturpolitik och sedan sökt dess ursprung, även om denna definition har varit allt annat än tidlös. I Sverige har förståelsen ofta utgått från det sena 1960- och det tidiga 1970-talets kulturpolitiska debatter och reformförslag. I stället för att undersöka olika innebörder av kulturpolitik har efter världens tolkning präglats av den förståelse som blev förhärskande under ett speciellt skede av efterkrigstiden.

Klockar Linder dömer inte ut detta tillvägagångssätt som ogiltigt eller i princip felaktigt, men hennes kunskapsintressen är andra. Hon vill analysera hur kategorin formerades historiskt och – som hon säger med en referens till Henrik Björck – ”krångla till en gängse historiografi”. För att studera denna process använder hon sig av orden kategoriformering och ansamlingsarbete. Därigenom framhäver hon att en rad skilda element fördes samman och att det inte var på förhand givet hur kategorin kulturpolitik skulle etableras. Ett viktigt inslag i hennes studie är således att bryta med en enkel, lineär historieskrivning och i stället betona diskontinuiteterna och den oförutsägbara dynamiken.

I det inledande kapitlet klargör Klockar Linder sina utgångspunkter i föredömligt koncentrerade resonemang. Hon bedriver en klar men sakligt hållen polemik mot tidigare

forskning (Svante Beckman, Anders Frenander, Per Sundgren och andra), men erkänner också sitt beroende av dem. Även om Michel Foucaults namn bara nämns vid en handfull tillfällen är fransmannens närvaro lätt att förnimma. Mer specifikt har Klockar Linder emellertid fått sin teoretiska inspiration från anglosaxiska forskare som i Foucaults efterföljd har anlagt *governmentality*-perspektiv på det moderna samhällets styrning och organisering. Hit hör bland andra Mitchell Dean, Peter Miller och Nikolas Rose, och när det gäller relationen mellan kultur och politisk styrning Tony Bennett. Hos dem finner hon ett sätt att arbeta som inte förutsätter fixerade begrepp och kategorier, utan där studierna tvärtom inriktas mot att undersöka hur dessa begrepp och kategorier skapas och förändras, stabiliseras och destabiliseras. Dessutom har de influerat avhandlingsförfattaren att se kategoriformeringen som både en aktivitet och en praktik. En central uppgift för henne blir följaktligen inte bara att ringa in skiftande betydelse av begreppet ”kulturpolitik”, utan att analysera hur kategorin historiskt upprättades och avgränsades i flera led och inom flera olika områden.

För att göra verklighet av sina ansatser delar Klockar Linder upp sin studie i tre empiriska kapitel. De har olika karaktär, baserar sig på olika källmaterial, har delvis olika kronologiska tyngdpunkter – men kompletterar varandra och har ett gemensamt, överordnat mål: att historiskt frilägga de processer genom vilka den moderna kategorin kulturpolitik formerades.

Det första kapitlet heter ”Från kulturell politik till politik för kultur?” och är begrepps- eller språkbrukshistoriskt till sin art. Författaren har i många och mycket utgått från SAOB:s språkprovksamling. Användningen av ”kulturpolitik” i *Svenska Dagbladet* 1897 utgjorde enligt henne ”det första exemplet på systematiska försök att föra in ordet i svensk debatt”. Det är mycket möjligt att det var så, men i ordbokens samlingar finns det äldre belägg; det första av dem, ur Johan Philip Palméns *Juridisk handbok för medborgerlig bildning* (1859), nämner hon inte. I stället gör Klockar Linder ett antal nedslag i olika texter under 1900-talets första hälft. Hon åskådliggör övertygande att begreppet hade flera innebörder under dessa decennier. För Helmer Key var kulturpolitik en publicistisk hållning att välja ståndpunkt i enskilda

frågor; för Gustaf Steffen var det en uppgörelse med partilivets splittrande verkan och ett försök att finna en förenande politik. Kulturpolitik kunde därtill stå för en nationell politik som fördes i relation till andra länder.

Under mellankrigstiden finner författaren flera exempel på att kulturpolitik började förstås som en ”politik för kultur”. Trots att variationer fortlevde drar hon slutsatsen att ett mer enhetligt begreppsbruk uppstod under 1930- och 1940-talen. Successivt stabiliserades ett språkbruk där kulturpolitik stod för politiska åtgärder riktade mot kulturen som ett särskilt fält. Därmed avgränsades också kulturpolitiken gentemot andra politiska saksområden. En nyckelfigur var Arthur Engberg som 1938 gav ut skriften *Demokratisk kulturpolitik*. I polemik mot tidigare forskning hävdar Klockar Linder dock att det estetiska ännu inte utgjorde kulturpolitikens självklara centrum.

Med sitt första kapitel vill Klockar Linder sålunda både historisera begreppet och lägga en grund för de följande kapitlen. Delstudien bjuder på en rik men också lätt impressionistisk panorering över språkvärlden under seklets förra halva. Det saknas beklagligtvis en metodreflexion över vilka källor hon har använt, hur urvalet har gått till och hur representativa hennes exempel är. I inledningen till *Geschichtliche Grundbegriffe* resonerade Reinhart Koselleck om vilka material som kan utnyttjas i begreppshistorisk forskning. Klockar Linder hade kunnat ta fasta på hans tankegångar och mer systematiskt undersökt encyklopedier och ordböcker. Nu förekommer spridda hänvisningar till denna typ av källor, men även till tidningsartiklar, pamfletter, partiprogram och andra texttyper. En större metodisk medvetenhet hade gett undersökningen mer stadga. Ett ytterligare problem är att det finns en kronologisk blotta. De belägg hon anför från 1940- och 1950-talen är få och nästan uteslutande hämtade från arbetarrörelsens texter. Samtidigt var detta en period då stora förändringar skedde i Sverige och en rad betydelsefulla reformer sjösattes. Frågan är hur stabil och vedertaget begreppsbruket egentligen var vid denna tid. När 1948 års konstituerande – som Klockar Linder inte nämner – till exempel lade fram sitt stora betänkande 1956 förekom ordet ”kulturpolitik” inte alls.

Det andra kapitlet, ”Kunskap om kultur”, kan sägas vara vetenskaps- eller kunskaps-

historiskt till sin karaktär. Det ägnas 1960-talets kunskapsproduktion och ambitionen att frambringa ett vetande som var kulturpolitiskt relevant och användbart. Ännu var det inte givet vad kulturpolitik som kategori skulle innefatta och hur man skulle förstå kulturbegreppet. Därför, argumenterar författaren, är det angeläget att analysera hur kulturen blev föremål för vetenskapliga studier och begreppsliggöranden, något som i sin tur visar hur kultur upprättades som kunskapsobjekt och objekt för politisk handling.

I empiriskt hänseende står 1960-talets nya kulturforskning i centrum i detta fascinerande kapitel. I motsats till traditionell kulturforskning, som stämplades som alltför historisk och estetisk, skulle den nya vara empirisk, tvärvetenskaplig och samhällstillvänd, modellerad på samhälls- och naturvetenskapernas ideal. Ett demokratiskt och socialt patos gav riktning.

Klockar Linder framhåller dels att tidens kulturforskning var avsedd att vara den praktiska kulturpolitiken till gagn, dels att kunskapsproduktionen skapades i dynamiken mellan vetenskapliga och politiska målsättningar. En förgrundsgestalt i Sverige var lundasociologen Harald Swedner. Med honom som utgångspunkt analyserar författaren hur en ny form av rationalitet etablerades med specifika modeller, tekniker och klassifikationer. Kvantitativa metoder, inte minst i form av införandet av siffran som redskap och symbol, bröt ned kulturbegreppet i mindre enheter som möjliggjorde ett annat slags politisk planering. I en fångslande argumentation övertygar författaren om att den vetenskapliga rationaliteten överfördes till den politiska sfären. I samma ögonblick miste sakfrågorna mycket av sin ideologiska laddning; de depolitiserades och teknologiserades.

Den grundläggande tesen i kapitlet är följaktligen att den vetenskapliga kunskapsproduktionen upprättade kulturpolitikens objekt och var ett viktigt steg i formeringen av kulturpolitiken som kategori. Här måste man fråga sig om det fanns svenska särdrag. I färska internationella studier – exempelvis *How reason almost lost its mind* (2013) av bland andra Lorraine Daston och Michael D. Gordin – förbinds de amerikanska samhälls- och beteendevetenskapernas upptagenhet vid algoritmer och rationella modeller under efterkrigstiden med kalla krigets politiska och kognitiva intressen. Högst troligt fanns det

på ett besläktat sätt ett ömsesidigt förhållande mellan den svenska kulturforskningen och välfärdsstatens rationalistiska etos. Klockar Linder relaterar dock inte sina resultat till ett större svenskt samhällsskeende utan nöjer sig med att rikta blicken inåt för att analysera rationalitetens uttryck. Hennes studie skulle jag därför vilja karakterisera som metodiskt introvert. Det är inte en pejorativ beteckning utan ett sätt att etikettera en undersökning som huvudsakligen ägnas ett förlöpss inre skeende. Ett alternativt tillvägagångssätt vore att öppna studien och i mycket högre grad sätta den nya kulturforskningen i relation till 1960-talets politiska, intellektuella och sociala tendenser. En fördel med Klockar Linders metod är att hon i detalj kan analysera den interna logiken; en nackdel är att hon avskärmar undersökningen från den större omvärlden.

Den sista empiriska delstudien kallar Klockar Linder för ”Kultur som område för politik”. Kapitlet kan karakteriseras som politiskt-historiskt eller möjligen förvaltningshistoriskt. Syftet är att komma underfund med hur kulturpolitik urskildes och avgränsades som ett politiskt område under 1960- och det tidiga 1970-talet, och hur det därigenom kunde bli föremål för politikens och byråkratins interventioner. I blickfånget står utredningen Kulturrådet, som inrättades 1968 och avlämnade sitt betänkande fyra år senare. Undersökningen kretsar i mycket kring de processer som löpte före och under utredningens arbete. Dessa kom på olika vis att bidra till att etablera kulturpolitiken som politisk kategori.

Därutöver granskar avhandlingens författare andra aspekter av kulturpolitikens politiska och administrativa formering: debatter i de båda riksdagskamrarna, diskussionen om inrättandet av ett nytt kulturråd och framtagandet av ett kulturpolitiskt översiktsverk. Hennes konklusion är att kulturbegreppet var omstritt och att det räddade oenighet om det överhuvudtaget existerade ett sammanhållet kulturområde som kunde bli föremål för politisk påverkan. När detta är sagt visar hon hur ett mått av konsensus ändå successivt nåddes om kulturpolitikens form. I takt med att standardiserade målsättningar infördes stabiliserades och homogeniserades kulturpolitiken som kategori.

Klockar Linders poäng är att denna process, som löpte under åtminstone ett årtionde,

inte var på förhand given; den kännetecknades av sinkaduser och diskontinuiteter. Hon talar under inspiration från Foucault om en ”successiv etablering av det självklara”. Det överensstämmer väl med hennes teoretiska grundsatser och mycket riktigt kan hon med sin analys av det inre förloppet också visa att det aldrig fanns en generalplan som politiker och byråkrater följde. Samtidigt nämner hon att besluktade processer var på gång i andra länder under samma period. Även om den exakta utformningen av just den svenska kulturpolitiken förblev öppen inställer sig frågan om tillblivelsen verkligen var så slumpartad som avhandlingsförfattaren gör gällande. Systematiska internationella komparationer hade kunnat bekräfta eller vederlägga misstanken att det svenska fallet var en variation på ett västeuropeiskt tema. Återigen önskar jag att Klockar Linder hade reflekterat över det partikulära kontra det allmängiltiga i sitt undersökningsobjekt.

I efterhand framstår 1972 års betänkande och 1974 års proposition som de två mest betydelsefulla dokumenten på det kulturpolitiska området. Här kodifierades det som ofta har betraktats som den moderna svenska kulturpolitiken. Av någon svårutgrundlig anledning går Klockar Linder inte närmare in på dessa texter. Hon är tillfreds med att studera vägen dit. Det är emellertid svårt att förstå den moderna kulturpolitikens uppkomst fullt ut utan att också beakta de officiella skrivelsernas innehåll och mottagande. Genom att inkludera den stora mängd remissvar som utredningen gav upphov till och den större debatt som fördes 1972–1974 hade författaren kunnat analysera processen mer fullständigt. Nu blir det sista kapitlet något av en torso. Dessutom hade det varit intressant om hon hade behandlat propositionens verkningshistoria. Än i dag är den ett ofta åberopat aktstycke i den kulturpolitiska debatten, för somliga ett allttjämt giltigt rättssnöre. Att undersöka hur den fick denna närmast kanoniska ställning hade bidragit ytterligare till problematiseringen.

Det avslutande kapitlet inleds med en fördömlig summering av avhandlingens utgångspunkter och empiriska delstudier. Därefter tas tre huvudpunkter upp till ytterligare diskussion: upprättandet av historiska sammanhang och kontinuiteter; historiseringen av begrepp och relationer; relationen mellan kulturförvaltning och kulturpolitik. Enligt mitt för-

menande hade detta korta kapitel – endast tio sidor – kunnat rymma mycket mer.

Till exempel erbjuder det ett tillfälle att reflektera över vad som var specifikt i det moderna kulturpolitikbegreppet. Vid upprepade tillfällen i avhandlingen talar Klockar Linder om den moderna kategorin som ”vad vi idag förstår som kulturpolitik” eller om ”ett idag vedertaget kulturpolitikbegrepp”. Hennes allmänna föresats var att utgå från en historisk snarare än en analytisk tolkning av kategorin. Men när hon likställer 1970-talets förståelse med en icke preciserad eftervärlds riskerar hon att falla på eget grepp. Trots att det har gått fyrtio år sedan propositionen presenterades undersöks inte alls kulturpolitikens förvandling sedan dess. I en studie som vill utmana är det förvånande att hon tar det tidiga 1970-talets definition för så given. Författaren antyder visserligen att det bredare och socialt inkluderande begrepp som fick genomslag under 1960-talet övergavs under seklets sista två decennier när konsten och det estetiska åter blev kulturpolitikens kärna, men det följs inte upp av en verklig analys. Formeringen av den moderna kategorin hade därtill kunnat problematiseras ytterligare om hon avslutningsvis hade anlagt ett långt tidsperspektiv. Möjligen hade man då kunnat skönja ett antal grundfunktioner som kulturpolitiken har fyllt och som har återkommit sedan sent 1800-tal: sociala, estetiska, ekonomiska, utrikespolitiska.

I avhandlingens allra sista mening öppnar Klockar Linder för att den typ av analys som hon har genomfört ”torde kunna utsträckas till andra områden som idag alltmer kommit att ses som en del av politikens förvaltning”. Det är en utmärkt idé som hon gärna hade kunnat vidareutveckla. Framför allt vore det värt att diskutera vad som kännetecknar modern kategoriformering i allmänhet. Det finns bland annat en del studier av hur miljöpolitiken växte fram som ett specifikt sakområde under samma tidsperiod (exempelvis Kristin Asdals *Politikkens natur – Naturens politik* från 2011). Att jämföra hur kultur- och miljöpolitik upprättades begreppsligt, kognitivt och politiskt hade vidgat perspektivet och gjort undersökningen mindre introvert.

Det finns inte mycket att anmärka på stil och akribi i Klockar Linders studie. Hon har ett välutvecklat språk som möjliggör precisa analyser och kärnfulla resonemang. Just kärnfullhet utmärker mycket av avhandlingen.

Den torde vara en av de kortare mätt i sidor på senare år, men det är inte ett utslag av ytlighet utan av att hon hushåller med resurserna. Språket är förhållandevis varierat, även om hon i valet mellan litterära utsmyckningar och vetenskaplig stringens stannar för det senare. En granskning av formalia ger vid handen att detta är en noggrant genomförd undersökning. Ett femtontal mindre skrivfel har upptäckts; i samtliga fall rör det sig om lapsusar som inte underminerar läsarens tillit till författaren. Vid kontroll av citat och referat har jag funnit dem klanderfritt återgivna.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla att My Klockar Linders avhandling har betydande förtjänster och författaren ger prov på många akademiska dygder. Hon är uppenbart beläst inom sitt fält och förmår både utnyttja och utmana befintlig forskning. Hon är stringent, analytisk och koncis. Hon influeras av internationella teorier och kan därigenom anlägga nya betraktelsesätt på svensk historia, utan att fördenskill mekaniskt överföra en utländsk modell på svenskt material.

I kontrast till tidigare studier har Klockar Linder velat arbeta genuint historiskt och inteoreflekterat utgått från en viss definition av kulturpolitiken. Därmed har hon bidragit till att ompröva en hävdvunnen historieskrivning och gett oss fördjupade insikter i ett viktigt kapitel i det moderna Sveriges idé- och kulturhistoria. Mer generellt har hon åskådliggjort hur ett politiskt område upprättades i samspelet mellan begreppslig nybildning, vetenskaplig kunskapsproduktion och poli-

tiskt handling. Genom en serie skickliga och sorgfälligt utförda detaljanalyser får läsaren följa hur en modern kategori formerades.

Det är med andra ord lätt att imponerats av åtskilligt i denna metodiskt introverta studie. Men jag efterlyser även mer extroverta förfaranden, inte minst fler och bredare kontexter, i synnerhet en större vilja att relatera formeringen av kulturpolitiken som kategori till genomgripande idé- och samhällsförändringar i Sverige och utomlands. Därutöver hade det enligt mig varit på sin plats med en mer omfattande diskussion av vad som var historiskt och nationellt specifikt med 1960- och det tidiga 1970-talets förståelse av kulturpolitik och hur denna förståelse har förändrats under de sistlidna fyrtio åren. I det första empiriska kapitlet saknar jag även en begreppshistorisk metoddiskussion som hade kunnat stärka slutsatsernas bärkraft. Mer allmänt hade det varit önskvärt om de tre empiriska kapitlen hade förts samman till en helhet och författaren resonerat mer utförligt och principiellt om hur politiska sakområden upprättas. En utveckling av studien efter dessa linjer hade gjort den ännu mer mångfasetterad och ökat dess allmänrelevans.

Inget av detta skall emellertid skymma det faktum att avhandlingen lever gott på egna meriter. Jag hoppas att den kan inspirera till flera problematiserande och historiserande studier av moderna fenomen som tas för så givna att ingen reflekterar över hur de en gång upprättades i skärningspunkten mellan språk, politik och vetenskap.

Johan Östling

Recensioner

Boel Berner: *Blodflöden. Blodgivning och blodtransfusion i det svenska samhället*. Lund: Arkiv förlag, 2012. 7+266 s. ISBN 978-917-924-245-9, inb.

Boel Berners bok *Blodflöden* rymmer en rik, intressant och välskriven historia om blodtransfusionens och blodgivningsverksamhetens uppkomst, förutsättningar, omstöpningar och förgreningar, i företrädesvis det svenska samhället. Boken spänner över en lång tid – från 1870-talets medicinska experiment med lammbloodstransfusioner, till de samhällsliga diskussioner om det potentiellt riskfyllda med blodgivning, som följde i spåren av aidsepidemin på 1980-talet. Däremellan ser vi framväxten av en utspridd och decentraliserad blodgivningsverksamhet, som successivt övergår till organiserade blodgivningscentraler, reglering och standardisering, och vidare till global kommersiell handel med blodprodukter. Det är ingen enkel och linjär kronologi som beskrivs; snarare är det en historia om omprövningar, avbrott, återvändsgränder, upprepningar och omstarter. Vi får följa blodet som biologisk produkt, men också som kulturell och existentiell symbol, med skiftande värden över tid. Vi får följa hur idén om blodgivaren som en god och solidarisk medborgare konsolideras som social identitet. Vi får följa metodstrider och kunskapskrockar där olika medicinska experter strider om vem som har tolkningsföreträde i frågan om blodtransfusion. Ambitionen med boken har varit att både skriva en historia som förankrar händelser och skeenden i sina respektive historiska och kulturella kontexter, och att följa blodtransfusionens och blodgivningen utvecklingslinjer över tid. Denna ambition måste sägas ha blivit uppfylld. Fokus i arbetet ligger på Sverige, men de internationella utblickarna är många, utförliga och visar på kopplingar som gör analysen vidsynt och relevant för en stor läsekrets.

Till bokens styrkor hör också dess material- och detaljrikedom. Här finns rapporter och föredrag, vetenskapliga och massmediala artiklar, informationsmaterial, affischer, fotografier, utredningar och intervjuer, som tillsammans hjälper författaren att framställa

sin berättelse som en ”thick description”. Resultatet blir en framställning, som trots det långa tidsperspektivet tillåter aktörer att få komma till tals och framträda som individer. Berner rör sig med imponerande lätthet mellan blodtransfusionens ibland frustrerade, kladdiga och intima värld – med alla dess instrument, kroppar och känslor – och mer övergripande frågor om kunskapsosäkerhetens inverkan på medicinska konflikter, det frivilliga givandets moraliska kodning, och den villkorade konstruktionen av blodet som riskobjekt. Till denna rikedom kommer också ett fint bildmaterial som gestaltar, förtydligar och för berättelsen framåt. Denna en av bokens styrkor – dess rika empiriska bas samt variationen av använda källor – utgör också en del av dess svaghet. Även om den tänkta publiken för ett sådant här arbete mycket väl kan tänkas finnas utanför akademiska sammanhang, så hade det varit upplysande om författaren hade fört en utförligare diskussion om dess källor och metoder. Vad som går att studera, vilka perspektiv som kommer med, handlar bland annat om tillgång till och innehåll i de källor som används. Det hade till exempel varit intressant att få reda på hur mycket det går att få fram om det statsägda företaget Kabi AB och dess internationella handel med plasma och blodprodukter, vad som går att ta reda på om hur patienter och blodgivare i en given tid upplevde blodtransfusionerna, eller hur vi ska förhålla oss till värdet av de intervjuer författaren genomfört. Att lyfta fram vad det inte har gått att uttala sig om hade inte försvagat intrycket, utan gett bättre förutsättningar för läsaren att uppfatta varför denna historia skrivits på ett sätt, och inte på ett annat.

Finns det då en linje i boken, en tråd att följa, ett perspektiv som kan guida läsaren till en djupare förståelse av alla dessa aktörer, tekniker och institutioner? Jag har inte riktigt kunnat urskilja en sådan – och kanske var det inte författarens avsikt – men det hade troligtvis förhöjt både det vetenskapliga bidraget och upplevelsen för läsaren. Nu introduceras nya teoretiska perspektiv (oftast i form av vissa nyckelbegrepp) i nästan varje nytt kapitel, men utan att diskutera ifall de är inbördes kompatibla. Här samsas olika STS-perspektiv

med bland annat medicinhistoriska, antropologiska och sociologiska teorier. Jag gillar egentligen denna frimodiga teoretiska eklekticism, men blir samtidigt besvårad av hur lätt teoretiska perspektiv på detta sätt reduceras till verktyg som kan sortera detaljrika empiriska beskrivningar. I det här fallet ger de definitivt mening åt och förståelse för blodtransfusionens och blodgivningens komplexitet, men mängden av olika perspektiv tycker jag bidrar till bokens något splittrade helhetsintryck. De olika kapitlen har delvis varit publicerade i andra sammanhang, och på det hela taget har de nu sammanförts till en fungerande helhet utan särskilt många upp- och nedgångar. Dock saknas en sorts röd tråd i argumentationen och analysen, och det avslutande kapitlet som ska dra ihop trådarna introducerar tyvärr ännu fler perspektiv.

Avslutningsvis skulle jag vilja ta upp en särskilt fin kvalitet som boken har. Den är, även i de mest detaljrika tekniska beskrivningarna, skriven med nerv och hjärta. Den förmedlar en fascination över studieobjektet som brukar tillhöra de initiala faserna i ett forskningsprojekt, men som här tycks ha kunnat hållas vid liv. Det går bara att hålla med Berner när hon skriver om blodgivningsverksamheten att: ”Det är en alldeles speciell verksamhet byggd på miljontals individers frivilliga givande av en del av sin kropp till andra.” (13). Detta är värt att fortsätta undra över.

Jenny Eklöf

David Bindman & Henry Louis Gates, Jr. (red.): *The image of the black in Western art. The twentieth century. The impact of Africa. Volume 5.1*. Cambridge: Belknap, Harvard University Press, 2014. xi+320 s. ISBN 978-067-405-267-3, inb.

Under det tidiga 1960-talet och som ett svar på rassegregationen i USA påbörjade konstmeccenaterna och filantroperna Dominique och Jean de Menil forskningsprojektet ”The image of the black in Western art”. Bildarkivet innehöll ett visuellt material som visade hur människor med ursprung i Afrika hade blivit representerade i den västerländska konsten från antiken till moderna tiden.

En av projektets grundidéer var att visa på att relationerna mellan européer och afrikaner inte alltid hade varit i en slavkontext.

Man ville lyfta fram det faktum att bildkonsten visade representationer av afrikaner långt tidigare och att dessa avbildningar också visade på ömsesidighet och respekt. Detta menade man fanns även under de sekel som slaveriet pågick. Dominique de Menil hade en önskan att visa på hur de mänskliga ömsesidiga relationerna såg ut både i den klassiska och kristna traditionen såsom exempelvis Saint Maurice-skulpturen från Magdeburg (1595–1597) av Christoph Kapup och frescomålningen av påvens omfamning av den döende kongolesiske ambassadören Emanuele Ne Vunda år 1608, i Palazzo del Quirinale.

Under vägledning av konsthistorikern Ladislav Bugner skapades ett arkiv som sträckte sig över 5000 år och höjdpunkter från samlingen tillsammans med essäer från betydande forskare publicerades i flera större volymer under 1970- och 1980-talen och det blev ett viktigt bidrag för forskare och samlare. Femtio år senare återpublicerar Belknap och Harvard University Press tillsammans med W. E. B. Du Bois Research Institute vid Hutchins Centre for African and African American Research de fem originalverken. Dessutom publicerar man fem nya verk under ledning av konsthistorikern David Bindman och forskningschefen Henry Louis Gates, Jr. vid Hutchins Centre. Återpubliceringen påbörjades 2010 och avslutas med den sista boken i volym fem *The twentieth century. The rise of black artists* som kommer ut under oktober 2014.

Ämnet för den första delen i volym fem: *The twentieth century: The impact of Africa* handlar om förändringarna i det europeiska medvetandet, dess kolonier och i synen på Afrika. Afrikaner och afrikanska objekt under det tidiga 1900-talet hade en betydande närvaro i de större europeiska städerna och främst i Paris. Bilden av Afrika som den ”mörka kontinenten” bleknade och afrikansk konst blev viktig för avantgardet i Frankrike och Tyskland. Afrikansk konst kom att förkroppsliga både det ”primitiva” och det ”moderna”. Denna paradoxala hållning till den afrikanska konsten och till Afrika hävdar David Bindman blev den dominerande bilden av den Andre under hela seklet.

Idén om primitivism, som hade underbyggts av Charles Darwins teorier, menade att Afrika fortfarande var i ett primitivt stadium jämfört med den utveckling som de

europiska nationerna hade genomgått. Men konstnärer såsom Pablo Picasso kritiserade den ökade industrialismen och menade att "primitivism" även betydde en naturligare och en mer autentisk livshållning. *The twentieth century. The impact of Africa* behandlar sålunda 1900-talets konst och undersöker det västerländska perspektivet på Afrikans konst, representationer av afrikaner och dess paradoxala tolkning som både "primitiv" och "modern". Boken innehåller förutom ett förord och en inledning tre kapitel.

Det första kapitlet "Photography, popular imagery, anthropology, and racial theory" behandlar vilket titeln antyder ett bredare visuellt material vid sekelskiftet 1900 och dess relation till antropologi och rasteori. Det inledande kapitlet syftar till att diskutera några av de ämnen som även ligger till grund för den andra boken av volym fem. Det första avsnittet av Deborah Willis behandlar 1800-tals fotografiet och fortsätter den diskussion som tidigare volym har behandlat men med betoning på fotografiet och dess relation till konstnärer med afrikanskt ursprung.

Rasistiska representationer i den visuella kulturen under det tidiga 1900-talet avhandlas i nästkommande avsnittet av Tanya Sheehan, Henry Louis Gates Jr. och Vera Grant. Elizabeth Edwards undersöker vidare hur det etnografiska fotografiet under de första decennierna av 1900-talet förändrades och även dess fortsatta närhet till rasteorierna om vit hegemoni. David Bindmans essä problematiserar representationen av afrikaner i de naturhistoriska utställningskontexterna som var populära i form av "Races of Man" från mitten av 1800-talet till 1940-talet.

Det andra kapitlet "Europe and the construction of the 'primitive'" undersöker avantgardets position. Det första avsnittet av Suzanne Blier diskuterar Picassos "upptäckt" av afrikansk konst och problematiserar detta vidare i en diskussion om antropologi. Christian Weikop undersöker hur franska och tyska framställningar och dess formulering av "primitivism".

Ester Schreuder behandlar den holländska visuella kulturen och avslöjar både rikt och mångfacetterade framställningar av afrikaner.

Det avslutande tredje kapitlet "Beyond Europe: The Caribbean and Latin America" undersöker de komplexa rasrelationerna i Latinamerika mellan de spanska bosättarna, ursprungsbefolkningen samt de ättlingar till

slavar som skeppades från Afrika under 1500-talet och framåt. Petrine Archer behandlar de komplexa samband i Karibien mellan det brittiska, franska och spanska slaveriet. Archer visar hur "blackness" blev en essentiell kategori både för de vita och svarta konstnärerna att förhålla sig till. David Bindmans avslutande essä diskuterar négrituderörelsen och relationerna mellan en av dess grundare Aimé Césaire och konstnärerna Pablo Picasso och Wifredo Lam.

Den andra delen, *The twentieth century. The rise of black artists*, som ännu inte har kommit ut när detta skrivs, bryter inte endast med denna del som recenserats utan även de tidigare volymerna i det att den kommer att koncentrera sig på den visuella kulturen fram tills idag samt med fokus på konstnärer med afrikanskt ursprung och dess framställningar, "the representation of blacks by blacks" med David Bindmans formulering (11).

Harvard University Press som ansvarar för formgivning har varit mån om att tillhandahålla högsta bildkvalitet. Samtliga illustrationer är i färg och de tio volymerna har haft som syfte att skapa ett gediget verk med tyngdpunkt på omsorgsfullt bearbetade bilder.

Projektet är ambitiöst i sin omfattning och nya forskningsrön av forskare såsom exempelvis Elizabeth Edwards, David Bindman och Petrine Archer nyanserar och fördjupar bilden av representationer av den andre. Projektet med sin tvärvetenskaplighet och med fokus på det empiriska bildmaterialet borde väcka intresse inte endast hos konstvetare utan i alla högsta grad andra historieämnen. Inom ämnet konstvetenskap torde verken ges utrymme som oumbärlig litteratur på grund- och avancerad nivå.

Åsa Bharathi Larsson

Lars Burman: *Vältaliga studenter. Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010*. Uppsala: Uppsala universitet, 2014. 217 s. ISBN 978-915-548-731-7, hft.

Universitetshistoria handlar vanligen om utredningar och det aktuella lärosätets byggnader, lärda strider, bemärkta insatser och professorer. Vardagen är svårare att komma åt. Det gäller inte minst studenterna, som mest förekommer som tentander, sångare eller demonstranter. Lars Burmans bok jävar

detta. Den undersöker undervisningen vid studentnationerna i Uppsala, alltså de gemenskaper av studenter från olika landskap som alltjämt existerar men mindre betydelsefulla nu än i tidigare århundraden. Ämnet är inte alldeles obeaktat, viktiga punktundersökningar har gjorts, senast av Benny Jacobsson. Men denna volym tar ett helhetsgrepp på företeelsen; den är översiktlig och i viss mån begränsad genom att den följer verksamheten vid en specifik inrättning och inte relaterar mycket till vad som skedde vid universitetet i övrigt. Men den är likafullt en substantiell forskningsinsats, i synnerhet vad gäller den tidigmoderna perioden, och ger uppslag till fortsatta studier.

Studentnationerna i Uppsala var ursprungligen motarbetade av universitetet men legaliserades år 1663. De hade en social funktion till hjälp för nödställda studenter och hyste en studentkultur med inslag av initiationsriter och seniorvälde. Men de fungerade också som ett inofficiellt undervisningssystem, där studenterna under ledning av äldre, ibland graderade, kamrater repeterade inhämtat lärostoff och övade sina utförsgåvor. Tonvikten låg vid den formella skolningen, dvs. retoriken. Färdigheten att disputera, dvs. att med logiska argument och retoriska grepp försvara en ståndpunkt, var långt in på 1700-talet central i universitetsbildningen, likaså konsten att hålla en oration över ett uppbyggligt ämne. Disputations- och orationsövningarna skedde i viss konkurrens med den ordinarie undervisningen som meddelades av de akademiska lärarna, vilka gick miste om betalande åhörare på sina privatkolleger. Men nationsundervisningen antastades inte; det var uppenbart att övningarna vid nationerna var pedagogiskt nyttiga och gav studenterna tillfälle att öva sig på successivt mer och mer krävande uppgifter. Några orationer blev tryckta, men vanligen gick övningarna bara ut i luften. Vad de innehöll får man en antydning av rubrikerna, vilka anges i de protokoll som fördes i nationerna. Disputationerna handlade inte om vetenskapliga nyheter eller kontroverser utan mestadels om teologiska eller moralfilosofiska frågor. Orationerna var mestadels epideiktiska beskrivningar av nyttan av olika discipliner, av dygder eller förtjänsten hos orter och landskap. Språket var länge latin, efterhand med ett växande antal prestationer på svenska. Övningarna var merendels standardiserade och vad innehållet beträffar

säkert umbärliga för eftervärlden. Så framstår de i varje fall i källorna; hur det lät, hur dessa retoriska situationer verkligen tog sig ut och kunde vara meningsfulla i sitt sammanhang, kommer vi inte åt, konstaterar Burman. Men han har hittat några utförda texter, inklusive poetiska stycken som visar både fyndighet och tidsmedvetenhet, och ger en föreställning om en studentkultur som gick utöver pluggandet och de elementära studierna.

Studentnationerna var inte hårdare för vetenskapligt nytänkande, men de blev viktiga balkar i den akademiska kulturen. I vissa avseenden pekade de framåt, menar författaren. De utgjorde det första försöket att skapa en akademisk organisation utanför det egentliga universitetet. De lärda sällskapen – Bokwettsgillet, Collegium curiosorum m.fl. – kom först på 1700-talet. Fast Antikvitetskollegiet, tillkommet 1668, bör väl också räknas som en extern verksamhet, vilket gör studentnationernas försteg mindre påfallande på den punkten. Mer slående är att de började fira världsliga högtider innan universitetet kom sig för att markera annat än religiösa minneshögtider; från mitten av 1700-talet markerade de sina egna jubiléer, det första år 1746, av Östgöta nation.

Undersökningens tyngpunkt ligger i den tidigmoderna perioden, då retorikundervisningen hade störst utrymme. På 1800-talet tynade orations- och disputationsgenrerna bort, samtidigt som den akademiska undervisningen i retorik upphörde. Men den retoriska traditionen vid nationerna fortsatte i form av s.k. talföreningar där man i mestadels liberal anda debatterade ämnen med omedelbar anknytning till samhällsdebatten. Talföreningarna hade motsvarigheter i England, USA och Tyskland. Syftet med dem var att förbereda för en samhällsinriktad talekonst i en tid då studenterna började bli en opinionsbildande faktor att räkna med. Talföreningarna blev ingen omfattande rörelse men beredde vägen för de direkt politiska föreningarna Verdandi, Heimdall och Laboremus.

Efter andra världskriget har de organiserade talövningarna upphört helt och hållet. Burman vill se en fortsättning i studentspexet och praktiserandet av oförberedd kommunikation i studentkretsar. Men han konstaterar samtidigt paradoxen att behovet av effektiv kommunikation ökat hela tiden samtidigt som medvetenheten minskat om betydelsen av ordnade talövningar. Det kan väl

också sägas så, att den kommunikations-
träning som det på 1700-talet under namn av
vältalighet var en huvuduppgift för universi-
teten att lära ut i ett samhälle med begränsad
läskunnighet, numera har absorberats av skolan
och därmed kommit inom räckhåll för de
flesta med någon naturlig fallenhet. Samtidigt
finns i vår retoriska tid massor med kurser i
mediaträning och olika former av kommuni-
kation som utgör ett nytt skov i vältalighetens
undervisningshistoria.

Bo Lindberg

Otfried Czaika: *Sveno Jacobi. Boksamlaren, biskopen, teologen*. Stockholm: Kungliga biblioteket, 2013. 365 s. ISBN 978-917-000-285-4, inb.

Hisnande bokhistoriskt detektivarbete möter kyrko- och idéhistoria när Otfried Czaika i denna stimulerande bok tar sig an Skarabiskopen Sveno Jacobis boksamlade och teologiska utveckling under 1500-talets första hälft.

Studien tar avstamp i de senaste decenniernas problematiseringar av historiska periodiseringar och föreställningen om att reformationen skulle ha inneburit ett plötsligt brott med det senmedeltida religiösa idélivet. Författaren skriver in sig bland forskare som istället närmat sig övergången som en komplex, mångfacetterad process.

Mot denna bakgrund är Sveno Jacobi (cirka 1480–1554) en intressant figur. Jacobis utbildningsår inföll åren innan reformationen. Efter Stockholms blodbad kom han att framträda som en av Gustav Vasas betrodda och utsågs några år senare till domprost i Skara. Under de nästföljande årtiondena fick han uppleva hur det traditionella svenska kyrkostyret underställdes kungen (22–31). Jacobis liv sträckte sig sålunda över det som brukar kategoriseras som senmedeltid, reformation och den begynnande konfessionaliseringen.

Jacobi har inte efterlämnat några egna texter som avslöjar hans teologiska preferenser. Kort efter hans bortgång gjordes dock en bouppteckning av hans bibliotek. Redan under 1800-talet började forskare stämpla Jacobi som reformkatolik med hänvisning till just hans bokägande. Så sent som år 2009 argumenterade kyrkohistorikern Lennart Tegborg att Jacobis bibliotek inte var influerat av Luthers reformatoriska tankar (38). Czaika

understryker dock att endast ett begränsat antal av böckerna omnämnda i bouppteckningen hittills kunnat identifieras. Tidigare analyser av Skarabiskopens bokägande har därmed varit relativt ytliga.

Med hjälp av moderna bibliografiska databaser utför Czaika en detaljerad rekonstruktion av Jacobis bibliotek. Enligt bouppteckningen bestod samlingen vid biskopens bortgång av fyrtio böcker. Av dessa verk har endast två bevarats – troligtvis på grund av den brand som härjade i Skara år 1566. Genom ett gediget detektivarbete identifierar dock Czaika nära nog samtliga böcker omnämnda i bouppteckningen. Han påpekar även möjligheten att ett tiotal mindre titlar kan ha missats av boupptecknaren då dessa var bundna tillsammans i så kallade kolligatband. På det kungliga biblioteket finns dessutom ett femtontal verk vars proveniens antyder att de en gång ägts av Jacobi men som inte är omnämnda i bouppteckningen. Författaren drar därför slutsatsen att dessa gallrades ur samlingen av biskopen själv (54–59).

Czaika gör en översikt av när samtliga verk tidigast och senast kan ha förvärvats av Jacobi och skapar på så vis en helt ny utgångspunkt för att förstå Skarabiskopens teologiska utveckling. Författaren visar att Jacobis boksamlade pågick under nästan ett halvt århundrade och argumenterar övertygande att biblioteket var renodlat teologisk till sin natur (115–117). Redan från 1520-talet och framåt gallrades senmedeltida standardverk ut och ersattes av böcker av reformatoriska kyrkokritiker, såsom Peter Melancthon, Erasmus av Rotterdam, Martin Luther själv, Johannes Oecolampadius och Bartholomäus Westheimer (168). Majoriteten av dessa böcker förbjöds av romerska kyrkan under Jacobis livstid (163). Samtidigt kännetecknades boksamlingen av den absoluta frånvaron av försvarare av den katolska läran. Helgonlegender och mariologiska texter – båda populära inom den senmedeltida fromhetskulturen – lyste också med sin frånvaro (124–125).

Genom att granska vad Jacobi ägde och inte ägde, samt att sätta dessa val i en vidare kontext, försöker Czaika förstå vad bokägandet innebar i Skarabiskopens samtid. Centrala tankegångar i de olika böckerna tas även upp för att skapa en överblick av vad för typ av idéinnehåll som Jacobi tillskansade sig. Med utgångspunkt i biblioteksrekonstruk-

tionen omprövar författaren sedan de tolkningar som tidigare forskare gjort av Skarabiskopans teologiska och kyrkopolitiska ställningstaganden. I samtliga fall argumenterar han att det går att tolka Jacobis handlade som i linje med en reformatorisk positionering snarare än en reformkatolsk.

Czaikas skrivande kännetecknas av en systematisk uppräknig av argument och motargument där tidigare forskares tolkningar kontinuerligt omprövas. På grund av det tunna källmaterialet förblir många hypoteser overifierade men framstår likväl som mer sannolika och mer underbyggda än tidigare. I slutändan framträder en ny bild av Sveno Jacobi som visserligen ”inte är skarp, men där konturerna ändå är tydliga” (302). Det är en bild av en biskop som över tid omprövade sin egen teologiska hållning och som på så vis speglar den större processen på gång i Europa och Sverige.

Studiens grundresultat är av uppenbart intresse för kyrkohistoriker såväl som idéhistoriker. En av de största behållningarna är dock den metodologiska uppvisningen av hur bokhistoria – med hjälp av modern teknik – kan vara ett effektivt verktyg för att ompröva tidigare tolkningar av äldre historiska tänkares idéliv.

Linn Holmberg

Rickard Danell, Anna Larsson & Per Wisselgren (red.): *Social science in context. Historical, sociological, and global perspectives*. Lund: Nordic Academic Press, 2013. 288 s. ISBN 978-918-735-104-4, inb.

Varför bör samhällsvetenskap studeras på liknande historiserande och kontextualiserande sätt som naturvetenskap, teknik och medicin? Medan de senare varit föremål för omfattande forskning har studier av samhällsvetenskap försummats tills ganska nyligen. *Social science in context* visar att detta är en väsentlig brist. Det svar på frågan om forskningsrelevans som denna antologi ger är nämligen övertygande. Precis som de så kallade hårda vetenskaperna har samhällsvetenskaperna, som Larsson och Wisselgren skriver, ”formed and reformed our self-understanding as social beings, and in important respects structured—and continue to structure—modern life”. Därför, fortsätter författarna, behöver också samhällsveten-

skaperna bli ”critically and contextually scrutinized in the same way as the hard sciences” (10).

Även i Sverige har forskningen om samhällsvetenskapens historia och samtida betydelse tagit fart de senaste åren. Men *Social science in context* ska inte läsas som ett bidrag till ”svensk” forskning, utan som ett bidrag till ett allt mer livaktigt och expanderande internationellt forskningsfält. Tillsammans med exempelvis *Engineering society* (red. Kestin Brückweh m.fl., Basinstoke 2012) och *Social knowledge in the making* (red. Charles Camic m.fl., Chicago 2011) är boken en i raden av ambitiösa antologier som gett forskningen om samhällsvetenskaperna en klarare profil. På detta fält positionerar redaktörerna *Social science in context* genom att – som undertiteln indikerar – föra samman historiska, sociologiska och globala perspektiv. Särskilt de globala perspektiven är en av anledningarna till att denna bok lägger något väsentligt till de nyss nämnda antologierna. Tematiskt rör sig bidragen kring exempelvis den sociala kunskapens cirkulering i offentligheten, internationaliseringsprocesser, koloniala och postkoloniala maktrelationer och gränsdragningar kring klass och kön. Medan vissa artiklar främst syntetiserar redan genomförd forskning presenterar och analyserar andra bidrag ny empiri, som regel med tydligt syfte på att göra mer generellt relevanta poängar för forskningsområdet.

Spridningen av frågeställningar och forskningsintressen är med andra ord stor. Samtidigt presenteras en övergripande målsättning: ”to encourage a contextual and reflexive understanding of the changing roles and functions of the social sciences of the past and in today’s globalized world” (11). Inledningsvis skisseras därtill några gemensamma tillvägagångssätt. Här betonas bland annat vikten av att studera såväl praktiska som diskursiva aspekter av vetenskaplig verksamhet, att inte ta nuvarande akademiska gränsdragningar kring kunskap om samhället för givna, samt att sätta fokus på kunskapsproduktionens platser. Ett historiserande perspektiv framhålls som särskilt viktigt för att undvika det slags interna och ofta eurocentriska förhistorier till vår tids akademiska discipliner som hittills har dominerat framställningarna av samhällsvetenskapernas förflutna.

Det historiserande perspektivet hänger även samman med ambitionen att sitera kunskaps-

produktionen om samhället. Sådan verksamhet har bedrivits såväl inom som utom akademierna, och inte bara i de nordatlantiska metropolerna utan även i tidigare koloniserade länder i den globala södern. En angelägen fråga blir – som Eileen Janes Yeo framhåller – hur viss kunskap om samhället blivit inflytelserik och central medan annan förblivit perifer. Antologin rymmer också flera studier som på intressanta sätt lyfter fram kunskapsproduktionen i samhällsvetenskapens föregivna periferi. Henrik Chetan Aspengren visar exempelvis hur indiska politiska aktivister i Bombay under mitten av 1800-talet kunde använda sig av samhällsvetenskaplig kunskap för att framgångsrikt utmana det brittiska imperiets koloniala maktutövning. Flera andra bidrag visar att en nyskapande samhällsvetenskaplig kunskap inte bara har producerats utanför utan också kunnat utmana en nordatlantisk hegemoni. I sin redogörelse för sociologins globala historia summerar Rae-wyn Connell potentialen hos denna vetenskap: ”If Comtean sociology classically embodied the colonial gaze on the colonized, contemporary sociology is in a position to gaze straight back, to articulate a democratic perspective on global power” (254).

Såsom uppgiften är formulerad är spridningen av frågeställningar och forskningsintressen verkligen en styrka. Men antologin hade blivit ännu starkare om artiklarnas många olikartade resultat bundits samman på ett tydligt sätt, exempelvis i en avslutning. Vad mer övergripande vet vi nu som vi inte visste tidigare och vilka slutsatser kan vi dra för fortsatta undersökningar på området? Till viss del tenderar de historiska, sociologiska och globala perspektiven att stå vid sidan av varandra snarare än att fullt ut integreras med varandra. Vissa artiklar tar också samtida disciplinränsar lite mer för givna än vad inledningen utlovar och en del contextualiseringar framstår som rudimentära. Här finns flera metodologiskt avancerade undersökningar av hur vetenskap och samhälle samproducerats, men stundtals lyfts stora sociala, ekonomiska, politiska processer in som något tämligen abstrakt och externt i förhållande till den vetenskapliga praktiken. Sammantaget ska ändå sägas att ambitionsnivån är hög och som helhet är antologin klart lyckad.

Petter Tistedt

Carsten Dutt & Reinhard Laube (red.): *Zwischen Sprache und Geschichte. Zum Werk Reinhart Kosellecks*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2013. 293 s. ISBN 978-383-531-171-1, hft.

Reinhard Koselleck & Carsten Dutt: *Erfahrene Geschichte. Zwei Gespräche*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2013. 73 s. ISBN 978-382-536-278-2, hft.

Ett knappt decennium efter historikern Reinhart Kosellecks frånfälle är intresset för hans verk fortsatt stort, både utanför och inom Tyskland. Det visar inte minst det faktum att det de senaste åren kommit ut två digra antologier där namnkunniga författare lägger ut texten kring viktiga aspekter av hans författarskap. För några år sedan samlade Peter Vogt och Hans Joas texter av nitton författare i *Begriffene Geschichte. Beiträge Zum Werk Reinhart Kosellecks* (Berlin, 2011), och nu föreligger en ny antologi, redigerad av Carsten Dutt och Reinhard Laube och baserad på bidrag till en konferens anordnad i samband med att Kosellecks vetenskapliga *Nachlass* och delar av hans bibliotek överlämnades till tyska litteraturarkivet i Marbach.

Det är en relativt eklektisk samling texter vi finner i *Zwischen Sprache und Geschichte*; de tretton bidragen innehåller studier om Koselleck, såsom Laubes genomgång av hans bibliotek och läsning, någon text som egentligen endast kort tangerar Koselleck, nämligen filosofen Hermann Lübbes text om historieteorins praktiska konsekvenser, men framför allt finns i boken olika typer av kritiska diskussioner av samt vidareutvecklingar av den tyske historikerns åstadkommanden.

Till kritiken av Kosellecks teser kan Gerd van den Heuvels bidrag om Leibniz historiesyn räknas. van den Heuvel påpekar att Leibniz historiesyn inte – som den ofta tecknats – utgör ett typexempel på en äldre uppfattning om historien som *magistra vitae*, i vart fall inte enbart. I stället bör den uppfattas som mångskiktad, något som föranleder van den Heuvel att rikta kritik mot Kosellecks (och andras) idé om ett radikalt brott i historiefuppfattningen kring sekelskiftet 1800.

En besläktad kritik finns hos Hans Erik Bödeker – en av flera antologideltagare som medverkade i det stora Koselleck-redigerade begreppshistoriska lexikonet *Geschichtliche*

Grundbegriffe. I antologins längsta bidrag gör Bödeker en utläggning av Kosellecks Upplysnings-tolkning, och pekar på aspekter av den som enligt honom är orimliga, till exempel idén om absolutismen som förklarande faktor till Upplysningen. Bödeker lutar sig föga förvånande främst på Kosellecks avhandling *Kritik und Krise* från 1954, som är en häftig uppgörelse med Upplysningen. I sitt intresse för detta första huvudverk har Bödeker i antologin sällskap av ett flertal författare, bland annat av Jan Friedrich Missfelder som skriver om sambandet mellan utopikritik och historik hos Koselleck och härvidlag diskuterar Carl Schmitts inflytande på densamme.

Missfelders text i sin tur har en parallell i kapitlet skrivet av Niklas Olsen, som dock väljer att inte främst lyfta fram Schmitt, utan Karl Löwith, vars *Meaning in history* är ett avgörande verk för Kosellecks avhandling. Olsen presenterar i sitt bidrag en ståndpunkt som även återfinns som en drivande tes i hans intellektuella biografi *History in the plural. An introduction to the work of Reinhart Koselleck* (New York, 2012), nämligen att den tyske historikern bör förstås som pluralist. Detta på grund av kritiken mot utopism och ensidig historiefilosofi, Kosellecks idé om tidsskikt (*Zeitschichten*) vilken innebär att det alltid finns en temporal pluralitet i historien, samt det faktum att han i sitt författarskap inte var en stor systembyggare utan snarare utmärktes av sitt arbete med en mångfald teman och angreppssätt.

Carsten Dutt själv står för en av de mest intressanta texterna i boken, och gör ett par välavvägda och relevanta inpass. För det första understryker han att Kosellecks verk inte ensidigt bör betraktas som historisk semantik, utan att det även är en tydlig historisk pragmatik, då det språkfokus som Kosellecks intresse för begrepp låter påskina inte betyder att språket är helt överordnat, utan att handling i specifika konfliktsituationer ligger till grund för Kosellecks analyser. För det andra diskuterar han hur det finns en specificitet i de begreppshistoriska undersökningar som gjordes av 1800-talets politiska språkutveckling i *Geschichtliche Grundbegriffe* och hur en 1900-talets begreppshistoria skulle se anorlunda ut. Ulrich Dierse är inne på något liknande i sitt bidrag, men pekar i stället på det politiska specificitet; även estetiskt och religiöst språkbruk hade sina moderna brytpunkter, men med sina egna kännetecken.

Ytterligare ett bidrag som bör nämnas är det som Melvin Richter står för. Richter, viktig för introduktionen av Koselleck i Nordamerika, gör en välkommen jämförelse mellan den tyska begreppshistorian och den anglosaxiska tradition som undersöker *essentially contested concepts*, formad av bland andra W. B. Gallie. Den uppenbara likheten – att båda traditionerna undersöker politiskt laddade begrepp kring vilka det med nödvändighet finns en konflikt – påpekas givetvis, men skillnad lyfts också, främst hur de olika traditionerna skiljer sig åt i kunskapsintresse; den koselleckska traditionen har som mål att skapa historisk förståelse kring faktiska konflikter och situationer, medan Gallie snarare var intresserad av att förbättra förutsätningarna för politisk-normativa samtal.

Givetvis finns mer och mindre intressanta kapitel, men sammantaget innehåller den här antologin mycket av värde: möjligheten till djupare bekantskap med Koselleck och hans *oeuvre*, utifrån dessa viktiga historieteoretiska diskussioner, samt mycket som kan stimulera till vidare empiriska undersökningar.

Carsten Dutt's andra prestation i detta sammanhang är en till längden beskedligare volym som innehåller två samtal med Reinhart Koselleck. Det biografiska första samtalet är starkt knutet till titeln, erfaren historia. Erfarenhet, även det ett begrepp som förknippas med Koselleck, hade han själv i övermått i relation till 1900-talets historia. Född 1923 hade han upplevelser av naziregimen, krig och krigsfångenskap, och genomlevde övergången till och utvecklingen av förbundsrepubliken. Kosellecks värde som tidsvittne stärks givetvis av att vittnesbördet är kombinerat med historikerns analytiska förmåga, och det är ett stycke man läser med glädje. Mer internalistiskt idéhistoriskt relevant är det första samtalets andra deltematik, om hans formande som akademiker, främst om åren i Heidelberg, där han som student och doktorand i olika grad var under inflytande av bland andra Gadamer, Löwith och Heidegger. Berörs här görs även Kosellecks närhet till Carl Schmitt.

Här och var i detta första samtal knyts an till teoretiska spörsmål – som Kosellecks utopikritik – men en mer fokuserad teoridiskussion återfinns i bokens andra samtal, tidigare publicerat i *Internationale Zeitschrift für Philosophie* (2001:2). Här berörs flertalet ämnen, men intressantast blir det när samtalet när

vad man skulle kunna kalla Kosellecks antropologiska konstanter, som han ställt upp i sökandet efter historiens möjlighetsbetingelser: innanför-utanför, över-under, före-efter. Här framträder tydligt att konflikten är central för Kosellecks historieuppfattning.

Även om det är svårt att komma ifrån att samtalsformen och bokens ringa omfång betyder att man ibland upplever att man velat ha fördjupning, så utgör den mycket givande läsning. Dutts inläsenhet borgar för att samtalet styrs till relevanta problematiker, och på så vis kompletterar det snarare än introducerar Kosellecks egna texter.

Den internationella diskussionen kring Kosellecks arbete och teoretiska ansatser fortgår, och i den bör inget av dessa båda verk ignoreras.

Anton Jansson

Anna Maria Forssberg & Karin Sennefeld (red.): *Fråga föremålen. Handbok till historiska studier av materiell kultur*. Lund: Studentlitteratur, 2014. 245 s. ISBN 978-914-408-980-5, hft.

Ludmilla Jordanova: *The look of the past. Visual and material evidence in historical practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. xxii+244 s. ISBN 978-052-170-906-4, hft.

För några år sedan hade denna recension antagligen inletts med ett beklagande över historikers bristande intresse för föremål och bilder som källor. Men idag framstår visuell och materiell kultur som starka tvärvetenskapliga forskningsområden och även inom idéhistoria som traditionellt sett har vurnat för skriftkulturen används bilder till mycket mer än illustrationer. Till viss del omfattar denna idéhistoriska insikt också studier av föremål. Exempelvis har mediehistoriker uppmärksammat betydelsen av att sätta konkreta ting och materialitet i centrum för analysen, och följer i detta avseende teknik- och vetenskapshistoriker i spåren. Inte desto mindre finns ett behov av historisk forskning på området, inklusive en fördjupad diskussion kring styrkor och svagheter med existerande teoretiska och metodiska angreppssätt. Det framstår också som väsentligt att kunna erbjuda studenter mer handfasta råd om tillvägagångssätt och problem som kan

uppstå under arbetets gång. De aktuella handböckerna är inte de första i sitt slag, men har ett brett anslag som kan tilltala lärare och studenter med olika historiska inriktningar.

Ludmilla Jordanova är välkänd för många genom sin kulturhistoriskt orienterade forskning kring vetenskap, medicin och genus. Hon har också författat *History in practice* (London, 2000; en tredje utgåva är förväntad 2015), som på ett klagörande och pedagogiskt sätt beskriver vad historiker gör när de producerar kunskap och den betydelse som historia har i ett vidare publikt sammanhang. *The look of the past* har ett liknande uppsätt och tilltal men fokus ligger på de färdigheter som behövs för att beskriva, analysera och kontextualisera bilder och objekt.

Boken är utplagd i form av fem kapitel som diskuterar större tematiker och frågor: hur bilder och objekt transformeras till historiska bevis, svårigheter med periodisering, värdet av att studera tillverkare och produktionsprocesser lika väl som publiker och motagande, samt komparation som en grundbult i den historiska analysen. Alla kapitel utom det sista avslutas med en bildessä, eller provstudie, som behandlar specifika medier och historiska kontexter i ljuset av de övergripande diskussionerna.

Genomgående pläderar Jordanova för ”an integrative form of history” (4); att komma bort från den uppdelning av det förflutna i olika typer av källor som impliceras av samtida historiska praktiker och istället låta en given tematik eller fråga styra urvalet och kombinationen av material. Men samtidigt hämtar hon huvuddelen av sina utgångspunkter och exempel från konsten och konsthistorien, vilket något begränsar bokens räckvidd. Som hon själv nämner hade det varit fruktbart att anknyta till mediastudier, bland annat för att inkludera ett bredare spektrum av objekt och tematiker. Tidsmässigt rör hon sig från det sena 1600-talet till 1900-talets mitt och bara undantagsvis i en mer samtida period (som i analysen av Margaret Thatchers handväska). Men nästan oavsett område har Jordanova en suverän förmåga att lyfta diskussionen kring sina exempel till en mer generell nivå och få fram viktiga historiografiska poänger, något som gör hennes bok till både inspirerande och användbar i undervisningssammanhang.

I *Fråga föremålen*, en antologi redigerad av historikerna Anna Maria Forssberg och

Karin Sennefelt, återkommer Jordanovas metodiska råd som referens på flera ställen, men samtiden och vardagen är betydligt mer närvarande än i *The look of the past*. De medverkande författarna representerar en stor bredd och företräder såväl historia, arkeologi, etnologi, konstvetenskap, vetenskapshistoria, ekonomisk historia och litteraturvetenskap som museivärlden. Även denna bok har ett tematiskt upplägg men rubriksättningen av de fyra delarna röjer en starkare teoretisk koppling till aktuella diskussioner om relationer mellan ting och människor: "Mötet med det materiella", "Föremål för konsumtion", "Samlandets logik" och "Föremål skapar världen". I den läsvärda inledningen redogör redaktörerna för tre skilda tillvägagångssätt eller faser i studiet av materiell kultur. För det första en inriktning, nära förknippad med den tidiga folklivsforskningen, som söker systematisera föremål och finna det typiska för en viss ort eller tid. För det andra ett förhållningssätt som utvecklades under senare delen av 1900-talet och vilket innebär att se föremål som uttryck eller representationer för samhällsstrukturer och sociala relationer. För det tredje en mer samtida position som hävdar att uppdelningen mellan människor och föremål bör upplösas och att forskningen istället borde undersöka hur tingen formar människorna. Forssberg och Sennefelt understryker att det inte handlar om någon linjär utveckling och att olika varianter av dessa förhållningssätt snarare har kommit att samexistera, vilket också visar sig i bokens olika bidrag.

Flertalet av författarna tar sin utgångspunkt i museisamlingar av olika slag. Det är tydligt att intresset för att närstudera föremål och deras funktioner inte har avtagit även om forskarna idag arbetar med en bredare contextualisering. Så visar Martin Markelius och Karin Tetteris hur en kartläggning av Armémuseums tygprovssamling kan ge en inblick i tillverkningen av uniformer, men reser också frågor om relationen mellan dessa uniformer och känslor av mod, manlighet och svenskhet. De författare som mera aktivt använder sig av contextualisering rör sig ofta inom konsumtionssamhällets historia. Det gäller exempelvis Ulrika Torell som diskuterar hur samlingarna av sockerbagarsaker och andra sockerrelaterade ting i Nordiska museets magasin kan relateras till gångna tiders konsumtionskulturer. Vissa av de medverkande förhåller

sig aktivt till Bruno Latour och andra materialitetsteoretiker. Så anlägger Fredrik Svanberg ett nätverksperspektiv på den anatomiska samlingen av mänskliga kvarlevor i Uppsala för att därigenom få ny kunskap om sociala sammanhang och historiska situationer. Ett par författare behandlar även ting utanför museisamlingarna, däribland Otto Sibum som skriver om hur återskapandet av vetenskapliga experiment med hjälp av instrument kan bidra till att komma åt vetenskapsutövarnas praktiska kunskap. I Orsi Husz' kapitel fungerar Nordiska Kompaniets jubileumsgåvor, rulltrappa och varuhusarkitektur som en ingång till en diskussion om konsumtion, klass och genus under 1900-talets första decennier. Ett avslutande kapitel guidar studenter i forskningsprocessens olika moment, från att söka föremål i museernas samlingar till att påbörja en historisk analys.

Till viss del kan de två handböckerna sägas komplettera varandra. Jordanova har förvisso mycket att säga om det mesta. Det finns dock ett ämne, teorins roll i den historiska praktiken, som hon inte är överdrivet intresserad av att diskutera. I bokens allra sista stycke (229) närmar hon sig frågan men kommer snabbt fram till att termen "teori" inte passar för historiska undersökningar utan ska reserveras för mer generella förklaringar av fenomen, likt marxism och psykoanalys. Istället vill hon använda termen "approaches", som markerar en orientering mot ett studieobjekt men där det inte finns en enskild teori som bär upp ansatsen. Det är visserligen ett förhållningssätt som är möjligt att sympatisera med, men oviljan att diskutera teori framstår som problematisk eftersom det ger en signal till läsarna om att teoretiskt arbete och reflektion trots allt inte är så viktigt. I jämförelse är *Fråga föremålen* en frisk fläkt som kan bidra till att stimulera intresset för forskning om det förflutnas materiella kultur genom att också introducera och resonera kring teoretiska perspektiv och problem.

Solveig Jülich

Ib Friis, Michael Harbsmeier & Jørgen Bæk Simonsen (red.): *Early scientific expeditions and local encounters. New perspectives on Carsten Niebuhr and "The Arabian Journey"*. *Proceedings of a symposium on the occasion of the 250th anniversary of the royal Danish expedition to Arabia Felix*. Köpenhamn: Det

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2013. 252 s. ISBN 978-877-304-375-2, hft.

Daniel Hopkins: *Peter Thonning and Denmark's Guinea Commission. A study in nineteenth-century African colonial geography*. Leiden: Brill, 2013. 743 s. ISBN 978-900-422-868-9, inb.

Långväga vetenskapliga expeditioner i dansk regi är en gemensam nämnare för ovan nämnda studier. Var för sig ger de inblickar i hur utomeuropeiska resor användes för att främja olika syften. Tillsammans ger de ett långt tidsperspektiv på hur dessa syften förändrades över hundra år.

Early scientific expeditions är en samling artiklar som på olika sätt belyser den danska expedition till Mellanöstern som lämnade Köpenhamn 1761 samt ytterligare texter om vetenskapligt resande fram till 1800-talets mitt. Texterna är resultatet av en konferens som arrangerades 2011 i anslutning till 250-årsjubileet av expeditionen. Volymen är också en av flera nya texter om, och källutgåvor av, material som expeditionen genererade (se speciellt volymerna utgivna i serien "Carsten Niebuhr Biblioteket"). I Sverige är den danska expeditionen kanske mest känd p.g.a. Linnélärjungen Peter Forsskåls deltagande. Men i Danmark är det framförallt Carsten Niebuhr, expeditionens enda överlevande deltagare, som står i centrum. Niebuhr var oenkligen en fascinerande person. Flera av artikelförfattarna har också förhållit sig till individen Niebuhr i sina analyser. Speciellt läsvärt är Michael Harbsmeiers bidrag. Ur en analys av Niebuhrs möten med en rad individer extraherar författaren en "niebuhrsk" metod eller ett förhållningssätt till kulturer och personer han mötte vilket Harbsmeier placerar in i ett vetenskapshistoriskt sammanhang. Artiklarna varierar i bredd och djup. Daniel Careys artikel om kunskapsresandets olika traditioner och metoder är en av dem jag läser med mest behållning. Den förenar forskning om den tidigmoderna resandepedagogiken och forskning om långväga resor med syfte att kartlägga både handel och geografi – två traditioner som sällan behandlas tillsammans. Jonathan M. Hess artikel om expeditionens initiator Johann David Michaelis och orientalismens politiska implikationer i det sena 1700-talets Tyskland är ett annat starkt bidrag. Hess lyfter fram hur Michaelis använde

arabers och judars fornhistoria för att mäta hur långt Europa utvecklats. Utifrån detta historiska perspektiv generades även en antisemitism riktad gentemot Europas judiska befolkning. Michaelis föreslog att judar skulle deporteras till plantager i Västindien. I andra sammanhang var han dock starkt kritisk gentemot europeisk kolonialism.

Hopkins bok om Peter Thonning och de danska besittningarna på Guineakusten (i nuvarande Ghana) är en detaljerad studie av dansk kolonialism i Afrika framförallt som icke-realiserade projekt. Thonning spelar huvudrollen, först som resande naturalhistoriker och kartläggare av geografien kring de danska forten på Afrikas västkust och senare som ämbetsman i den köpenhamnska administrationen av kolonier och långväga handel. Thonning ledde bl.a. Guineakommissionen som tillsattes 1833 med uppdrag att utvärdera möjligheten att omvandla de danska forten till en lönsam koloni i ekonomiska och realpolitiska termer. Studien illustrerar hur Thonning kombinerade administrativt inflytande i Köpenhamn med sin kunskap om lokala förhållanden på Guineakusten. Hopkins placerar också själv studien i ett historiskt geografiskt fält eftersom modern europeisk kolonialism i grund och botten var "a geographical enterprise" (5) där kontinenter länkades till varandra på en mängd sätt och där kunskap om rummet var centralt. Detta till trots är studien organiserad kronologiskt. Den täcker perioden 1788 till 1850. I femton kapitel trängs citat och referat av rapporter och sammanfattningar av Guineakustens resurser med förslag på hur de skulle kunna exploateras. Även om kunskapen om naturen och geografien växer över tid, allt eftersom nya potentiella produkter identifieras eller områden utforskats mer noggrant, så är det framförallt de dåtida förklaringarna till varför man inte lyckas ersätta slavhandeln med någon annan vinstgenererande handel som jag tycker är mest intressant. Avsaknad av kristendom och en intensifierad rasism ersätter förklaringar som pekar på bristande konsumtionsintresse bland Guineakustens folk, i alla fall för de varor som danskarna hade att erbjuda. Via referaten och citaten kan man följa den västindiska plantageekonomins långsamma fall, det tidiga artonhundratalets antislaveri-rörelse, och det ökade internationella samarbetet kring slavhandels stävande. Planer för hur arbetskraften skulle organiseras på de

imaginära dansk-afrikanska plantagerna, där förbud mot slavhandel bara var en del av verkligheten, illustrerar väl den (långsamma) förskjutningen i diskursen om alla människors lika värde. Hopkins ger dock läsaren väldigt lite av sin egen analys av dessa kontexter och diskurser. Istället ligger fokus på källmaterialet, ett medvetet val för Hopkins som vill ”restore some timbre and immediacy to the dry old voices in the archived letters the Guinea Commission studied almost two centuries ago.” (10) Återgivandet av dessa röster och de komplicerade administrativa systemen som registrerade och bevarade dem är också mycket omsorgsfullt utfört. Man skulle kunna säga att Hopkins bok lika mycket är en studie i kolonialt arkivskapande. Resultatet blir inte överraskande också en väldigt tjock bok.

Tryckta och otryckta reseberättelser utgjorde centrala texter i europeiska staters koloniala arkiv, men genren hade naturligtvis ett mycket bredare och längre liv än så, något som det nyväckta intresset för den danska expeditionens kvarlämnade material illustrerar. Vad de två volymerna tillsammans understrycker är möjligheterna att använda resor som utgick från Skandinavien som utgångspunkt för vidare studier av upplysning och europeisk kolonialism och hur dessa flätades in i varandra.

Hanna Hodacs

Olof Hallonsten (red.): *In pursuit of a promise. Perspectives on the political process to establish the European Spallation Source (ESS) in Lund, Sweden.* Lund: Arkiv förlag, 2012. 230 s. ISBN 978-917-924-247-3. hft.

Thomas Kaiserfeld & Tom O'Dell (red.): *Legitimizing ESS. Big science as a collaboration across boundaries.* Lund: Nordic Academic Press, 2013. 240 s. ISBN 978-918-735-110-5. inb.

”Big science” har länge varit ett undersökningsområde för vetenskapshistoriker, vetenskapssociologer och deras akademiska släktingar. Innebär det att alla frågor har blivit ställda och alla svar givna? Knappast. Men det är ändå en utmaning, förstås, att skriva om Big Science på ett sätt som gör att man efter läsningen upplever sig ha läst något nytt.

Två nya redigerade volymer har nyligen tagit sig an denna utmaning och båda behandlar ESS, European Spallation Source, den stora anläggningen utanför Lund som ännu inte finns, och som kanske inte ens är beslutad. Men som finns ändå, som politik, som dröm, som hot, som nyhet, som löfte. Båda volymerna är utgivna i Lund med framför allt forskare verksamma i Lund. Den ena är lite smalare och fokuserar på forskningspolitik (Hallonsten) medan den andra, som haft stöd av Pufendorfinstitutet bland annat, har ett tvärvetenskapligt anslag med discipliner som konstvetenskap, sociologi, vetenskapshistoria, ekonomisk geografi, genusstudier och etnologi representerade bland författarna.

Böckerna kompletterar varandra och överlappningen är begränsad; endast Kaiserfeld och Hallonsten själva förekommer i båda. Det innebär också att vi får en tämligen bred genomgång av olika aspekter av ESS i synnerhet (och i några fall MAX IV) och av Big Science i allmänhet.

I Hallonstens volym, som består av åtta kapitel, ges en ingående analys av både kronologin och beslutsprocesserna samt även den tänkta användningen av ESS (Karl-Fredrik Berggren, Olof Hallonsten och Alessandar Matic). Här finns också en analys av diskussionen om riskerna och slutsatsen att något motstånd mot detta projekt egentligen aldrig kunnat ta ordentlig form, trots att informationsinsatserna var motstridiga och svaga (Wilhelm Agrell). Och trots att det faktiskt pågick systematiskt arbete från Lunds Naturskyddsförening i framför allt miljöfrågor som rörde ESS (Emelie Stenborg och Mikael Klintman). Mats Benner jämför MAX IV, en redan existerande installation som ironiskt nog haft stöd i forskarsamhället länge men som inte blivit en naturlig del av den nationella forskningspolitiken, med ESS, som tvärtom har svagt stöd i forskarsamhället men drivits på nationell politisk nivå. Aant Elzingas bidrag är mer generell och rör organisatoriska ramar för forskningen och hur dessa har varierat över tid.

Hos Kaiserfeld och O'Dell samsas flera olika perspektiv i de elva kapitlen. Hallonsten diskuterar tre vad som nästan skulle kunna kallas faktoider som rör ESS i den offentliga diskursen, ESS' potential i global jämförelse, Lund som bästa platsen och att det finns ett beslut om att bygga ESS. Tobias Linné visar hur Sydsvenskan stått för majoriteten av

rapporteringen kring ESS, som därigenom kan tolkas som en lokal snarare än en nationell fråga, samt hur perspektivet ofta är det konfliktfyllda och politiska och sällan den inomvetenskapliga eller kritiska. Sara von Platen diskuterar hur Big Science som organisation, i detta fall MAX IV, hanterar förändring genom externa mediala budskap som tolkas av medarbetarna. Tom O'Dell framhåller känslornas betydelse för människors ställningstagande och förståelse inför Big Science och Max Liljefors kompletterar med sitt avsnitt om att "tro på ESS". I en konstvetenskaplig analys av informationsmaterial kring ESS visar han hur troper i science fiction får verka och skapa fascination för skalan, tekniken och framsteget.

Som ofta när det gäller redigerade volymer är det svårt att få en integrerad bild av alla uppsatserna. Det gäller i högre grad för Hallostén än för Kaiserfeld och O'Dell, vilket säkert kan förklaras av att den senare volyvens författare träffades varje vecka under en längre tid för att diskutera bokens delar. Den framstår också som mer sammanhållen, trots att den är multidisciplinär och har fler bidrag. Det är samtidigt den mångfald av perspektiv som sammantaget är behållningen av dessa två volymer. Få aspekter av den icke-existerande ESS har lämnats oberörda vilket också innebär att det finns något för alla och envar.

Avslutningsvis vill jag hävda att forskarna gör stor samhällsnytta genom att kritiskt analysera denna avsevärda framtida investering som tycks ha mycket starka företrädare och språkrör. Och även om denna nytta också ligger i framtiden, så känns den faktiskt säkrare än flera av de mycket ambitiösa spinn-offs som framförts som argument för ESS själv.

Nina Wormbs

Håkan Håkansson: *Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand*. Makadam förlag: Göteborg & Stockholm, 2014. 567 s. ISBN 978-917-061-143-8, inb.

Johan Bure var en av det tidiga 1600-talets viktigaste lärda gestalter i Sverige. Han kom ur relativt fattiga omständigheter, men lyckades så småningom intressera Karl IX för sin person och karriären tog fart. Bure förläna-

des gårdar i Uppland och blev sedermera både riksantikvarie och kunglig bibliotekarie. Som lärare åt den blivande Gustav II Adolf blev han också i någon mening dennes vän och förtroende, trots de närmast avgrundsdjupa skillnaderna dem emellan – i status, ålder, bakgrund och intellektuell läggning. Håkanssons mycket omfattande boktar Bures liv, arbete och tankevärld som sin utgångspunkt. Men någon biografi är den inte. Istället använder Håkansson Bure för att göra utblickar i det sena 1500-talets och det tidiga 1600-talets lärda värld. Den blir därmed snarare en slags svensk och europeisk lärdoms- och kulturhistoria i Hartvig Frischs och Sten Lindroths efterföljd. I praktiken får nämligen Bure ganska lite utrymme. Hans lärda tankemödor och en ganska knapphändig uppsättning biografiska fakta vävs in som två trådar av många i Håkanssons överväldigande väv. Författaren går en efter en igenom de olika strömningar i periodens tankeliv som Bure påverkades av och i viss mån bidrog till. En summering av bokens olika lärda tematiker är knappast möjlig i en kort recension, men för att ge en indikation om bokens bredd kan nämnas att här finns idéhistoriska bakgrunder till häxtro och häxförföljelser, till runologi och antikforskning, till Luther och reformationen och till de skilda religiösa strömningar som förekom inom både katolicism och protestantism. Här finns utläggningar om bibelkronologi, astrologi, spådomar, tolkning av järtecken, änglar, troll, djävulen och demoner. Alkemi och medicin får också sin behandling. Intrycket är just överväldigande. Det tycks som att det knappt finns en bok från tiden som inte Håkansson har läst, eller åtminstone tittat i. Då har jag inte ens nämnt hans ingående läsning av Bures intellektuella kvarlåtenskap, eller att det här också göms flera och mycket intressanta sidospår in i såväl tryckt som otryckt material.

Tyvärr finns det problem med boken. De rör för det första den ojämna kvaliteten på de olika avsnitten, något som enligt min mening följer ur det överväldigande breda uppbygget. Det är väl i och för sig oundvikligt att det blivit så. Vart och ett av de områden som Håkansson spänner sin lärdom över är ett akademiskt fält i egen kraft, med egna teoriapparater, begreppsdiskussioner och forskningslägen. Bokens bästa avsnitt är utan tvivel de som tar upp tidens ceremoniella magi

och ganska allmänt omfattade tro på världens snara undergång. Här kommer författaren till sin rätt. Han för med säker hand läsaren genom ofta mycket svårtillgängliga tankegångar och föreställningsvärldar. Mer eller mindre allvarliga brister i dialogen med nyare forskningslägen finns däremot i flera andra avsnitt, i synnerhet de som behandlar häxförföljelser, medicin och alkemi, och märkligt nog också vad gäller forskningsläget om Bure själv. Här saknas främst en tydligare och mer omfattande diskussion av Thomas Karlssons tolkning av Bures runlära: *Götisk kabbala och runisk alkemi. Johannes Bureus och den götiska esoterismen* (Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet, 2010).

En bredare och mer principiell fråga gäller författarens bakomliggande teori. Likheter med Frischs och Lindroths stora översiktsarbeten har redan påtalats. Men går likheterna utöver metoden? Är det också 1950-, 1960- och 1970-talens lärdomshistoriska historiesyn som gäller här? Något som tyder på detta är att många av de kunskaps- och trossystem som tas upp till diskussion beskrivs med hjälp av distansskapande adjektiv som löjeväckande, främmande, motsägelsefulla, besynnerliga, osannolika, osmakliga eller logiskt skruvade. Förvisso menar Håkansson att detta är intryck som moderna läsare får, snarare än faktautsagor om själva kunskapsystemen. Men när sådana här ting upprepas om och om igen skapas onekligen intrycket att författaren aktivt strävar efter att bygga upp en känsla av främlingskap för perioden hos sina läsare. Författarens föreställda samförstånd med läsaren vilar ytterst på utpekandet av tidigmoderna människors föreställningsvärldar och handlingsstrategier som i grunden felaktiga, eller i alla fall mycket sämre än de som omfattas av ”oss själva”.

Bokens mest problematiska avsnitt i detta avseende är det där Håkansson patologiserar tidigmodernt profeterande. Här släpps alla försök till historisk förståelse och författaren utbrister om den profeterande flickan Margareta att ”för oss är det mest obegripliga med historien varför man inte såg vad vi ser: att det handlade om en hallucinerande och gravt sjuk individ som bara hade oturen att födas i en tid då man saknade både diagnoser och botemedel för hennes åkomma” (408). Förvisso backar Håkansson redan på nästa sida från den alltför förenklade patolo-

giseringen. Beskrivningen av profeterande som en form av sinnessjukdom kvarstår dock. Ytterligare ett par sidor framåt slås därtill fast att psykoanalytiska och psykiatriska tolkningar av historiska gestalter inte fungerar. Men varför då göra dem, ta upp dem, diskutera dem? Den här typen av glidningar gör att det är svårt att förstå vad författarens teoretiska underbyggnad och avsikter är. Menar Håkansson på allvar att tidigmoderna människor var galna eftersom de trodde på synbarligen galna saker? Här hade behövts ett förtydligande av författarens position. Som slutord kan ändå betonas att de övervägande delarna av boken är mycket starka, även vad gäller hänvisningar till sekundärlitteratur, och senare års forskningslägen. Lägg därtill att man i långa stycken kan läsa boken som en fascinerande roman så måste jag ändå rekommendera den. Läs den. Det kommer att i grunden förändra din syn på denna viktiga historiska period.

Hjalmar Fors

Federico Italiano & Michael Rössner (red.): *Translatio/n. Narration, media and the staging of differences*. Bielefeld: transcript Verlag, 2012. 230 s. ISBN 978-383-762-114-3, hft.

Antologin *Translatio/n: Narration, media and the staging of differences* är ett välkommet bidrag till frågan om översättning som teoretiskt och praktiskt fenomen. Översättningar, i bred och i snäv bemärkelse, har diskuterats flitigt de senaste tjugo åren och konceptet har stor potential att bidra både till en teoretisk förståelse om mediering av skillnader och till en situerad förståelse om hur olika teckensystem färdas över språkliga och kulturella gränser.

Ordvalet ”potential” är dock medvetet valt: det finns inom översättningsstudier – kanske ännu lite mer påtagligt än inom många andra humanistiska fält – en spänning mellan den teoretiska förstältsen och den praktiska utövningen. Denna spänning rör sig mellan en poststrukturell och postkolonial teoretisk diskussion om översättning som en form av anti-essentiell grundmekanism för ett vara i ständig rörelse, till en mer praktisk fråga om vilken översättning som fungerar i vilket sammanhang, hur texters färdvägar ser ut på en global textmarknad där engelskan

är i hegemoni och om faktiska semantiska val på ord- och meningsnivå.

Som redaktörerna påpekar i inledningen så har denna antologi också som ett av sina huvudsyften att skapa en dialog mellan dessa båda perspektiv, med hjälp av begreppet *translatio/n*, vilket de definierar som kulturell översättning. *Translatio/n* blir, med deras ord, ”a concept including all those processes which, by means of de- and re-contextualization, make communication between varied groups – be they linguistically, religiously, socially, generationally, or otherwise defined – and different traditions of discourse possible.” (11) För att det breda anslaget inte ska bli alltför urvattnat har redaktörerna lånat Homi Bhabhas idé om översättning som en form av förhandling, för att därmed kunna visa på den kommunikativa omvandling som måste ske för att olika utsagor ska kunna förstås och fungera i olika kontexter.

Detta överbyggande perspektiv är välkommet och många bidrag lyckas faktiskt också ge en palett av hur olika kulturella förhandlingsprocesser fungerar och dessas teoretiska relevans. Här återfinns Walter D. Mignolos historiskt övergripande bidrag om översättningens koloniala och imperialistiska idéarv som en form av förkroppsligad förhandling mellan olika kunskapspositioner. På liknande sätt behandlar Madina Tlostanovas tricksterestetik i Eurasiens gränstrakter, och hon lyckas förmedla betydande teoretiska reflektioner om förhandlingar av det sublimes idétradition, modernitet, kolonialism och översättning samtidigt som hon konkretiserar det i specifika dekoloniala konstprojekt. Även Federico Italianos bidrag fungerar på detta medierande sätt då han, genom en eklektisk samling exempel från både Olaus Magnus och spagettivestern, visar på en spatialiserad teoretisk förståelse av översättning som orientering. I antologin finns även bidrag som behandlar konceptuella aspekter av översättning såsom Michael Rössners diskussion om mimesis och metaforen och Michaela Wolfs om migration som en form av kulturell översättning. Här diskuteras också enskilda teoretiker, såsom Birgit Wagners utredning av Gramscis begrepp *traducibilità* (översättningsbarhet) och Camilla Miglios om Arendts *vita activa* och dess relevans för en förhandlande pedagogik. Antologin innehåller också bidrag som lutar mer mot kontextuella beskrivningar om olika tekniker eller gener

av översättning. Här finns Christopher Balmes bidrag om teaterinstitutioners historiska globalisering, Roberto Dainottos om lagens *traducibilità* i södra Italien under revolutionsåren i slutet av 1700-talet, Matthias J. Pernerstorfers om revideringar av en tyskspråkig pjäs under åren 1754–1892 och Werner Teleskos om det kristna korsets transmedialitet inom det habsburgska riket. I Pernerstorfers och Teleskos bidrag finns tyvärr en tendens att förutsätta ett redan existerande intresse för materialet och de lyckas inte riktigt lyfta blicken till en mer innefattande diskussion.

Antologin ger alltså på det hela taget en bred översikt om kulturell översättning, men den innehåller också en del störande moment. Det finns vissa blinda fläckar, som när Rössner i sitt individuella bidrag skriver att ”interpretation” är etymologiskt tätt sammankopplat med ”translation” inom de flesta språk, utan att specificera vilka han menar (43). Ibland trillar det in vissa teoretiska självmotsägelser, som när Mignolo menar att översättning är en form av ständigt ”becoming” (31), men samtidigt hävdar att översättning möjliggör ett dekoloniserade sätt att ”being oneself” (29), utan att kommentera dessa vara-begrepps olika idébakgrund. Andra skribenter försöker klämma in för mycket, som när Wagner på två sidor strävar efter att reda ut skillnaderna mellan Bhabhas koncept om kulturell översättning och Spivaks koncept om översättning som kultur (63–65).

Genom antologin finns det tendenser att göra översättning till en form av överbegrepp för poststrukturellt och postkolonialt analytiskt arbete – ett sorts kampanjarbete för begreppet som frestar tålmodet i läsningen. Denna tendens är dock inte ett genomgående inslag, och ett undantag är Wagners bidrag som kritiskt granskar den teoretiska tradition begreppet kulturell översättning kommit ur, men också Tlostanovas och Italianos bidrag som förenar olika tanketraditioner och på så sätt mejslar fram mer intressanta resultat.

Trots vissa luckor i resonemangen så kan alltså antologin på det stora hela bidra till en mer finmaskig diskussion om översättningsförhandlingar. Bokens aktualitet är obestridligt för ett litet språkområde som svenskan, som ständigt konfronteras med översättningsens problematik, och boken kan mycket väl fungera som en introduktion till frågan genom sitt korta format och många insatta bidrag.

Frida Buhre

Bruno Latour: *An inquiry into modes of existence. An anthropology of the moderns*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2013, xxviii+494 s. ISBN 987-067-472-499-0, inb.

”If an anthropology of the modern world were to exist its task would consist in describing in the same way how all the branches of our government are organized, including that of nature and the hard sciences, and in explaining how and why these branches diverge as well as accounting for the multiple arrangements that bring them together. [...] Our ethnologist must even compare the always different ways of defining – or not defining matter, law, consciousness and animals’ souls, without using modern metaphysics as a vantage point.”

Redan då Latour skrev sin klassiker *We have never been modern* (Cambridge, Mass. 1993, citatet ovan på s. 15) fanns ambitionen att göra en antropologisk studie av det moderna. Med den nya boken får vi en lägesrapport (476) över detta livsprojekt. Men det moderna är svårt att definiera, hela boken kämpar med detta, och därmed också svårt att kortfattat redogöra för här. Som läsare brottas man även med att vårt akademiska tankekollektiv är så sammanlänkat med det moderna att det bakbinder försöken att med ord förklara och förstå det moderna (376–378). Bland annat försvåras undersökningen av det modernas sortering av aktiviteter i fält (29) såsom juridik, politik, religion, ekonomi, naturvetenskap m.fl. som vi, som människor eller andra entiteter, ständigt verkar överskrida och blanda, vilket, enligt Latour, gör fälten analytiskt obrukbara.

Vidare, hävdar Latour, lägger dikotomin subjekt/objekt dimridåer över förståelsen av vad som sker (78) – teorin distanseras ifrån erfarenheterna – och avgrunden mellan till exempel ”*theory of science and the practices of sciences*” (70), som problematiserades redan i *Science in action* (Cambridge 1987), cementeras. För att komma runt dessa analytiska begränsningar föreslår Latour en empirisk filosofi (262, 376, 481) vars uppgift blir att kategorisera ontologier utifrån erfarenheter snarare än det modernas ideal (22).

Den omfattande produktionen av och kring Latour får genom *An inquiry into modes of existence* en annan betydelse. Empiriska studier av vetenskap, juridik, stadsliv, ekologi,

politik, religion, marknader och konst blir delstudier som tillsammans leder fram till en undersökning av det moderna. *Actor-network theory* (ANT) tjänade till att framgångsrikt följa erfarenheterna och visa på likheterna mellan olika sfärer men detta var alltid ett medel (metod) snarare än ett mål. Associationerna, nätverken, var långt ifrån tillräckliga. De lyfte fram likheterna men var oförmögna att påtala skillnaderna (64). Associationerna som aktualiseras i ett skeende behöver även bedömas utifrån riktning, typ och värde enligt Latour, vilket kan förstås som ANT:s motsats. Genom att värdera relationer – förstå dem som vektorer – kan Latour däremot säga någonting specifikt om respektive modalitet. Begreppet preposition (62), från semiotiken, blir samlingsbegreppet för detta perspektiv där skillnaderna mellan modaliteter framhävs.

Oscillerandet (402) mellan associationer (NET) och vektorer (PRE) skapar ett övertygande verktyg genom vilket Latour återigen börjar kategorisera det moderna – fast utifrån andra villkor än tidigare. Undersökningen identifierar femton olika modaliteter, ontologier, vars bindningar/associationer, medel, värderingar och prepositioner skiljer sig åt.

Slutsatserna är inte helt nya. Juridik (LAW) exempelvis fungerar både som fält och som modalitet (357ff), medan föreställningen om samhället eller ”det sociala” avfärdas. Latour skriver ”Society, clearly, is not a mode of existence. Like Nature, like the Symbolic, it is a perfect example of false transcendence. It is the amalgamation of all the modes and all the networks whose threads the Moderns have given up trying to untangle and which they take as a foundation in order to explain how all the rest holds together – religion, law, technology even science, and of course politics. Society, as Gabriel Tarde declared, is always what has to be explained rather than what explains” (353). Även Ekonomin (med stor bokstav) är, enligt Latour, en kombination av flera modaliteter; organisation (ORG), åtrå/sammankoppling (ATT) och moral (MOR) (379–474).

Klassificeringen av olika modaliteter tjänar ett syfte. Denna pluralism motverkar det modernas ontologiska anemi (163). Den gör det också möjligt att värdera – avgöra vad som är bra/dåligt, rätt/fel, sant/falskt – på villkor att detta sker inom den egna modalitetens rationalitet (18). Religion har under-

grävts av vetenskap som i sin tur har ifrågasatts genom politik i kombination med religion, och så vidare, exemplen är många där en ontologisk rationalitet underminerat en annan. Därför fungerar Latours empiriska filosofi som en upprättelse, ”restoring ontological dignity” (458), till modaliteternas existenser utan att hemfalla åt neoliberalt *laissez faire* (427, 472) eller nitisk fundamentalism (280).

Istället för att teknik- och vetenskapsstudier (STS) begränsar sig till sitt fält påbjuder Latour läsaren en något annorlunda uppgift som diplomater (7, 458, 482, 484). Flera forskare inom STS, vars produktion i huvudsak varit olika former av detaljerade fallstudier, har övergått till synteser. Detta kan ses som en indikation på att STS är på väg att formeras som en disciplin (ämne) snarare än ett fält och *An inquiry into modes of existence* kan betraktas som Latours bidrag till detta. Något förenklat blir disciplinen STS:s uppgift att agera ”renässansmänniska” (172) och förespråka universitetsidealets styrka att samla alla kunskapsformer och modaliteter i en tid då det modernas fältindelade snarare slitit isär dessa.

Men boken är bara ett fragment, en transformation, av denna undersökning av det moderna. Redan i inledningen hänvisar Latour till en hemsida – www.modesofexistence.org – där referenser och hypertexter möjliggör en annan, läsning/tolkning. Boken ger inte tillräckligt utrymme att följa de associationer som författaren avsåg och fungerar därmed snarare som en karta (74, 112) till ett digitaliserat kunskapsprojekt till vilket vi inbjuds att bidra (480) (och där denna recension blir en karta av en karta).

Jag velar, ska jag hänge mig åt ett försök att förstå det moderna på bekostnad av att jag väljer ett språk som ännu är i sin linda, eller ska jag förlita mig på den dialog som förvisso hämmas av det modernas paradoxer men som samtidigt brukas i de korridorer och lärosalar som jag rör mig i (ORG*MOR). Men någonstans tar passionen och nyfikenheten över (ATT), jag loggar in, landskapet som tecknades på kartan förför mig.

Daniel Normark

Nikolaos Loukidelis: ”*Es denkt*”. *Ein Kommentar zum Aphorismus 17 aus Jenseits von Gut und Böse*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2013. 108 s. ISBN 978-382-604-998-9, hft.

Alltsedan Nietzsches egna dagar har hans aforistiska skrivsätt varit en huvudfråga bland kommentatorerna. Motståndare såväl som anhängare har sett den aforistiska form som Nietzsche använde i en stor del av sina skrifter från 1878 års *Mänskligt, alltförmänskligt* och framåt som ett problem, som något som måste förklaras och förstås. Det har inte saknats röster som med eller utan medicinsk sakkunskap i ryggen velat se den upptrutna formen som ett sjukdomssymptom: så sent som år 2000 argumenterade neurofysiologen David H. Ingvar i *Tio hjärnor* att Nietzsches aforistiska skrivsätt är ett uttryck för en ”brist i tankelivets kontinuitet” (Stockholm 2000, 42), försäskad av en syfilisinfektion. Även hos filosofiskt mer sofistikerade läsare möter man inte sällan uppfattningen att den aforistiska formen är en spegling av ett icke-systematiskt och av självmötelser präglad tänkesätt.

Den grekiske filosofen Nikolaos Loukidelis tar i sin ”*Es denkt*”. *Ein Kommentar zum Aphorismus 17 aus Jenseits von Gut und Böse* ett radikalt annorlunda förhållningssätt till aforistiken som utgångspunkt för sin läsning. Hans lilla studie, baserad på en doktorsavhandling framlagd vid Freie Universität i Berlin, utgör som titeln anger en kommentar till en enda aforism ur *Bortom gott och ont* och försöker genom den nalkas hela Nietzsches sena produktion. ”*Es denkt*”, det vill säga ”det tänker”, syftar på Nietzsches uppgörelse med den cartesianska utgångspunkten för filosofin i ett jag som tänker. I den aktuella sjuttonde aforismen hävdar Nietzsche gentemot ”logikernas vidskepelse” att en tanke ”kommer när ’den’ vill och inte när ’jag’ vill”, varför det innebär ett ”förvanskande av faktum att säga: subjektet ’jag’ betingar predikatet ’tänker’” (*Samlade skrifter* 7, Stockholm 2002, 25). Nietzsche framhåller Lichtenbergs uppfattning att man borde säga ”det tänker” liksom man säger ”det åskar” som långt riktigt; men han radikaliserar Lichtenbergs tanke ytterligare. Nietzsche vill nämligen radera även detta ”det”, eftersom själva grammatiken riskerar förleda oss att betrakta tänkandet på ett invariant men felaktigt sätt.

Nietzsches kritik av Descartes huvudtanke hör till de mest inflytelserika sidorna av hans filosofi: i Freud, Wittgenstein och Foucault har man tre mycket olika exempel på tänkare präglade av just denna aspekt av Nietzsches verk. Huvuddragen i aforismens verkanshistoria diskuteras i ett avsnitt av inledningen.

”*Es denkt*” – understrykningen i titeln beror på att ordet i förstaupplagan av *Bortom gott och ont* är spärrat, vilket utgivarna till den stora kritiska utgåvan av Nietzsches verk uppenbarligen förbiset – består annars av två huvuddelar. En första del diskuterar hur aforism 17 knyter an till en filosofihistorisk kontext. Nietzsches förhållande till Descartes, vars uppfattning han alltså vänder sig emot, och Lichtenberg, som Nietzsche anför men radikaliserar, diskuteras här, men i mina ögon viktigare är det kontextualiseringsarbete som Loukidelis gör genom att diskutera vilka de ”logiker” som Nietzsche anspelar på i aforismen är. Genom att belysa hur Nietzsches argumentation knyter an till uppfattningar som formulerades av idag bortglömda storheter som Gustav Teichmüller och Maximilian Drossbach blir det tydligt hur djupt involverad han var i sin tids filosofiska strider.

Denna del följs sedan av en del i vilken Loukidelis tolkar aforism 17 mot bakgrund av först den del av *Bortom gott och ont* som aforismen ingår i, så mot bakgrund av boken i dess helhet, och sedan i ljuset av Nietzsches kroppsbegrepp och av begreppet vilja till makt. Viljan till makt, detta märkliga begrepp som varken betecknar vilja eller makt i dessa ords vedertagna mening, var för den sene Nietzsche en princip som han ville föra tillbaka alla händelser och processer – i naturen, i samhället, inom den enskilda individen – på. Tillvaron genomsyras på alla nivåer av en ständig kamp mellan olika storheter, olika viljor till makt. Loukidelis vill här infoga polemiken mot Descartes och de vidskepliga logikerna Teichmüller och Drossbach i den större frågan om viljan till makt.

I sin vilja att först på historisk-filologisk väg fixera en uppsättning fakta och sedan i ett andra led ägna sig åt en tolkning av dessa är Loukidelis undersökning tydligt präglad av Nietzsches eget filologibegrepp. Och faktum är att Loukidelis anför Nietzsche själv som en metodförebild. Hela den tredje delen av Nietzsches *Till moralens genealogi* utgör enligt vad Nietzsche anger en kommentar till en aforism ur *Zarathustra*. Loukidelis projekt

består i ett försök att ta Nietzsche på orden och använda en aforism som en ingång till Nietzsches (sena) författarskap. Just detta att låta en enskild aforism utgöra en lins att läsa hela verket genom är ett mycket fruktbart grepp. I mina ögon utgör det dessutom ett gott argument mot att Nietzsches aforistiska skrivsätt skulle vittna om själv motsägelsefullhet.

Tobias Dahlkvist

Olof Petersson: *Herbert Tingsten. Vetenskapsmannen*. Stockholm: Atlantis, 2014. 343 s. ISBN 978-917-353-650-9, inb.

Syftet med statsvetaren Olof Peterssons studie är precis som titeln antyder att ta ett helhetsgrepp om Herbert Tingsten som vetenskapsman. Det är ett lovvärt syfte. Även om tidigare forskning många gånger behandlat Tingsten som statsvetare har det då ofta varit med avseende på någon specifik aspekt av hans vetenskapliga produktion såsom till exempel totalitarismesen, ideologiernas död, sekulariseringen eller demokratin.

Petersson framhåller dock precis som flera tidigare forskare att gränserna mellan Tingstens roller som publicist, vetenskapsman eller för den delen kulturkritiker ofta ter sig rätt diffusa. Mycket av mellankrigstidens analyser av demokrati, diktatur och ideologier återkommer till exempel ständigt i Tingstens skrivande på DN:s kultur- och ledarsidor efter kriget.

Herbert Tingsten. Vetenskapsmannen är tematiskt upplagd. Här avhandlas i tur och ordning Tingstens syn på fascism, liberalism, kommunism, socialdemokrati, USA, England, Sydafrika, Israel, och så vidare i korta kapitel. Det tematiska angreppssättet innebär att de historiska och kontextuella perspektiven får en underordnad roll. Yttranden och ställningstaganden från mellankrigstiden kan ofta hos Petersson jämföras med analyser från sent sextiotal såsom uttryck för samma intellektuella ståndpunkt, relativt oberoende av de olikartade historiska och intellektuella sammanhang vari de formulerats. Den historiska kontext som ibland antyds är nästan uteslutande hämtad från Tingstens egna memoarer *Mitt liv I–IV* från åren 1960–1964.

Det tematiska – snarare än historiska – angreppssättet har använts tidigare av forskare som Johan Lundborg, Bernt Skovdahl

och Ola Sigurdson, och har naturligtvis både för- och nackdelar. Till fördelarna hör en idémässig åskådlighet som lämpar sig väl om författarens främsta syfte är att effektivt analysera eller kritiskt granska en idé, -ism, lära eller liknande. Till nackdelarna hör till exempel risken för anakronistiska tolkningar alltför styrda av författarens egna utblickspunkter.

Boken fungerar bäst som en form av introducerande referensverk för den som snabbt vill orientera sig vad Tingsten sagt i olika frågor, särskilt som den också är försedd med en heltäckande publikationslista. Till de bästa avsnitten hör det om socialdemokratien där Petersson på ett mycket klargörande och överskådligt sätt sammanfattar Tingstens monumentala *Socialdemokratiens idéutveckling I-II* (1941) och debatten kring den. Här märks det att Petersson rör sig inom ett område som ligger honom själv nära. Redogörelsen för Tingstens Marxkritik – och särskilt analysen av hur de korta och långa perspektiven opererar i Marx tänkande såväl som i hans efterföljares – är intressant och stimulerande.

Det faktum att kontexten i så hög grad hämtas från Tingstens sextiotalsmemoarer antyds redan i studiens inledande syftesförklaring. Syftet, skriver Petersson, är ”att det är Herbert Tingsten som ska tala”, ett vetenskapsteoretiskt problematiskt anspråk som dock aldrig diskuteras närmare. Petersson adderar dock ett ytterligare syfte som gör ansatsen avgjort intressantare: ”att tillämpa hans egen metod på honom själv” för att på så vis kunna ge ett kritiskt perspektiv på Tingsten ”i hans egen anda”. Detta andra syfte liknar mycket idéhistorikerns Bernt Skovdahls i avhandlingen *Tingsten, totalitarismen och ideologierna* från 1992. Men medan Skovdahl ägnar över 400 sidor åt denna uppgift utan att riktigt lyckas avsluta den, påbörjas den knappt av Petersson.

Peterssons bok domineras istället helt av det första syftet att låta Tingsten själv ”tala” – om man med detta menar långa referat och sammanställningar av Tingstens texter på olika teman. Värdet av denna typ av sammanställning har nämnts ovan, men här finns också ett problem som har att göra med ambitionen att låta Tingsten själv ”tala”. När Petersson till exempel ska redogöra för Tingstens kritik av låt oss säga Karl Marx eller George Sorel konsulteras inte dessa förfat-

tares originalverk. Marx och Sorel refereras istället utifrån Tingstens framställningar av deras läror, vilket gör att de i Peterssons framställning blir liktydiga med Tingstens tolkning av dem. Detta är naturligtvis problematiskt ur källkritiskt hänseende.

Petersson går nästan inte alls dialog med tidigare tingstenforskning, vilket är synd. Idéhistorikern Staffan Källströms analys av debatten mellan Tingsten och statsvetarkollegan Gunnar Heckscher 1939 hade till exempel kunnat addera väsentligt till förståelsen av vad som var nytt med Tingstens statsvetenskapliga metod – skiftet från en diakron, historiskt-kontextuellt orienterad, till en rationell, synkron, samtidsorienterad statsvetenskap. Inte heller teologen Ola Sigurdsons analyser av Tingstens tänkande i förhållande till det svenska folkhemsbygget och välfärdsstatens ideologi berörs. Ett viktigt undantag finns dock. I en lång fotnot går Petersson till rasande angrepp på historikern Mikael Nilsson med anledning av en artikel om Tingstens eventuella kopplingar till den CIA-finansierade organisationen *Congress for cultural freedom* på femtioalet. Utan att ta ställning i sakfrågan – som för övrigt inte är ny utan har behandlats i tidigare forskning, till exempel av idéhistorikern Nils Runeby – kan konstateras att den närmast koleriska tonen i detta utfall framstår som helt oproportionerlig, särskilt med tanke på den i övrigt så okritiskt refererande framställningen. Varför Nilsson ges denna betydelse, samtidigt som så mycket annan forskning förbigås med tystnad blir aldrig klarlagt.

Att Petersson väljer att bortse från tidigare icke-statsvetenskaplig forskning må vara hänt, och kan helt rimligt motiveras med att det är statsvetaren Tingsten som står i fokus. Tyvärr lyser även den statsvetenskapliga kontexten med sin frånvaro. Inte minst gäller detta Olof Peterssons egen forskargärning, som inte heller den aldrig riktigt bryts mot Tingstens. Ett sådant intellektuellt möte hade kanske kunnat skänka boken en nerv och en angelägenhetsgrad som den nu saknar. Den icke initierade läsaren får aldrig riktigt klart för sig vad som var nyskapande i Tingstens forskargärning i förhållande till en äldre statsvetenskap. Inte heller vilket arv han lämnade efter sig, eller varför han bör läsas av statsvetare idag.

Andrus Ers

Jörn Rüsen: *Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft*. Köln: Böhlau, 2013. 322 s. ISBN 978-341-221-110-3, inb.

Jörn Rüsen hör tillsammans med bland annat Hayden White till efterkrigstidens mest betydelsefulla historieteoretiker. Sedan slutet av 1960-talet har han utarbetat ett nytt systematiskt perspektiv på historiskt tänkande och historievetenskap och successivt införlivat nya dimensioner. Den nyligen utkomna boken *Historik* är en uppföljning av hans *Grundzüge einer Historik I–III*, som utkom 1983–89, och försöker integrera de nya aspekter som tillkommit. Med tanke på den mängd texter som Rüsen publicerat sedan 1989 utgör den nya boken av naturliga skäl en övergripande presentation snarare än en ersättning för den tidigare versionen och de verk som tillkommit sedan dess, däribland *Zeit und Sinn* (1990), *Konfigurationen des Historismus* (1993), *Historisches Lernen* (1994), *Historische Orientierung* (1994), *Zerbrechende Zeit* (2001), *Geschichte im Kulturprozeß* (2002), *Kultur macht Sinn* (2006) samt ytterligare ett antal antologier om historiskt tänkande och humanism i ett globalt perspektiv.

Historik som begrepp motsvarar närmast en metateori för historievetenskap och historiskt tänkande, inte en teori uteslutande om vetenskaplig kunskap eller ett visst historiskt tolkningsperspektiv. Boken är inte en introduktion till historievetenskap eller en praktisk vägledning i historisk forskning, utan en argumenterande reflektion över historievetenskapens funktioner, element och grundfrågor. Vilken typ av kunskap är historisk vetenskap? Vilka är historievetenskapens uppgifter? Vad är och vilken funktion har historiska teorier och begrepp? Vad innebär metod i kunskapsprocessen från frågande till kritisk erfarenhetsbearbetning och tolkning? Vad utmärker historiska framställningsformer och vilken relation har de till kunskapsinnehåll, fiktion och meningsinnehåll? Vilken roll kan eller bör historievetenskap spela i relation till den vidare historiekulturen? Vad innebär det att lära sig "historia" och i vilken mening kan historievetenskap och historiskt lärande bidra till en bättre värld? Dessa frågor behandlas i boken sedan Rüsens grundläggande perspektiv på historiskt tänkande presenterats.

Utmärkande för Rüsens *Historik* är att den sätter in historievetenskap i ett samhälls- och

livsvärldsperspektiv och reflekterar över vad som överhuvudtaget gör historiskt tänkande meningsfullt som utgångspunkt för vad som specifikt utmärker historievetenskap och gör den värdefull. Det gör kunskapens "nytta för livet" och praxisrelation betydelsefull också för reflektionen över historievetenskap: i grunden uppfattas historiskt tänkande motiveras av behov av historisk orientering och identitetsbildning. Ett annat särdrag är att meningsbegreppet utgör kärnan i historisk kunskap och dess giltighetsanspråk. Historisk kunskap utmärks fundamentalt av ett efterhandsperspektiv, eftersom händelser bara blir historiska genom att vara betydelsefulla i relation till ett meningssammanhang som direkt eller indirekt kan omfatta tillkarens nutid. Sådana meningsförbindelser bildas genom historiskt berättande, vars grundläggande betydelse för synen på historisk kunskap utgör ytterligare ett särdrag hos Rüsens perspektiv. I förhållande till andra former av historiskt tänkande har vetenskap en särskild kritisk, prövande funktion och särskilda förnuftsanspråk i form av metodiskt tillvägagångssätt, underbyggnad, explicit argumentation och strävan efter utvidgad allmängiltighet.

Mycket i Rüsens perspektiv kan förefalla okontroversiellt. Innehåller det någon utmaning gentemot den etablerade vetenskapens självförståelse och praxis? Även om mycket forskning idag handlar om att analysera mening hos olika fenomen i det förflutna diskuteras sällan själva tolkningarnas innebörd i relation till nutiden som en fråga om vetenskaplig rimlighet, till exempel vilken betydelse upplysningens mening i en viss tolkning har för nutida handlingsorientering. Det hänger samman med att forskningens betydelse för och relation till livspraxis ofta förblir oartikulerad och uppfattas som en utomvetenskaplig fråga. Här tillför Rüsens perspektiv en dimension som fortfarande förtjänar att utvecklas.

För den som känner till Rüsens verk sedan tidigare hör avsnitten om meningsbegreppet till bokens mer intressanta inslag. Ännu tydligare än tidigare markeras att det förflutna inte bara har karaktär av meningslösa fakta som tillskrivs mening från nuet via tolkningsperspektiv utan också redan innehåller meningsbärande förekomster (*Sinnvorgaben*). Sådana meningsförekomster finns exempelvis i förflutna förhoppningar som kan ge inspiration eller i utmanande erfarenheter som

ifrågasätter meningssammanhang. De finns även i just det förflutna som ligger till grund för det nutida tolkningssubjektet och ”konstruerat” dess förståelsehorisont. Meningsbegreppet kan uppfattas som en abstrakt fråga, men har betydelse för hur forskare förhåller sig till mening och Rösen indikerar ett alternativ till moralisk och ideologisk instrumentalism.

Vilken roll kan vetenskapens förnufts-karaktär ha för praktiska frågor? Rösen strävar efter att göra vetenskapens förnuft betydelsefullt för de behov som motiverar historiskt tänkande, men här uppstår spänningar i relation till det praktiska livets frågor. Om olika kontexter har behov av olika typer av historiskt tänkande, innebär inte det att vad som är förnuftigt bör differentieras på motsvarande sätt? I andra sammanhang har Rösen pekat på behovet av meningsrationalitet och en terapeutisk rationalitet i form av sorgearbete, eller som i artikeln ”Historiekulturens förnuftspotential” (i *Berättande förnuft*, Göteborg 2004) skisserat ett mer differentierat förnuftsbegrepp i relation till historiekulturens kognitiva, politiska och estetiska dimensioner. Det övergripande universalistiska men skillnadskänsliga humanistiska perspektiv som Rösen anger med ”humanisering” och ”mänsklighet” som vägledande idé har poäng för umgänget mellan kulturer, men framstår som alltför meningstunt för att hantera det praktiska förnuftets frågor på ett mer konkret plan.

Sammantaget ger *Historik* en överblick över de olika delarna av Rösens historieteoretiska perspektiv, även om boken inte innehåller så många nya inslag för dem som följt Rösens tidigare arbeten. Rösen fortsätter att ange en intressant inriktning för nutida historieteori vid sidan av till exempel Hayden White och Frank Ankersmit och behandlar grundläggande frågor om de historiska vetenskapernas roll och kunskapsform i en utvidgad kontext. Det finns knappast något motsvarande perspektiv vad gäller omfång, systematik och ambitionsnivå.

Martin Wiklund

Sverker Sörlin (ed.): *Science, geopolitics and culture in the polar region. Norden beyond borders*. Farnham: Ashgate, 2013. 443 s. ISBN 978-147-240-969-0, hardback.

Science, geopolitics and culture in the polar region is the second of five volumes to come out of ‘The Nordic Experience’ book series. This series of edited books looks at the Nordic region as a geopolitical concept created through practices and representations. Placed in this context, the collection under review is a fine addition to an interdisciplinary discussion on how ‘Norden’ exists as a space.

The collection is edited by Sverker Sörlin who in his introduction articulates Norden as a transnational and networked region. Moving beyond a focus on states as the prime actors in Arctic policy, Sörlin is as interested in “symbolic territory” as he is in sovereign territory. With porous borders, irregular ethnic divisions, and histories of multi-national geographic and economic expeditions, the Arctic is not a typical space for thinking about sovereignty. So how did Nordic states create unofficial territories in the Far North? As this book shows, spheres that are normally separate – science, culture, and the military – became interrelated in the Arctic. In the twentieth century Nordic nations were able to extend past their territorial borders through practices – sometimes discrete, sometimes prominent – of international scientific collaboration.

Part I looks at the geopolitics of the Nordic polar presence. The opening chapter by Sörlin concerns the career of the Swedish glaciologist and diplomat Hans Ahlmann. Ahlmann’s name recurs throughout the book because he was at heart a Nordacist scientist, a well-travelled Swede who forged scientific links in Denmark and Norway, but also maintained constructive relations with the West (USA, UK) and the East (USSR). As Sörlin shows, after the era of patriotic explorers like Fridtjof Nansen, Salomon Andrée, and Roald Amundsen, polar research in 1940s came to be headed by people who had sympathies with the viewpoints of other Arctic nations. Ahlmann had gone to great lengths to support colleagues in Norway during its Nazi occupation and he respected the achievements of the Soviet Union.

In his contribution, Peder Roberts looks in

detail at how Ahlmann's policy of increasing Nordic collaborations in the polar regions ran aground. Often viewed as Ahlmann's crowning achievement, the Norwegian-British-Swedish Antarctic Expedition of 1949–52 was less a template for Nordic cooperation than the last gasp of European dominance in Antarctica. Back in Europe, when Norway and Denmark joined NATO in 1949, Nordicist plans for a Scandinavian defence union faded away in the face of the new Cold War geopolitical situation.

This section of the book is concluded with a chapter by Roberts, Klaus Dodds, and Lize-Marié van der Watt on Norway's remarkable transfer of its International Geophysical Year Antarctic station to the white minority regime of South Africa in 1959. Despite an anti-Apartheid foreign policy, Cold War geopolitics encouraged Norwegian strategists to focus on their Arctic front while the South African National Party imagined that an Antarctic base would circumvent their encirclement by communist-supported liberation movements in Africa and Soviet bases in Antarctica.

A strong feature of this collection is its concern with Nordic-Russian relations. In an exemplary opening chapter to Part II, Julia Lajus looks at the history of polar field stations in the Russian Arctic. Lajus relates the ways in which marine biological and meteorological stations were places of knowledge production and places of knowledge transfer. As she recounts, the scientific role and way of functioning of these stations was affected by the fact that there were three main strategic areas of concern regarding Soviet research on the Arctic – navigation, the efficient use of natural resources and the political-military strategy for the defence of Soviet territorial sovereignty. Thus, exchanges with their Scandinavian colleagues were made difficult for Soviet scientists due to the secrecy imposed on data obtained in the Arctic, especially in the 1930s and 1940s. However, even during those years, connections with Nordic researchers were possible when leading Soviet scientists could argue for the need to learn about new developments in polar science. In a later chapter, Lajus examines the cooperation between Russian and Nordic scientists with regards to fish in the Barents Sea area. As she shows, despite breaks in collaboration and compe-

tion between the countries over this important economic resource, the fact that fish know of no borders forced Soviet and Nordic researchers to collaborate.

In his chapter, Stian Bones looks at the expansion of Nordic-Russian scientific contacts after Stalin's death in 1953. Like the United States, the Soviet Union had been suspicious of plans for a Scandinavian defence union, but after Norway and Denmark joined NATO, Krushchev launched a "charm offensive" on the Nordic countries in the mid 1950s. Just as scientific and cultural relations began to be normalised, Bones shows how there was a dramatic increase in American-funded R & D in Arctic Norway and Sweden after Sputnik showcased the power of Soviet technology. The author relates how in this geopolitical context Sweden and Norway had competing political, economic and research interests, which resulted in different strategies to assert their sovereignty over their Arctic territories in relation to the Soviet Union. He remarks, however, that in the three countries, the belief in scientific internationalism shared by several scientists was a key factor leading to collaboration in Arctic research.

In his chapter "Science and Industry in Northern Russia from a Nordic Perspective", Urban Wråkberg looks at the domestic colonialism at the heart of natural resource surveys in the Arctic. Wråkberg contrasts the role played by Soviet and Nordic scientists in the extraction of natural resources in the northern territories of their respective countries. What the author notes is that, even though there were significant differences in the way extractive projects were taking place, namely in terms of the institutional framework, the labour organisation, and the role of the market in each of the countries, scientists took part in advising politicians and state agencies in the best way to develop the North.

In Part III attention is turned to issues of culture and governance in Greenland. In her insightful chapter, Kirtsen Thisted discusses the discourses which brand Greenland in the era of self-government, resource extraction, and climate change. Examining promotional advertisements placed in Danish newspapers by the Government of Greenland, Thisted sees narratives which deconstruct *and* perpetuate the myth of the sublime

Arctic. As she suggests, Greenlanders must now navigate between the political context set by the “Home Rule” (enacted in 1979) and international law on indigenous peoples. Thisted’s remark about a slogan used by the Greenlandic government summarizes the situation well: “[i]t aims to combine two otherwise opposite discourses: a global discourse, emphasizing ecology, and sustainability and a local discourse, emphasizing development and economic independence.”

Jessica M. Shadian then turns to look at the Arctic through the lens of the Westphalian state system. She finds that in this narrative the Arctic emerged historically as a frontier zone for nation-states, which had negative consequences for indigenous peoples. She examines how the competing agendas of various actors and institutions, such as indigenous peoples, the EU, the Nordic Council, the Arctic Council, but also economic and state actors coming from other parts of the world (such as China) are redefining the Nordic Arctic. Shadian takes Greenland as a case study for the complexities of thinking of a Nordic Arctic. She discusses the context in which the “Home Rule” was negotiated between Greenland and Denmark, as well as more recent debates taking place within Greenlandic society regarding their position on the international political and economic scenes. Shadian asks a question which concerns not only the future of Greenland itself, but also the future of the Nordic model of the Arctic: “Will Greenland become a ‘resource territory’ with a small internal population and foreign actors living off its land and paying tributes to its inhabitants?”

The final section of the book centres on the themes of heritage and institutions. Anders Houltz looks at the mediatisation of polar exploration, focusing particularly on a comparison between the Fram Museum in Oslo and the Andrée Museum in Gränna. Houltz is interested in the way that museums can shape the meaning of the Arctic for national audiences – creating as much as reflecting actual polar experiences. Dag Avango analyses the use of heritage sites in the sovereignty disputes between Argentina and the UK in the southern Atlantic. Avango argues that South Georgia whaling stations, originally dominated by Norwegian actors, became embedded in other histories because

these Nordic traces were not regarded as a challenge to more influential narratives. Aant Elzinga then looks at how polar research became interrelated with the idea of Norden. Stories of polar exploration have long fed the national imaginaries of Nordic nations while Nordic scientists have had leading roles in the four International Polar Years that have taken place since 1882. The final chapter is comprised of field notes of the late Lisbeth Lewander, who looked at the intimate relationship between science and military planning in Canada, Greenland, and Svalbard. Lewander’s piece ends with the salutary reminder: “The Nordic countries are just as interested in commodities, natural resources and territory as other nations, even if they have not always expressed this interest in their political agenda”.

This is a book that packs a lot in. Although the first five or six chapters tie together most snugly, overall *Science, geopolitics and culture in the polar region* is a strong collection of studies by scholars who are specialists in their fields. For students and researchers engaging with the current polar geopolitics boom, this collection demonstrates the importance of historic Nordic scientific networks in generating meaning in the Arctic and Antarctic.

Shane McCorristine & Rémy Rouillard
(Scott Polar Research Institute,
University of Cambridge)

Ulrik Volgsten: *Från snille till geni. Den svenska kompositörsrollens omvandlingar från Kraus till Måndagsgruppen och dess betydelse för synen på musik*. Möklinta: Gidlunds förlag, 2013. 160 s. ISBN 978-917-844-882-1, hft.

Musikforskaren Ulrik Volgsten tar i boken *Från snille till geni* hjälp av idéhistorien för att problematisera den uppfattning om upphovsrätt som präglar dagens lagstiftning. Genom en historisk tillbakablick visar han att det har funnits olika sätt att se på skapandet av musik.

Boken är en fristående fortsättning till den tidigare utkomna *Musiken, medierna och lagarna. Musikverkets idéhistoria och etablerandet av en idealistisk upphovsrätt* (Möklinta 2012) där synen på det musikaliska verket från antiken och fram till våra dagar utreds.

I *Från snille till geni* fokuseras istället synen på kompositörens roll och särskilt förställningen om det romantiska geniet. Studien är avgränsad till det svenska musiklivet från cirka år 1800 till 1950.

I undersökningen kontrasteras två olika idealtypiska geniuppfattningar mot varandra. Den ena kallar författaren den idealistiska genisynen. Den karaktäriseras av att det musikaliska skapandet och geniet anses ha sitt upphov i den individuella kompositörens personlighet. Detta till skillnad från den andra idealtypen, som benämns den nationalromantiska, där den geniala kreativiteten istället anses härstamma från en kollektiv folksjäl. Kompositören ses då som en skicklig uttolkare mer än som en originell upphovsman. Den idealistiska uppfattningen kopplar Volgsten till Immanuel Kant och den nationalromantiska till Johann Gottfried Herder. I sin undersökning av olika uttalanden om kompositörens roll kommer han fram till att båda dessa geniuppfattningar fanns i Sverige fram till en bra bit in på 1900-talet. Efter andra världskriget kom sedan den idealistiska uppfattningen att ta över. Tidigare var det alltså inte självklart att ett musikverk var någonting en individ kunde ge upphov till och ha äganderätt till.

Förändringen från en uppfattning om geniet som en kollektiv till en individuell företeelse knyter Volgsten även till den språkliga förskjutning som innebar att ordet geni med tiden kom att användas mer än det gamla ordet snille. Geniet eller snillet beskrevs dessutom i ökande grad som något man var istället för något man hade. Geniet blev med den moderna musiksynen mer och mer knutet till den enskilda individens personlighet.

Volgsten är negativt inställd till den moderna, idealistiska genisynen, som han menar för länge sedan borde ha spelat ut sin roll, samt till upphovsrätten som han sätter i samband med den. Han förstärker kritiken genom att föra in en genusanalys där han menar att geniet i patriarkal anda framstår som en enkönad, självbefruktande fader till sitt verk. Uppfattningen om en genetisk koppling mellan upphovsman och verk menar han utesluter kvinnor. Detta eftersom den bygger på en kvardröjande aristotelisk uppfattning där mannen anses bidra med den högre värderade formen och kvinnan med den lägre värderade materian. Med den idealistiska geniuppfattningen är det formen som ska skyddas. ”Det

immateriella äger fortfarande företräde framför det materiella. Anden ska skyddas, kroppen säljas.” som Volgsten uttrycker det (138). Han menar att den patriarkala samhällsordningen hotas av ”okontrollerad materialisering av det immateriella” (139). Han ansluter sig till teorin om att det bara är män som i historien har tillskrivits genialitet eller originellt skapande överhuvudtaget. Det empiriska materialet motsäger dock denna generella tes något. Det förs nämligen fram en kvinnlig 1800-talskompositör, Elfrida Andrée, som av en samtida recensent kritiserats för en överilad originalitet. Det var en kritik som även kunde riktas mot manliga kompositörer i enlighet med en äldre syn där originalitetsanspråk inte uppskattades.

Från snille till geni uppmärksammar på ett intressant sätt hur genialitet i historien har betraktats både som en individuell och en kollektiv företeelse. Volgstens uppdelning i idealtyper är tydlig men kanske ibland väl generaliserande. Detsamma gäller genusanalyserna. Boken tar upp ett spännande och ytterst samtidsrelevant ämne. Ibland vore det dock önskvärt att den vetenskapliga undersökningen i högre grad hölls isär från de samtidspolitiska ställningstagandena, så att läsaren fick bilda sig en egen uppfattning.

Kristina Nordström

Paul Wenzel Geissler, Richard Rottenburg & Julia Zenker (red.): *Rethinking biomedicine and governance in Africa. Contributions from anthropology*. Bielefeld: transcript Verlag, 2012. 291 s. ISBN 978-383-762-028-3, hft.

Under de senaste decennierna har många forskare, med utgångspunkt i Foucaults teorier om biomakt, undersökt hur formandet och styrningen av moderna samhällen hängt ihop med att staten tagit kontroll över människors kroppar (genom allt ifrån befolkningsstatistik till konkret disciplinära eller direkt frihetsberövande åtgärder), men också med att människor alltmer kommit att internalisera uppfattningar om såväl den medborgerliga plikten i att bete sig hälsosamt (och i förlängningen produktionsfrämjande), som den medborgerliga rätten till hälso- och sjukvård.

Frågan om historiska och nutida kopplingar mellan biomedicin och styrning är

komplexerad och blir än mer så när vi rör oss bort från Västeuropa, mot koloniala och postkoloniala kontexter. I antologin *Rethinking biomedicine and governance in Africa: Contributions from anthropology* resonerar ett antal antropologer utifrån olika afrikanska exempel kring hur teorier om biomakt kan vidareutvecklas för att fånga komplexiteten i andra sammanhang än de som vanligtvis stått i centrum för foucauldianska analyser. Dess fokus rör sig över delar av världen där den västerländska biomedicinen aldrig varit självklart dominerande över traditionella sätt att handskas med sjukdom och ohälsa, och där redan svaga statsbildningar under senare år tvingats decimera sina socialpolitiska insatser till ett minimum i anpassning till krav från institutioner som Världsbanken och IMF.

Guillaume Lachenal letar sig i sitt kapitel tillbaka till 1940-talets franska Kamerun och till Haut-Nyong: ett utopiskt experiment-samhälle helt styrt av läkare. Resten av boken koncentrerar sig på postkolonial tid, och då främst på den distinkta utveckling som skett under de senaste decennierna, då spridningen av hiv/aids lett till skapandet av nya infrastrukturer, och då statliga hälsovårdsprogram alltmer fått ge plats åt transnationella och globalt verkande aktörer.

I dagens Afrika finns flera sjukdomar som skördar betydligt fler liv än hiv/aids, men som ändå hamnat i skymundan, bland annat för att det av olika skäl visat sig svårare att mobilisera patientgrupper kring dem. Flera epidemiska sjukdomar berörs i antologin. Rene Gerrets och Ann H. Kelly utgår båda från Tanzania, och ger olika perspektiv på svårigheter att implementera program för kontroll av malaria där. Ett par andra artiklar berör sömnsjuka. Förhållandevis många kapitel fokuserar ändå på hiv/aids. Anita Hardon visar hur transnationell hälsoaktivism skapat tillgång till bromsmediciner i stora delar av Afrika, men också vilken makt läkare, sjuksköterskor och ”expertpatienter” fått i disciplinering och exkludering av patienter som inte visar sig nog anpassningsbara. Sung-Joon Park resonerar kring hur utdelningen av bromsmediciner mot hiv/aids i Uganda kompliceras av att dålig information om patientbehov leder till att lagren ofta står tömda - vilket i sin tur leder till än mer otillförlitliga data. Ruth J. Prince visar hur anti-hiv-program i Kenya har gett många människor möjligheter till arbete och utbildning och in-

träde i en ny medelklass. Detta sker dock mitt i ett samhälle som i är i kris på del flesta övriga plan, och de flesta patienter är akut fattiga och hungriga – ett faktum som hindrar programmets effektivitet men som också döljs och avpolitiserats av deras farmaceutiska fokus.

Flera bidrag pekar på en diskrepans mellan lagar och regelverk och biologiska rättigheter som de ser ut i praktiken. Till exempel skriver Thamar Klein om lagstiftningen i Sydafrika som – till skillnad från i de flesta länder i väst – gör det teoretiskt möjligt att ändra juridiskt kön utan att operera sig. I den faktiska tillämpningen av lagen tvingas dock transpersoner att anpassa sig till binära och biologiskt bestämda könsmodeller. Då könsbytesoperationer nedprioriteras av sjukvården, och de få som görs är dyra för patienterna, blir juridiskt könsbyte i praktiken ett svåruppnåeligt mål för de flesta transpersoner i landet. Samtidigt visar många transsexuella sydafrikaners fantasifulla appropriering av tillgänglig teknologi på ett aktivt motstånd mot givna normer – till exempel tar många p-piller för att kunna leva som ”chicks with dicks”.

Kristin Peterson pekar i sin text på hur Kenyas anpassning till WTO:s ramverk för intellektuell egendom och patent (på exempelvis läkemedel) i praktiken fallerat, dels på grund av krockar med lokala, mer kollektiva sätt att se på intellektuell egendom, dels, ironiskt nog, på grund av att de hårda krav på kontroll av patentbrytare som ställs genom den så kallade TRIPs-överenskommelsen är omöjliga för landet att leva upp till sedan internationella strukturanpassningsprogram tvingat staten att banta ner sig under nattväktarnivå.

Boken avslutas med ett par kapitel som sluter mycket nära an till bokens huvudfrågeställning. P. Wenzel Geissler visar hur kliniska prövningar av nya läkemedel kan ge upphov till ett slags biologiskt medborgarskap som inte är knutet till nation, men ändå reciprokt. De kenyanska kvinnor som Geissler intervjuat deltog i prövningar för att de upplevde att de fick något tillbaka – hälsovård, men även pengar till mat och ökad frihet – och upplevde det som en stor förlust när experimentperioden var över. Att kalla den ersättning experimentdeltagare får för lön är något som oftast undviks, vare sig det är företag, forskningsstiftelser eller universitet i andra länder som driver prövningarna, eftersom

det så tydligt sätter fingret på produktionsförhållandena – att människor upplåter sina kroppar till billigt pris, i en riskfylld process där någon annan tar hand om vinsterna i slutändan. Följaktligen förkläds betalningen ofta i termer av reseersättning. Geissler själv menar att det av olika skäl kan vara rimligt att beteckna arbetsinsatsen som en gåva i traditionell antropologisk betydelse, det vill säga som något som skapar förväntningar om en social gemenskap. Peter Redfield pekar i bokens sista kapitel på gemensamhetsskapande mekanismer i spåren av Läkare utan gränser program för bekämpning av sömnsjuka, och ställer i samband med detta frågan om det går att bli ”medborgare av en försummad sjukdom”. Hans slutsats blir att program för global hälsa, hur goda intentionerna än är, som bäst bara skapar en distanserad form av medborgarskap, baserad på humanitär medkänsla snarare än på territoriella anspråk och medborgerliga rättigheter i vanlig mening. Både Redfield och Geissler understryker också att det såväl i kliniska prövningar som i humanitär motiverade program för global hälsa handlar om ett prekärt medborgarskap, partiellt och tidsbegränsat, och att ingen av dessa infrastrukturer kan ses som en fullgod ersättning till välfärdsstatens institutioner. Vad patienternas efterfrågan ytterst speglar är, som Geissler uttrycker det, en längtan tillbaka till en modern form av medborgarskap, med den högre grad av social trygghet som – hand i hand med en högre grad av övervakning – kan erbjudas av en fungerande stat.

En allmän konklusion utifrån denna samlingsvolym är att nationen inte kan tas som självklar ram för den biopolitik som inbegriper invånarna på en viss plats, och att detta blir särskilt tydligt när blicken riktas mot dagens Afrika.

Antologin visar att frågan om hur biomedicin och styrning flätas samman i den fattigare delen av världen är viktig, och här vill jag understryka att den även är angelägen att utforska ur mer historiska perspektiv. Dessutom, som redaktörerna själva påpekar, hänger denna empiriska fråga ihop med den minst lika brännande frågan om möjligheterna att agera politiskt i en värld där medicin och medicinsk styrning inte längre håller sig inom nationsgränserna.

Annika Berg

Susanna Åkerman: *Fenixelden. Drottning Kristina som alkemist*. Gidlunds förlag, Möklinta, 2013. 349 s. ISBN 978-917-844-871-5, inb.

”Du är ditt tidevarfs gåta.” Dessa ord låter Topelius drottning Kristina fundera över i *Planeternas skyddslingar* (1899). Det är nog snarare så att Kristina är alla tidevarvs gåta; från abdikationen 1654 till våra dagar har hennes person och öde inte upphört att fascinera. Varför abdikerade hon, lämnade Sverige och konverterade till katolicismen? Vad motiverade hennes liv efter abdikationen? Många förslag har lagts fram, men gåtan består. Kristinas egna motstridiga uttalanden om sig själv och sitt agerande spelar en roll här, men även hennes bevitnade ortodoxa religiositet och kontroversiella agerande som kvinna. Att Kristina var en av 1600-talets europeiska stormakters drottning och exdrottning skapade förstås också redan i hennes samtid en mängd komplicerade förväntningar, intressen och konspirationer.

Susanna Åkerman har ägnat en stor del av sin forskning åt att försöka förstå Kristina som intellektuell. I sin senaste bok *Fenixelden. Drottning Kristina som alkemist* menar hon sig ha hittat den dolda faktor som förklarar såväl Kristinas abdikation som hennes vidare existentiella, politiska och kulturella projekt. Åkerman påvisar en aspekt som enligt henne inte har fått en rättmätig plats i forskningen – Kristinas engagemang i och för den esoteriska traditionen, för hermetismens idéer och alkemins praktiker.

För att finna nya samband i Kristinas utveckling har Åkerman valt att studera hennes samlade manuskript och böcker – ca 7000 volymer som hon delvis hade ärvt, delvis köpte efter abdikationen, och som utgjorde hennes bibliotek i Rom. Biblioteket finns inte kvar i sin helhet. Något år efter Kristina död auktionerades det ut. Vatikanen köpte drygt 2000 manuskript, men den tryckta samlingen skingrades. Med hjälp av bouppteckningen, Vatikanbibliotekets katalog och andra förteckningar är en rekonstruktion dock möjlig.

Vad var det för böcker och manuskript som Kristina samlade på? Forskningen har tidigare pekat på det encyklopediska intrycket; att biblioteket snarare ska ses som en furstes skrytsamling än som ett uttryck för Kristinas lärdomssträvan. Åkerman medger att materialläget är invecklat och att Kristina prakt-

fulla samlingar av böcker, konst och gobelänger var viktiga aspekter av fursterollen, men hon hävdar bestämt att Kristina hade genuina intellektuella intressen. Hon visar att katalogerna avslöjar ett aktivt samlande av hermetisk, alkemisk, profetisk och kabbalistisk litteratur som indikerar en uttalad ambition att bygga upp ett fullständigt esoteriskt referensbibliotek. Åkermans studie ger tyvärr ingen klar uppfattning av hur stor del av de 7000 volymerna som kan räknas till den esoteriska samlingen, även om Åkerman nämner siffran 300 om just de alkemiska böckerna och manuskripten. En tydligare presentation inledningsvis av bibliotekets innehåll hade varit behjälplig. Visserligen ger Åkerman en kort beskrivning av samlingens huvudsakliga områden (hermetisk litteratur, mystik, musikens magi, alkemi, kabbala, rosenkreutzare) och listor över verken finns som appendix. Men eftersom materialet är så pass svårt att få överblick över behöver en oinvid läsare bättre vägledning. En hänvisning till Christian Callmers forskning om Kristinas bibliotek finns i en not, men det hjälper inte långt för den som inte känner till hans forskning. Egentligen är det först i kapitel fem som läsaren får en bild av biblioteket som sådant, även om bara ett urval av skrifterna tas upp. Detta kapitel kunde med fördel ha fått en mer framskjutet plats. Jag saknar därtill en referens till Eva Nilsson Nylanders avhandling från 2011, som är en studie av just Kristinas manuskriptsamling.

Åkerman menar att hermetismen var ett område som Kristina började intressera sig för tidigt och fick kännedom om genom lärda män som Johannes Bureus. Intresset fördjupades i Rom där hermetismen engagerade den krets av personer som Kristina rörde sig i, såsom den beryktade markisen Palombara. Kristina tog kontakt med aktiva alkemister och hon utförde själv flera alkemiska laborationer. Det framstår som otvetydigt att Kristina fascinerades av utforskandet av kemiska processer och i brev beskriver hon händelser i sitt eget laboratorium, även om hon mest verkar ha betraktat andras försök att fram-

ställa de vises sten. Åkerman visar att Kristinas alkemiska kunskaper utvecklades med åren och att hon kan betraktas som en alkemisk adept. Samtidigt är det svårt att veta med vilket intentionsdjup Kristina ägnade sig åt denna verksamhet. En av hennes maximer låter: ”En furste skall vara de sköna konsternas beskyddare, inte professorernas rival.” (173)

Det furstliga temat tas upp i de följande kapitlen som behandlar Alexanderprofetian och dess relation till det esoteriska nätverket i Rom; den misslyckade Neapelplanen; Kristinas mecenatskap och akademi; överskridandet av det kvinnliga och hennes upptagenhet vid sig själv som en makalös Christina Alexandra med kopplingar till antik storhetstid. Boken innehåller dessutom utvecklingar kring hermetismens vidare öden i 1700-talets Sverige, och flera appendix. Åkerman gör helt adekvata poänger, som dock hade gått fram tydligare om hon hade sovat mer i materialet och dröjt kvar i biblioteket i Rom. Kapitel fem kunde med fördel ha fått breda ut sig på de övriga kapitlens bekostnad.

Det är mycket som Åkerman vill få med mellan bokpärmarna. Ibland är det svårt att hänga med i turerna kring rosenkreutzare, alkemister och historiska händelser. Åkerman vill driva i bevis att Kristina attraherades av hermetismen för att den erbjöd ”en känsla av autonomi, inre upplysning och intellektuell energi – egenskaper som stärkte hennes personliga inflytande” (254) på ett sätt som vare sig protestantismen, katolicismen eller den nya vetenskapen kunde. På en existentiell nivå lovade den frigörelse från kroppsliga och själsliga begränsningar. På en politisk nivå talade den för ett slags universalmonark i ett europeiskt fredsrike, en roll som Kristina gärna ville spela. Åkerman dra slutsatsen att hermetismen var den dolda anledningen till att Kristina abdikerade och att därmed ”det gåtfulla kring hennes konversion har upplösts” (254). *Fenixelden* ger många belägg för saken, men jag får ändå en känsla av att gåtan trots allt kommer att dröja kvar.

Cecilia Rosengren

Notiser och meddelanden

Nya doktorsavhandlingar

Följande doktorsavhandlingar inom idé- och lärdoms historia har lagts fram vid svenska universitet under läsåret 2013/2014:

Elisabeth Hallgren Sjöberg: *Såsom en slöja. Den kristna slöjan i en svensk kontext.*

Linn Holmberg: *The forgotten Encyclopedia. The Maurists' dictionary of arts, crafts and sciences, the unrealized rival of the Encyclopédie of Diderot and d'Alembert.*

My Klockar Linder: *Kulturpolitik. Formeringen av en modern kategori.*

Kristina Nordström: *Det samma snillet. Genus och geni hos Thomas Thorild.*

Årsbokens medarbetare 2014

Ronny Ambjörnsson, Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet

Fredrik Bertilsson, Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola

Peter Josephson, Institutionen för idé- och lärdoms historia, Uppsala universitet

Thomas Kaiserfeld, Avdelningen för idé- och lärdoms historia, Lunds universitet

Bo Lindberg, Institutionen för litteratur, idé- historia och religion, Göteborgs universitet

Olof Ljungström, Enheten för medicinens historia och kulturarv, Karolinska institutet

Henrik Lundberg, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet

Hanna Markusson Winkvist, Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet

Ingemar Nilsson, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet

Erland Sellberg, Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet

Medlemskap/Membership

Medlem i Lärdoms historiska samfundet erhåller *Lychnos* mot medlemsavgift på 300 kr. För studerande som inte tidigare varit medlem gäller reducerad avgift om 150 kr för det första året. Anmälan om medlemskap skall göras till Lärdoms historiska samfundet, Avd. för vetenskapshistoria, Box 629, 751 26 Uppsala. Tel: 018-4711577; e-post: lychnos@idehist.uu.se.

Foreign members of the Swedish History of Science Society receive *Lychnos* for 300 SEK (including postage and handling). Applications for membership should be sent to: The Swedish History of Science Society, Uppsala University, Office for History of Science, Box 629, SE-751 26 Uppsala, Sweden. E-mail: lychnos@idehist.uu.se.

